

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ТЗОВ «АЙКЮ ХОЛДИНГ»

# СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

**Навчальний посібник**

*За редакцією А. Я. Кузнєцової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів*

Львів  
Університет банківської справи  
2021

**Колектив авторів:**

- А. Я. Кузнєцова**, доктор економічних наук, професор (передмова, розділ 8, тема 8);  
**З. Е. Скринник**, доктор філософських наук, професор (розділи 1—3, 8, 9, 11, 12, 15; теми 1—3, 8—12, 15, укл. дайджесту правової бази соцзабезпечення в Україні);  
**І. В. Жеребило**, кандидат філософських наук, доцент (розділи 1, 3, 4, 15; теми 1, 3, 4, 15);  
**З. М. Комаринська**, кандидат історичних наук, доцент (розділи 13, 14; теми 13, 14);  
**О. І. Кадикало**, кандидат юридичних наук, доцент (розділ 5; тема 5);  
**Н. Ю. Олійник**, кандидат політичних наук, доцент (розділ 10).  
**Л. К. Семів**, доктор економічних наук, професор (розділ 6; тема 6);  
**О. Р. Сватюк**, кандидат економічних наук, доцент (розділ 7; тема 7).  
**А. І. Якимів**, кандидат економічних наук, доцент (розділ 11; тема 11).

*Рекомендовано вченою радою Університету банківської справи,  
протокол № 7 від 20 травня 2020 року*

*Рекомендовано Науково-технічною радою  
Науково-дослідного центру ТзОВ «АЙКЮ ХОЛДІНГ»  
(протокол № 8 від 03 квітня 2020 року)*

**Рецензенти:**

- В. В. Ільїн**, доктор філософських наук, професор,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка;  
**Т. В. Гайдай**, доктор економічних наук, доцент,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка;  
**С. Л. Шульц**, доктор економічних наук, професор,  
завідувач відділу регіональної соціально-економічної політики  
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»

**Відповідальні редактори:**

- А. Я. Кузнєцова** — доктор економічних наук, професор,  
ректор Університету банківської справи;  
**З. Е. Скринник** — доктор філософських наук,  
професор кафедри менеджменту та соціального забезпечення Навчально-наукового  
інституту економіки та соціальних відносин Університету банківської справи;  
**Л. К. Семів** — доктор економічних наук,  
професор кафедри менеджменту та соціального забезпечення Навчально-наукового  
інституту економіки та соціальних відносин Університету банківської справи

© Авторський колектив, 2021

© Університет банківської справи, 2021

© НДЦ ТзОВ «АЙКЮ ХОЛДІНГ», 2021

ISBN 978-966-484-325-3

---

## ЗМІСТ

Передмова .....	5
<b>ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА .....</b>	<b>7</b>
Розділ 1. Принципи соціальної політики Української держави .....	9
Розділ 2. Система соціального забезпечення в Україні .....	28
Розділ 3. Фінансове забезпечення соціального захисту населення .....	36
Розділ 4. Фінансування соціальної сфери в умовах децентралізації .....	45
Розділ 5. Правове регулювання соціального захисту в Україні .....	58
Розділ 6. Забезпечення права на працю, гідні умови та оплату праці .....	68
Розділ 7. Забезпечення соціального розвитку працівника і колективу на підприємстві .....	94
Розділ 8. Система соціального страхування, її функції .....	123
Розділ 9. Основи пенсійного забезпечення в Україні .....	135
Розділ 10. Державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства .....	153
Розділ 11. Соціальні пільги і державні допомоги в системі соціального захисту .....	166
Розділ 12. Соціальний захист громадян з особливими потребами .....	199
Розділ 13. Недержавний сектор соціального забезпечення в Україні .....	213
Розділ 14. Морально-етичні та психологічні особливості роботи в системі соціального забезпечення .....	223
Розділ 15. Актуальні проблеми модернізації системи соціального забезпечення в Україні .....	249
<b>ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА .....</b>	<b>261</b>
Тема 1. Принципи соціальної політики Української держави .....	262
Тема 2. Система соціального забезпечення в Україні .....	269
Тема 3. Фінансове забезпечення соціального захисту населення .....	272
Тема 4. Фінансування соціальної сфери в умовах децентралізації .....	279
Тема 5. Правове регулювання соціального захисту в Україні .....	283
Тема 6. Забезпечення права на працю, гідні умови та оплату праці .....	295
Тема 7. Забезпечення соціального розвитку працівника і колективу на підприємстві .....	303
Тема 8. Система соціального страхування, її функції .....	313
Тема 9. Основи пенсійного забезпечення в Україні .....	320
Тема 10. Державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства .....	327
Тема 11. Соціальні пільги і державні допомоги в системі соціального захисту .....	333
Тема 12. Соціальний захист громадян з особливими потребами .....	341
Тема 13. Недержавний сектор соціального забезпечення в Україні .....	349
Тема 14. Морально-етичні та психологічні особливості роботи в системі соціального забезпечення .....	356
Тема 15. Актуальні проблеми модернізації системи соціального забезпечення в Україні .....	365

**ДОВІДКОВА ЧАСТИНА** (Дайджест правової бази соціального забезпечення в Україні) . 371

Загальна декларація прав людини .....	372
Конституція України .....	
Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 .....	
Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення .....	
Конвенція про сприяння зайнятості та захист від безробіття № 168 .....	
Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України .....	
Положення про Міністерство соціальної політики України .....	
Положення про Національну соціальну сервісну службу України .....	
Про загальнообов'язкове державне соціальне страхуванн. Закон України .....	
Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України .....	
Про пенсійне забезпечення. Закон України .....	
Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Закон України .....	
Про соціальні послуги. Закон України .....	
Про охорону дитинства. Закон України .....	
Про державну допомогу сім'ям з дітьми .....	
Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України .....	
Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Закон України .....	
Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю. Закон України .....	
Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України .....	
Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей. Закон України .....	
Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Закон України .....	
Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Закон України .....	
Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні. Закон України .....	
Про зовнішню трудову міграцію. Закон України .....	
Про зайнятість населення. Закон України .....	
Деякі питання надання державної соціальної допомоги. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2020 року .....	

---

## ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник «Соціальне забезпечення в Україні» створено колективом кафедри менеджменту та соціального забезпечення Навчально-наукового інституту економіки та соціальних відносин Університету банківської справи як методичне підґрунтя освітньої програми «Соціальне забезпечення». Університет банківської справи у 2018/2019 навчальному році одним із перших в Україні розпочав підготовку фахівців цієї нової спеціальності, введеної Міністерством освіти і науки щойно 2016 року. Відкриття нової освітньої програми, в якій тісно переплітаються політичні, правові, морально-етичні та фінансово-економічні аспекти, дало змогу посилити гуманітарну складову освітнього процесу в Університеті банківської справи, а з другого боку — залучити потенціал компетентностей у сфері фінансово-банківської, страхової, підприємницької діяльності до вирішення актуальних завдань соціального захисту громадян України. Масштабні фінансові потоки, що їх суспільство спрямовує в соціальну сферу, потребують фахового менеджменту, підготовки спеціалістів, які поєднують глибоке розуміння державної соціальної політики, комплексних завдань соціального захисту, пенсійного забезпечення і соціального страхування, його законодавчої бази — з досконалою фінансово-економічною підготовкою. Саме тому навчання фахівців із соціального забезпечення доцільно здійснювати в Університеті банківської справи, освітньому закладі, який має потужні традиції наукової та педагогічної діяльності у сфері менеджменту фінансових потоків, страхування, соціальної ефективності грошових ресурсів.

І ще одна традиція Університету банківської справи знайшла свій розвиток у підготовці фахівців соціальної сфери. Це унікальний досвід соціальних проєктів «Аукціон надій» — масштабний щорічний благодійний захід, який проводять студенти Університету. Проєкт неодноразово фігурував на виставках соціальних проєктів і тричі став номінантом конкурсу «Благодійник року». Завдяки відкриттю спеціальності «Соціальне забезпечення» і науковій роботі щодо її повноцінного наповнення ми змогли перейти від соціальної добротності до масштабної участі в розбудові моделі соціальної держави в Україні.

Створення цього навчального посібника є результатом роботи педагогічного колективу над темою наукового дослідження «Гуманітарні

аспекти вдосконалення системи соціального забезпечення в Україні» (номер державної реєстрації 0118U001259), яке реалізується з 2018 року.

За Державним стандартом, цілі підготовки майбутніх фахівців соціального забезпечення полягають «у формуванні цілісної здорової особистості фахівця загальної практики соціального забезпечення, готового до професійної діяльності на всіх рівнях практики, до творчого розв'язання різного роду проблем соціального забезпечення і задоволення потреб клієнтів на основі результатів наукового пошуку та фактичних даних практики соціального забезпечення, сприяння суспільному розвитку; здатного до саморозвитку, самоактуалізації, самореалізації». На досягнення таких цілей зорієнтований зміст цієї навчальної книги.

Посібник у систематизованому варіанті несе комплекс знань з усіх основних напрямів соціального забезпечення. Він націлений на формування таких компетенцій, як знання нормативно-правової бази соціального захисту і здатність застосовувати її на практиці, уміння застосовувати механізми функціонування пенсійного забезпечення і соціального страхування в Україні, здатність застосовувати інструменти і методи державного регулювання ринку праці, зайнятості і безробіття. Особиву увагу приділено умінню підтримувати взаємини з клієнтами на ґрунті взаємної довіри, надавати психологічну підтримку. Окремий розділ присвячений використанню можливостей доброчинності та меценатства в розв'язанні соціальних проблем.

Книга може бути корисною як студентам спеціальності «Соціальне забезпечення», так і широкому загалові працівників сфери соціального забезпечення, а також усім, хто зацікавлений у вдосконаленні системи соціального захисту громадян України.

Анжела Кузнецова,  
ректор Університету банківської справи

## ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

---





## РОЗДІЛ 1

# ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Що таке соціальна політика? Поняття соціальної держави, її мета і функції. Соціальна справедливість — наріжний камінь соціальної політики. Моделі соціальної політики, проблема вибору для України. Суб'єкти соціальної політики. Інструменти соціального захисту громадян.

### Що таке соціальна політика?

*Соціальна політика — це та складова частина політики держави, яка спрямована на забезпечення гідної якості життя для всіх і кожного з її громадян.*

Простими словами — держава **зобов'язана** забезпечити своїм громадянам можливість одержувати всі необхідні ресурси для гідного життя, і вона виконує це зобов'язання через свою соціальну політику.

Визначіть смислову різницю між твердженнями:

- держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам можливість одержувати всі необхідні ресурси для гідного життя;
- держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам усі необхідні ресурси для гідного життя

Соціальні питання набули цілісного і завершеного вигляду в системі державної політики з кінця XIX століття, коли цивілізоване суспільство усвідомило роль людського розвитку у формуванні економічних позицій держав. Активний розвиток теорії соціальної політики розпочався в середині XX століття. Сучасні доктрини соціальної політики базуються на ідеях побудови громадянського суспільства з високим рівнем добробуту

і вільним розвитком особистості. Серед них найбільш поширеними є *теорія соціальної держави і теорія держави загального добробуту*.

Соціальна політика включає низку важливих *напрямів*, а саме:

- політику доходів населення (рівень життя, базовий споживчий кошик, матеріальний добробут);
- політику у сфері праці і соціально-трудових відносин (умови зайнятості, оплата праці, охорона праці та соціальне страхування);
- соціальний захист непрацевдатних і малозабезпечених верств населення (пенсійне забезпечення, надання соціальних гарантій, соціальна допомога і т. д.);
- розвиток галузей соціальної сфери (освіти, науки, охорони здоров'я, культури, спорту, інших складових);
- соціоекологічну політику (створення здорових, сприятливих умов для життя, праці та дозвілля);
- розвиток соціальної інфраструктури (житлово-комунальне господарство, транспорт, дороги, зв'язок, торговельне і побутове обслуговування);
- міграційну політику (внутрішню і зовнішню міграцію, вимушені переміщення, захист прав та інтересів громадян за кордоном);
- політика щодо окремих верств населення (сімейну, молодіжну, політику щодо літніх людей, недієздатних тощо).

### **Чому соціальна політика є важливою?**

Тому що кожне людське суспільство визнає людину найвищою соціальною цінністю, а держава створена саме для захисту інтересів людини. Це називається «суспільним договором»: громадяни домовилися створити спеціальну інституцію — державу, щоб вона захищала їх від найрізноманітніших викликів. За цим договором держава покликана врівноважувати й примирювати інтереси різних особистостей, соціальних верств, груп, забезпечувати суспільний порядок і стабільність. Фундаментом стабільності соціуму є принцип соціальної справедливості — він є наріжним каменем у соціальній політиці. Якщо принцип соціальної справедливості порушений, люди в боротьбі за свої інтереси можуть перетворити сферу свого спільного існування в арену «війни всіх проти всіх».

Роль держави як гаранта справедливості, порядку та стабільності в суспільстві виражена у статті 1 Конституції України<sup>1</sup>: «Україна є суверенна і незалежна, **демократична, соціальна, правова** держава».



Рис. 1.1. **Напрями, завдання і функції вітчизняної соціальної політики**  
*Примітка.* Розробка І. В. Жеребило.

<sup>1</sup> Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

**Що означає поняття «соціальна держава»?**

**Що таке соціальні права людини?**

*Соціальною називається держава, яка законодавчо закріпила свій обов'язок створити кожному громадянину максимально сприятливі умови існування, реалізації своїх індивідуальних талантів і здібностей, забезпечити високий рівень соціальної захищеності.*

*Головні виміри соціального характеру держави:*

- Орієнтація політики на забезпечення гідного рівня життя громадян
- Соціальна рівність
- Соціальний захист тих, хто втратив дохід або засоби до існування
- Спрямованість політики на піднесення добробуту всього суспільства

Зміст поняття «соціальна держава» розкривається в Конституції України через той розділ, у якому законодавчо закріплено систему базових *соціальних прав людини*. Основний Закон гарантує, що кожен громадянин в Україні має права, які зобов'язана забезпечити для нього держава своєю соціальною політикою:

- **Право на соціальний захист.** Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

- **Право на працю,** що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується, на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; при цьому держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

- **Право на відпочинок,** яке забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, установленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час.

- **Право на житло,** щодо якого держава гарантує умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у

власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

- **Право на достатній життєвий рівень** для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

- **Право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування**, яке забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

- **Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.**

- **Право на державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства**, при цьому захист прав дітей незалежно від походження, зокрема утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Виходячи із цих базових настанов, ми можемо сформулювати **мету соціальної політики:**

Мета соціальної політики — це:

- створення оптимальних умов для гармонійних соціальних відносин,
- розвиток творчого потенціалу кожної людини;
- утвердження в суспільстві злагоди та стабільності завдяки дотриманню принципу соціальної справедливості.

Базові цінності справедливості викладені в Загальній декларації про права людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Європейській конвенції з прав людини, Американській конвенції про права людини, Африканській хартії прав людини і народів. Європейська ідеологія соціальної справедливості намагається поєднати прагнення до економічного зростання із сильним соціальним захистом, на чому наголошує Рекомендація Ради 2002/549/ЄС «Про загальні керівні принципи економічних політик держав-членів та Співтовариства» від 21 червня 2002 року.

**АЛЕ: треба мати на увазі,**

**що існують суттєві розбіжності в тому, як розуміти поняття соціальної справедливості,**

**а це тягне за собою модифікацію реальних цілей соціальної політики.**

**Головне питання, з якого впливають ці розбіжності, це вибір між варіантами:**

- справедливо, коли суспільні блага діляться на всіх порівну,

- справедливо, коли людина одержує суспільні блага, пропорційно до її особистого внеску: що заслуговуєш, те й одержуєш.

Трудність вибору — це віднаходження балансу, в якому одна сторона — це справедливість, заснована на гуманістичному принципі рівності всіх людей, — його втілює соціальна політика держави («справедливість соціальної держави»), — і, з другого боку, економічна успішність суспільства, яку може забезпечити лише приватна бізнесова активність на основі ринкової економіки («ринкова справедливість»). Обидві ці сторони однаково важливі й необхідні для нормального життя соціуму.

**Від того, який варіант ми обираємо за відповідний пункт розуміння справедливості, залежить, яку мету ми ставимо перед соціальною політикою.**

Відповідно існує низка теорій, кожна з яких по-своєму трактує мету «доброго суспільства».

#### **Теорія класичного лібералізму**

Єдиним джерелом суспільного добробуту є ринкова економіка. Кожна людина здатна сама найбільш ефективно реалізувати в ній свої таланти. Добре суспільство — це таке, яке не заважає людям вільно реалізувати свої приватні інтереси. *Соціальна рівність — це рівність можливостей, а не результатів. Справедливість устанавлюється ринком, вона полягає в тому, що максимум ресурсів дістається тим особам, які можуть внести за них найбільшу плату* (NB: плата — це не лише гроші й не в першу чергу гроші. Це праця, знання, обдарованість, рішучість і багато іншого) *і найбільш раціонально їх використати*. Ця теорія спирається на *принцип Парето: суспільний добробут зростає, якщо зростає користь, отримана окремим споживачем, а користь решти членів суспільства при цьому принаймні не зменшується* (а в кращому разі й зростає).

Реальний механізм здійснення соціальної справедливості в такому суспільстві створює **ринок**.

#### **Егалітаризм** (від французького *égalité* — рівність).

Усі члени суспільства повинні мати не лише рівні можливості, а й одержувати рівні частки суспільних результатів. Таким чином забезпечується єднання і згуртування суспільства. Згідно з егалітарним принципом, справедливим є лише рівний розподіл користі між членами суспільства:

будь-який рівний розподіл є кращим, аніж нерівний. Уряди мають прагнути, щоб усі члени суспільства отримували рівні блага.

**Теорія Дж. Роулза**, яка є вдосконаленим різновидом егалітаризму.

Усі члени суспільства повинні мати **рівні права і свободи; проте суспільство має ухвалювати такі рішення, які найбільше враховують інтенси найменш забезпечених груп населення**. Таким чином користь для найбільш нужденних членів суспільства має бути максимально збільшена, а виграш від цього отримує все суспільство у формі соціального миру та стабільності.

Реальний механізм здійснення соціальної справедливості у другому і третьому варіантах забезпечує держава.

**Висновок: формування цілей соціальної політики залежить від вибору оптимального поєднання двох базових принципів: принципу соціальної рівності та принципу ринкової соціальної справедливості.** Перед будь-якою соціально-економічною системою при виборі соціальної політики стоїть проблема **вибору між ринковим розподілом доходів, який коригується державою, або ж державним розподілом доходів, який коригується ринком**.

Європейське сприйняття балансу економічної ефективності та соціальної справедливості втілене у принципі **«Соціальної ринкової економіки»**, який, поєднавши інтереси приватного бізнесу, держави і суспільства, став своєю «візитною карткою» Європи.

Принцип «Соціальної ринкової економіки» органічно обумовлює **дві основні функції соціальної політики:**

- Забезпечити ефективну реалізацію цілей економічної політики, спрямованої на зростання суспільного добробуту. Ця функція реалізується через формування таких явищ та інститутів, як соціальний капітал, система соціального партнерства, соціальна відповідальність бізнесу. Її результат — зростання соціальної та економічної безпеки працездатного населення, гармонізація інтересів певних соціальних груп суспільства, а також окремих його членів.
- Забезпечити соціальний захист тих верств населення, які потребують саме захисту, підтримки з боку суспільства. Ця функція спрямована на задоволення мінімальних потреб людини,

раціонального рівня споживання усіма членами соціуму незалежно від їхнього особистого внеску, а також на виконання більш широких функцій — розвиток людського потенціалу суспільства. Її результат — зменшення соціальної нерівності в суспільстві, скорочення чисельності людей, які перебувають за межею бідності, оптимальне врегулювання суспільних суперечностей.

В історії різних країн залежно від відповідей на наведені вище питання склалися конкретні моделі соціальної політики. Усі вони у процесі соціального розвитку постійно модифікуються порівняно з тим станом, з якого вони почали формуватися, проте зберігають свої принципові параметри. Досвід, здобутий у рамках цих моделей, тією чи іншою мірою може бути корисним для нашої країни у виробленні власної системи соціальної політики за умов докорінної соціально-економічної трансформації.

Особливо важливо виділити основну відмінність: модель балансу між «справедливістю соціальної держави» (1) і «ринковою справедливістю» (2).

### 1. Опора на державну політику

**«Модель Бевериджа»** (названа за ім'ям голови Комітету соціального страхування та соціальних служб Великої Британії У. Бевериджа).

В основі цієї моделі лежить принцип національної солідарності та ідея «держави загального добробуту». Державний бюджет, який формується з податків громадам, має бути джерелом фінансування системи соціального захисту, в якій людиною опікуються суспільство і держава.

**Соціал-демократична** (скандинавська, або нордична) модель. У своїй основі вона має «принцип універсалізму»: максимальний рівень соціальної опіки з боку держави і мінімальна соціальна відповідальність людини. Ця модель передбачає високий рівень перерозподілу прибутків, відповідний рівень соціального забезпечення всіх громадян; проведення політики повної зайнятості, високий рівень податків і допомоги; низький рівень бідності. Фінансування соціальних програм передбачає високий рівень продуктивності праці, сильні профспілки, сильне, але децентралізоване управління.

**Консервативна** модель. Ця модель характеризується високим рівнем правової захищеності, суворими нормами трудового права, орієнтованими на збереження робочих місць, незначною диференціацією заробітної плати. Її високо оцінює Міжнародна організація праці, хоча ця модель має певні недоліки: зростання безробіття, ускладнений доступ на ринок праці молоді та інших малозахищених громадян, послаблення



стимулювальної ролі заробітної плати, зниження темпів соціально-економічного зростання.

## **2. Опора на недержавні механізми**

### **за умов звужених масштабів державної соціальної політики**

**Ліберальна** (американо-британська) модель заснована на принципі індивідуалізму. Роль державних структур у реалізації соціальної політики мінімальна. Основні її суб'єкти — це окрема особистість і різні недержавні організації: соціально-страхові фонди й асоціації. Фінансову основу соціальних програм становлять приватні заощадження і приватне страхування. Держава максимально стимулює створення різних форм недержавного соціального страхування і соціальної підтримки, заохочує розвиток різних способів одержання й підвищення громадянами своїх доходів. Ліберальний підхід у соціальній політиці передбачає, що громадяни повинні існувати в суспільстві і без соціального забезпечення. Проте держава несе хоча й обмежену, проте певним чином визначену відповідальність за соціальне забезпечення всіх громадян. Позаяк державне фінансування має невеликі обсяги, реалізація ліберальної моделі залежить від наявності великого обсягу добровільної та неформальної допомоги. Класичними країнами, в яких працює ліберальна модель, вважаються Великобританія і США.

«**Бісмарківська**» модель (її було названо на честь німецького канцлера О. Бісмарка). Соціальний захист людини має бути суворо пов'язаний із тим, наскільки успішною і тривалою була професійна діяльність працівника. Практично він має бути незалежним від держави, її бюджетного забезпечення. Існують страхові каси, що збирають обумовлені колективними договорами відрахування із заробітної плати. З цих відрахувань формуються різноманітні професійні страхові фонди і здійснюються соціальні виплати.

**Корпоративістська** модель (інші назви — європейська, континентальна, інституційна). Центральний принцип — розвинуті ринкові відносини і запровадження страхування під державним наглядом. Корпоративістська модель базується на принципі особистих досягнень, де праця визначає подальше соціальне забезпечення. Ті верстви населення, які не працюють постійно або взагалі не працевлаштовані, змушені розраховувати на місцеві благодійні органи і громадську допомогу, зазвичай не дуже велику.

**Католицька** модель. Її принципи сформульовані в посланнях Папи Римського, виданих Ватиканом протягом ХХ століття. В основі цієї

моделі лежить ідея «допоміжної концепції», яка передбачає чотириступеневу послідовність соціальної допомоги. По-перше, людина, яка потребує допомоги, має одержати її від сім'ї, родичів, друзів. У разі, якщо їхня допомога недостатня, має підключитися другий рівень — місцева громада: церква та громадські організації, сусіди тощо. По-третє, якщо цей рівень не розв'язує наявних проблем, людина може скористатися послугами страхування. І лише в останню чергу має підключитися державна допомога як остання інстанція — це четвертий рівень.

**Рудиментарна** модель (від латинського *rudimentum* — «зачаток», а в нашому варіанті вживання цього поняття — «недорозвинений, неповноцінний орган»). Ця модель притаманна таким країнам, як Португалія, Іспанія, Греція. Головна її особливість полягає в тому, що юридичні права на соціальний захист у цих країнах мінімальні або взагалі відсутні. Соціальна політика держави орієнтована на хіба що компенсацію втрат окремих категорій громадян в екстремальних ситуаціях. Більшість соціальних проблем залишаються в полі уваги лише неурядових громадських організацій, а соціальна допомога спирається в основному на добросовісність.

### **У чому полягають особливості питання про модель соціальної політики для України?**

1. Україна успадкувала від історичного минулого модель радянської держави-благодійниці, в якій стосунки з громадянами будувалися за принципом «патрон-опікун» (державна) і вдячний «клієнт» (громадянин). Ця модель базувалася на суворій системі адміністративно-командного управління господарством на протигагу ринковій економіці західних країн.

Звичайно, держава не виробляє жодних матеріальних благ, вона може їх тільки перерозподіляти. Але в патерналістсько-клієнталістській системі стосунків складається враження, ніби всі життєві блага людина не заробляє, а одержує від держави як прояв її, держави, батьківської турботи про громадян. Це облудна модель, вона побудована на ілюзії, нібито добробут у державі залежить не від ефективності її економіки, а від добрих намірів владної верхівки. Ця ілюзія постійно підживлює популізм у політичній сфері, очікування «доброго царя» (або президента), котрий якимось чином зробить країну багатую і щасливою. По суті, це очікування дива замість власної тяжкої праці прирікає людей на бідність і депресію.

Сьогодні система соціального забезпечення проходить складну трансформацію від патерналістської моделі радянського зразка в напрямку адаптації до функціонування в ринковій економіці й ринковому суспільстві. Ринкова економіка **вимагає від людини значно більшої активності** у самозабезпеченні, особистій солідарності й субсидарності щодо соціального оточення.

**Чому ми маємо проявляти більшу особисту активність?  
Бо ми хочемо бути багатію і щасливою країною.  
Історичний досвід показав: єдиний шлях до здійснення цієї мети — соціальна ринкова економіка.**

2. Ми дуже бідна країна з дуже бідним населенням, тому система соціального забезпечення в Україні перебуває у стані граничного напруження. Близько 44 % українців одержують ті чи інші види соціальної допомоги, а на додачу 5 млн домогосподарств потребують житлових субсидій. При тому кожна окрема ланка і функціонування всієї системи в цілому демонструють явні ознаки неефективності, нераціональної структури витрат. З одного боку, потрібно всіляко підтримувати наявні форми соціального захисту, бо будь-який збій у роботі системи стане тяжким ударом для значної частини населення. З другого — соціальна політика потребує концептуального і системного переосмислення, розроблення інноваційних підходів до розв'язання соціальних проблем.

**Суб'єкти соціальної політики:  
хто планує і реалізує соціальну політику в Україні?**

Структура соціальної політики має три рівні:

- державний;
- регіональний;
- місцевий.

Найвищою законодавчою інстанцією є **Верховна Рада України** — вона створює й ухвалює закони про види і форми соціального забезпечення, затверджує основні джерела його фінансування і відповідні витрати з Державного бюджету.

У системі виконавчої влади найвищим органом є **Кабінет Міністрів України**. На нього покладається реалізація та виконання законодавства із соціального забезпечення. Зокрема, Кабінет Міністрів щороку розробляє і подає на затвердження Верховної Ради Державний бюджет,

у якому передбачені всі державні витрати на соціальне забезпечення. Кабінет Міністрів також відповідає за законне і раціональне використання цих коштів Державного бюджету.

Провідна ланка в системі центральних органів виконавчої влади з реалізації державної соціальної політики — **Міністерство соціальної політики України**. Воно забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування і стимулювання праці, охорони й умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудоових відносин, трудової міграції.

**До повноважень центральних органів державної влади належать:**

- ухвалення нормативно-правових актів, що визначають загальні засади надання соціального забезпечення і регулюють загальні процеси соціальної політики в Україні;
- розроблення і встановлення єдиної системи державних мінімальних соціальних стандартів;
- розробка і реалізація державних цільових програм;
- фінансування державної соціальної інфраструктури.

На місцевому рівні реалізацію соціальної політики здійснює **система органів державної виконавчої влади:**

- виконавчі комітети місцевих рад;
- місцеві державні адміністрації.

**До повноважень регіональних і місцевих органів влади належать:**

- розроблення і реалізація регіональних соціальних програм;
- пошук ресурсів для підвищення регіональних мінімальних соціальних стандартів;
- забезпечення діяльності установ регіональної соціальної інфраструктури,
- надання адресної соціальної допомоги населенню;
- облік потреб соціальної допомоги слабозахисним прошаркам населення.

**Які інструменти використовує держава у своїй соціальній політиці?**

Основний інструмент соціальної політики, що використовується для визначення механізму реалізації соціальних прав громадян, — це **система державних соціальних стандартів, гарантій та норм.**

**Державні соціальні стандарти** — це встановлені законами та іншими нормативно-правовими документами соціальні норми і нормативи, на основі яких визначаються показники основних державних соціальних гарантій.

**Державні соціальні гарантії** — це встановлені законами мінімальні розміри: 1) оплати праці; 2) доходів громадян; 3) пенсійного забезпечення; 4) соціальної допомоги, а також розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

**Соціальні норми і нормативи** — показники необхідного споживання: 1) продуктів харчування; 2) непродовольчих товарів і послуг. Забезпечення послугами: 3) освітніми, 4) медичними, 5) житлово-комунальними, 6) соціально-культурними.

**Нормативи витрат (фінансування)** — показники поточних і капітальних витрат із бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Базовим державним соціальним стандартом є **прожитковий мінімум**. На його основі розраховується розмір мінімальної зарплати, мінімальної пенсії та інших соціальних виплат.

**Прожитковий мінімум** — це вартісна величина набору продуктів, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я, харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

#### **Державні соціальні стандарти і гарантії на 2020 рік**

Розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи з 1 січня 2020 року — 2 102 грн, з 1 грудня — 2 270 грн.

Розмір мінімальної заробітної плати з 1 січня 2020 року — 4 723 грн.

---

**Найважливішими індикаторами рівня життя є показники доходів населення.**

Номинальні доходи населення охоплюють такі виміри:

- оплату праці всіх категорій населення;
- доходи осіб від підприємницької діяльності;

- надходження від продажу сільськогосподарської продукції;
- пенсії, допомоги, стипендії та інші соціальні трансферти;
- страхові виплати, кредити і позики;
- доходи від власності у формі відсотків за вкладками, цінними паперами, дивідендів;
- доходи населення від продажу іноземної валюти;
- сальдо (гроші, отримані за переказами) та ін.

**Найважливішою характеристикою соціально-економічного стану суспільства є диференціація доходів населення.**

**Вона свідчить про відмінності в частках, які отримують окремі члени суспільства із загального суспільного доходу.**

Проблема перерозподілу для досягнення соціального балансу між реальними доходами бідних і багатих верств суспільства — одна з кардинальних для кожної демократичної країни, вона концентрує зміст цінностей соціальної рівності, справедливості, субсидіарності. Проте реальний стан справ у світі в цій сфері далекий від гармонії і потребує постійних наполегливих зусиль як від урядів, так і від інституцій громадянського суспільства. Так, за даними Міжнародного об'єднання щодо боротьби з бідністю Oxfam, хоча найбільш забезпечені люди становлять лише близько 1 % населення Землі, на них припало 82 % зароблених 2017 року коштів. Так, у 2018 році 42 мультимільярдери володіли багатством, що перевищує власність найменш забезпеченої половини людства, причому новий мільярдер з'являється на Землі щодва дні. Як наголошує директор Oxfam Вінні Бьянїма, «бум мільярдерів свідчить не про процвітання економіки, а про крах економічного ладу»<sup>2</sup>.

Завдання соціальної політики в цій сфері:

- зменшити нерівність у розподілі доходу і майна, щоб уникнути соціальних ризиків, адже надмірна диференціація зумовлює зростання соціальної напруженості, поглиблює соціальні конфлікти. **Інструментом тут є прогресивний прибутковий податок, тобто податок**, у якому середня податкова ставка підвищується зі збільшенням рівня доходу. Якщо дохід людини збільшується, разом з нею росте й податкова ставка. Якщо ж зменшується величина доходу, то ставка так само знижується. Завдяки такій системі в більшості розвинутих країн більшу

<sup>2</sup> Oxfam Annual Report 2018—19 [Electronic resource]. — Available at : [https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2019-12/191219\\_Oxfam\\_Annual\\_Report\\_2018-19.pdf](https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2019-12/191219_Oxfam_Annual_Report_2018-19.pdf).

частину податкових внесків до бюджетів вкладають саме найзаможніші верстви населення;

- з другого боку, не допустити послаблення стимулів до праці та ослаблення ринкових механізмів господарювання, не «задушити» їхню дію суворим оподаткуванням, адже це призводить до уповільнення у виробництві суспільного багатства.

---

### **Важливим інструментом соціальної політики є державне програмування економічного й соціального розвитку.**

Соціальні програми поділяють на такі види:

- спрямовані на попередження негативних соціальних наслідків будь-яких процесів або явищ (програми соціального страхування);
- спрямовані на подолання негативних соціальних явищ або процесів — програми адресної допомоги, житлових субсидій, соціальної допомоги самотнім людям або людям з інвалідністю;
- спрямовані на розвиток будь-якої соціальної сфери або соціальної групи (розвиток молоді, поліпшення здоров'я нації тощо).

#### **Найпоширеніші програми, які передбачають:**

- захист від соціальних ризиків:
- старість, інвалідність або втрата годувальника;
- хвороба або пологи;
- нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання;
- безробіття;
- бідність;
- малозабезпечені сім'ї з дітьми;
- втрати (моральні та фізичні) через стихійне лихо або катастрофу.

#### **Форма надання допомоги за цими програмами**

**має багато варіантів:**

- грошова допомога, що має відшкодувати частину доходу, втраченого внаслідок різних причин: похилий вік, інвалідність або смерть, хвороба або пологи, нещасний випадок на виробництві, безробіття тощо;
- надання соціальних послуг;
- пільги — звільнення (повне або часткове) від оплати транспорту, послуг зв'язку, житлово-комунальних послуг тощо;
- натуральна допомога — безплатні обіди, забезпечення ліками, одягом тощо.

**Система державної соціальної допомоги в Україні передбачає низку виплат, спрямованих на підтримку соціально вразливих або найменш забезпечених груп населення.**

Державна соціальна допомога надається органами соціального захисту населення, що підпорядковані Міністерству соціальної політики України. Фінансування здійснюється шляхом перерахування до місцевих бюджетів субвенцій із центрального бюджету.

**Сектор державних соціальних послуг забезпечується діяльністю чотирьох міністерств:**

- Міністерства соціальної політики;
- Міністерства освіти і науки;
- Міністерства охорони здоров'я;
- Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту.

Загальний перелік видів соціальних послуг включає понад 100 найменувань і близько 30 категорій отримувачів цих послуг.

Соціальне обслуговування здійснюється через *мережу соціальних служб*, які виконують такі функції:

- профілактична — запобігання виникненню соціальних ризиків, їх повторенню чи загостренню;
- соціально-реабілітаційна — відновлення соціальних функцій індивіда, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільними правилами і нормами;
- адаптаційна — сприяння пристосуванню людини або групи людей до нового соціального середовища;
- соціальний патронаж — соціальний супровід і догляд на дому;
- соціально-гуманістична — безпека клієнта й інших людей, зниження соціальних ризиків, здійснення соціального контролю;
- особистісно-гуманістична — сприяння самоактуалізації людини, розвитку її потенціалу і внутрішніх ресурсів.

*Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 2020 року стала глобальним викликом для концептуальних основ соціальної політики України, як і всіх інших країн світу.*

З метою соціального захисту найбільш вразливих верст населення в період дії карантину уряд вніс зміни до низки законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19).



*Внесено зміни до Порядку надання житлових субсидій, а саме:*

- заборонено на період карантину припинення надання житлових субсидій, крім обставин, що унеможливають надання житлових субсидій, зокрема в разі переїзду домогосподарства в інше житлове приміщення (будинок) або в разі смерті одинокої особи;
- забезпечено розгляд питань щодо призначення житлової субсидії на наступний період усім домогосподарствам, які отримували житлову субсидію в опалювальному періоді 2019—2020 років без заяв громадян, у тому числі за рішенням комісії;
- призначення житлової субсидії громадянам, які були звільнені з роботи в період карантину і зареєструвалися в службі зайнятості як безробітні, на підставі заяв про призначення житлових субсидій та інформації центрів зайнятості щодо їх перебування на обліку;
- проведення розрахунку житлових субсидій з урахуванням збільшених на 50 % соціальних нормативів, у межах яких надається субсидія на оплату житлово-комунальних послуг, незалежно від кількості днів дії карантину на місяць.

*Уряд запровадив виплату одноразової грошової допомоги у зв'язку з негативними наслідками поширення на території України гострої респіраторної хвороби.*

*Одноразова грошова допомога у сумі 1 000 гривень була виплачена окремим категоріям населення, а саме:*

- одержувачам державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю (крім осіб з інвалідністю з їх числа, які одночасно з допомогою отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника або державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника);
- одержувачам державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;
- одержувачам тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату.

*Урегульовано питання продовження строку виплати державної соціальної допомоги та пенсії особам, яким вона була призначена раніше:*

- малозабезпеченим сім'ям без подання потрібних документів з подальшим проведенням перерахунку розміру виплаченої державної соціальної допомоги на підставі заяви та необхідних документів, поданих після закінчення терміну дії зазначених заходів;
- сім'ям з дітьми протягом установленого періоду здійснення заходів та один місяць після дати його завершення;

- особам з інвалідністю з дитинства або на дітей з інвалідністю, а також особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, у разі пропуску строку переогляду МСЕК та ЛКК про встановлення інвалідності, з подальшим проведенням перерахунку розміру виплаченої державної соціальної допомоги / пенсії на підставі заяви та результатів перегляду особи з інвалідністю або дитини з інвалідністю.

**За дорученням уряду Міністерство соціальної політики України організувало роботу із забезпечення продуктовими наборами найбільш уразливих верств населення, до числа яких належать:**

- особи віком понад 80 років;
- особи з інвалідністю;
- громадяни похилого віку, які потребують догляду.

Верховна Рада ухвалила закон, який підвищує соціальний захист медиків, зайнятих у боротьбі з COVID-19, та членів їхніх сімей. Зазначений законопроект передбачає, що виплати медикам, які захворіли на COVID-19, прирівнюються до виплат учасників бойових дій. Зокрема, у разі встановлення групи інвалідності протягом одного календарного року, що настала внаслідок захворювання коронавірусною хворобою, за умови, що таке захворювання пов'язане з виконанням професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження, виплати встановлюються не менше ніж у 300-кратному розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року. У разі смерті працівника виплати встановлюються у 750-кратному розмірі прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року.

## РОЗДІЛ 2

# СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Міжнародні організації про право людини на соціальне забезпечення. Повноваження Верховної Ради України у здійсненні соціальної політики.

Повноваження Президента України у здійсненні соціальної політики.

Повноваження Кабінету Міністрів України у здійсненні соціальної політики.

Міністерство соціальної політики України. Пенсійний фонд України. Фонд соціального страхування. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Фонд соціального захисту людей з інвалідністю. Система надання соціальних послуг. Державна служба зайнятості. Мережа соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Функції державних адміністрацій та органів місцевого самоуправління в системі соціального забезпечення.

Загальні принципи соціальної політики України визначаються з урахуванням зобов'язань, узятих нею в рамках участі в міжнародних організаціях, що декларують і захищають соціальні права людини. До таких організацій, у першу чергу, належить **Організація Об'єднаних Націй**, яка проголошує право на соціальний захист людини, гідність і цінність людської особи в **Загальній декларації прав людини**<sup>3</sup>, ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року. Генеральна Асамблея проголосила Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна

<sup>3</sup> Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015).

людина і кожний орган суспільства прагнули сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і їх ефективного визнання і здійснення. Стаття 22 Декларації проголошує, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Надзвичайно активну роль у розв'язанні питань соціального забезпечення відіграє **Міжнародна організація праці**. Ухвалена нею **Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117**<sup>4</sup> була ратифікована Верховною Радою України 16.09.2015 і є, як і багато інших документів цієї організації, важливим елементом законодавчого забезпечення соціального захисту в Україні. Зокрема, принципове значення має **Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення**<sup>5</sup>, також ратифікована Верховною Радою України 16.09.2015.

Найвищий владний рівень формування і реалізації державної політики України у сфері соціального захисту та соціального забезпечення становлять **Верховна Рада України, Президент і Кабінет Міністрів України**. Кожна ланка цієї системи має свої функції відповідно до розподілу владних повноважень, закріпленого в чинній Конституції України.

**Верховна Рада України** має і реалізує повноваження:

- затвердження загальнодержавних програм економічного і соціального розвитку;
- законодавче визначення засад соціального захисту.

Вона здійснює ці повноваження через ухвалення законів, використання механізмів парламентського контролю і, зокрема, шляхом проведення парламентських слухань.

**Президент України** здійснює регулювання засад соціальної політики, виступаючи як **гарант додержання Конституції України**, зокрема соціальних прав її громадян. Основний Закон, визначаючи вичерпний перелік повноважень Президента України, не відносить безпосередньо до його компетенції визначення державної політики у сфері соціального захисту і соціального забезпечення. Проте укази і розпорядження

<sup>4</sup> Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_016](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016).

<sup>5</sup> Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011).

Президента можна розглядати як вагомий доповнення щодо встановлених законами України параметрів соціального захисту громадян.

Основним Законом саме **Кабінет Міністрів України** прямо визначено як орган, який забезпечує проведення політики у сферах праці й зайнятості, а також соціального захисту населення. Він розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України. Кабінет Міністрів — це колегіальний, **найвищий орган виконавчої влади України, відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.**

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері соціального забезпечення, є Міністерство соціальної політики України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. **Міністерство соціальної політики** є органом, який безпосередньо здійснює найважливіші функції соціального захисту:

- загальнообов'язкове державне соціальне і пенсійне страхування;
- формування і реалізація державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- вирішення питань сім'ї та дітей, усиновлення і захист прав дітей, запобігання насильству в сім'ї;
- протидія торгівлі людьми, відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою;
- соціальний захист ветеранів війни та інших осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- координація волонтерської діяльності;
- забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги.

У серпні 2020 року була утворена **Національна соціальна сервісна служба України** (замість раніше чинної *Державної соціальної служби*). Це центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки і за дотриманням прав дітей Діяльність сервісної служби спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики. Повноваження Нацсоцслужби здійснюються безпосередньо і через її територіальні органи.

Основні завдання Нацсоцслужби:

- реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення;
- реалізація державної політики у сфері оздоровлення і відпочинку дітей, усиновлення і захисту прав дітей;
- реалізація державної політики у сфері здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, за використанням коштів державного бюджету, виділених на соціальні потреби;
- методичне забезпечення і координація діяльності органів місцевого самоврядування, центрів надання адміністративних послуг у частині надання послуг соціального характеру, організації соціальної роботи та надання базових соціальних послуг жителям територіальних громад.

Міністерство соціальної політики України спрямовує і здійснює контроль за діяльністю фондів — ключових структур у системі соціального забезпечення:

- **Пенсійний фонд України** — центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, проводить збір, накопичення та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує фінансування і виплату пенсій, пенсій за особливі заслуги перед Україною, допомоги на поховання, інших соціальних виплат. *Діяльність Пенсійного фонду України підпорядкована Кабінету Міністрів України і координована через міністра соціальної політики України.* Пенсійний фонд є самостійною фінансово-банківською системою, не входить до складу Державного бюджету України, формується за рахунок коштів, які відраховують підприємства та організації на заходи соціального страхування.

- **Фонд соціального страхування** — орган, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування і здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом. Фонд є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням. *Бюджет Фонду затвер-*

**джує Кабінет Міністрів України. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Представники держави призначаються Кабінетом Міністрів України, представників застрахованих осіб обирають репрезентативні на національному рівні всеукраїнські об'єднання профспілок, а представники роботодавців — репрезентативні на національному рівні всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України і використовуються тільки за цільовим призначенням. Бюджет Фонду затверджує Кабінет Міністрів України.**

- **Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.** Відповідно до статті 10 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

- **Фонд соціального захисту людей з інвалідністю** — це неприбуткова бюджетна установа, діяльність якої *спрямовується, координується та контролюється Міністерством соціальної політики України*. Основними завданнями Фонду є фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні та забезпечення реалізації заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення робочих місць. *Бюджет Фонду формується за рахунок коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень.*

### Система надання соціальних послуг

Система надання соціальних послуг в Україні регулюється Законом України «Про соціальні послуги», низкою інших законів, а також підзаконних актів, які регулюють особливості соціального захисту і надання соціальних послуг різним категоріям громадян. **Соціальні послуги — це особливий вид послуг, що передбачають допомогу особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також особам, яка мають найвищий ризик опинитися в таких обставинах.**

Закон «Про соціальні послуги» визначає різні повноваження між органами влади на центральному і місцевих рівнях. **На національному рівні** Мінсоцполітики формує державну політику та відповідно нормативно-правову базу, **на регіональному і місцевому рівнях** — уживаються заходи щодо визначення потреб у соціальних послугах,

планування і фінансування програм, а також власне організація надання соціальних послуг. Повноваження щодо створення і ведення **Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг**, контролю, моніторингу і підвищення кваліфікації соціальних працівників розподілені на всіх рівнях. Система надання соціальних послуг складається із сукупності різних суб'єктів, що залучені в надання соціальних послуг. Надавачі соціальних послуг можуть належати до секторів:

- Державний. До нього входять суб'єкти, що перебувають у державній власності, управління якими здійснюється центральними органами виконавчої влади.
- Комунальний. Він включає установи і заклади комунальної власності, які перебувають у підпорядкуванні органів місцевого самоврядування.
- Недержавний. До нього належать громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг.

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг: за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах і закладах; у реабілітаційних установах і закладах; в установах і закладах денного перебування; в установах і закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки і догляду.

**Державна служба зайнятості** посідає одне з чільних місць у системі соціального забезпечення, адже вона створює умови для ключової ланки системи — для самозабезпечення громадян, чиею працею, власне, й створюються усі ресурси суспільства **Державна служба зайнятості** — це **централізована система державних установ**, яка реалізаує державну політику у сфері зайнятості населення і трудової міграції. **Діяльність служби спрямовується та координується Міністерством соціальної політики України.**

**Структура служби зайнятості** складається з таких ланок:

- Державний центр зайнятості;
- обласні, міські, районні центри зайнятості та філії обласних центрів зайнятості;
- центри професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості;
- Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

Загальну структуру системи соціального забезпечення в Україні відображено на *рис. 2.1.*



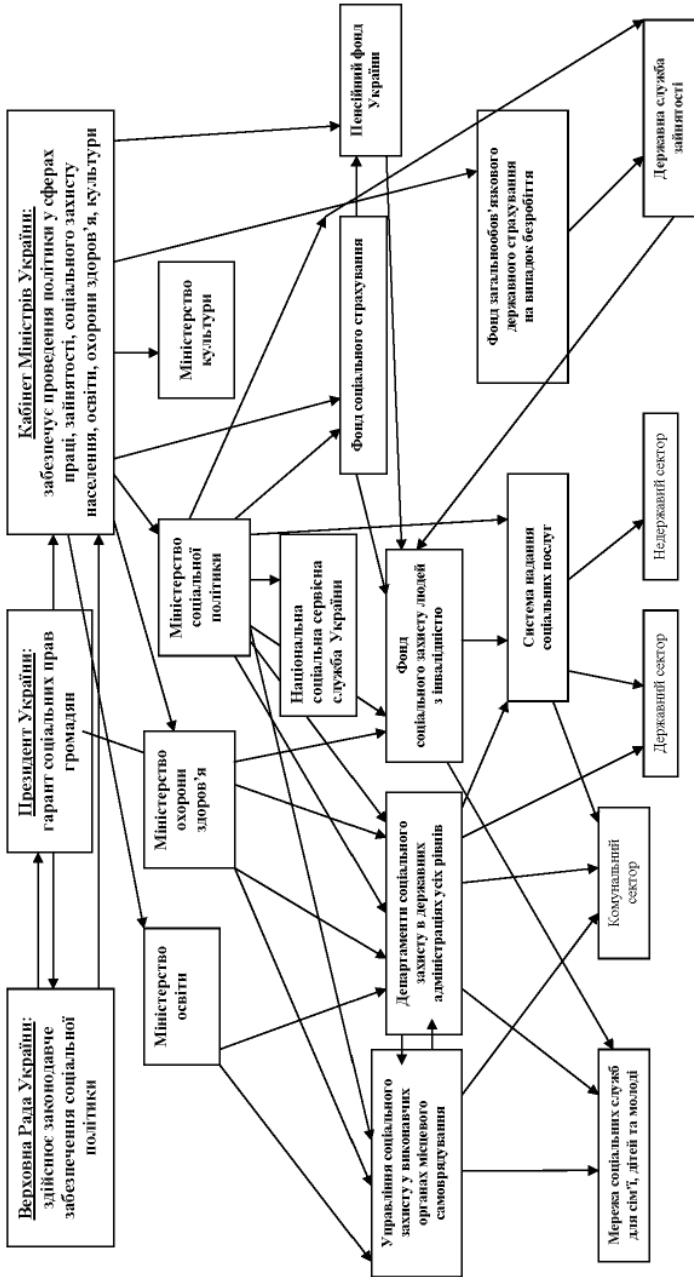


Рис. 2.1. Структура системи соціального забезпечення в Україні

**Основними завданнями Державної служби зайнятості є:**

- сприяння громадянам у підборі роботи, яка відповідає їхнім потребам і можливостям, та надання роботодавцям послуг з добору працівників;
- стимулювання працедавців до створення нових робочих місць;
- підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці;
- залучення безробітних до тимчасової зайнятості: до громадських та інших робіт тимчасового характеру;
- підтримка безробітних в організації підприємницької діяльності;
- видача роботодавцям дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства.

Ще одна важлива ланка системі соціального забезпечення — мережа соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є спеціальними закладами, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. Мережа центрів складається з республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського і Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах, селищних і сільських центрів. Центри утворюються, реорганізуються та ліквідуються **обласними і районними держадміністраціями та відповідними радами** і належать до сфери їхнього управління.

**Основними завданнями центрів є:**

- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини сімей, дітей та молоді;
- виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;
- здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- організація здійснення наставництва над дитиною, яка проживає в закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей.

Найбільш наближеними до розв'язання конкретних проблем соціального захисту є **структурні підрозділи обласних і районних державних адміністрацій та відповідні структури обласних, міських,**

**районних рад, а за умов реформи децентралізації — органи місцевого самоуправління територіальних громад.**

Департаменти соціального захисту в державних адміністраціях є структурними підрозділами державних адміністрацій, що утворюються керівниками держадміністрацій, *підпорядковані головам адміністрацій і підвітні й підконтрольні Міністерству соціальної політики України*. Вони є бюджетними, неприбутковими установами. Голови місцевих державних адміністрацій *призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України* на строк повноважень Президента України. Кандидатури на посади голів районних державних адміністрацій Кабінету Міністрів України вносять голови відповідних обласних державних адміністрацій.

**Виконавчі органи місцевого самоврядування.** Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад в Україні є *їхні виконавчі комітети, відділи, управління та інші аналогічні структури, у тому числі управління гуманітарної політики, соціального захисту* тощо. Вони реалізують політику відповідних органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту дітей, професійної освіти, молоді та спорту, соціального захисту населення. Забезпечують виконання актів законодавства в галузі охорони здоров'я, державних стандартів, критеріїв і вимог, спрямованих на забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, додержання нормативів професійної діяльності, стандартів медичного обслуговування і технологій у галузі охорони здоров'я. Створюють умови для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної та професійної освіти. Забезпечують дотримання встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення. Органи місцевого самоврядування *утримуються за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування районних, обласних бюджетів* і являють собою колектив громадян України (депутатів), наділений владними повноваженнями, які реалізуються в інтересах відповідної територіальної громади.

## РОЗДІЛ 3

# ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Соціальне забезпечення та економічний розвиток. Джерела фінансових ресурсів для соціальної сфери. Форми фінансування соціальної сфери. Основні організаційно-правові форми соціального захисту: соціальне страхування, забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету, соціальна допомога.

**Фінансове забезпечення соціальної сфери** — це складна система організації фінансових відносин у країні, яка включає відповідні форми, методи та інструменти їх реалізації. Завдання цієї системи — мобілізація і розподіл фінансових ресурсів для створення умов щодо ефективного функціонування соціальної сфери в Україні.

Це система грошових відносин розподільчого і перерозподільчого характеру, в якій, по-перше, за рахунок податків і спеціальних внесків акумулюються фінансові ресурси і, по-друге, формуються централізовані та децентралізовані фонди, що використовуються на фінансування соціальних виплат.

Соціальне забезпечення вирішальним чином залежить від економіки: лише економічно сильне суспільство може дозволити собі «щедру» соціальну політику. **Національне багатство створюється системою національного виробництва**, і лише воно створює необхідні умови для добробуту людей, забезпечує бажаний рівень життя, задовольняє потреби:

- матеріальні — у харчуванні, одязі, житлі
- соціальні — у зайнятості, освіті, здоров'ї, соціальному оточенні.

## Першою передумовою ефективною соціальною політикою є оцінка реального стану наявного суспільного багатства

Добробут нації можна оцінювати за показниками, що входять до складу системи національних рахунків (СНР). Основними показниками системи національних рахунків є:

- Валовий внутрішній продукт (ВВП) — **сума валових доданих вартостей всіх видів економічної діяльності та податків на прибуток** за винятком субсидій на продукти. За розміром ВВП — 390 млрд доларів (за оцінкою МВФ за 2018 рік) Україна посідає 49-те місце у світі, проте за розміром ВВП на душу населення Україна на 2018 рік посідала 111-те місце у світі і передостаннє місце в Європі, випереджуючи лише Молдову.
- Чистий внутрішній продукт (ЧВП): ВВП мінус сума споживання основного капіталу (амортизаційні відрахування).
- Валовий національний дохід (ВНД): сума ВВП плюс сальдо первинних доходів, отриманих з-за кордону.
- Чистий національний продукт (ЧНП): ВНД мінус споживання основного капіталу (амортизаційні відрахування).
- Валовий національний наявний дохід (ВННД): ВНД плюс сальдо поточних трансфертів, що надійшли із-закордону, — це і є **сума кінцевого споживання і національного заощадження**.

Це чинники, від яких залежить рівень життя у країні.

*Простими словами: інших коштів, за рахунок яких ми можемо задовольняти свої потреби, не існує. Нам їх ніхто не дасть, вони можуть бути створені лише нашою спільною працею. Як працюємо, такий рівень життя й маємо.*

*За даними щорічної доповіді Global Wealth Report швейцарського банку Credit Suisse, Україна посідає 123-тє місце у світі зі 140-ка країн за рівнем особистого багатства громадян. Станом на середину 2018 року цей показник становив 1 563 американські долари на одного дорослого жителя. Ми випереджаємо за особистим багатством Білорусь (1 563 долари), Таджикистан (1 364), Замбію (1 197), Сирію (1 190) і Малі (1 094). Трохи відстала Україна від Непалу (2 054 долари), Камеруну (2 282), Кенії (2 306), Бангладешу (2 332) і Лесото (2 640). Найбіднішими є Демократична Республіка Конго (331 долар), Ефіопія (167) і Малаві (141)<sup>6</sup>.*

<sup>6</sup> Global Wealth Report [Electronic resource]. — Available at : <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/articles/news-and-expertise/global-wealth-report-2018-us-and-china-in-the-lead-201810.html>.

*За даними дослідження американського ділового видання Bloomberg (Bloomberg's Misery Index) на 2017 р. наша країна перебувала на сьомому місці в рейтингу найбідніших країн, у якому перші три місця посідали Венесуела, Південна Африка і Аргентина<sup>7</sup>.*

**Процес фінансового забезпечення включає два етапи:**

- формування фінансових ресурсів;
- використання фінансових ресурсів.

### **1. Формування фінансових ресурсів**

**Основним їхнім джерелом є валовий внутрішній продукт країни.**

У процесі розподілу і перерозподілу ВВП формуються первинні та вторинні доходи інституційних секторів економіки, а в подальшому через сплату податків і соціальних внесків (обов'язкових чи добровільних) частина цього доходу спрямовується на формування централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів.

**Існують три різновиди цих ресурсів:**

- державні централізовані фонди — до них належать державний і місцеві бюджети, а також усі соціальні фонди, які входять до їхнього складу;
- державні децентралізовані фонди — фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- недержавні соціальні фонди, які формуються за рахунок добровільних внесків підприємств, населення і держави.

**Як формуються фінансові потоки, спрямовані на соціальне забезпечення? Ці фінансові потоки випливають з таких джерел:**

#### **1. Бюджетні джерела:**

- державний бюджет;
- кошти місцевих бюджетів;
- державні цільові фонди.

#### **2. Позабюджетні джерела:**

- державні цільові соціально-страхові фонди;
- позабюджетні фонди регіонів;
- недержавні соціальні фонди, створені різними громадськими об'єднаннями, кошти некомерційних неурядових організацій;
- кредитні ресурси;
- залучення власних коштів фірм і домашніх господарств.

<sup>7</sup> Україна залишається в Топ-10 найбідніших країн світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://glavcom.ua/news/ukrajina-zalishajetsya-u-top-10-naybidnishih-krajin-svitu-bloomberg-401377.html>.

**3. Зовнішні джерела:** кредити і позики міжнародних фінансових організацій і фондів, гуманітарна допомога з-за кордону тощо.

**Провідну роль у соціальному забезпеченні відіграють основні державні цільові фонди:**

- Фонд соціального страхування України;
- Пенсійний фонд України;
- Фонд загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття.

*Діяльність фондів реалізує функції провідного інструменту соціальної політики — системи соціального страхування, яке має захищати найменш захищених працівників і самозайняте населення від найбільш значущих, серйозних і масштабних соціальних ризиків.*

## **2. Використання фінансових ресурсів**

**За походженням фінансових ресурсів розрізняють такі форми фінансування:**

- **Внутрішнє:** воно відбувається за рахунок фінансових ресурсів членів самого домогосподарства. Це можуть бути внутрішньосімейні та внутрішньородинні трансферти (тобто передання коштів) у рамках одного чи кількох домогосподарств, члени яких поєднані родинними зв'язками. Цю форму фінансування соціального захисту найменше регламентує держава, найменше є статистичних даних щодо характеру і структури трансфертів між членами домогосподарств.

- **Зовнішнє:** бюджетне фінансування, соціальне страхування, фінансування за рахунок коштів підприємств, установ, організацій усіх форм власності, громадських об'єднань, церковних громад тощо.

- **Кредитування:** в Україні воно має доволі вузьку сферу застосування. Використовується для допомоги у вирішенні, зокрема, житлового питання, як кредити для придбання чи будівництва житла для окремих категорій населення: молодих сімей, учасників бойових дій та ін. Таке кредитування **за рахунок бюджетних коштів** має суттєві відмінності від комерційного кредитування. Воно передбачає низку пільгових умов: процентна ставка за кредитом нижча за середньоринкову; можливість часткового чи повного списання заборгованості за кредитом та ін. Застосування пільгових умов обґрунтоване тим, що держава переслідує мету не комерційної вигоди, а виконання взятих на себе соціальних зобов'язань перед окремими верствами населення.

Структурно-логічну схему фінансового механізму реалізації соціального захисту населення відображено на *рис. 3.1*.

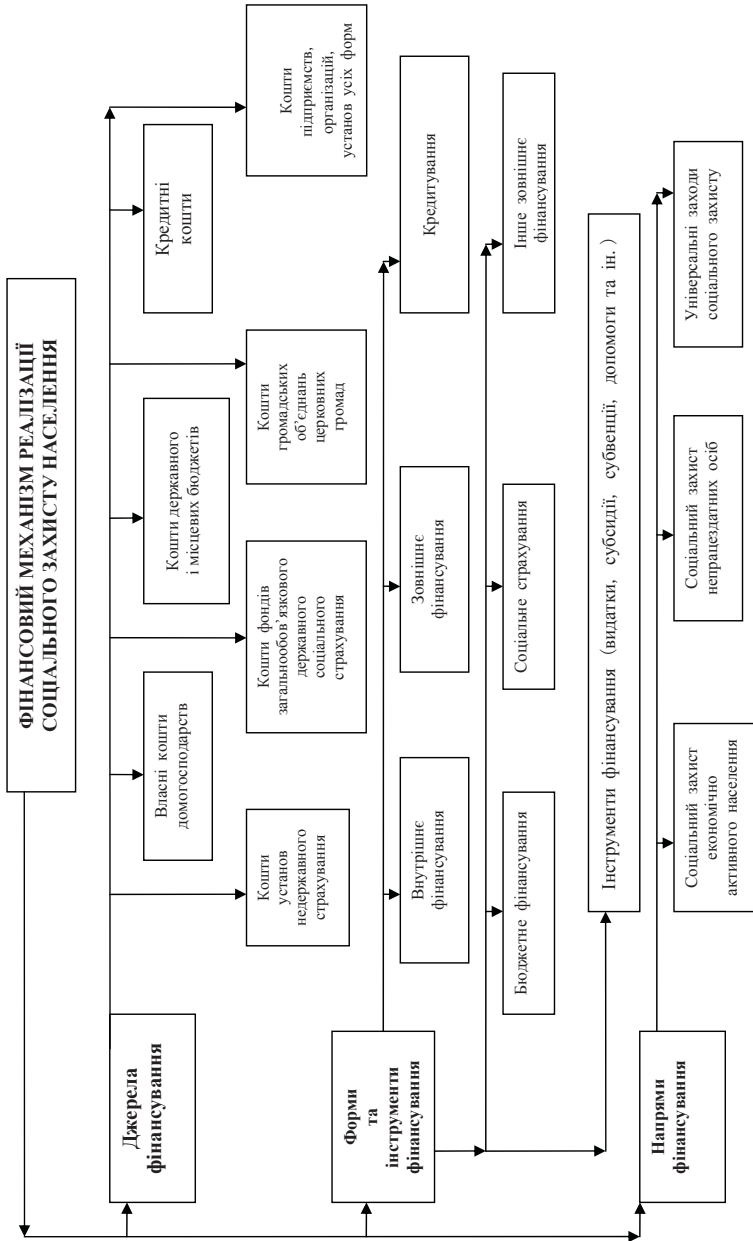


Рис. 3.1. Структурно-логічна схема фінансового механізму реалізації соціального захисту населення

Примітка. Розробила А. Ю. Огіньська<sup>8</sup>.

<sup>8</sup> Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз [Електронний ресурс] // Економіка та держава. — 2018. — № 4. — Режим доступу : [http://www.economy.in.ua/pdf/4\\_2018/29.pdf](http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/29.pdf).



У соціально орієнтованій державі соціальне забезпечення передбачає не лише захист та обслуговування окремих категорій і груп населення, а й на підтримку та забезпечення гідного матеріального і соціального становища усіх громадян. Держава має запобігати бідності населення, підносити на рівень соціальних стандартів життя соціально незахищених верств. Разом з тим її соціальна політика передбачає створення умов для економічної самостійності, самореалізації працездатного населення, його фізичне й духовне благополуччя та душевний комфорт.

Такі завдання зумовлюють

**напрями фінансування соціальної політики:**

- Соціальний захист *економічно активного населення* — через створення умов для його економічного самозабезпечення. Це досягається за допомогою політики економічного лібералізму, що формує умови для гармонійного усебічного розвитку людини за превалювання ринкових механізмів регулювання соціально-економічних процесів.
- Соціальний захист *непрацездатних осіб* — через систему заходів, що піднімають рівень їхнього життя до законодавчо затверджених соціальних стандартів.
- *Універсальні заходи* соціального захисту — це такі форми матеріальної, фінансової чи іншої підтримки громадян, які актуальні для значної частини населення через наявні соціально-економічні обставини. До цього напрямку належать житлові субсидії, допомога тимчасово переміщеним особам, що передбачає як фінансову підтримку цих осіб, так і допомогу в облаштуванні, працевлаштуванні та соціальну реабілітацію на новому місці проживання.

Фінансування соціальної сфери реалізується через

**три основні організаційно-правові форми соціального захисту:**

- соціальне страхування, яке здійснюється коштом спеціально створених позабюджетних фондів обов'язкового соціального страхування, які формуються за рахунок страхових внесків — Єдиного соціального податку.
- соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету;
- соціальна допомога.

## Соціальне страхування

Соціальне страхування акумулює кошти для матеріального забезпечення громадян для таких цілей:

- у разі тимчасової чи стійкої втрати працездатності;
- для упередження втрати й для відновлення працездатності економічно активного населення.

Соціальне страхування має такі особливості, що відрізняють його з-поміж інших форм фінансування соціального захисту:

- джерелом коштів у системі соціального страхування є страхові внески;
- це безповоротне і безвідплатне відчуження коштів, адже право на матеріальне забезпечення за соціальним страхування отримують лише ті громадяни, які сплачували страхові внески. Порівняймо: за бюджетного фінансування соціального захисту громадянин одержує матеріальне забезпечення або соціальні послуги незалежно від того, чи сплачував він податки, чи ні;
- у соціальному страхуванні чітко простежуються залежність між матеріальним забезпеченням, яке одержує громадянин, і розмірами попередньо сплачених ним страхових внесків;
- суспільна солідарність: безробітні одержують соціальний захист за рахунок працюючих, непрацездатні — за рахунок працездатних;
- перерозподільчі відносини в суспільстві, що включають кілька рівнів: ресурси перерозподіляються в межах життєвих циклів людини (між періодами молодості, зрілості, старості), між людьми одного покоління, а також між людьми різних поколінь.

*З 2016 року платниками страхових внесків в Україні є лише суб'єкти господарювання (за винятком добровільної участі в соціальному страхуванні). Тому соціальне страхування можна розглядати як різновид непрямого зовнішнього фінансування соціального захисту за кошти підприємств. Проте оскільки протягом останніх років значна частина ресурсів системи соціального страхування формується за рахунок трансфертів з державного бюджету, то маємо побачити в ньому поєднання двох різновидів зовнішнього фінансування: бюджетного фінансування і соціального страхування за кошти суб'єктів господарювання.*

**В Україні існує п'ять основних видів соціального страхування:**

- пенсійне;
- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та втратами, зумовленими похованням;

- медичне — на випадок хвороби;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- на випадок безробіття.

### **Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету**

Найважливішою і найбільшою за масштабами формою фінансування соціального забезпечення в Україні є **бюджетне фінансування**. Це безпосередньо виділені кошти з державного і місцевих бюджетів на реалізацію програм і заходів щодо соціальної підтримки громадян у матеріальній, фінансовій та інших формах.

### **Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з бюджетів здійснюється для таких цілей:**

- для додаткового соціального захисту понад те, що дається за рахунок соціального страхування;
- для забезпечення тих осіб, які не мають права на соціальне забезпечення за рахунок коштів соціального страхування. Тут ідеться про людей, які в силу своєї діяльності не підлягають загальнообов'язковому соціальному страхуванню або ж не працювали і не мають відповідного страхового стажу для призначення соціального забезпечення за рахунок коштів соціального страхування.

**Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету** — це гарантована система матеріального забезпечення громадян у грошовій, а також у натуральній формі, яке надається:

- після досягнення певного віку;
- у разі інвалідності;
- втрати годувальника;
- тимчасової непрацездатності;
- виховання дітей;
- втрати трудового заробітку і доходу;
- в інших випадках, спеціально обумовлених законом.

### **Зокрема, в Україні за рахунок коштів бюджету покриваються:**

- витрати на надання соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам, сім'ям із дітьми, самотніми матерями та іншим уразливим верствам населення;
- фінансується система пільг;

- надаються житлові субсидії для частково покриття витрат на комунальні послуги;
- реалізуються програми соціального захисту молоді, інвалідів, непрацевдатних;
- фінансуються пенсії, призначені за спеціальними законами, різного роду надбавки і підвищення до основного розміру пенсії;
- в останні роки за рахунок коштів бюджету покривається дефіцит системи пенсійного страхування.

Забезпечення за рахунок асигнувань із державного бюджету здійснюється **уповноваженими органами в порядку, встановленому законодавством.**

Різноманітні послуги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у **58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах.**

### Соціальна допомога

Категорію «соціальна допомога» в широкому розумінні, яка повністю ототожнюється із системою державного соціального забезпечення громадян, треба відрізнити від її значення у вузькому значенні: **соціальна допомога — це виключно грошова виплата (одноразова чи періодична), яка призначається окремим категоріям громадян у порядку і розмірах, передбачених законодавством.** Ця форма призначена для виконання функцій соціального захисту у випадках, не охоплених двома попередніми категоріями з очевидної причини: обставини життя людей і проблеми, з якими вони стикаються, надзвичайно варіабельні, не рідко унікальні й не завжди можуть бути охоплені стандартизованими загальнооб'язковими схемами.

Різноманітність видів соціальної допомоги обумовлена тим, що законодавець при їх визначенні враховує більшість життєвих ситуацій, за яких може виникнути право на соціальну допомогу. При цьому законодавство України дозволяє органам місцевого самоврядування встановлювати додаткові види соціальної допомоги у своєму регіоні.

Прикладами соціальної допомоги можуть бути: житлові субсидії; допомога малозабезпеченим сім'ям; допомога особі, яка потрапила в складну життєву ситуацію, з якої неможливий самостійний вихід; доплата до основного доходу, якщо такий дохід нижчий за встановлений законодавством прожитковий мінімум; допомога на поховання громадянина, не застрахованого в системі загальнооб'язкового державного соціального страхування, тощо.

## РОЗДІЛ 4

# ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Модернізація фінансування соціального забезпечення і реформа місцевого самоврядування. Перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Фінансове забезпечення реформи освіти. Ключові напрями реформування охорони здоров'я.

Обсяги фінансування соціальної сфери в Україні зростають щорічно і займають найбільшу частку в структурі державних видатків. Проте стан забезпечення соціальних послуг є незадовільним, не відповідає сучасним потребам та стандартам. Щоб переформатувати фінансово-бюджетні ресурси, посилити спроможність місцевого самоврядування, а відтак і гарантувати високий рівень соціальних послуг для населення, **2014 року було розпочато реформу місцевого самоврядування та фінансову децентралізацію**. У рамках цього національного проекту започатковано низку секторальних реформ: освітня, медична, земельна, енергетична, у сфері соціальної політики і т. ін. Процеси фінансової децентралізації та територіальної організації влади в Україні покликані призвести до неминучих змін у частині фінансування соціальних функцій держави.

Секторальна децентралізація передбачає *організований доступ мешканців громади до послуг та об'єктів освіти, культури, спорту, дозвілля* тощо і характеризується такими рисами<sup>9</sup>:

---

<sup>9</sup> Секторальна децентралізація [Електронний ресурс] / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Проектний офіс секторальної децентралізації. — Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua>.

- набуття громадою нової ідентичності, відчуття належності жителів до цілої великої громади, її суспільних благ;
- якісні послуги освіти, охорони здоров'я; культури, спорту, дозвілля, у тому числі неформальної та інформальної освіти та освіти протягом життя;
- бюджетна ефективність, оптимізація фондів, утримання об'єктів інфраструктури;
- секторальне розмежування повноважень за рівнями влади.

#### Особливість системи фінансового забезпечення:

- *культурно-освітня* складова, в переважній більшості фінансується із *державного і місцевих бюджетів*;
- *соціально-побутова* — це *самофінансування і кредитування*.

Існує чимало інших болючих проблем, які загострилися впродовж останніх років і потребують розв'язання:

- недосконала мережа територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури;
- законодавчо невнормована система відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури;
- низький рівень якості послуг, що надаються населенню;
- низька ефективність механізмів кошторисного фінансування тощо.

Наявну в Україні ситуацію з фінансуванням соціальної сфери демонструють дані *табл. 4.1*, з якої чітко прослідковується, що впродовж останніх шести років:

- перше місце у структурі видатків посідають **соціальний захист і соціальне забезпечення**;
- наступні — це видатки на **освіту та охорону здоров'я** (у сумі становлять понад 70 % від загального обсягу видатків),
- найменше з бюджету фінансуються **ЖКТ, духовний і фізичний розвиток**.

Схему концептуалізації фінансового забезпечення соціальної сфери відображено на *рис. 4.1*.

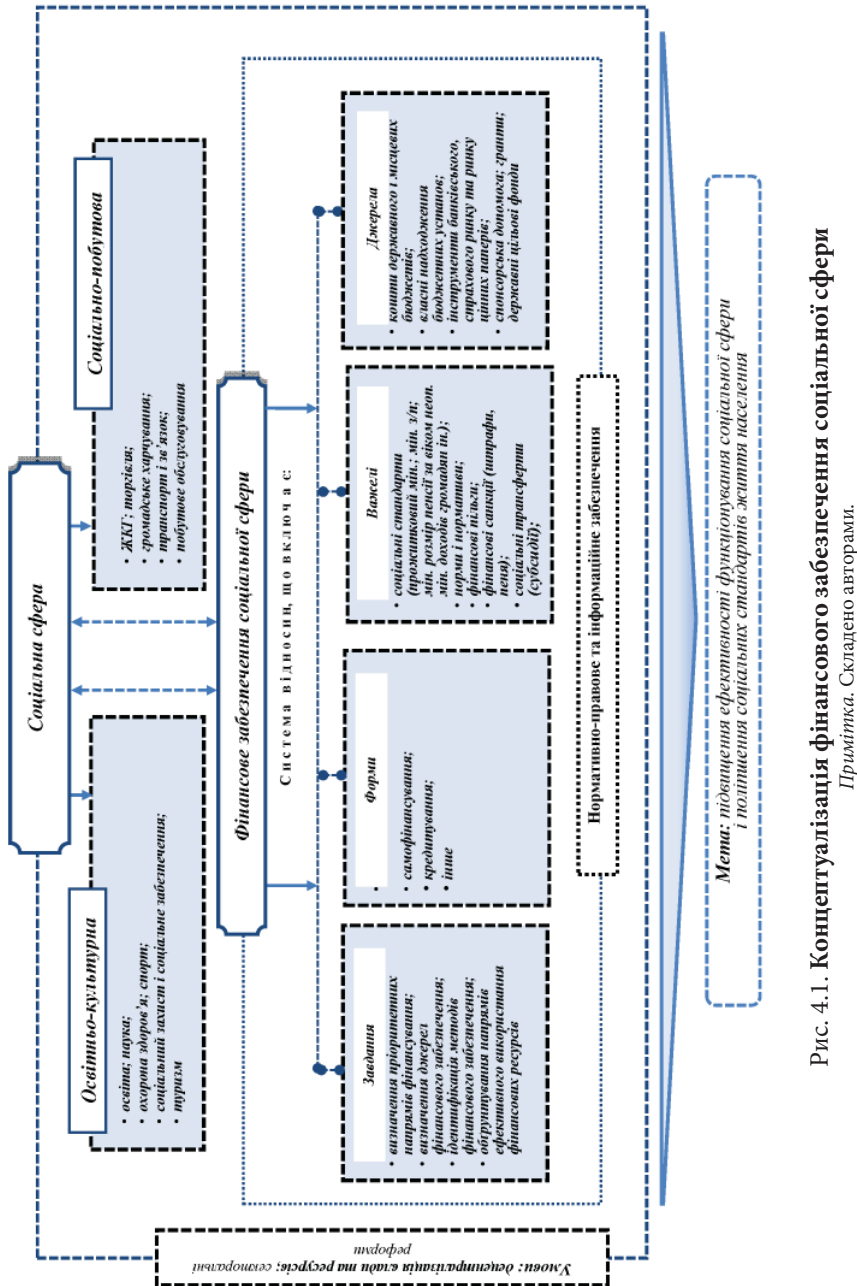


Рис. 4.1. Концептуалізація фінансового забезпечення соціальної сфери

Примітка. Складено авторами.

Таблиця 4.1

## Напрями фінансування соціальної сфери у 2012—2017 рр., млн грн

Рік	Рівень бюджету	Напрями фінансування соціальної сфери				
		освіта	охорона здоров'я	соціальний захист і соціальне забезпечення	духовний і фізичний розвиток	ЖКГ
2012	державний	30 243	11 358	65 564	5 488	380
	місцевий	71 318	47 095	50 052	8 151	195 680
2013	державний	30 943	12 879	88 548	5 112	97
	місцевий	74 596	48 689	56 515	8 549	7 608
2014	державний	28 678	10 581	80 558	4 872	112
	місцевий	71 432	46 569	57 446	8 985	17 697
2015	державний	30 186	11 450	103 701	6 619	21
	місцевий	84 008	59 551	72 639	9 609	15 679
2016	державний	34 825	12 456	151 965	4 959	13
	місцевий	94 610	62 952	106 365	11 926	17 535
2017	державний	41 140	16 729	144 479	7 898	17
	місцевий	136 616	85 662	141 282	16 444	27 171

Примітка. Складено з використанням : <http://cost.ua/budget/expenditure>.

Окрім того, як свідчать дані *табл. 4.1*, *упродовж останніх років намітилася стійка тенденція до зростання абсолютних обсягів видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення*, однак не можна стверджувати, що вони характеризуються високою ефективністю.

Найбільша частка видатків на соціальне спрямування фінансується з *місцевих бюджетів*, причому значення цього показника перевищувало 80 % (практично всі останні вісім років), що *удвічі більше за видатки державного бюджету* (*рис. 4.2*). Зазначене доводить, що *основний тягар соціального захисту громадян країни лежить на місцевій владі*.

Про здатність місцевої влади фінансувати розвиток свідчить структура видатків місцевих бюджетів за функціональним призначенням (*рис. 4.3*).

Як було зазначено вище, найбільшими за обсягом статтями у структурі видатків соціально-культурного спрямування є соціальний захист і соціальне забезпечення, фінансування якого в Україні здійснюється з державного і місцевих бюджетів (*рис. 4.4*).



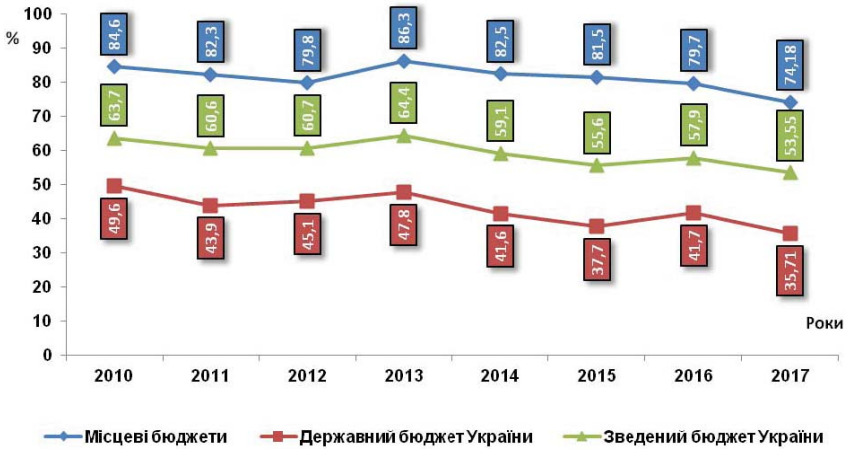


Рис. 4.2. Частка видатків соціального спрямування у структурі видатків за 2010—2017 рр., %

Примітка. Складено з використанням даних Бюджетного моніторингу за вказані роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/558>.



Рис. 4.3. Структура видатків місцевих бюджетів України за функціональною класифікацією за 2010—2017 рр., %

Примітка. Складено з використанням даних Державної казначейської служби України.

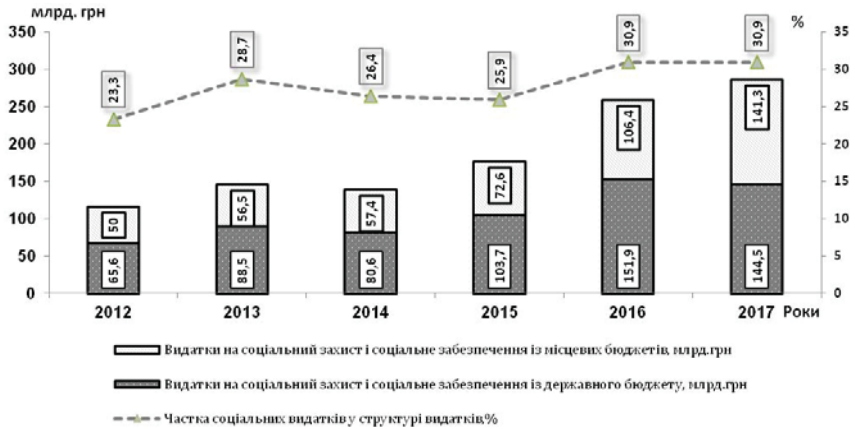


Рис. 4.4. Динаміка фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за 2010—2017 рр., %

Примітка. Складено з використанням даних Державної казначейської служби України.

Аналіз наведених даних дає змогу стверджувати, що **впродовж останніх років спостерігається тенденція до суттєвого збільшення обсягів фінансування (як з державного, так і з місцевих бюджетів), однак соціальні стандарти життя населення не поліпшуються**, стан об'єктів соціальної сфери не відповідає сучасним потребам, а якщо врахувати інфляцію, то не важко побачити, що рівень видатків на фінансування цієї сфери за останні три роки взагалі буде нижчим, ніж 2013 року.

Зазначимо, що більша частина обсягу фінансування видатків місцевих бюджетів за статтями «Соціальний захист» і «Соціальне забезпечення» припадає на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді.

Якщо ж аналізувати в регіональному вимірі, то спостерігаються **процеси посилення асиметрій видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, що свідчить про надмірну залежність мешканців регіону від бюджетних виплат**. Наприклад, 2015 року соціальні видатки на одного мешканця у Волинській області (max — 2 328,1 грн) у 4,5 раза перевищували видатки в Луганській області (min — 519,1 грн), при тому, що середнє в Україні — 1 647,01 грн. Потрібно наголосити, що найвищі обсяги видатків властиві регіонам із низьким рівнем економічного розвитку (ВРП). До таких належать: Волинська, Закарпатська, Івано-Фран-

ківська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька і Чернігівська області<sup>10</sup>.

Загалом, **зростання соціальних видатків, у переважній більшості, не відповідає можливостям економіки**, а їхнє номінальне збільшення обсягів не завжди означає поліпшення якості соціальних послуг для населення; **відсутність соціальних стандартів і нормативів у вартісному вимірі за кожним із делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень не дозволяють задовольнити реальні потреби споживачів**.

Частково ситуацію, що склалася, можна пояснити **складністю структури цієї сфери** (охоплює від соціального захисту пенсіонерів, безробітних, інвалідів до фундаментальних та прикладних досліджень і розробок у сфері соціального захисту), але більш вагомі, системні проблеми фінансового забезпечення лежать у площині:

- **функціонування недосконалих механізмів формування / використання фінансових ресурсів** (установлення єдиних підходів до планування, призначення і фінансування пільг);
- **нівелювання розбіжностей у рівнях завантаження і рівнях фінансування територіальних центрів надання соціальних послуг**;
- **відсутності стандартів соціальної послуги** при визначенні її вартості та розподілу повноважень у сфері соціального захисту;
- **нераціональна мережа закладів та установ**, що надають соціальні послуги. На кінець 2015 року в Україні таких налічувалось близько двох тисяч суб'єктів, які обслуговували близько двох мільйонів осіб<sup>11</sup>.

**Модернізація системи фінансового забезпечення соціального захисту населення передбачає одночасну реалізацію багатьох заходів.**

**1. Розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, їхню ефективну взаємодію, поліпшення адміністрування соціальних послуг та ефективності використання бюджетних коштів. Територіальна основа органів місцевого самоврядування і виконавчої влади у сфері соціального**

<sup>10</sup> Возняк Г. В. Бюджетна політика розвитку регіонів України: сучасна парадигма та орієнтири подальших реформ : монографія / Г. В. Возняк ; НАН України. — Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2016. — С. 242.

<sup>11</sup> Соціальний звіт за 2015 рік [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. — Режим доступу : <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/188938/2015.doc>.

захисту має мати чіткий розподіл функцій, повноважень та мережі (рис. 4.5). На базовому рівні до основних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення віднесено: надання структурними підрозділами територіальних органів виконавчої влади послуг із соціального захисту населення (виплата пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг) і надання соціальної допомоги через територіальні центри<sup>12</sup>.



Рис. 4.5. Розподіл функцій та інфраструктури соціального захисту населення за рівнями АТУ в умовах децентралізації

Примітка. Складено з використанням<sup>13</sup>.

<sup>12</sup> Розпорядження КМУ від 01.01.2014 № 333-р «Про схвалення концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

<sup>13</sup> Реформування системи управління у сфері соціальної політики в рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. — Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000052/52486/reform%1Esys%1Eupr.pdf>.

## Перерозподіл повноважень

має включати заходи, спрямовані:

- на розширення автономії органів місцевого самоврядування в частині надання соціальних послуг;
- поширення практики соціального замовлення;
- забезпечення доступних і якісних послуг та об'єднаних територіальних громадах;
- підвищення спроможності територіальних громад у забезпеченні соціальних потреб населення.

2. **Реформа у сфері освіти, яка передбачає передання повноважень і фінансування освіти органам місцевого самоуправління та школам, є найбільш показовою для оцінювання успіху адміністративно-фінансової децентралізації.** Необхідність реформування цієї сфери обумовлена, насамперед, низькою якістю освітніх послуг, і це при збільшенні номінального обсягу видатків державного і місцевих бюджетів (наприклад, з 101,5 млрд грн 2012 року до 177,8 млрд грн (майже в 1,8 раза). У структурі видатків за цією функціональною статтею основна вага фінансування — це **початкова і середня освіта.**

Неефективність витрачання бюджетних коштів пояснюється існуванням спектра проблем. Одна з головних — об'єктивне зменшення дітей шкільного віку (демографічна криза) упродовж останнього десятиліття за практично незмінної чисельності педагогічного персоналу (рис. 4.6).

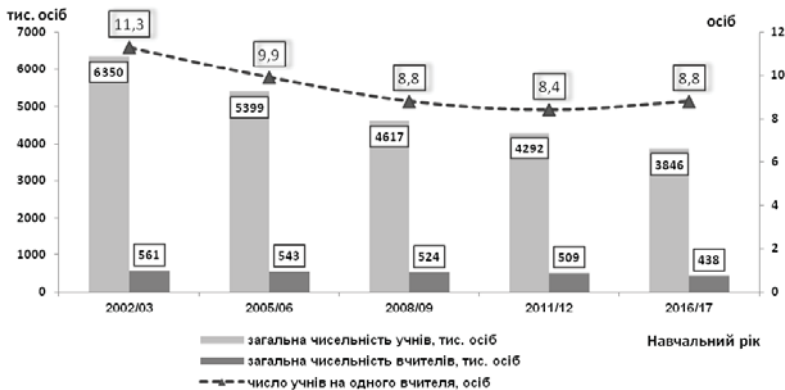


Рис. 4.6. Динаміка розподілу чисельності учнів і вчителів ЗВО України у 2002—2017 рр.

Примітка. Складено з використанням<sup>14</sup>.

<sup>14</sup> Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. — Львів, 2018. — С. 20.

Це послужило поштовхом до зростання малокомплектних класів (особливо в сільській місцевості), як наслідок — видатки на утримання одного учня в рази більші, аніж у містах, і при цьому рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення є надто низьким. Це ставить випускників сільських шкіл порівняно з випускниками міських шкіл у набагато гіршу позицію, що є порушенням конституційних норм щодо права на освіту.

Вагомим кроком у напрямі вдосконалення якості, забезпечення умов до рівного доступу середньої освіти стало рішення Уряду (з 2016 року) про оптимізацію шкільної мережі та створення опорних шкіл (на кінець 2017 року в Україні було створено 450 опорних шкіл і 900 філій).

Новий Закон «Про освіту» від 05.09.2017 визначає нові правила фінансування освітнього процесу, а саме:

- фінансування освітнього процесу за рахунок освітньої субвенції, утримання закладів — коштами місцевих бюджетів;
- освітні заклади мають право отримувати добровільні пожертви, гранти, дивіденди, допомогу від батьків, приватних партнерів тощо, надавати платні послуги, продавати вироблену в майстернях чи виробничих підрозділах продукцію тощо. Кошти кожен заклад зможе вільно витратити на свою статутну діяльність, а тимчасово вільні гроші зможе розміщувати в державних банках;
- фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави і затверджується на рівні не менше ніж 7 % від ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством;
- джерела фінансування дошкільної та позашкільної освіти: кошти державного та/або місцевих бюджетів, держава може надавати відповідні освітні субвенції;
- фінансування повної загальної середньої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі шляхом надання освітніх субвенцій місцевим бюджетам, коштів місцевого бюджету та інших джерел.

3. Іншою актуальною проблемою є невідповідність чинної моделі **охорони здоров'я** сучасним потребам суспільства і міжнародним стандартам надання медичних послуг. Архаїчна модель організації фінансування медичної допомоги не здатна повною мірою забезпечити охорону здоров'я громадян України в силу значного зростання

вимог пацієнтів до її якості, стрімкого розвитку медичних технологій, переважно високовартісних. Попри щорічне зростання обсягів видатків бюджету на охорону здоров'я, їхня частка у ВВП невинно зменшується: з 4,2 % 2012 року до 3,4 % 2017-го, а це призводить до того, що Україна суттєво відстає від найближчих європейських суспільств за такими показниками, як тривалість життя, смертність тощо.

### **Серед ключових проблем фінансування системи охорони здоров'я варто виокремити такі:**

- фінансова незахищеність пацієнтів (ідеться про те, що, попри конституційні гарантії безоплатного лікування, українці не можуть розраховувати на якісне безоплатне лікування в державних та комунальних лікарнях і поліклініках);
- низька якість наданих медичних послуг (про це свідчать показники здоров'я: низька тривалість життя: 76,2 року — для жінок і 66,3 року — для чоловіків; висока смертність через серцево-судинні та онкологічні захворювання);
- низька якість організації та фінансування медичної інфраструктури і як наслідок — неефективне витрачання бюджетних коштів (значна мережа закладів охорони здоров'я, морально застарілі обладнання та підходи до лікування тощо є бар'єром у використанні нових, ефективних технологій і високотехнологічного обладнання; кошторисне фінансування установ, а не послуг (модель Семашка);
- низький рівень менеджменту, що є запорукою ефективного використання фінансових ресурсів (домінування стаціонарної допомоги замість первинної чи амбулаторної; висока собівартість «нечисельних» послуг).

*Згідно із Концепцією реформування системи охорони здоров'я<sup>15</sup>, вважається, що єдиним способом забезпечити якісний медичний захист для громадян є перехід до фінансування медицини за страховим принципом, тобто солідарне медичне страхування. При цьому основним джерелом фінансування оновленої системи фінансування охорони здоров'я залишаються кошти державного (місцевого) бюджетів. Виплати для лікування окремої людини не прив'язані до розміру її індивідуальних внесків.*

<sup>15</sup> Розпорядження КМУ від 30.12.2016 № 1013-р «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80>.

## Основними новаціями моделі фінансування охорони здоров'я повинні стати<sup>16</sup>:

- перехід до гарантованого пакета медичних послуг (вартість яких покриватиметься через систему державного солідарного медичного страхування повністю або частково);
- визначення уніфікованого підходу до тарифікації та співоплати за медичні послуги (сприятиме активізації добровільного медичного страхування);
- створення єдиного замовника медичних послуг (дозволить уніфікувати рівень послуг у межах державного гарантованого пакета медичної допомоги в усій країні, оскільки кожен українець незалежно від місця народження і проживання в разі потреби буде отримувати однаковий рівень страхових виплат, потрібних для його ефективного лікування згідно із затвердженими клінічними протоколами і Національним переліком основних лікарських засобів);
- створення нових можливостей для здійснення місцевою владою повноважень у сфері охорони здоров'я;
- поступове зміцнення самостійності медзакладів; перехід від фінансування медичних закладів до фінансування наданої пацієнтам медичної допомоги.

Запропоновані новації зводяться до **трьох ключових принципів**:

- 1) гроші йдуть за пацієнтом;
- 2) у пацієнта є вибір лікувального закладу, головне — оплата не установ, а послуг;
- 3) у лікарні завжди є можливість розпорядитися своїми грошми; колектив обирає керівника<sup>17</sup>.

*Прогресивні ідеї, покликані започаткувати нову архітектуру системи охорони здоров'я, на даний час лише частково реалізовані за багатьма аспектами, які законодавчо не підкріплені та й надалі залишаються на стадії обговорення.*

<sup>16</sup> Розпорядження КМУ від 30.12.2016 № 1013-р «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80>.

<sup>17</sup> Інформаційні матеріали МОЗ України до засідання Національної ради реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reforms.in.ua/Content/download/Sessions/s5/6.1.%20Reforma%20oz,%20tezy2015%2004%2016.pdf>.



*Так, починаючи з 2017 року в Україні запроваджується перший етап медичної реформи, який передбачає зміну принципів фінансування первинної ланки (поліклініки, амбулаторії) медичної допомоги (існує ще вторинний — спеціалізована і третинний — високо- чи вузькоспеціалізована медична допомога). У рамках цього етапу запроваджується інститут сімейної медицини, де кожен громадянин України повинен обрати сімейного лікаря та підписати з ним угоду про надання визначеного обсягу гарантованих послуг, а держава, своєю чергою, зобов'язується скерувати кошти на оплату отриманих громадянином послуг конкретному лікареві та обраному пацієнтом медичному закладу. Інакше кажучи, на найнижчому рівні пацієнти і лікарі уже мають гарантований перелік послуг, який оплачується державою (а для пацієнтів є безплатним).*

## РОЗДІЛ 5

# ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Загальні засади правового регулювання соціального захисту в Конституції України. Закони України, в яких урегульовано порядок соціального захисту. Соціальний захист на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Міжнародні документи щодо регулювання соціального захисту, ратифіковані Україною.

**Соціальний захист в Україні реалізується через такі механізми:**

- матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування);
- соціальну допомогу найбільш уразливим категоріям;
- пенсійне забезпечення;
- матеріальну допомогу сім'ям із дітьми;
- компенсації, індексації та пільги населенню;
- соціальне обслуговування тощо.

Належне правове регулювання соціального захисту забезпечує досягнення його **основної мети:**

*Розбудова соціальної держави створення умов для забезпечення населенню країни гідного рівня життя і можливості обирати власний шлях розвитку*

Усе це сприяє реалізації одного з основних конституційних принципів, відповідно до якого *людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищими соціальними цінностями в Україні.*

Формування власної законодавчої бази соціального захисту в Україні бере свій початок від моменту проголошення незалежності — з 1991 року. Сучасне правове регулювання вітчизняної системи соціального

захисту забезпечується низкою законодавчих актів, **яких налічується близько 60, а також більше ніж 120 підзаконними нормативно-правовими актами, які регулюють як загальні питання соціального захисту, так і конкретні аспекти, що стосуються соціального захисту певних груп осіб.**

Загальні засади правового регулювання соціального захисту в Україні закріплено в низці статей Конституції України:

*Стаття 17 — «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей»;*

*Стаття 46 — «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними».*

*Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом;*

*Ст. 47 — «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону».*

В Основному Законі проголошено, що основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення визначаються виключно законами України (п. 6 статті 92 Конституції України). А також закріплений суб'єкт, який забезпечує проведення соціального захисту в Україні, — Кабінет Міністрів України (п. 3 статті 116 Конституції України).

### **Соціальний захист складається з трьох основних форм:**

- соціальне забезпечення;
- соціальне страхування;
- соціальна допомога.

Кожна з цих форм має правове регулювання, яке закріплено не лише в окремих нормативно-правових актах, а й у спільних для кількох форм.

**Соціальне забезпечення** — система державних і суспільних заходів із матеріального забезпечення громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, у разі втрати годувальника, безробіття та в інших

установлених законодавством випадках, наприклад певних категорій населення (державні службовці, військовослужбовці тощо)<sup>18</sup>, а також державне забезпечення соціальних гарантій усьому без винятку населенню країни.

**Соціальне страхування** як основний елемент соціального захисту полягає в тому, що воно вирішує низку важливих завдань, які відповідають цілям соціально орієнтованої ринкової економіки: компенсація втраченого доходу внаслідок настання страхового випадку, захист від бідності, мотивація працівників до самозахисту тощо, а також дає змогу зберігати і підтримувати основні характеристики ефективної заробітної плати (справедливість відносно: цін зовнішнього і внутрішнього ринків праці, цін ринку споживчих товарів і послуг тощо).

**Соціальна допомога** як одна з форм соціального захисту — один із самостійних видів матеріального забезпечення непрацездатних громадян, малозабезпечених домогосподарств, домогосподарств із дітьми та інших осіб у формі гарантованих, урегульованих нормами права, разових або періодичних виплат соціального характеру (наприклад, набір товарів і послуг, що надається з метою матеріальної підтримки громадян, які внаслідок певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги, тощо).

**Матеріальний бік** соціального захисту виявляється у формі певних грошових сум або матеріальних і побутово-культурних благ та послуг, що надаються окремим категоріям громадян за наявності відповідних правових підстав.

### **Систему правового регулювання соціального захисту в Україні становлять:**

**закони України**, у яких урегульовано порядок реалізації заходів соціального захисту, можна класифікувати залежно від суб'єктного складу регульованих суспільних відносин на ті, що стосуються соціального захисту усіх верств населення (загальні), і ті, що врегульовують соціальний захист певних категорій осіб (спеціальні).

*До першої з визначених груп належать такі закони України:*

- «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» — регулює сплату на користь єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне

<sup>18</sup> Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку / А. В. Дутчак // Молодий вчений. — 2017. — № 5 (45). — С. 568—572.

страхування, що дозволяє в подальшому отримувати соціальне забезпечення в разі настання відповідного випадку (досягнення пенсійного віку, тимчасової непрацездатності тощо)<sup>19</sup>;

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» — установлює правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування і передбачає гарантії працюючих громадян щодо їхнього соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя і здоров'я<sup>20</sup>;
- «Про недержавне пенсійне забезпечення» — установлює правові підстави формування пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат<sup>21</sup>;
- «Про відпустки» — закріплює гарантоване надання відпустки визначеної тривалості зі збереженням на її період місця роботи (посади) і заробітної плати (допомоги)<sup>22</sup>;
- «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» — установлює порядок визначення рівнів основних державних соціальних гарантій та мінімальних розмірів оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, а також розмірів інших видів соціальних виплат<sup>23</sup>.

Окремі закони України врегульовують суспільні відносини відповідно до напрямів соціального захисту з урахуванням особливостей **певної категорії населення: інвалідів, дітей-сиріт, багатодітних сімей, дітей війни, ветеранів військової служби, ветеранів праці** та ін.:

- осіб, які досягли **пенсійного віку** — закони України «Про пенсійне забезпечення», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про пенсії за

<sup>19</sup> Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 2. — Ст. 34.

<sup>20</sup> Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вер. 1999 р. № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 46. — Ст. 403.

<sup>21</sup> Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47. — Ст. 372.

<sup>22</sup> Про відпустки : Закон України від 15 лист. 1996 р. № 504/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 2. — Ст. 4.

<sup>23</sup> Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.

особливі заслуги перед Україною» — регулюють як пенсійні відносини загалом, так і стосовно окремих категорій громадян та гарантують усім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Пенсійного фонду шляхом надання трудових і соціальних пенсій;

- **осіб, наділених статусом ветерана**, — закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» — гарантує послідовність виконання цільових програм соціального захисту ветеранів війни, надання пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі їхньої трудової діяльності, а також створення належних умов для підтримання ними здоров'я<sup>24</sup> і «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці й інших громадян похилого віку в Україні» — гарантує кожному ветеранові праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги<sup>25</sup>;
- **сімей із дітьми загалом і дітей зокрема**, — закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» — установлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей із дітьми шляхом надання державної грошової допомоги і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям із дітьми в загальній системі соціального захисту населення<sup>26</sup>; «Про соціальну роботу з дітьми й молоддю»; «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» — регулює правовідносини, пов'язані з наданням матеріальної, соціальної та правової допомоги дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, зокрема, забезпечення їхніх соціально-правових гарантій і належного матеріально-технічного забезпечення<sup>27</sup>;
- **осіб з інвалідністю** — закони України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам» — гарантує визначеній категорії осіб право на соціальну захищеність шля-

<sup>24</sup> Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовт. 1993 р. № 3551-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 45. — Ст. 425.

<sup>25</sup> Про основні засади соціального захисту ветеранів праці й інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3721-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 4. — Ст. 18.

<sup>26</sup> Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 лист. 1992 р. № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.

<sup>27</sup> Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-ІV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 267.

хом установлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму<sup>28</sup>; «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» — гарантує особам з інвалідністю створення необхідних умов, які дають їм можливість ефективно реалізувати права і свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями та інтересами<sup>29</sup>;

- **малозабезпечених осіб** та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах — закони України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» — гарантує забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям<sup>30</sup>; «Про соціальні послуги» — визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їхніх негативних наслідків, особам або сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах<sup>31</sup>; «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»; «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у формі обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»;
- **осіб, які постраждали внаслідок певних подій**, — закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» — визначає загальні засади розв'язання проблем медичного і соціального характеру, що виникли у громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи або які постраждали внаслідок інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї<sup>32</sup>;

<sup>28</sup> Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Закон України від 3 бер. 2005 р. № 2357-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 16. — Ст. 701.

<sup>29</sup> Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 бер. 1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 21. — Ст. 252.

<sup>30</sup> Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 1 чер. 2000 р. № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 35. — Ст. 290.

<sup>31</sup> Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2019. — № 18. — Ст. 73.

<sup>32</sup> Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лют. 1991 р. № 796-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 16. — Ст. 200.

- осіб, які набули **статусу «діти війни»**, — закон України «Про соціальний захист дітей війни», який гарантує соціальну захищеність громадянам України, яким на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше ніж 18 років, шляхом надання пільг і державної соціальної підтримки<sup>33</sup>;
- за **професійною ознакою** працівникам окремих сфер — закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про судоустрій і статус суддів» тощо.

### Соціальний захист на рівні підзаконних нормативно-правових актів регулюють:

- **постанови Кабінету Міністрів України**, зокрема, «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» (Постанова КМУ № 423 від 17.06.2015); «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» (Постанова КМУ № 1184 від 19.12.2012), «Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги» (Постанова КМУ № 558 від 29.04.2004), «Про Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей» (Постанова КМУ № 565 від 09.06.1997), «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» (Постанова КМУ № 741 від 04.10.2017), «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» (Постанова КМУ № 848 від 21.10.1995 (у ред. від 22.10.2019) тощо. Постановами Кабінету Міністрів України визначається порядок використання коштів державного бюджету для виконання заходів із соціального захисту різних верств населення;
- **нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади**, зокрема, накази Мінсім'ямолодьспорт України (зокрема, Наказ від 09.02.2010 № 284 «Про спеціалізовані формування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» тощо), на-

<sup>33</sup> Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18 лист. 2004 р. № 2195-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 4. — Ст. 94.



кази Міністерства праці та соціальної політики України (зокрема, Наказ від 14.02.2006 № 31 «Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб», Наказ від 14.06.2018 № 890 «Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей» (у частині створення моделі організації надання адміністративних послуг соціального характеру за принципом «єдиного вікна» і забезпечення виконання повноважень з питань соціального захисту населення та захисту прав дітей виконавчими органами відповідних рад об'єднаних територіальних громад у межах єдиного соціального простору) тощо); накази Міністерства соціальної політики України (наприклад, Наказ від 14.03.2018 № 355 «Питання комплексної реабілітації осіб з інвалідністю», Наказ від 14.05.2018 № 688 «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм і результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення») тощо;

- **нормативно-правові акти Президента України** щодо врегулювання окремих питань соціального захисту населення (наприклад, Указ Президента України від 18.03.2015 № 150/2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції», Указ Президента України від 03.12.2019 № 875/2019 «Про підвищення ефективності заходів у сфері прав осіб з інвалідністю», Указ Президента України від 02.02.2002 № 92/2002 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян — власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)», Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави», Указ Президента України від 12.02.2018 № 5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа» тощо);
- **нормативно-правові акти, ухвалені місцевими органами виконавчої влади**, які врегульовують прикладні аспекти реалізації заходів із соціального захисту різних верств населення, визначених Кабінетом Міністрів України і центральними органами виконавчої влади (наприклад, Наказ департаменту соціального захисту населення Київської облдержадміністрації від 11.03.2019 № 51 «Про затвердження Порядку надання щорічної разової

адресної грошової допомоги сім'ям, які складаються з двох та більше осіб з інвалідністю, в тому числі дітей з інвалідністю, особам з інвалідністю, які опинилися у складних життєвих обставинах, самотніми особам з інвалідністю, особам з інвалідністю по зору та слуху I та II груп, в тому числі дітям з вадами зору та слуху, за рахунок коштів обласного бюджету» тощо).

**Систему правового регулювання соціального захисту в Україні становить не лише чинне національне законодавство.**

**Також до неї входять міжнародні документи, ратифіковані Україною.**

Найбільшу кількість документів, що стосуються соціального захисту, було ухвалено **Міжнародною організацією праці**. З-поміж іншого, питання соціального захисту врегульовано такими конвенціями Міжнародної організації праці (далі — Конвенція), ратифікованими Верховною Радою України:

- **Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»** — гарантує захищенням особам, коли їхній стан потребує медичного обслуговування профілактичного або лікувального характеру, надання відповідної медичної допомоги, допомоги у зв'язку із безробіттям, по старості, у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання, у зв'язку з вагітністю і пологами, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника;
- **Конвенція № 157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення»**, яка деталізує положення Конвенції № 102;
- **Конвенція № 112 «Про основні цілі та норми соціальної політики»** — закріплює обов'язковість при плануванні економічного розвитку врахування його основної мети — підвищення рівня життя населення, визначає особливості вжиття відповідних заходів для забезпечення правильної виплати всієї заробітної плати найманіми працівниками тощо;
- **Конвенція № 118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення»** — закріплює обов'язок держави надавати на своїй території громадянам будь-якого іншої держави — члена Міжнародної організації торгівлі однакові права зі своїми громадянами як відносно поширення на них законодавства, так і відносно права на допомогу в кожній галузі соціального забезпечення, щодо

якої він узяв на себе зобов'язання (медична допомога, допомога у зв'язку з хворобою, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога по інвалідності, допомога по старості, допомога у зв'язку з втратою годувальника, допомога в разі трудового каліцтва та професійного захворювання, допомога по безробіттю, родинні допомоги);

- **Конвенція № 128 «Про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника»** — передбачає забезпечення відповідним особам надання допомоги по інвалідності, по старості або у зв'язку з втратою годувальника;
- **Конвенція № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів»** — гарантує забезпечення інвалідові можливості отримувати, зберігати підходящу роботу й просуватися по службі, маючи на меті його соціальну інтеграцію або реінтеграцію;
- **Конвенція № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття»** — гарантує з боку країн-учасниць координацію національної системи захисту від безробіття та формування оптимальної політики в галузі зайнятості;
- **Конвенція № 168 «Про соціальне забезпечення моряків»** — передбачає обов'язок держав-учасниць надавати морякам права в галузі соціального забезпечення не менші, ніж працівникам на суші, з кожного виду соціального забезпечення (конкретизація окремих положень Конвенції № 118) тощо.

Національне законодавство, яке регулює питання соціального захисту в Україні, розробляється з *урахуванням положень ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів*. Це дозволяє зробити чинне законодавство найбільш наближеним до міжнародних стандартів і спростити євроінтеграційний шлях процеси, яким сьогодні крокує Україна.

Отже, систему правового регулювання соціального захисту в Україні становлять окремі норми Конституції України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти (постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України, розпорядчі документи центральних і місцевих органів виконавчої влади), а також міжнародні документи, згоду на ратифікацію яких надала Верховна Рада України.

## РОЗДІЛ 6

# ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ, ГІДНІ УМОВИ ТА ОПЛАТУ ПРАЦІ

Місце і суть соціального забезпечення в ієрархії понять системи соціального захисту у сфері праці. Соціальне забезпечення в документах міжнародного рівня. Соціальне забезпечення економічно активного населення у практиці соціальної політики України. Державна служба зайнятості і соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення безробітного населення. Соціальне забезпечення військовослужбовців. Матеріальне забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Тіньова зайнятість і соціальне забезпечення. Трудова міграція і соціальний захист мігрантів.

Соціальне забезпечення є складовою соціальної політики держави, невід'ємним компонентом системи соціального захисту у сфері соціально-трудових відносин. У разі настання соціального ризику (втрати здоров'я та/чи засобів до існування працівників) організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення та соціального обслуговування на основі використання спеціально створених фінансових джерел адресується особам працерактивного віку.

Одне з ключових пунктів у визначенні соціального забезпечення — це соціальний ризик, з яким зіштовхується людина на всіх етапах свого існування як можливістю будь-якої небезпеки. Ризик є постійною складовою життєдіяльності людини в усі періоди її життя, особливо в період її трудової активності. Адже в умовах глобалізації суспільного життя, ринкових відносин, трансформації національної економіки багатьом соціальним процесам у сфері праці властива певна невизначеність, нестабільність, що й породжує соціальні ризики.

## **Місце і суть соціального забезпечення в ієрархії понять системи соціального захисту у сфері праці**

Суть соціального забезпечення і відмінність цього поняття від трактування соціального захисту та інших його видів з урахуванням мінімізації соціальних ризиків у сфері праці наведено в *табл. 6.1*.

Таблиця 6.1

### **Місце соціального забезпечення в системі видів соціального захисту економічно активного населення, направлених на мінімізацію соціальних ризиків у сфері праці**

<b>Поняття</b>	<b>Суть поняття</b>	<b>Мінімізація соціальних ризиків у сфері праці</b>
<b>Соціальний захист</b>	Система законодавчо встановлених суспільних відносин, законодавчих, соціально-економічних та інших гарантій, основною метою якої є прогнозування та мінімізація соціальних ризиків і через яку відбувається реалізація основних прав і гарантій людини і громадянина.	Державна політика у сфері зайнятості населення здійснюється через реалізацію правових та економічних механізмів сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці (зокрема: молоді, одиноких батьків із дітьми, людей з інвалідністю, осіб віком понад 45 років, внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій у зоні АТО). У системі цих заходів центральне місце займає реалізація права громадян на соціальний захист у разі безробіття, що здійснюється через послуги державної служби зайнятості чи за сприяння суб'єкта господарювання, який надає послуги з посередництва у працевлаштуванні
<b>Соціальні гарантії</b>	Передбачають необхідність регулювання відносин між суспільством і конституційними правами особистості — правом на життя, працю, відпочинок, охорону здоров'я та освіту.	Соціальні гарантії розповсюджуються: на гарантії зайнятості; регулювання мінімуму доходів; ресурсне забезпечення пільг; державний і суспільний контроль за дотриманням гарантованих прав; соціальне страхування, яке гарантує необхідний рівень життя.
<b>Соціальне страхування</b>	Державне соціальне страхування є обов'язковим, гарантує необхідний рівень життя на основі обов'язкових внесків працевластців.	Система загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття передбачає комплекс заходів, спрямованих на якнайшвидше повернення безробітних до трудової діяльності.

## Продовження табл. 6.1

Поняття	Суть поняття	Мінімізація соціальних ризиків у сфері праці
		<p>Це забезпечується наданням соціальних послуг державною службою зайнятості. Розподіл допомоги відбувається залежно від потреб, без врахування розмірів внесків та податків, які було сплачено раніше. Колективне соціальне страхування реалізується як на обов'язкових, так і на добровільних засадах, джерелом його виплат слугують страхові внески роботодавців та працівників.</p>
<b>Соціальне забезпечення</b>	<p>Організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального обслуговування, на основі використання спеціально створених фінансових джерел особам у випадку соціального ризику. Це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія, соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.</p> <p>Соціальне забезпечення — соціальна технологія і технологія соціальної роботи є одними з провідних напрямів роботи організацій та установ Міністерства соціальної політики України.</p>	<p>Комплекс соціально-економічних заходів спрямований на відшкодування громадянам втраченого заробітку внаслідок настання непрацездатності та їх державне забезпечення незалежно від результатів їхньої праці. Соціальне забезпечення поширюється на громадян, які працюють за наймом, членів їхніх сімей і непрацездатних осіб.</p> <p>Для непрацездатних (безробітних) громадян гарантується матеріальне забезпечення і соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування і виплат з державного та місцевих бюджетів.</p>

Продовження табл. 6.1

<b>Поняття</b>	<b>Суть поняття</b>	<b>Мінімізація соціальних ризиків у сфері праці</b>
<b>Соціальна допомога</b>	Надання одноразових виплат чи послуг для ліквідації або нейтралізації критичних життєвих ситуацій.	Державна соціальна допомога призначається і виплачується у грошовій формі малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.
<b>Соціальна підтримка</b>	Передбачає реалізацію низки державних програм, що спрямовані на визначені групи населення, виступає своєрідною формою соціального захисту економічно активного населення.	Це система заходів щодо надання допомоги певним категоріям громадян, які тимчасово опинилися у важкому економічному становищі, через надання їм потрібних коштів, кредитів, навчання, права захисту та інших пільг або інформації про їхню можливість. В умовах гібридної війни (АТО) соціальна підтримка поширюється на внутрішньо переміщених осіб та членів їхніх сімей щодо працевлаштування, перепідготовки і підвищення кваліфікації тощо.
<b>Соціальні компенсації</b>	Націлені на пом'якшення наслідків падіння рівня життя у працюючих і збільшення доходів до рівня мінімального споживання в непрацездатного населення.	Роботодавець, який: забезпечує дотримання вимог щодо створення нових робочих місць і працевлаштування на них працівників; протягом 12 календарних місяців з дня укладення трудового договору з особою, працевлаштованою на нове робоче місце, щомісяця здійснюють виплату їй заробітної плати в розмірі не менше ніж три мінімальні заробітні плати, отримує право на компенсацію фактичних витрат у розмірі 50 відсотків суми нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування протягом наступних 12 календарних місяців за умови збереження рівня заробітної плати в розмірі не менше ніж три мінімальні заробітні плати у місяці сплати єдиного внеску за особу, працевлаштовану на нове робоче місце.

Поняття	Суть поняття	Мінімізація соціальних ризиків у сфері праці
<b>Соціальні послуги</b>	Виступають формою цільової допомоги, що призначена для подолання чи пом'якшення дії несприятливих життєвих обставин і відновлення повноцінної життєдіяльності людини.	Відповідно до чинного законодавства соціальні послуги включають: професійну підготовку, підвищення кваліфікації; профорієнтацію; пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні; надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, компенсації; надання роботодавцям — суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації; надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

*Примітка.* Складено за: Надрага В. І. Соціальний захист в системі мінімізації соціальних ризиків / В. І. Надрага // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». — Київ, 2014. — № 2 (8). — С. 486—491 ; Про проект Концепції соціального забезпечення населення України : Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12> ; Про затвердження Порядку компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 459 від 06.06.2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2013-%D0%BF> ; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/storinka/poslugy-0>.

Таким чином, у наведених вище тлумаченнях складових системи соціального захисту населення та зокрема її складової — соціального забезпечення в соціально-трудої сфері — мінімізація соціальних ризиків пов'язується із властивими для сфери зайнятості та ринку праці сучасними особливостями і тенденціями соціально-економічних змін. Соціальні ризики сигналізують про настання критичного дисбалансу між професійно-кваліфікаційними структурою попиту і пропозиції робочої сили в територіальному і галузевому розрізах. Ліквідація чи мінімізація цих ризиків вимагає виваженої державної політики в частині організаційно-правової діяльності держави щодо матеріального забезпечення



і соціального обслуговування економічно активного населення з метою компенсації завданої шкоди в разі настання соціального ризику.

Ухвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, у рамках якої буде створене єдине інформаційно-операційне середовище соціальної сфери (єдиний соціальний вебресурс, єдиний реєстр одержувачів соціальної допомоги, єдине соціальне казначейство та архів соціальної сфери<sup>34</sup>, а також Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту і захисту прав дітей<sup>35</sup> посилять організаційно-правові засади надання соціальних послуг населенню, зокрема економічно активній його частині.

### Соціальне забезпечення в документах міжнародного рівня

Розгляд механізмів соціального забезпечення як управлінське регування на той чи інший соціальний ризик підтверджується практикою соціальної політики в зарубіжних країнах. **Соціальні ризики в соціально-трудо́вій сфері** закріплені міжнародним законодавством і засвідчують факт допомоги держави чи суспільства в разі їх настання для працездатної особи.

Різні аспекти соціального захисту і соціального забезпечення містяться в таких документах міжнародного рівня:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.);
- Європейська соціальна хартія (1961 р.);
- Конвенції Міжнародної Організації Праці (МОП).
- Європейська хартія про основні соціальні права трудящих (1989 р.) тощо.

Серед соціальних ризиків у сфері праці, які є підставою для здійснення заходів соціального забезпечення, виділяють: повну, часткову, тимчасову втрату працездатності; втрату годувальника; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання; безробіття з незалежних від особи причин.

<sup>34</sup> Мінсоцполітики презентувало Стратегію цифрової трансформації соціальної сфери [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3103819-minsocpolitiki-prezentuvalo-strategiu-cifrovoi-transformacii-socialnoi-sferi.html>.

<sup>35</sup> Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту та захисту прав дітей : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 1057-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text>.

Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» обґрунтовує концепцію соціального захисту, серед основних напрямів якого до працересурсної сфери належать; допомога у зв'язку з безробіттям; пенсії з виробничого травматизму; допомоги з нагоди втрати годувальника.

Декларація МОП «Про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації» стрижневим елементом економічної та соціальної політики будь-якої країни визначає повну й продуктивну зайнятість. Тож на міжнародному рівні визначено і закріплено таку соціальну норму, за якою найвищим рівнем соціального захисту є якомога ширше забезпечення зайнятості працездатного і частково працездатного населення. Тому доходи від зайнятості мають бути основою формування страхової та фіскальної бази систем соціального захисту задля зменшення впливу соціальних ризиків і повернення особи на ринок праці.

### ***Соціальне забезпечення економічно активного населення у практиці соціальної політики України***

У період становлення і розвитку соціальної політики України увага до її складової — соціального забезпечення — була прикута з перших років державної незалежності. Так, 1993 року було схвалено Концепцію соціального забезпечення населення України, в якій уперше запропоновано комплексну реформу національної системи соціального забезпечення. Відповідно статтю 46 Конституції України (1996 р.) було гарантовано право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них причин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Фундаментальною основою державної системи соціального забезпечення населення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Це одна з найпоширеніших інституцій форм соціального забезпечення в Україні й у світі, що гарантує матеріальне забезпечення й підтримання тимчасово непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.) визначає систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає *матеріальне забезпечення* на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин і *надання соціальних послуг* за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового

державного соціального страхування України на випадок безробіття. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі представниками державної сторони, застрахованих осіб і роботодавців. З 1 січня 2001 року функції виконавчої дирекції Фонду покладені на *Державну службу зайнятості*.

*Державна служба зайнятості і соціальне забезпечення.* У Положенні про Державну службу зайнятості України<sup>36</sup> зазначено, що ця державна інституція є централізованою системою державних установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством соціальної політики України. Її основне завдання — реалізація державної політики зайнятості населення в Україні. Як виконавча дирекція Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття служба зайнятості провадить збір страхових внесків, контролює правильність їх нарахування та своєчасність їх сплати, веде реєстр платників страхових внесків, а також здійснює виплату матеріального забезпечення і надання соціальних послуг із страхування на випадок безробіття, і контролює використання роботодавцями і безробітними коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України. Державна служба зайнятості є активним посередником на ринку праці між роботодавцями і шукачами роботи, яка на безоплатній основі надає послуги із пошуку підходящої роботи та підбору персоналу, а також соціальні послуги з державного соціального страхування на випадок безробіття і здійснює виплату матеріального забезпечення у зв'язку з тимчасовою втратою роботи.

З ухваленням законопроєкту № 530 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 встановлено нові правила реєстрації безробітних і призначення допомоги по безробіттю.

*Соціальне забезпечення безробітного населення*<sup>37</sup>. За вітчизняним законодавством, безробітними визнаються громадяни працездатного віку, що не мають роботи і заробітку, зареєстровані в органах служби зайнятості, шукають роботу і готові до неї приступити.

<sup>36</sup> Положення про державну службу зайнятості України (Редакція від 15.12.2016) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1723-16>.

<sup>37</sup> За матеріалами Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua>.

Кількість безробітного населення України (за методологією МОП) у віці 15—70 років **за 9 місяців 2019 року**, у порівнянні з відповідним періодом 2018 року, скоротилася на 88 тис. осіб і становила 1,5 млн осіб. Рівень безробіття (за методологією МОП) скоротився з 8,6 до 8,1 % робочої сили. Скорочення рівня безробіття відбулося в усіх регіонах. Станом **на 1 січня 2020 року** у складі 338 тис. зареєстрованих безробітних були такі особливі категорії: 8,7 тис. (3 %) — учасники АТО; 2,9 тис. (1 %) — внутрішньо переміщені особи; 17,1 тис. (5 %) — особи з інвалідністю; 46,4 тис. (14 %) — особи, яким залишилося 10 і менше років до пенсії; 3,0 тис. (1 %) — випускники навчальних закладів<sup>38</sup>.

Співвідношення особливих категорій зареєстрованих безробітних **на 1 жовтня 2020 року** в загальній їх кількості (433 тис. осіб, зростання на 62 % порівняно з відповідним періодом 2019 р.) розподілено так: 8,7 тис. (2 %) учасники АТО; 4,7 тис. (1 %); внутрішньо переміщені особи; 21,4 тис. (5 %) особи з інвалідністю; 31,3 тис. (7 %) особи, яким залишилося 10 і менше років до пенсії; 6,4 тис. (1%) випускники навчальних закладів, що загострює увагу на питання соціального захисту передусім учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб<sup>39</sup>.

Унаслідок розповсюдження COVID-19 відзначається суттєве зростання безробіття з початку введення карантину (станом на 9 квітня 2020 р.) кількість зареєстрованих безробітних становила 377 тис. осіб, що на 57 тисяч осіб, або на 18 % більше, ніж на ту саму дату 2019-го. За оновленим прогнозом економічного і соціального розвитку України, рівень безробіття (за методологією МОП) 2020 року становитиме 9,4 %, проти 8,1 % робочої сили, прогнозованого раніше<sup>40</sup>.

За Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» видами забезпечення є:

- допомога у зв'язку з безробіттям, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомога на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

<sup>38</sup> Ситуація на ринку праці та результати діяльності Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

<sup>39</sup> Державний центр зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all>.

<sup>40</sup> Карантинний ринок праці: очікування та прогнози [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/novyna/karantynnyu-rynok-praci-ochikuvannya-ta-prognozy>.

### **Допомога у зв'язку з безробіттям<sup>41</sup>**

Допомога у зв'язку з безробіттям (матеріальне забезпечення) у переважній більшості поширюється на застрахованих осіб. Однак положення чинного законодавства визначають право на матеріальне забезпечення і для таких категорій населення:

- молоді особи, які завершили середню, професійну чи вищу (передвищу) освіту, звільнилися зі строкової військової або альтернативної служби, які мають статус безробітного і потребують сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце;
- члени особистого селянського господарства, які не працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття у країні і які сплачують страхові внески;
- працюючі пенсіонери, які звернулися в пошуку роботи до державної служби, мають право на соціальні послуги (пошук підходящої роботи, перенавчання, підвищення кваліфікації, інформаційні та консультаційні послуги тощо).

*Застрахована особа* — фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та / або за яку сплачується (сплачувався) в установленому законом порядку єдиний внесок.

*Страховий стаж* — період (строк), протягом якого особа підлягала страхуванню на випадок безробіття і за який щомісяця сплачено нею та роботодавцем страхові внески в сумі не менш як мінімальний страховий внесок. Період відпустки у зв'язку з доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій, включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску. До страхового стажу прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового договору (контракту). Строк проходження служби військовослужбовцями (крім військовослужбовців строкової служби) до запровадження страхування на випадок безробіття для цієї категорії осіб прирівнюється до страхового стажу в разі звільнення зі служби за станом здоров'я, у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів без права на пенсію за умови реєстрації в установленому порядку в Державній службі зайнятості.

<sup>41</sup> Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2000. — № 22. — Ст. 171 (із змінами). — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1533-14>.

Розмір і тривалість виплат залежать від страхового стажу, якого набув безробітний за період своєї трудової діяльності, розміру заробітної плати за останнім місцем роботи і статті, за якою його було звільнено. Їхній страховий стаж протягом 12 місяців, що передували реєстрації особи як безробітної, становить не менше ніж шість місяців.

У разі перерви трудового стажу право на допомогу у зв'язку з безробіттям зберігається, якщо є такі поважні причини: навчання в закладах професійної, фахової передвищої та вищої освіти, клінічній ординатурі, асистентурі — стажуванні, аспірантурі, докторантурі з денною або дуальною формою навчання; строкова військова служба; здійснення догляду непрацюючою працездатною особою за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком до 18 років, а також за пенсіонером за медичними показаннями; періоди зайнятості на тимчасово окупованій території України чи в районах проведення антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони.

Зареєстрованому безробітному допомога призначається з 8-го дня після реєстрації у службі зайнятості. Загальна тривалість виплати допомоги у зв'язку з безробіттям не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років.

Розмір допомоги у зв'язку з безробіттям застрахованим особам визначається у відсотках до їхньої середньої заробітної плати (доходу), але не менше ніж мінімальний розмір допомоги у зв'язку з безробіттям, установлений правлінням Фонду для цієї категорії осіб за стажу:

- до двох років — 50 відсотків;
- від двох до шести років — 55 відсотків;
- від шести до 10 років — 60 відсотків;
- понад 10 років — 70 відсотків.

Тим, хто звільнився з останнього місця роботи за власним бажанням без поважних причин, виплата допомоги у зв'язку з безробіттям починається з 91-го календарного дня у відсотках до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів — 100 відсотків;
- протягом наступних 90 календарних днів — 80 відсотків;
- у подальшому — 70 відсотків.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу» (№ 244 від 29 березня 2020 р.) введено тимчасовий порядок обслуговування безробітних. Відповідно на період дії карантину статус безробітного надається з першого дня подання заяви про надання

статусу безробітного, виплата допомоги у зв'язку з безробіттям признається з першого дня реєстрації.

Сума допомоги у зв'язку з безробіттям **2019 року** була: мінімальна — 610 грн / міс.; за умови офіційного працевлаштування більше ніж шість місяців упродовж року перед зверненням до служби зайнятості — 1 630 грн/міс.; максимальна — 8 028 грн/міс. Середній розмір допомоги у зв'язку з безробіттям станом на **01.01. 2019** становив 3 193 грн, на **01.01.2020** відповідно 4 192 грн.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про виділення коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття» (27 квітня 2020 р) **збільшено на період карантину мінімальної допомоги із 650 грн до 1 000 грн.** Відповідно до Закону про Держбюджет України на 2020 рік, з 01.07.2020 збільшився прожитковий мінімум, від розміру якого залежать соціальні та трудові виплати, зокрема, розмір максимальної допомоги у зв'язку з безробіттям. Ця допомога не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом. З 1 липня 2020 року максимальний розмір допомоги у зв'язку з безробіттям становить 8 788,00 грн.

За українським законодавством допомога у зв'язку з безробіттям може виплачуватися одноразово [у розмірі річної суми (або її залишку)] для організації підприємницької діяльності безробітними, яким виповнилося 18 років і які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи. Умови і порядок виплати допомоги у зв'язку з безробіттям одноразово для організації безробітними підприємницької діяльності наведено в Порядку надання допомоги по безробіттю (наказ Мінсоцполітики від 15.06.2015 № 613).

У переліку заходів щодо працевлаштування безробітних шляхом залучення до підприємницької діяльності з виплатою допомоги у зв'язку з безробіттям одноразово важливе місце посідає **бізнес-план**, розроблення якого може здійснюватись як у процесі професійного навчання, так і самостійно безробітним. За інформацією Державної служби зайнятості, основними напрямками організації безробітними підприємницької діяльності є: надання побутових послуг населенню (будівництво і ремонт житлових приміщень, перукарські послуги, ремонт побутової техніки, ремонт взуття, пошиття постільної білизни, одягу, відео- та фотопослуги), а також торговельно-посередницька діяльність.

Державна служби зайнятості сприяє розвитку підприємництва шляхом виплати допомоги у зв'язку з безробіттям одноразово. Станом на **01.01.2020** 43 тис. осіб продовжують підприємницьку діяльність із числа осіб, які започаткували власну справу (у т. ч. у попередні роки). З них 80 % здійснюють діяльність понад п'ять років, 10 % — від 3 до 5 років, 2 % — від 2 до 3 років, 3 % — від 1 до 2 років. А **2019 року** започаткували власну справу 22,4 тис. осіб. З них: 45 % — молодь у віці до 35 років; 43 % — особи, які проживають у сільській місцевості; 39% — особи, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню<sup>42</sup>.

### *Допомога у зв'язку з частковим безробіттям*

Стаття 47 Закону України «Про зайнятість населення» визначає порядок надання допомоги по частковому безробіттю<sup>43</sup>. Допомога надається застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу (зупинення чи скорочення виробництва продукції без припинення трудових відносин).

Для того, щоб застрахований працівник мав право на допомогу у зв'язку з частковим безробіттям, потрібно щоб: працівник мав упродовж останніх 12 місяців працювали не менше ніж шість календарних місяців; сплачували страхові внески; скорочення тривалості робочого часу становило 50 і більше відсотків на місяць. Допомога у зв'язку з частковим безробіттям устанавлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено передбачену законодавством тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу) відповідного розряду. Розмір допомоги не може перевищувати прожиткового мінімуму для працездатних осіб, устанавленого законом. Виплата працівникам допомоги у зв'язку з частковим безробіттям здійснюється підприємством з першого дня скорочення тривалості їхнього робочого часу за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у межах строку зупинення (скорочення) виробництва, але не більше ніж 180 календарних днів протягом року.

<sup>42</sup> Державний центр зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/sytuaciya\\_na\\_rp.pdf](https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/sytuaciya_na_rp.pdf).

<sup>43</sup> Про розмір допомоги по частковому безробіттю : Постанова Правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 06.12.2012 № 349 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z2174-12#n4>.



Постанова Кабінету Міністрів України<sup>44</sup> № 453 від 06.06.2020 з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 установлює новий Порядок надання і повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги у зв'язку з частковим безробіттям на період карантину. Роботодавець і ФОП можуть звернутися в центр зайнятості за отриманням коштів для виплати працівникам допомоги у зв'язку з частковим безробіттям на період карантину протягом 90 календарних днів з дня зупинення (скорочення) виробництва. Розмір зазначеної допомоги не може перевищувати розміру мінімальної заробітної плати. Сума допомоги надається роботодавцям і ФОП, які є застрахованими особами, із числа суб'єктів малого і середнього підприємництва, на строк зупинення (скорочення) діяльності та протягом 30 календарних днів після завершення карантину. Така послуга надається за умови, якщо роботодавець або ФОП сплатили ЄСВ протягом шести місяців, що передують даті зупинення (скорочення) діяльності.


#### *Допомога на поховання безробітного*<sup>45</sup>

У разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, — допомогу на поховання виплачують особам, які здійснили поховання, у розмірі, установленому законодавством. Суми матеріального забезпечення на випадок безробіття, що належать безробітному і залишилися неодержаними у зв'язку з його смертю, виплачують непрацездатним особам, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання (діти, батьки). Допомогу на поховання і недоодержану суму матеріального забезпечення на випадок безробіття в цьому разі виплачують, якщо звернення щодо їх отримання надійшло не пізніше ніж через шість місяців після смерті безробітного.

<sup>44</sup> Про внесення змін до Порядку надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова від 3 червня 2020 р. № 453 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://docs.dtkr.ua/doc/453-2020-%D0%BF?\\_ga=2.63820399.1334266236.1602418018-1941372961.1602418018](https://docs.dtkr.ua/doc/453-2020-%D0%BF?_ga=2.63820399.1334266236.1602418018-1941372961.1602418018).

<sup>45</sup> Про затвердження Порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. Із змінами, внесеними згідно з Наказами Мінпраці та соціалітики від 08.04.2002 і від 04.06.2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-00>.

В умовах карантинного ринку праці допомогу у зв'язку з частковим безробіттям можуть отримати представники малого і середнього бізнесу, які: зупинили або ж скоротили діяльність через карантин; сплачували ЄВ упродовж шести місяців, які передують даті зупинення чи скорочення діяльності, за найманих працівників і не припинили трудових відносин з ними на момент звернення до Державної служби зайнятості.


**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ**


**Як роботодавцю отримати допомогу по частковому безробіттю на період карантину?**

Отримання допомоги по частковому безробіттю на період карантину регламентується Порядком, з яким ви можете ознайомитися на сайті ДСЗ [www.dcz.gov.ua](http://www.dcz.gov.ua) у рубриці «Роботодавцям», розділі «Допомога по частковому безробіттю на період карантину»

**1** **ВИБІР ЦЕНТРУ ЗАЙНЯТОСТІ**

Роботодавець протягом **30 календарних днів** з дня зупинення/скорочення діяльності, звертається до центру зайнятості **за місцем сплати ЄВ**.

**Для уточнення місця сплати ЄВ скористайтеся «Електронним кабінетом» на сайті ДПС(розділ «Реєстри», пункт «Дані про взяття на облік платників податків»).**



**2** **ПІДГОТОВКА ПАКЕТУ ДОКУМЕНТІВ**

До пакету входять:

- 1) Заява на отримання допомоги у довільній формі.
- 2) Копія наказу із зазначенням дати початку зупинення/скорочення діяльності.
- 3) Відомості про працівників, у яких виникло право на допомогу.
- 4) Довідка про сплату ЄВ за останні **6 місяців**, що передують даті зупинення (скорочення) діяльності, видана ДПС.

**3** **ПОДАННЯ ПАКЕТУ ДОКУМЕНТІВ**

Пакет документів надається до центру зайнятості одним із зручних способів:

- У скриньку розміщену на вході центру зайнятості (оригінал).
- Поштовою відправленням (оригінал).
- На e-mail центру зайнятості (у форматі скан-копій).

**4** **ПЕРІВКА ЦЕНТРОМ ЗАЙНЯТОСТІ ПАКЕТУ ДОКУМЕНТІВ**

Протягом **3 робочих днів** центр зайнятості перевіряє пакет документів, наданий роботодавцем, на відповідність та відсутність помилок. У разі виявлення помилок повідомляє роботодавця, який має право протягом **5 робочих днів** надати виправлений пакет документів.

**5** **УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ ЦЕНТРОМ ЗАЙНЯТОСТІ**

Протягом **3 робочих днів** відповідний обласний чи Київський міський центр зайнятості зобов'язаний прийняти рішення стосовно надання допомоги.

**6** **УКЛАДАННЯ ДОГОВОРУ**

Протягом **3 робочих днів** з дня прийняття позитивного рішення центр зайнятості укладає договір з роботодавцем про надання допомоги.

**Якщо роботодавець подав пакет сканованих документів, то при укладенні договору він надає їх оригінали.**

**7** **ПЕРЕРАХУНОК КОШТІВ РОБОТОДАВЦЮ**

**Щомісяця** роботодавець надає центру зайнятості відомості про осіб, у яких виникло право на допомогу (відповідно до Додатку 2 Порядку). Центр зайнятості протягом **3 робочих днів** після отримання коштів на свій рахунок перераховує їх роботодавцю.

**8** **ВИПЛАТИ ПРАЦІВНИКАМ**

Роботодавець виплачує працівникам кошти у строк не більше ніж **3 робочі дні** після їх надходження за окремою платіжною відомістю.

**ВАЖЛИВО!**

Право на отримання допомоги по частковому безробіттю мають роботодавці з числа суб'єктів малого та середнього підприємництва, які:

- зупинили/скоротили діяльність через карантин,
- сплачували ЄВ протягом останніх 6 місяців, що передують даті зупинення/скорочення діяльності, за найманих працівників, з якими не припинені трудові відносини на дату подання звернення до центру зайнятості.

**Право на допомогу не мають працівники, які отримують пенсію або працюють у роботодавця за сумісництвом.**

**Розмір допомоги.**  
 Допомога встановлюється за кожну годину втраченого робочого часу і розраховує 2/3 тарифної ставки окладу та не може перевищувати мінімальну ЗП, встановлену Законом на 2020 рік (4 723 грн).

## Соціальне обслуговування в системі заходів соціального забезпечення на ринку праці

Соціальне забезпечення як комплекс організаційно-правових заходів щодо відшкодування шкоди внаслідок соціального ризику у трудовій сфері, крім **матеріального забезпечення**, включає **соціальне обслуговування**, яке реалізується відповідно до статті 7 Закону України «Про

82

загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Видами соціальних послуг за цим Законом і Законом України «Про зайнятість населення» є:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах Державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях;
- профорієнтація;
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських та інших робіт тимчасового характеру в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зазначених у частині першій статті 14 Закону України «Про зайнятість населення», компенсації відповідно до статті 26 Закону України «Про зайнятість населення»;
- надання роботодавцям — суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»;
- надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності відповідно до статті 30 Закону України «Про зайнятість населення»;
- здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до статті 24-1 Закону України «Про зайнятість населення»;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

У період карантину Державна служба зайнятості почала надавати клієнтам профінформаційні та профорієнтаційні послуги в онлайн-режимі. Через індивідуальні відеоконсультації, шляхом організації різноматичних вебінарів здійснюється оперативне інформування населення про послуги і можливості служби зайнятості, поширення нових ідей щодо варіантів пошуку роботи, поглиблення знань з аспектів написання резюме або техніки спілкування з роботодавцями<sup>46</sup>.

<sup>46</sup> Вебінари як нова форма надання профорієнтаційних послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://lviv.dcz.gov.ua/node/6594>.

### **Соціальне забезпечення військовослужбовців**

Чинний закон<sup>47</sup> визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, установлює єдину систему їхнього соціального і правового захисту. І хоча наскрізним поняттям цього Закону є соціальний захист військовослужбовців, однак у статті 1 Закону соціальний захист окреслює право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості тощо. Розгляд військової служби як трудової діяльності, яка потребує надання матеріальної допомоги в разі настання соціального ризику, дає підстави говорити про соціальне забезпечення військовослужбовців. У літературі це поняття розглядають як «систему економіко-правових заходів, спрямованих державою на надання військовослужбовцям належного рівня грошового, медичного, житлового, речового, продовольчого та інших видів забезпечення для забезпечення їхньої життєдіяльності, ураховуючи складність виконання покладених на них спеціальних завдань»<sup>48</sup>. Тож, на відміну від цивільного сектору суспільного життя, специфіка Збройних сил України передбачає такі види соціального забезпечення: грошове, продовольче, речове, медичне, житлове, виплата одноразової грошової допомоги (у разі загибелі чи смерті, інвалідності або часткова втрата працездатності тощо).

Комплекс заходів соціального забезпечення військовослужбовців фінансується за рахунок коштів державного бюджету (через Міністерство оборони України) і за рахунок коштів Міністерства соціальної політики України, а також місцевих бюджетів.

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України, а саме: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення. Наприклад, військовослужбовцям, діяльність яких здійснюється в умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я, надається щорічна додаткова відпустка із збереженням грошового та матеріального забез-

<sup>47</sup> Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Із змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

<sup>48</sup> Цит. за: Цюкало Л. В. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних сил України та його суть [Електронний ресурс] / Л. В. Цюкало // Ефективна економіка. — 2017. — № 7. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5696>.

печення. Під час проходження військової служби за контрактом військовослужбовці відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 21.12.1991 № 2011-ХІІ (зі змінами) мають право на певні види забезпечення.

*Види забезпечення для військовослужбовців за контрактом*

1. Отримання житла за рахунок держави.
2. Речове забезпечення відповідно до визначених норм.
3. Використання щорічної основної відпустки зі збереженням грошового, матеріального забезпечення і грошової допомоги на оздоровлення в розмірі місячного грошового забезпечення.
4. Отримання підйомної допомоги в розмірі місячного грошового забезпечення на військовослужбовця і 50 відсотків місячного грошового забезпечення на кожного члена сім'ї військовослужбовця, який переїжджає з ним на нове місце військової служби.
5. Забезпечення військовослужбовців за контрактом безплатними обідами в робочі дні.
6. Безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я.
7. Право на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України (один раз на рік).
8. Отримання освіти у вищих навчальних закладах без відриву від проходження військової служби (за заочною формою навчання).
9. Право на пенсійне забезпечення незалежно від віку в разі, якщо вони мають на день звільнення зі служби вислугу 25 років і більше.

За працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом зберігаються місце роботи, посада і компенсується із бюджету середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову, незалежно від підпорядкування та форми власності.

Грошове забезпечення військовослужбовця залежить від займаної посади, військового звання, кваліфікації, терміну проходження військової служби. Один раз на рік надається: матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань у розмірі місячного окладу грошового утримання; грошова допомога на оздоровлення в разі надання щорічної чергової відпустки, у розмірі місячного грошового забезпечення.

На час карантину: призупиняються щорічні планові відпустки для військовослужбовців Збройних сил України; введені обмеження щодо надання відпусток військовослужбовцям для складання екзаменаційних сесій у цивільних навчальних закладах; ухвалено постанову про внесення змін в оплату праці окремої категорії працівників військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу поліцейських, які забезпечують життєдіяльність населення на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню поширенню, локалізації та ліквідації спалаху епідемії та пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19.

Щодо матеріального забезпечення членів сімей військовослужбовців. Так, у разі захоплення в полон або в заручники, або безвісно відсутності за військовослужбовцями зберігаються виплати в розмірі посадового окладу за останнім місцем служби, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних додаткових видів грошового забезпечення. Грошове забезпечення виплачується членам сімей військовослужбовців: дружині (чоловікові), повнолітнім дітям (у разі її/його відсутності), опікунам неповнолітніх дітей, батькам військовослужбовців і здійснюється до повного з'ясування обставин, але не більше, ніж до дня виключення.

Кодекс законів про працю України передбачає, що демобілізовані військовослужбовці протягом двох років з дня звільнення зі служби мають переважне право бути залишеними на роботі при скороченні чисельності працівників. Але в разі їхнього можливого звільнення після поновлення на роботі, а також громадяни, які до призову не працювали, здебільшого, звертаються в Державну службу зайнятості. Колишні учасники АТО можуть розраховувати на отримання таких соціальних послуг: професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації; професійна орієнтація; пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням. За умови отримання статусу безробітного особа може взяти участь в оплачуваних громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру; пройти професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації; започаткувати власну справу з отриманням одноразової допомоги у зв'язку з безробіттям для організації підприємницької діяльності.

### ***Матеріальне забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання***

Право на соціальне забезпечення — одне з основних прав громадян, гарантується відповідними організаційно-правовими формами, упровадження яких має забезпечити рівень життя, не нижчий за про-

житковий мінімум. У разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання соціальне забезпечення гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Відповідний Закон<sup>49</sup> визначає правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Його статті розкривають: порядок здійснення страхових виплат потерпілим (членам їхніх сімей); роз'яснення, хто підлягає страхуванню від нещасного випадку; поняття і структури страхових виплат, їхню адресність; основні завдання, функції, права, обов'язки Фонду соціального страхування України та порядок використання коштів тощо.

За Законом України, страховий випадок — це:

- нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійну фізичну чи психічну травму;
- нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці.

Табл. 6.2 містить роз'яснення щодо призначення та здійснення страхових виплат у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Таблиця 6.2

**Порядок здійснення страхових виплат у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання<sup>50</sup>**

<b>Матеріальне забезпечення (страхові виплати) у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання</b>	
<b>Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги мають такі категорії</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• працюють на умовах трудового договору (контракту), обрані на виборні посади в органах державної влади і місцевого самоврядування, фізичні особи — підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства;</li></ul>

<sup>49</sup> Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.

<sup>50</sup> Роз'яснення щодо призначення та здійснення страхових виплат у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [Електронний ресурс] / Фонд соціального страхування України. 01.10.2018. — Режим доступу : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/954974>.

<b>Матеріальне забезпечення (страхові виплати) у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання</b>	
	<ul style="list-style-type: none"> <li>• професійну діяльність, члени фермерського господарства;</li> <li>• учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, під час, перед або після занять, у період проходження виробничої практики, виконання робіт на підприємствах;</li> <li>• особи, які утримуються у виправних закладах і залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ;</li> <li>• члени особистого селянського господарства, які застраховані добровільно від нещасного випадку.</li> </ul>
<b>Страхові виплати</b>	Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд виплачує застрахованим особам. Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами.
<b>Структура страхових виплат</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;</li> <li>• страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);</li> <li>• страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;</li> <li>• страхових витрат на медичну і соціальну допомогу.</li> </ul>
<b>Страхові виплати Фонду при настанні страхового випадку</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності; допомога призначається і виплачується за місцем роботи потерпілого, де стався страховий випадок, у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати; підставою для оплати є листок непрацездатності та наявність акта розслідування нещасного випадку;</li> </ul>



**Матеріальне забезпечення (страхові виплати) у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання**

- одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого, виходячи із 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; у разі погіршення здоров'я потерпілого (встановлено йому МСЕК вищий ступінь стійкої втрати професійної працездатності) одноразова допомога не призначається;
- щомісячну страхову виплату в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого; у разі зміни ступеня втрати професійної працездатності проводиться перерахунок розміру щомісячної страхової виплати; мінімальний розмір щомісячної страхової виплати потерпілому не може бути меншим за прожитковий мінімум для працездатних осіб;
- страхову виплату потерпілому в розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу нижче оплачувану роботу; за таким потерпілим зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений лікарсько-консультаційною комісією, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності;
- щомісячну страхову виплату особам, які мають на неї право в разі смерті потерпілого; це право мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого, а також дитина померлого, яка народилася не пізніше ніж через 10 місяців після його смерті; виплачується одноразова допомога сім'ї потерпілого в сумі, що дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб та одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася не пізніше ніж через 10 місяців після смерті потерпілого, у сумі, що дорівнює 20 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- відшкодування вартості ритуальних послуг, пов'язаних із похованням померлого. У разі настання страхового випадку управління (відділення) Фонду відшкодовують вартість поховання потерпілого і пов'язаних з цим ритуальних послуг відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 826 «Про затвердження Порядку проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання».

У бюджет Фонду соціального страхування України на **2020 рік** на страхові витрати потерпілим на виробництві і членам їхніх родин заплановано 9,775 млрд грн, що становить 34 % від усіх запланованих видатків Фонду. У бюджеті Фонду на **2020 рік** передбачено проведення перерахування щомісячних страхових виплат потерпілим на виробництві (членам їхніх сімей) з 01 березня 2020 року на коефіцієнт 1,165 (116,5 %).

Фонд соціального страхування України **2019 року** направив 8,235 млрд гривень на фінансування щомісячних страхових виплат для 205,7 тисячі потерпілих на виробництві та членів їхніх сімей. Видатки за цим напрямом зросли на близько 0,6 млрд гривень порівняно з 2018 роком. Середній розмір щомісячної виплати постраждалим унаслідок нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань становить 3,4 тис. грн<sup>51</sup>.

У структурі виплачених коштів на відшкодування шкоди потерпілим (членам їхніх сімей) за видами виплат за **9 місяців 2019 року** домінує щомісячна страхова виплата в разі часткової чи повної втрати працездатності — 93,39 %. Щомісячні страхові виплати особам, які мають на це право в разі втрати годувальника, — 3,65 %. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю потерпілому — 1,51 %. Одноразова допомога в разі смерті потерпілого (сім'ї) — 0,69 %. Одноразова допомога в разі смерті потерпілого (утриманцям) — 0,13 %<sup>52</sup>.

### ***Тіньова зайнятість і соціальне забезпечення***

Тіньова зайнятість, особливістю якої є використання роботодавцями найманої праці без офіційного оформлення трудових договорів із працівниками і виплата зарплат «у конвертах», є соціально-економічною проблемою, яка несе велику небезпеку для найманого працівника, роботодавця, держави. У результаті зменшуються надходження до дохідної частини державного бюджету, суттєво зменшується видаткова частина, яка призначена для надання соціальних виплат, заробітної плати, стипендій, пенсій тощо різним категоріям населення. Зайняті в тіньовому секторі економіки позбавлені гарантованого державою соціального захисту і соціального забезпечення. Під час трудової діяльності працівник не має жодних інструментів захисту своїх законних прав і гарантова-

<sup>51</sup> Фонд соціального страхування інформує [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vysh.gov.ua/u-2019-rotsi-fond-vyplatyv-8-2-mlrd-gryven-shhomisyachnyh-strahovyh-vyplat-poterpilym-na-vyrobnytstvi>.

<sup>52</sup> Фонд соціального страхування України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fssu.gov.ua>.

них державою соціальних виплат — лікарняних, відпускних, декретних, у зв'язку з каліцтвом на виробництві тощо.

Лише за умови офіційного нарахування заробітної плати в розмірі, не меншому за мінімальний, своєчасної і в повному обсязі сплати страхових (єдиного) внесків роботодавцем є можливість забезпечити зарахування періоду роботи до страхового стажу, тривалість якого відіграє визначальну роль при призначенні й нарахуванні низки соціальних виплат.

Страховий стаж — це період, протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Тобто страховий стаж формується виключно пропорційно сплаченим страховим внескам.

Таким чином, будучи зайнятим у тіньовому секторі економіки, працівник буде позбавлений<sup>53</sup>:

- гарантованого розміру заробітної плати, доплат за роботу в нічний час, за наднормативні роботи і роботу у святкові дні, а також індексації заробітної плати у зв'язку зі зростанням індексу інфляції;
- вихідної допомоги (середньомісячної зарплати) при звільненні через скорочення штатів;
- практично всіх соціальних гарантій, передбачених чинним законодавством для працівника;
- права на відпустки, у тому числі й на відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною, грошової компенсації за невикористану відпустку;
- права на оплату тимчасової непрацездатності, включаючи догляд за хворою дитиною;
- права на достроковий вихід на пенсію (якщо робота пов'язана зі шкідливими умовами праці);
- права на охорону праці;
- права на соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань та, як наслідок — на отримання страхових виплат у разі травмувань чи профзахворювань;
- змоги зареєструватись у центрі зайнятості як безробітний та отримати відповідну допомогу;

<sup>53</sup> Легальна зайнятість: переваги і негативні наслідки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://bmr.gov.ua/index.php?id=800000125&tx\\_news\\_pi1%5Bnews%5D=12891&tx\\_news\\_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx\\_news\\_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=bf82b3d749b5ce7661d675d28076608a](https://bmr.gov.ua/index.php?id=800000125&tx_news_pi1%5Bnews%5D=12891&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=bf82b3d749b5ce7661d675d28076608a).

- відсутність офіційних доходів може бути підставою для відмови у призначенні різного виду допомог і субсидій;
- фахівця можуть звільнити в будь-який момент, без виплати вихідної допомоги, а можливо, і без оплати за виконану роботу. Отримати належний під час звільнення розрахунок у переважній більшості випадків украї складно, факт перебування у трудових відносинах із роботодавцем доведеться доводити в суді з допомогою свідків.

В Україні сьогодні виплата заробітної плати без сплати встановлених податків, зокрема менше від мінімального встановленого законодавством рівня, є грубим порушенням законів України та передбачає адміністративну і кримінальну відповідальність

### *Трудова міграція і соціальний захист мігрантів*

В Україні в період державної незалежності питання здійснення соціального захисту як складової соціальної політики держави традиційно стосувалися вагомості суттєвого підвищення ефективності використання бюджетних коштів соціального призначення та якості надання соціальних послуг категоріям економічно активного та економічно неактивного населення.

Починаючи з останніх десятиліть ХХ століття на різних рівнях (міжнародному, європейському, національному, регіональному) в обговореннях і дискусіях, виробленні законодавчих рішень і напрацюваннях низки рекомендацій щодо різних аспектів соціальної політики насущною темою є проблематика соціально-економічної захищеності трудових мігрантів.

Зокрема, 2015 року був ухвалений Закон України «Про зовнішню трудову міграцію»<sup>54</sup>, статті якого розкривають правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їхніх сімей. Дія закону поширюється на громадян, які виїхали на заробітки і працювали **законно** в іншій державі, а також на членів їхньої сім'ї. Не поширюється закон на людей, які просять чи отримали притулок у державі перебування, а також на осіб, які здобувають освіту, професійну підготовку й підвищення кваліфікації за кордоном, осіб у відрядженні, працівників дипломатичної служби і працівників інших органів державної влади тощо.

<sup>54</sup> Закон України «Про зовнішню трудову міграцію [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 49—50. — Ст. 463. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19>.

За цим документом, трудові мігранти і члени їхніх сімей у період трудової діяльності за кордоном мають право брати участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні відповідно до законодавства України. Право трудових мігрантів на відшкодування шкоди, завданої під час трудової діяльності в іншій державі (каліцтво, професійне захворювання чи інші ушкодження здоров'я), регулюється законодавством тієї держави й умовами контракту. Наша країна гарантує трудовим мігрантам, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання соціальних послуг відповідно до Закону «Про соціальні послуги».

## РОЗДІЛ 7

# ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКА І КОЛЕКТИВУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Забезпечення соціальної складової в системі управління підприємством. Соціальний розвиток трудового колективу. Планування забезпечення соціального середовища підприємства. Розвиток соціальної сфери підприємства. Забезпечення розвитку працівників на підприємстві. Методи та заходи управління соціальним розвитком. Показники соціального розвитку персоналу. Розроблення стратегії управління соціальним розвитком трудового колективу.

Підприємство здійснює *превентивну функцію* щодо соціального захисту працівників, оскільки забезпечує їх оплатою та безпекою праці, гарантує професійно-кваліфікаційний розвиток і зниження соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, нещасний випадок на виробництві). Керівники підприємств мають чітко дотримуватися статей Конвенції<sup>55</sup> та сприяти забезпеченню соціального захисту працівників установлених категорій, а також їхніх дружин і дітей.

**Забезпечення соціального розвитку на підприємстві** є процесом здійснення суттєвих кількісних і доброякісних перемін у соціальній сфері його життєдіяльності й сприяють затвердженню індивідуально-особистого самовираження членів колективу.

Ці помітні перетворення громадського життя працівників відбуваються в соціально-психологічних взаємовідносинах, соціально-групових, соціально-організаційних структурах, соціальних інститутах тощо.

<sup>55</sup> Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення Документ 993\_011, чинний, поточна редакція — Ратифікація від 16.03.2016, підстава — 1024-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011).

**Мета соціального розвитку персоналу** — це передові зміни в соці-  
альної сфері підприємства.

Об'єктивна необхідність зростання рівня соціального розвитку ко-  
лективу, безпосередньо пов'язана, з одного боку, із постійним розвитком  
продуктивних чинників (техніки, ІТ-технологій), що вимагають підви-  
щення кваліфікації персоналу, а з другого боку — неодмінним удоскона-  
ленням професійного змісту та якості потреб працівників.

**Управління соціальним розвитком працівника** дозволяє вирішити  
питання забезпечення соціального захисту, є умовою виробництва  
і відновлення життєздатності колективу.

Формування і забезпечення життєздатності типів трудових колек-  
тивів ґрунтується на соціальному розвитку працівників за основними  
етапами і сферами (табл. 7.1):

Таблиця 7.1

**Соціальне забезпечення розвитку трудового колективу за типами зрілості**

Сфера життє- діяльності трудо- вих колективів	Критерії вибору показників соціального забезпечення	Типи колективів за рівнем їхньої соціальної зрілості		
		Колективи, що утворюються. Тип А	Стабільні колективи. Тип В	Колектив, що досягнув ступеня самокерованості. Тип С
		Мінімум	Робітницька норма	Максимум
1. Виробни- чо-трудова	Ступінь узгодженості особистих колективних і суспільних інтересів	1. Характер взаємодії з соціально-економічним середовищем. 2. Рівень забезпечення стабілізації колективу. 3. Ступінь соціально-трудової згуртованості. 4. Задоволеність працею та її оплатою. 5. Якість менеджменту.		
2. Соціальна	Ступінь реалізації принципів соціальної справедливості	1. Ступінь забезпечення гармонізації соціально-економічних відносин. 2. Стан соціальної інфраструктури. 3. Професійно-кваліфікаційна структура. 4. Умови та охорона праці, життєдіяльності. 5. Система забезпечення здоров'я, відпочинку.		
3. Суспіль- но-політич- на	Демократизм	1. Участь в обговоренні проблем управління, розвитку, стану справ. 2. Інформаційні потоки. 3. Авторитет менеджерів. 4. Авторитет органів самоуправління, суспільних інституцій.		

Закінчення табл. 7.1

Сфера життє-діяльності трудових колективів	Критерії вибору показників соціального забезпечення	Типи колективів за рівнем їхньої соціальної зрілості		
		Колективи, що утворюються. Тип А	Стабільні колективи. Тип В	Колектив, що досягнув ступеня самокерованості. Тип С
		Мінімум	Робітницька норма	Максимум
4. Духовна	Ступінь соціалізації	1. Умови задоволення духовних потреб. 2. Характер забезпечення дисциплінарно-виховного впливу колективу. 3. Стан морально-психологічного клімату. 4. Усвідомлення колективу як суб'єкта діяльності. 5. Рівень соціально-психологічної сумісності.		
5. Соціо-культурна	Рівень соціалізації	1. Рівень ментальності в колективі. 2. Мова спілкування. 3. Культурне поле колективу в суспільстві.		

Під час змін у суспільстві формування нового менталітету людей вимагає поліпшення соціального забезпечення розвитку персоналу підприємства, реорганізації виробництва, що впливає на структуру трудових колективів, результати праці, упровадження ефективного менеджменту.

**Об'єктами управління соціальним розвитком** є працівник, соціальна група, колектив, соціальна структура й соціальні відносини в колективі, соціальні процеси.

Соціальний зміст процесу управління проявляється в таких напрямках:

- визначення функціональної соціального забезпечення розвитку кожного члена колективу (права, обов'язки, повноваження, рівень підготовки і професійної кваліфікації, здібності, інтереси);
- закріплення всіма чинними способами соціального статусу кожного працівника, який визнається в колективі (авторитет, посада, кар'єра, рейтинг);
- створення умов і безпеки праці, за яких працівники зможуть успішно реалізувати свої професійні та соціальні потреби (справедлива гнучка система заохочень, залучення працівників до управління, корпоративні заходи, дотримання санітарно-гігієнічних норм, зниження монотонності праці).



### **Якими соціальними методами управління здійснюють вплив?**

*Трудовий колектив є об'єднанням між окремими працівниками та їхніми групами на основі складної системи постійних, змінних, економічних, виробничо-технічних, організаційних, моральних, побутових, соціальних взаємозв'язків.*

**Методи управління соціальним розвитком трудових колективів** — це система економічних, правових, адміністративних, моральних, психологічних, соціально-організаційних, інформаційних досліджень, інноваційних способів, операцій, які сприяють вдосконаленню, розвитку активності працівників колективу.

*Методи управління* — це способи цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкт для досягнення цілей.

**Соціальні методи управління** спрямовані на взаємоузгодження і забезпечення соціальних відносин у трудовому колективі шляхом задоволення соціальних потреб працівників. До складу соціальних методів управління належать: *соціальне прогнозування, соціальне нормування, соціальне регулювання, соціальне планування.*

*Соціальне прогнозування* використовують для створення інформаційної бази розроблення планів соціального впливу в конкретному колективі.

*Соціальне нормування* проявляється в наявності таких соціальних норм, які встановлюють порядок поведінки окремих осіб і груп. Соціальні норми поділяють: на юридичні, норми громадських організацій, норми моралі.

*Соціальне регулювання* — це заходи з підтримки соціальної справедливості та удосконалення соціальних відносин між працівниками колективу (угоди, контракти, договори, правила етикету).

*Соціальне планування* реалізуються шляхом складання *плану соціального розвитку колективу підприємства.*

**Суть психологічних методів управління** зводиться до способів впливу на особистість або колективи з метою зміни ними пристосувань у трудовій діяльності. Ці способи впливають на соціально-психологічний стан і трудову активність колективу: *методи переконання, прохання, навіювання, постійні поради, похвала, засудження, примушування.*

Специфіка виробництва і відновлення соціальних відносин у колективі завжди потребує розроблення та здійснення соціально-психологічних методів управління. Сучасні теорії соціального менеджменту дедалі

частіше орієнтують управлінців на пошук і використання вищевказаних методів, на використання в управлінні колективами поняття невідзначеності поведінки, мінливості орієнтирів, цінностей людей. Швидка і гнучка переорієнтація діяльності трудових колективів потребує від керівників створення управлінських впливів, тобто *способів спонукання до творчості, адаптації до нових умов соціального життєдіяльності*.

Вивчення *соціально-економічного потенціалу трудового колективу*, виявлення і використання його соціального резерву охоплює:

- створення бази даних про рівень розвитку різних сфер життєдіяльності колективу (знаючи його стан, можна обрати найбільш належну систему менеджменту, що забезпечить максимальну ефективність);
- виявлення, прогнозування, запобігання конфлікту в колективі;
- підбір, розміщення і навчання кадрів, HR-школу;
- вивчення проблем товарищескості (soft skills), розроблення програм соціального захисту і поліпшення мікроклімату в колективі;
- підготовку, застосування соціальних технологій, цифрового маркетингу (SMM, digital), що використовуються для управління розвитком різних поколінь у колективі, за допомогою яких можна забезпечити більш стійке становище переваг і розв'язання тих проблем, що можуть призвести персонал до соціальної напруги.

**План соціального розвитку** має мати матеріальну основу для забезпечення проведення різноманітних соціальних заходів і забезпечення соціальних норм. Головні елементи плану соціального розвитку такі: *організація консультативної допомоги особам, що потрапили до групи ризику, мотивація праці, стабілізація кадрового складу, адаптація нових працівників*.

### **Комплексний план поліпшення соціально-психологічного клімату в колективі**

Головна мета плану забезпечення соціального розвитку працівників — підвищення ролі людського чинника у трудовому колективі підприємства, соціальний захист і підвищення зацікавленості працею.

#### **1. Отримання і систематизація інформації про основні тенденції соціального розвитку та психології управління на основі нормативно-правової бази.**

1.1. Створення на підприємстві соціологічної бази даних — інформація про соціально-демографічні, психологічні характеристики працівників, законодавча база зі забезпечення соціального розвитку трудового колективу, гарантії щодо зниження небезпеки праці, передовий досвід у галузі

соціально-психологічного управління: психологічний клімат, задоволеність працею, плинність кадрів, адаптація новачків, підбір, навчання кадрів, ріст їхньої професійної майстерності, підвищення трудової активності.

1.2. Проведення соціологічних і психологічних досліджень, які розкривають:

- зміни рівня умов і способу життя сімей працівників підприємства;
- соціально-психологічні чинники розвитку трудового колективу;
- дію зовнішніх чинників на соціальну активність працівників.

Основні напрями розв'язання проблем — поліпшення мікроклімату колективу (питання взаємовідносин між різними відділами підприємства, а також взаємовідносини в них).

1.3. Розроблення і підписання колективних договорів між адміністрацією і трудовим колективом підприємства.

## **2. Забезпечення зайнятості та належних умов праці працівникам підприємства.**

2.1. Комп'ютеризація робочих місць.

2.2. Підприємство забезпечує проходження працівниками системи підвищення кваліфікації не рідше ніж один раз на п'ять років.

2.3. Розроблення соціально-психологічних методів управління трудовим колективом з урахуванням специфіки жіночого колективу та особливостей праці в цій сфері.

2.4. Упровадження спеціальних сеансів розрядки для працівників, що зайняті безпосереднім виробництвом чи обслуговуванням і здійснюють монотонні однотипні операції.

## **3. Забезпечення соціального розвитку.**

3.1. Часткова допомога під час вирішення питань житлових умов працівників (надання пільгових кредитів для придбання житла, допомога молодим працівникам, надання гуртожитку).

3.2. Забезпечення працівників медичним обслуговуванням. Підприємство бере на себе відповідальність за поліпшення стану здоров'я своїх працівників (сплачує лікарняні та частково медичне обслуговування (20 %); забезпечує своїх працівників путівками в оздоровчі заклади по можливості зі сплатою повної вартості путівки).

3.3. Додаткові відпустки працівникам підприємства зі збереженням заробітної плати і надання матеріальної допомоги в разі одруження, народження дитини, смерті родичів.

3.4. Закріплення за молодими працівниками досвідчених працівників з метою кращої та повнішої адаптації.

3.5. Розвиток дружніх стосунків з іншими відділеннями підприємства (обмін досвідом, дружні візити, фізкультурні змагання).

3.6. Розроблення нематеріальних стимулів активізації діяльності працівників і підвищення ефективності роботи.

3.7. Надання допомоги одиноким матерям, інвалідам, учасникам бойових дій, багатодітним сім'ям.

3.8. Для більш тісного зв'язку адміністрації з працівниками впровадження скриньки пропозицій.

#### **4. Організація і контроль виконання програм.**

4.1. Обговорення результатів соціально-психологічних досліджень поліпшення мікроклімату колективу і вжиття практичних заходів.

4.2. Визначення пріоритетності заходів програми, виділивши ті, які повинні бути реалізовані в першу чергу. За такими заходами закріпити конкретних виконавців.

4.3. Проведення регулярних оцінок ефективності впроваджених заходів, аналіз їхніх соціально-психологічних наслідків.

Для підвищення регламентації праці працівників розробляють **колективні договори**, який фіксує усі аспекти поліпшення життєдіяльності й розвитку членів колективу, а також ознайомлення кожного працівника з цим договором.

### **Колективний договір між адміністрацією підприємства і трудовим колективом**

#### **1. Сторони, що укладають колективний договір**

1.1. Колективний договір — закон внутрішнього життя трудового колективу, що гарантує захист прав та інтересів персоналу, що працює й визначає взаємні зобов'язання власника і трудового колективу.

1.2. Адміністрація визначає професійну спілку повноважним представником усіх працівників підприємства в переговорах за колективним договором.

#### **2. Загальні положення**

2.1. Дія колективного договору поширюється на всі підрозділи підприємства.

2.2. Керівники відділів доводять до персоналу, що працює текст договору не пізніше, ніж через місячний строк з дня його підписання, і систематично висвітлюють хід його виконання, а також про внесені зміни і доповнення, використовуючи для цього наради, робочі збори та інші засоби масової інформації.

2.3. При найманні на роботу адміністрація зобов'язується ознайомлювати його з чинним колективним договором.

2.4. Зміни і доповнення вносяться на підставі спільного рішення адміністрації підприємства.

### **3. Виробничо-економічна діяльність**

3.1. Забезпечити стабільну роботу і виконання економічних і соціальних показників підпорядкованих установ.

3.2. Адміністрація і професійна спілка зобов'язується:

3.2.1. Забезпечити у наступному році зростання обсягів діяльності в порівнянні з поточним роком на 1,3 %.

3.2.2. Забезпечити рентабельність не менше ніж 8 % і одержати прибутки.

3.2.3. Формування і використання фондів споживання і накопичення розглядати спільно із профспілковим комітетом.

3.2.4. Забезпечення своєчасного і якісного виконання заходів щодо нової техніки та ремонту обладнання.

3.2.5. З метою поліпшення соціально-економічної діяльності практикувати творчі відраджень спеціалістів підприємства на науково-практичні конференції та ін.

### **4. Зайнятість**

4.1. Уживати заходи з недопущення на підприємстві масових звільнень працівників (не більше ніж 5 % чисельності працівників протягом календарного року).

4.2. Підприємство забезпечує проходження працівниками системи підвищення кваліфікації не рідше ніж один раз на п'ять років.

### **5. Оплата праці**

5.1. Сторони проводять політику на підвищення доходів працівників галузі залежно від зростання ефективності фінансової діяльності.

5.2. Забезпечити постійний контроль за наданням у повному розмірі пільг і компенсацій, установлених нормативами і законодавством України.

### **6. Режим праці і відпочинку**

6.1. Сторони домовились:

6.1.1. Нормальна тривалість робочого часу працівника не може бути понад 40 годин на тиждень.

6.1.2. Коштом підприємства встановити щорічні оплачувані відпустки тривалістю 24 робочі дні.

### **7. Забезпечення дисципліни праці**

7.1. Адміністрація і професійна спілка підприємства зобов'язується:

7.1.1. Постійно ознайомлювати кожного прийнятого з правилами внутрішнього розпорядку.

7.1.2. Усі трудові конфлікти, що виникають на підприємстві, розглядати на комісії з трудових конфліктів, згідно із законами України.

7.1.3. Уживати заходи щодо усунення передумов виникнення колективних конфліктів.

7.1.4. Вести активну боротьбу з порушниками трудової дисципліни.

## **8. Забезпечення охорони праці та безпеки життєдіяльності**

8.1. Своєчасно забезпечити працівників підприємства засобами індивідуального користування.

8.2. Забезпечити своєчасне виконання заходів забезпечення охорони праці й життєдіяльності, поліпшення умов праці та інше.

8.3. Забезпечити чинний нагляд за правильним і регулярним використанням засобів для зменшення впливу шуму й запиленості.

8.4. Профспілковий комітет зобов'язується здійснювати контроль за станом умов і безпеки праці, виконання певних заходів, що передбачені колективним договором і трудовими угодами.

## **9. Соціальне страхування, медичне обслуговування**

9.1. Надавати працівникам підприємства чергові відпустки рівномірно протягом року.

9.2. Працівникам для поліпшення здоров'я сприяти санаторно-курортному лікуванню.

На ці цілі використовувати кошти з фонду соціального страхування в розмірі можливого.

9.3. Постійно проводити профілактичні і оздоровчі заходи, що направлені на зниження рівня захворюваності серед працівників.

9.3.1. Два рази на рік проводити аналіз захворюваності у відділенні підприємства, порівнюючи із таким же часом попереднього року, з виявом причин зростання, уживати заходи щодо зниження загальної захворюваності на підприємстві.

9.3.2. Постійно в осінньо-зимовий період проводити інтенсивну санітарно-просвітницьку роботу з профілактики простудних, вірусних, інфекційних захворювань.

9.3.3. При епідеміологічних показниках проводити своєчасну вакцинацію персоналу підприємства.

9.4. Здійснювати контроль за використанням коштів фонду соціального страхування — на своєчасну виплату допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю, народженням дитини, похованням та іншими виплатами, передбаченими законодавством.

## **10. Культурно-виховна, фізкультурно-масова робота серед персоналу**

10.1. Систематично проводити серед працівників підприємства фізкультурно-масову роботу (проводити змагання між відділами).

10.2. Щомісячно відраховувати професійній спілці кошти на культурну та спортивно-масову роботу в розмірі 0,3 % від фонду оплати праці.

### **11. Соціальні гарантії**

11.1. Надання допомоги у придбанні та експлуатації садово-городніх ділянок.

11.2. Часткові компенсаційні виплати своїм працівникам для харчування у їдальнях та буфетах.

11.3. На період весняно-літнього періоду для всіх жінок надавати один раз на місяць жіночий день зі збереженням заробітної плати.

11.4. Надавати одноденну оплачувану відпустку працівникам відділення, у яких виповнилися ювілейні дати (50, 55, 60, 65, 70 років — до дня народження).

### **12. Гарантії діяльності профспілкової організації**

12.1. Адміністрація гарантує безперешкодне виконання профспілкових обов'язків.

12.2. Надання професійній спілці безплатно потрібні для їхньої діяльності приміщення з обладнанням, опаленням, освітленням, прибиранням, засобами зв'язку для користування, а також приміщення для проведення зборів працівників підприємства.

12.3. Забезпечити рівні права усім працівникам у матеріальному стимулюванні, наданні соціальних пільг, компенсацій відповідно до цього колективного договору.

12.4. Проводити безготівковий збір членських профспілкових внесків централізовано через бухгалтерію підприємства з перерахуванням зібраних внесків на рахунок професійній спілці не пізніше ніж через три банківські дні після виплати заробітної плати працівникам.

### **13. Контроль і організація виконання колективного договору**

13.1. Адміністрація і професійна спілка зобов'язується:

13.1.1. Забезпечити своєчасне виконання покладених на них зобов'язань і заходів, передбачених колективним договором.

13.1.2. Щоквартально доповідати на спільних засіданнях адміністрації та професійної спілки про хід виконання колективного договору.

13.1.3. Звітувати про виконання колективного договору за півріччя і рік відповідно:

– на спільному засіданні адміністрації та професійна спілки;

– на конференції трудового колективу.

13.1.4. Притягати до дисциплінарної відповідальності керівників, які допускають невиконання зобов'язань і заходів колективного договору, порушують КЗпП.

Комплексна програма дозволить підвищити згуртованість і забезпечити соціальну активність членів трудового колективу.

### Що є елементами соціальної сфери підприємства?

**Соціальна сфера підприємства** є сукупністю взаємозалежних складових (чинників), що безпосередньо впливають на колектив даного підприємства, та репрезентує умови розвитку колективу.

Виділяють такі *елементи соціальної сфери* (при цьому кожний із чинників також являє собою блок): *потенціал організації, соціальна інфраструктура підприємства, умови й охорона праці, матеріальна винагорода трудового внеску, соціальний захист працівників, соціально-психологічний клімат колективу, вільний час, використання дозвілля.*

Забезпечення соціальної сфери підприємства окреслено у формі *табл. 7.2.*

Таблиця 7.2

#### Забезпечення соціальної сфери на підприємстві

Складові соціальної сфери	Зміст елементів
1. Потенціал підприємства	Матеріально-технічні, людські, інформаційні, організаційно-економічні можливості підприємства.
2. Соціальна інфраструктура	Сукупність об'єктів, що забезпечують якість життєдіяльності працівників підприємства й членів їхніх родин, задоволення соціально-побутових, культурних й інтелектуальних потреб.
3. Соціально-психологічний клімат	Сукупність чинників, що впливають на працівників і проявляються в міжособистісних і групових соціально-психологічних зв'язках.
4. Мотивування трудової діяльності	Система сукупності мотивів і стимулювання персоналу до праці.
5. Соціальне забезпечення й соціальний захист працівників	Заходи щодо соціального страхування, дотримання цивільних прав згідно з посадовими інструкціями, трудових угод, колективних договорів й інших нормативно-законодавчих актів, гарантії зайнятості й зниження соціальних ризиків.
6. Соціальна структура колективу	Соціальна структура колективу підприємства, яка обумовлена складом і взаємозв'язками у ній різних соціальних груп.
7. Структура вільного часу і якість його використання	Сукупність чинників, які впливають на загальноосвітній, культурний, соціально-психологічний стан працівників



## Закінчення табл. 7.2

Складові соціальної сфери	Зміст елементів
8. Забезпечення охорони праці й життєдіяльності, задоволеність працею та умовами	Сукупність психофізіологічних, санітарно-гігієнічних й естетичних чинників, що впливають на здоров'я й працездатність працівників
9. Усі види відносин (крім відносин власності)	Статусні відносини, відносини із приводу ролей у колективі й інші види відносин
10. Відносини власності	Соціально-економічні відносини на підприємстві, що описані у Статуті (установчому договорі) або часткою власності на цінні папери.

До складової «Потенціал підприємства» включено базові чинники, що чинять різнобічну комплексну дію на соціальну сферу підприємства, які визначають роль і значення всіх інших, допускають виявити об'єкти управлінських рішень у менеджменті. Наприклад, рівень соціального розвитку залежить від розмірів підприємства. Малий розмір підприємства звужує потенціал підприємства, зменшує або виключає можливість існування соціальної інфраструктури.

*Соціальна інфраструктура* є основою задоволення соціально-побутових, культурних й інтелектуальних потреб працівників і членів їхніх родин.

*Соціально-психологічний клімат* у колективі є сукупністю чинників, що впливають на працівників, проявляються в міжособистісних і міжгрупових зв'язках. Він є тим елементом, вплив якого на результати діяльності колективу суттєвий, а управління ним вимагає мінімальних витрат.

Соціально-психологічний розвиток спрямований на людей, на створення й постійне поліпшення співпраці між персоналом.

Досягнення цілей вимагає постійного вирішення комплексу завдань, що пов'язані з удосконалюванням кожної складової соціальної сфери.

**Виділяють три основні елементи забезпечення внутрішньої структури соціального розвитку колективу підприємства:**

- розвиток працівників;
- забезпечення оплати праці;
- забезпечення соціальної сфери (рис. 7.1).

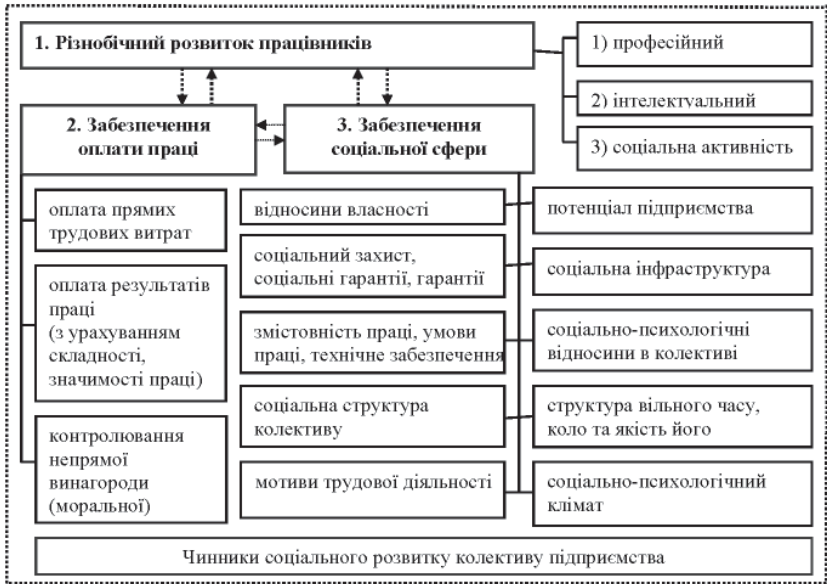


Рис. 7.1. Деталізація чинників соціального розвитку колективу підприємства

Особливості забезпечення розвитку соціальної сфери на підприємстві такі. По-перше, розвиток соціальної сфери має різнобічний, багатоаспектний характер, тобто її (сфери) розвиток спрямований на те, щоб сприяти задоволенню можливої кількості та якості потреб працівників.

Кожен працівник має свої індивідуальні характеристики, переслідує свої цілі, які часто не збігаються із загальними, тобто колективними. Одна людина не зможе користуватися всіма об'єктами соціальної інфраструктури, бути активним елементом, що формує соціально-психологічний клімат, учасником усіх програм соціального захисту й забезпечення, «архітектором» соціальної структури свого колективу. По-друге, людина повинна мати кошти і час для свого власного розвитку (розумового, фізичного й професійно-кваліфікаційного), однак працівник не повинен брати участь у всіх заходах підприємства (наприклад, маючи вищий розряд, він не повинен брати участь у програмі підвищення кваліфікації працівників нижчих розрядів). По-третє, людина може не брати участь у всіх суспільних відносинах, тобто через які-небудь певні причини (переконання, соціальний статус, розмір заробітної плати) вона може бути не включена у певні

види відносин (наприклад, може не брати участь в управлінні підприємством або місцевих органів влади). По-четверте, працівник повинен мати кошти для задоволення якості своїх життєвих потреб, а ці кошти повинні бути справедливою компенсацією трудових витрат.

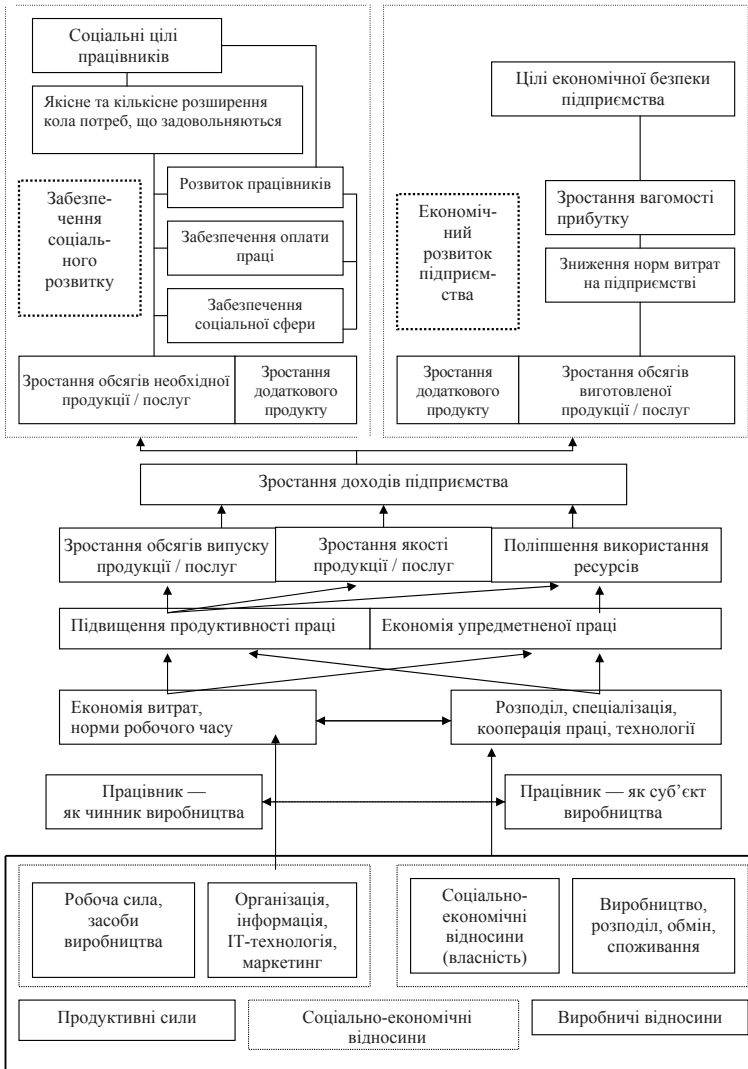


Рис. 7.2. Процес забезпечення соціального розвитку працівників підприємства

*Хід соціального розвитку* представлено на *рис. 7.2*. Аналізуючи схему, можна зробити такі висновки: 1) забезпечення соціального розвитку колективу підприємства — комплексне явище, що інтегрує різні аспекти: розвиток соціальної сфери підприємства, різнобічний розвиток працівників підприємства, розвиток оплати праці; 2) соціальний розвиток персоналу взаємопов'язаний з економічним розвитком підприємства, а низькі темпи соціального розвитку сповільнюють темпи економічного розвитку, і навпаки. В умовах приватної власності зворотнє твердження частіше не є справедливим.

### **Які напрями розвитку працівників на підприємстві?**

Тенденції збільшення переважно розумової праці й зростання вимог до працівників, пов'язані з потребою в розвитку здатності до творчої, інноваційної праці, призвело до того, що потрібні висококваліфіковані, різнобічно розвинені працівники, а відповідно — скорочення частки фізичної, простої, низькокваліфікованої праці.

**Розвиток працівника проходить** у взаємозв'язаних напрямках: *розумовий, фізичний, професійно-кваліфікаційний, соціальна активність* (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

#### **Різнобічний розвиток людини**

<b>Основні напрями</b>	<b>Зміст</b>
1. Розумовий розвиток	Розвиток духовних, моральних, моральних, культурних якостей людини
2. Фізичний розвиток	Розвиток фізкультури й спорту, нормальних умов праці й відпочинку, захист праці жінок, екологічна безпека
3. Професійно-кваліфікаційний розвиток	Розвиток навичок, умінь, досвіду, кваліфікації
4. Соціальна активність	Зростання участі в суспільних організаціях

Основу розумового розвитку становлять знання. База знань формується завдяки загальній і професійно-кваліфікаційній освіті.

Працівник може підвищити рівень знань:

- у межах колективу переймаючи досвід, підвищуючи кваліфікацію;
- у зовнішньому середовищі одержуючи додаткову спеціальність, але реалізує знання тільки в межах підприємства.

Характер засобів виробництва стає усе більше інформаційним (а не матеріальним), тому контроль над ними переходить деякою мірою до працівників, що свідчить про збільшення ролі людини у виробництві.

Збільшення творчої праці можливо тільки на основі росту інтелектуального капіталу в тій його частині, що пов'язана з досвідом працівників, їхніми знаннями, схильністю до нововведень, розвитком культури взагалі й засвоєння філософії підприємства (так званий людський капітал). Людський капітал, реалізуючись у творчій (інноваційній) праці, створює додаткові конкурентні переваги для підприємства.

Наприклад, *інтелектуальна власність* є відчужувана на період, а якась її частина є благом у результатах.

Для підтримки сталості конкурентних переваг потрібно, щоб працівник не тільки реалізовував свої знання, досвід, а й здобував нові, тобто існує необхідність постійного навчання. Реалізація глибших знань сприятиме посиленню творчого характеру праці, що, у свою чергу, збільшить конкурентні переваги підприємства. Реалізація цих переваг призводить до утворення додаткового доходу на підприємстві.

*Зростання витрат на забезпечення соціального розвитку* відбивається в короткостроковій перспективі зниженням прибутку для власників, звідси значне недофінансування соціальних проєктів. Але водночас соціальний розвиток виступає основою розвитку всього підприємства. За інших рівних умов, що вищий рівень соціального розвитку, то вищий рівень розвитку всього підприємства. Будь-яке підприємство прагне до оптимізації використання наявних у його розпорядженні ресурсів. Існує концепція оптимального співвідношення ресурсів (капіталу, праці, часу витраченого на роботу, та інше). Підприємство піде на такі витрати тільки в тому разі, якщо від цих інвестицій очікується значних витрат, але вищих прибутків.

Відповідно до *теорії трансакційних витрат*, якщо витрати на проведення якого-небудь заходу в рамках підприємства нижчі або дорівнюють витратам на проведення такого заходу в суспільстві (на відкритому ринку), то підприємство піде на такі витрати. Варто також зазначити, що на рівень соціального розвитку (на соціальну сферу) суттєво впливають чинники зовнішнього середовища, такі як стрімкий ріст ІТ-технологій, система соціальних норм і стандартів, споживачі, конкуренція, державне регулювання, профспілки, міжнародні організації тощо.

*Рівень соціального розвитку працівників багато в чому залежить від якості трудового життя*, основні критерії якого відображено на рис. 7.3.

*По-перше*, більшу частину часу людина проводить на роботі й у домі на ній. Що кращі умови праці, адекватніша, справедливіша оплата результатів праці, то присутня можливість використання й професійно-кваліфікаційного розвитку і навичок роботи. А також що більше

задоволення отримає працівник від роботи, то більший заряд позитивних емоцій він принесе в родину і матиме можливості для задоволення своїх інших потреб.

По-друге, близько половини населення України у працездатному віці зайняті в неформальному секторі економіки (45 %), при цьому більшість має основне місце роботи й зайняте в неформальному секторі (наприклад домогосподарство) до чотирьох годин на день (74 %). Ці дані свідчать про те, що більш ніж половина українців працюють близько 12 годин на добу, майже 85 % часу прямо або побічно пов'язані з роботою. Основною причиною такої тривалості «робочого дня» є необхідність одержання додаткових коштів для задоволення мінімальних потреб населення країни.

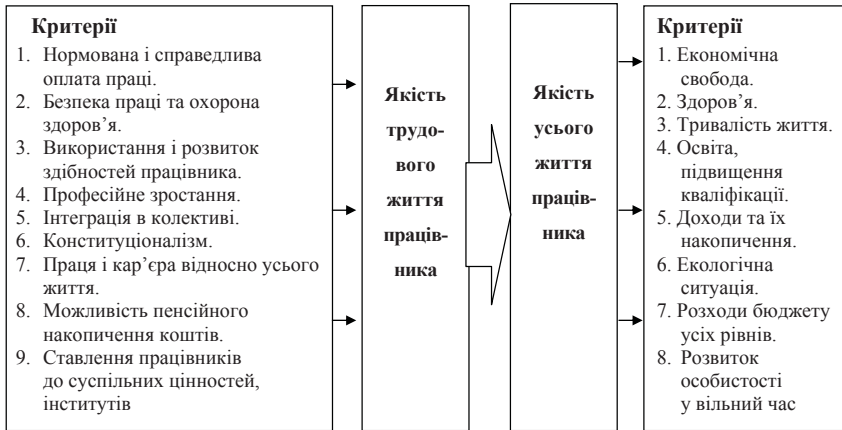


Рис. 7.3. Зв'язок доброякісності трудового та якості всього життя працівника

Працівник повинен мати можливість підтримувати своє здоров'я на певному рівні, підвищувати рівень своєї освіти, мати можливість зниження негативного впливу негативної екологічних обставин, тобто мати можливість підвищувати рівень кожного з компонентів, що характеризують якість життя населення. Згідно з рис. 7.3, варто зробити висновки:

- розвиток працівників має комплексний, різнобічний характер і включає: *розумове, професійне, фізичне, зростання соціальної активності*;
- комплексний, різнобічний, вільний розвиток працівників підприємства є структурним елементом системи забезпечення со-

ціального розвитку всього колективу підприємства, а що вищий рівень розвитку працівників, то вищий за інших рівних умов *рівень розвитку всього колективу*;

- досягнення високого рівня соціального розвитку можливе тільки на основі *підвищення якості трудового життя працівників*, а ріст розвитку якості трудового життя працівників приведе до росту якості всього життя людей.

Ці твердження справедливі й для забезпечення соціального розвитку колективу в цілому (рис. 7.4).

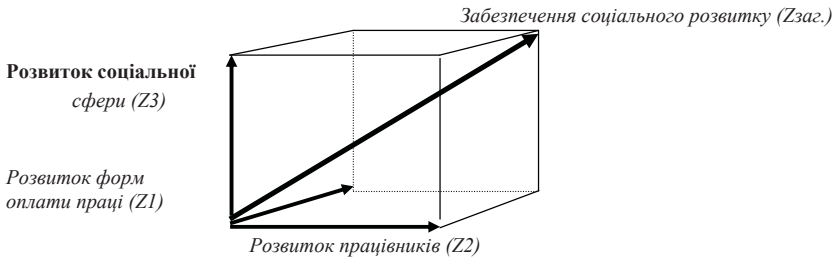


Рис. 7.4. Забезпечення соціального розвитку колективу

Забезпечення рівня загального соціального розвитку — це рух, який відбувається як збільшення параметра  $Z_{\text{загальне}}$ . Рух горизонтально вправо — ріст  $Z_2$ , збільшення рівня розвитку персоналу, що підприємство може досягти трьома способами: забезпечення розвитку розумових, фізичних і професійно-кваліфікаційних умінь та навичок працівників.

Найбільш відповідним буде розвиток професійних навичок і розумових навичок працівників до аналізу і самостійного виконання завдань. Але це, як ми вже зазначали, не є розвитком у повному розумінні, тому що необхідною є комплексність, яка не допускає перекося в той або інший бік (наприклад, зневага до фізичного стану може нівелювати «плюси» інших напрямів розвитку особистості).

### Які є групи показників соціального розвитку?

Гарантом соціального розвитку будь-якого трудового колективу є саме показники *позитивних соціально-економічних результатів*.

**Показники соціального розвитку** є констатацією сучасного стану компоненти соціального розвитку або прогнозом їхнього майбутнього стану.

Вони потрібні для реалізації цільової функції програми соціально-го розвитку колективу. Показники соціального розвитку мають деякі

загальні характерні риси та особливості, що обумовлені властивостями самого об'єкта.

Показники соціального розвитку мають найчастіше *статистичний характер*. Виражені за їх допомогою різні соціальні рекомендації виступають характеристиками, наприклад, не конкретного працівника, а середньостатистичного, як соціального типу, як справжнього представника тієї або іншої соціальної групи.

Безсумнівно, менеджерам підприємства слід ураховувати, що особливість показників соціального розвитку проявляється й у *характері їхньої нормативної бази*. У соціальному розвитку *виникає необхідність оцінки, орієнтації на якісь норми, порівняння з ними планованих і досягнутих результатів*.

*Системність показників соціального розвитку* позначається в необхідності комплексу зв'язків і взаємовпливу процесів при плануванні: від оцінки вихідної ситуації до визначення перспективи.

Складність розроблення системи показників обумовлена *складністю, багатомірністю самого об'єкта соціального розвитку*. У цій системі можна виділити низку визначальних, пов'язаних між собою показників:

- показники, що утворюють певну систему за глибиною (ступенем) змісту об'єкта соціального розвитку;
- показники, що утворюють органічно зв'язану систему, оскільки вони є узагальненими характеристиками соціального статусу особистості (групи) і об'єднують воедино приватні статуси;
- показники соціального розвитку, що утворюють підсистему різних структурних зрізів колективу: його соціальну, демографічну, виробничо-функціональну й інші структури.

Відповідно, показники соціального розвитку колективу можна згрупувати так:

- 1) показники, що характеризують *умови розвитку* колективу, групи, особистості;
- 2) показники, що *характеризують дії* особистості, групи;
- 3) показники, що *визначають свідомість* колективу, групи, особистості.

Наприклад, показники першої групи на приватному підприємстві перебувають на мінімальному рівні й характеризують умови життєдіяльності, їхній стан, зміну. Явного поліпшення потребують: величина заробітної плати, наявність і розмір суспільних фондів споживання, стан матеріальних умов для раціональної організації вільного часу, забезпеченість житлом, дитячими й побутовими установами тощо.



*Економічні показники* стають показниками різноманітних суспільних відносин, що лежать за межами властиво економіки, вони можуть характеризувати низку ознак соціального статусу особистості, групи й динаміку цих процесів.

Розвиток виробництва, економіки становить природну матеріальну основу розвитку всіх інших суспільних відносин. Тому в основі соціального розвитку в кінцевому підсумку також лежать економічні показники, що ще раз підтверджує: соціальний розвиток є елементом (чинником) економічного розвитку. Економічний розвиток, як загальне (країни, регіону, галузі), так і підприємства, визначає межі й матеріальні можливості соціального розвитку (*табл. 7.4*).

Таблиця 7.4

**Показники забезпечення соціальної сфери**

№	Елемент	Показник	Примітки
1	1. Потенціал підприємства	Чисельність працівників, осіб	<i>Характеристика матеріально-технічних, організаційно-економічних можливостей і рекомендація фінансово-економічного стану</i>
2		Обсяги випуску (надаваних послуг), тис. грн	
3		Вартість основних фондів, тис. грн	
4		Розмір обігових коштів, тис. грн	
5		Розмір позикового капіталу, тис. грн	
6		Рентабельність, %	
7		Ліквідність підприємства, %	
8	2. Соціальна інфраструктура	Кількість працівників, забезпечених житлом, осіб	<i>Сукупність показників, що характеризують забезпечення життєдіяльності працівників підприємства й членів їхніх родин, задоволення соціально-побутових потреб</i>
9		Упровадження житла за рахунок підприємства, кв. м	
10		Забезпеченість дитсадками, %	
11		Потужність поліклініки, на 100 осіб	
12		Кількість місць в їдальнях, на 10 осіб	
13		Обсяги випуску в підсобному господарстві, тис. грн	
14		Обсяг платних послуг на підприємстві, тис. грн	
15		Фонд розвитку соціальної інфраструктури, тис. грн	
16		Чисельність працівників, що проживають у гуртожитках, осіб	
17		Кількість місць у дитячих таборах, місць	
18		Кількість місць у санаторіях, місць	
19		Чисельність осіб, що користуються санаторіями	
20		Забезпеченість бібліотечними фондами, осіб	
21		Забезпеченість спортивними об'єктами, на 100 осіб	
22		Розмір витрат фонду розвитку соціальної інфраструктури на одного працівника, тис. грн	

Продовження табл. 7.4

№	Елемент	Показник	Примітки
23	3. Соціально-психологічний клімат	Кількість конфліктів, од.	<i>Сукупність показників, що впливають на працівників і проявляються в міжособистісних відносинах і групових зв'язках</i>
24		Кількість неформальних груп, од.	
25		Кількість звільнень через незадоволеність соціально-психологічним кліматом, од.	
26		Кількість неформальних лідерів, осіб	
27		Кількість працівників, що доводяться на одного психолога, осіб	
28	4. Мотиви і стимули трудової діяльності	Кількість працівників, що прагнуть реалізувати себе в неоплачуваній додатковій роботі, осіб	<i>Сукупність мотивувань, що стимулюють працівників до праці</i>
29		Кількість працівників, прихильників корпоративної культури підприємства, осіб	
30		Кількість працівників, що прагнуть підвищити соціальний статус, осіб	
31		Кількість працівників, що прагнуть одержати привілеї й пільги, осіб	
32		Кількість працівників, що прагнуть підвищити матеріальний добробут, осіб	
33		Кількість працівників, що прагнуть до прилучення до загального результату, осіб	
34		Кількість працівників, що прагнуть до самовираження, осіб	
35		Кількість працівників, що прагнуть до росту авторитету в колективі, осіб	
36		Кількість працівників, що прагнуть забезпечити впевненість у майбутньому, осіб	
37	5. Соціальний захист і соціальне забезпечення	Кількість порушень КЗпП з вини адміністрації, од.	<i>Сукупність показників, що характеризують заходи щодо соціального страхування, дотриманню цивільних на основі законодавства, колективних договорів й інших актів і норм; гарантії зайнятості</i>
38		5. Соціальний захист і соціальне забезпечення	
39		Кількість працівників, членів профспілок, осіб	
40		Кількість працівників, охоплених колективними договорами, осіб	
41		Кількість персоналу більш ніж 5 років, осіб	
42		Кількість працівників, що одержали підвищення посади за рік, осіб	
43		Кількість працівників, що одержали підвищення за 5 років, осіб	
		Кількість працівників, що брали участь у страйках, осіб	

№	Елемент	Показник	Примітки
44	6. Соціальна структура колективу	Кількість скорочених працівників, звільнених за рік, осіб	<i>Сукупність показників, що характеризують архітектуру колективу підприємства, обумовлену складом і сполученням у ній різних соціальних груп</i>
45		Кількість працівників, найнятих за рік, осіб	
46		Кількість працівників, охоплених програмами страхування на підприємстві, осіб	
47		Кількість порушень КЗпП з вини працівників, од.	
48		Члени різних громадських організацій, осіб	
49		Чисельність основного персоналу, осіб	
50		Чисельність допоміжного персоналу, осіб	
51		Чисельність жінок, осіб	
52		Чисельність працівників у віці до 30 років, осіб	
53		Чисельність жінок у віці старше за 60 років, осіб	
54		Чисельність чоловіків у віці старше за 65 років., осіб	
55		Чисельність працівників, що мають інвалідність, осіб	
56		Чисельність працівників, що мають вищу освіту, осіб	
57		Працівники, що мають середню фахову освіту, осіб	
58	Чисельність працівників без фахової освіти, осіб		
59	Члени різних релігійних організацій, осіб		
60	Чисельність одружених працівників, осіб		
61	Чисельність працівників, що є співвласниками, осіб		
62	Чисельність працівників, що мають пільги, осіб		
63	7. Вільний час та якість його використання	Чисельність працівників, що мають земельні, присадибні (дачні) ділянки, осіб	<i>Сукупність показників, що характеризують баланс вільного часу, і впливають на загальноосвітній, культурний, соціально-психологічний стан працівників</i>
64		Чисельність працівників, що працюють на підприємстві понад 10 років, осіб	
65		Чисельність працівників, зайнятих не в робочий час, осіб	
66		Чисельність працівників, що працювали понад години за рік, ос.	
67		Чисельність працівників, що витрачають на дорогу до місця роботи понад годину, осіб	
68		Чисельність працівників, що мають ненормований робочий день, осіб	
69		Чисельність працівників, що мають гнучкий робітничий графік, осіб	
70		Чисельність працівників, що працюють неповний робочий день (тиждень), осіб	
71		Чисельність працівників, що є майстрами (наставниками), осіб	
72		Чисельність працівників, що відвідують бібліотеки, осіб	
73		Чисельність працівників, що займаються спортом, осіб	

Продовження табл. 7.4

№	Елемент	Показник	Примітки
74	8. Охорона праці та життєдіяльності	Чисельність працівників, зайнятих ручною працею, осіб	<i>Сукупність психологічних, санітарно-гігієнічних, естетичних показників, які визначають вплив на здоров'я і працездатність працівників</i>
75		Чисельність працівників, які працюють в умовах, що не відповідають вимогам і нормам охорони праці, осіб	
76		Чисельність працівників, зайнятих фізично важкою працею, осіб	
77		Чисельність працівників, зайнятих у нічні зміни, осіб	
78		Чисельність працівників, що одержали виробничі захворювання, осіб	
79		Чисельність жінок, зайнятих у нічні зміни, осіб	
80		Чисельність працівників, що одержали виробничі травми, осіб	
81		Чисельність працівників, зайнятих творчою працею, осіб	
82		Кількість прийнятих раціональних пропозицій, од.	
83		Економічний ефект від реалізації раціональних пропозицій працівників, тис. грн	
84		Економічний ефект від реалізації раціональних пропозицій працівників, тис. грн	
85	Темпи росту продуктивності праці, %		
86	Витрати на поліпшення умов й охорони праці, тис. грн		
87	9. Усі види відносин	Частка працівників, що мають вільний доступ до інформації про підприємство	<i>Сукупність різних видів відносин, що формуються й розвиваються у внутрішньому і зовнішньому середовищі підприємства</i>
88		Частка працівників, що підтримують корпоративну культуру підприємства	
89		Частка працівників, що характеризуються специфічними способами життєдіяльності	
90		Частка критично настроєних працівників стосовно політики підприємства	
91		Кількість працівників, що беруть участь у проблемних групах, осіб	
92		Кількість працівників, що беруть участь у гуртках якості	

Закінчення табл. 7.4

№	Елемент	Показник	Примітки
93	10. Відносини власності	Кількість працівників, що беруть участь у робочих радах	Сукупність показників, що характеризують рівень розвитку демократизації присвоєння
94		Кількість працівників, що беруть участь у тимчасових робочих групах	
95		Кількість працівників, що є в Наглядовій раді	
96		Кількість працівників, що є представниками у Спостережній раді	
97		Кількість працівників, що беруть участь у робочих радах	
98		Кількість працівників, що є представниками в раді правління	
99		Кількість працівників, що входять до складу груп робочого контролю	
100		Кількість працівників, що володіють акціями свого підприємства	
101		Кількість працівників, що беруть участь в управлінні всім підприємством	
102		Кількість працівників, що беруть участь у прибутку підприємства	
103		Кількість працівників, що беруть участь у капіталі підприємства	
104		Кількість працівників, що мають акції інших підприємств, осіб	
105		Кількість акцій свого підприємства, що доводиться в середньому на одного працівника, шт.	
106		Частка акцій підприємства, що належить аутсайдерам, %	
107	Частка акцій підприємства, що належить державі, %		
108	Витрати на розвиток виробничої демократії, тис. грн		
109	Витрати на розвиток виробничої демократії в середньому на одного працівника, тис. грн		
110	Економічний ефект від реалізації програм розвитку виробничої демократії, тис. грн		

Від *техніко-економічних* змін безпосередньо залежать зміни у співвідношенні груп працівників розумової й фізичної праці, поліпшення умов праці, ріст кваліфікації й безліч інших соціальних змін, які виступають як прамі результати соціального розвитку підприємства.

Ступінь технічної та інформаційної бази виробництва товарів / послуг визначає зміст і кількість праці різних груп працівників, належність до тієї або іншої соціальної групи. Динаміка продуктивності праці за

інших рівних умов може служити показником відносин співвласності до результатів.

Таким чином, ті самі показники при забезпеченні *економічного й соціального розвитку* мають різне значення і вимагають до себе різного ставлення. Цим знімається питання про дублювання деяких економічних показників у плані соціального розвитку, знімаються сумніви щодо доцільності їхнього використання в соціальному плані.

*Друга група показників* — це показники, що характеризують трудову і дисциплінарну поведінку персоналу підприємства. До цієї групи показників забезпечення соціального розвитку колективу відносять: *показники стану трудової дисципліни, плинності кадрів, участі працівників у керуванні підприємством, у змаганні, у раціоналізації, характеристики членства в різних громадських організаціях, показники рівня утворення, структури вільного часу, участі в суспільній роботі й інші.*

Такий показник, як участь працівників у управлінні підприємством, має в сучасних умовах значення і вплив на її результати. У ринковій економіці причетність до управління на різних рівнях ієрархії є відбиттям наявних відносин власності, наприклад акціонерів.

Отже, що більша кількість працівників бере участь у розробленні управлінських рішень, то вищий рівень соціального розвитку персоналу підприємства. Тому цей показник (підгрупу) варто виділити в самостійну групу, оскільки на практиці персонал мало залучається до управління (табл. 7.5).

Таблиця 7.5

### Показники забезпечення розвитку працівників підприємства

№	Елемент	Показник	Примітки
1	І. Професійний розвиток	Чисельність працівників, що одержали суміжну професію, осіб	Сукупність показників, що характеризують професійно-кваліфікаційний рівень працівників
2		Чисельність працівників, що пройшли професійну підготовку, осіб	
3		Чисельність працівників, що підвищили кваліфікацію, осіб	
4		Чисельність працівників, що пройшли професійну перепідготовку, осіб	
5		Чисельність працівників, що підвищили кваліфікацію, осіб	
6		Витрати на професійний розвиток, тис. грн	
7		Витрати на професійний розвиток у середньому на одного працівника, тис. грн	
8		Економічний ефект від реалізації програм професійного розвитку, тис. грн	

Закінчення табл. 7.5

№	Елемент	Показник	Примітки
9	2. Розумовий розвиток	Чисельність працівників, що підвищили освіту за рік, осіб	Сукупність показників, що характеризують розумовий, моральний, культурний рівень працівників
10		Чисельність працівників, що мають хобі, осіб	
11		Чисельність працівників, що займаються самоосвітою, осіб	
12		Чисельність працівників, що регулярно відвідують театри, бібліотеки, виставки, осіб	
13		Чисельність працівників, що порушували різні закони (із залученням до відповідальності), осіб	
14		Чисельність працівників, вихідців з «неблагополучних» родин, осіб	
15		Витрати на розумовий розвиток у середньому на одного працівника, тис. грн	
16		Економічний ефект від реалізації програм розумового розвитку, тис. грн	
17	3. Фізичний розвиток	Чисельність працівників, що займаються різними видами спортом, осіб	Сукупність показників, що характеризують рівень фізичного розвитку
18		Чисельність працівників, що регулярно займаються фізкультурою, осіб	
19		Чисельність працівників, що мають спортивний розряд, осіб	
20		Витрати на фізичний розвиток у середньому на одного працівника, тис. грн	
21		Економічний ефект від реалізації програм фізичного розвитку, тис. грн	

Третя група показників — це показники, що характеризують стан свідомості (групової або окремої особистості) і характеризують мотиви поведінки особистості, її ціннісні орієнтації, переваги, погляди, думки. Наприклад, задоволеність своєю професією, умовами роботи, мотивація трудової діяльності, ціннісні орієнтації (табл. 7.6).

Для формування й вибору портфеля стратегій соціального розвитку колективу підприємства використано модель проблемного підходу до процесу ухвалення управлінського рішення. Такий підхід дозволив визначити основні елементи підсистеми управління забезпеченням соціального розвитку колективу підприємства (рис. 7.5).

Таблиця 7.6

**Показники, що характеризують розмір, динаміку оплати,  
трудоий внесок**

№	Показник	Примітки
1	Середня заробітна плата, тис. грн	<i>Сукупність показників, що характеризують рівень матеріального добробуту працівників</i>
2	Чисельність працівників, що одержують заробітну плату, нижчу від прожиткового мінімуму, осіб	
3	Чисельність працівників, що одержують додаткові види матеріального стимулювання, осіб	
4	Середній розмір додаткового матеріального заохочення, тис. грн	
5	Співвідношення середньорічних темпів приросту заробітної плати і продуктивності праці, %	
6	Співвідношення між рівнями 10 % найвищих і 10% найнижчих заробітної плат	
7	Чисельність працівників, що одержують заробітну плату, нижчу установленого мінімального рівня, осіб	
8	Чисельність працівників, що одержують заробітну плату із затримкою виплати більше ніж один місяць, осіб	
9	Чисельність працівників, що мають банківські депозити, осіб	

Розроблення підсистеми стратегії соціального розвитку трудового колективу й послідовне перетворення її в життя забезпечить підприємству більшу стійкість до впливів зовнішнього середовища, збільшить загальний потенціал і можливості з його підвищення. Мінімальний період, протягом якого відбуваються відчутні стратегічні зміни соціального розвитку персоналу підприємства, становить *близько п'яти років*. Сучасна практика показує, що управління конкурентними перевагами з персоналу є вагомим елементом стратегічного управління.

Мистецтво **розроблення стратегії забезпечення соціального розвитку** полягає у формуванні підходів до управління персоналом у довготривалому періоді за допомогою планів і конкретних дій, які б дозволили досягти високої ефективності використання трудового колективу і зростання якості трудового життя.

Планування забезпечення соціального розвитку колективу сприяє зростанню соціальної творчої активності працівників, доводить підвищення відповідальності за результати одноосібної та колективної праці, зростання продуктивності праці, скороченню втрат робочого часу, забезпечує додатковий економічний ефект, є вагомим джерелом економічного розвитку.



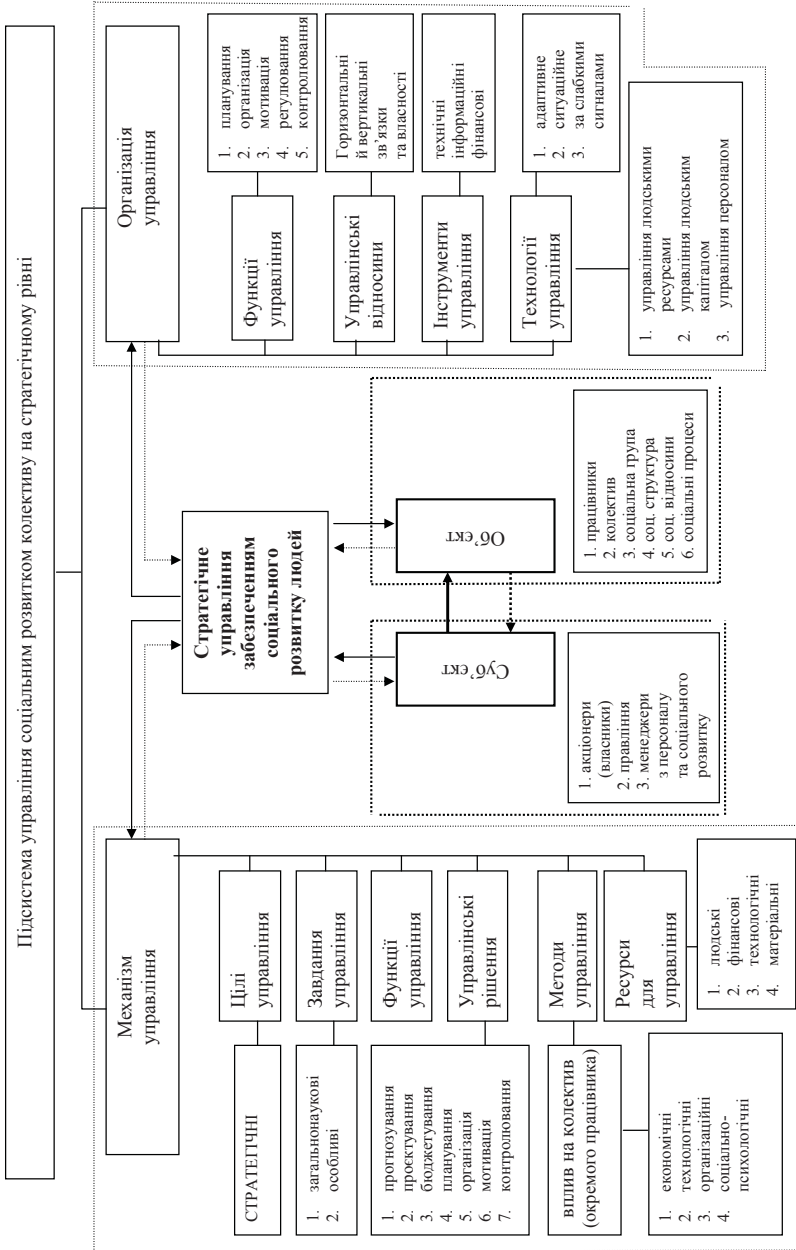


Рис. 7.5. Стратегічне управління забезпеченням соціального розвитку персоналу підприємства на стратегічному рівні

**Формується цикл: економічний розвиток — соціальний розвиток — зростання соціальної активності працівників — економічний розвиток на новому вищому рівні.**

Отож, на соціальний розвиток працівника колективу на підприємстві можуть впливати низка чинників.

1. На добротність існування працівника безпосередньо впливає доброякісність його трудового життя.

2. Тип і форма власності підприємства обумовлюють темпи соціального розвитку: найбільші темпи характерні для акціонерних (колективних) форм власності, найменші — для приватної власності.

3. Необхідність соціального розвитку й прагнення до максимального прибутку породжує *суперечності* між власниками і менеджерами, власниками і працівниками, власниками і суспільством, менеджерами і працівниками, які в умовах України найчастіше формуються за «принципами економії» не на користь забезпечення соціального розвитку працівників.

4. Розвиток соціальної сфери підприємства також виступає необхідною умовою соціального розвитку колективу: більше розвинена соціальна сфера — основа вищого рівня соціального розвитку колективу. Неприпустимим є ототожнення соціальної сфери і соціальної інфраструктури. Соціальна інфраструктура виступає складовою частиною соціальної сфери, тому їхнє ототожнення не припустиме.

5. *Розвиток працівників* — ключовий елемент системи забезпечення соціального розвитку колективу. Лише незначна частина підприємств в Україні займається професійним і розумовим розвитком свого колективу і не займаються питаннями фізичного розвитку.

6. *Внутрішня структура забезпечення соціального розвитку трудового колективу* містить три елементи: розвиток соціальної сфери, форм і систем оплати трудової участі працівників, професійно-кваліфікаційний розвиток самих працівників.

7. *Соціальний розвиток колективу підприємства* — це процес удосконалення форм, способів й умов життєдіяльності членів колективу на основі якісних, кількісних і структурних змін у рівні розвитку працівників, соціальній сфері та оплаті трудової участі.

8. Формування стратегій управління соціальним розвитком колективу підприємства з урахуванням ключових напрямів соціального розвитку є його основними чинниками, дозволяють обґрунтувати загальну стратегію та підвищити якість управління в цілому.

## РОЗДІЛ 8

# СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ, ЇЇ ФУНКЦІЇ

Поняття і функції соціального страхування. Види соціального страхування в Україні. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ). Фонд соціального страхування України. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Пенсійний фонд України.

**Соціальне страхування** — це основа системи соціального захисту громадян України, яка гарантує матеріальне забезпечення і підтримку *непрацездатних членів суспільства* за рахунок фондів, сформованих *працездатними членами суспільства*. До нього входить низка форм суспільного страхування населення за двома головними принципами:

- обов'язкове державне страхування;
- добровільно-соціальне недержавне страхування.

Практика соціального страхування як важливого інституту соціального захисту працівників розпочалась більше ніж 100 років тому в Німеччині, звідки поширилася спочатку в багатьох західних країнах, а потім і по всьому світі. Нині державна система соціального страхування існує майже повсюдно в тій чи іншій формі. Перші страхові закони в Україні, яка на той час була складовою частиною Російської імперії, з'явилися на початку ХХ століття. Після 1917 року соціальне страхування в Україні розвивалось за спільними принципами всіх республік Радянського Союзу. Після проголошення незалежності України, у лютому 1991 року, уряд і профспілки ухвалили спільну постанову «Про управління соціальним страхуванням в Україні», за якою було утворено Фонд соціального страхування.

Починаючи з 1994 року, країни Європейського Союзу за програмою TACIS надавали допомогу Україні в побудові системи соціального страхування. Завдяки активній співпраці було розроблено проєкт Концепції соціального забезпечення населення та «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Були ухвалені закони «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (2001 р.). Протягом наступних років Верховна Рада України в міру потреби вносила до них зміни, удосконалюючи систему соціального страхування.

Конституція України у статті 46 закріпила право громадян на соціальний захист, що **гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням**.

Міжнародні документи [Загальна декларація прав людини (стаття 22) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року (стаття 9)] стверджують що держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають право кожної людини на соціальний захист, включаючи соціальне страхування.

Принципи і загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні визначають «**Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**»<sup>56</sup>.

У статті 1 «Основ» загальнообов'язкове **державне соціальне страхування** визначено таким чином: «Це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, **за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом,**

<sup>56</sup> Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

**громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом».**

Державне соціальне страхування

здійснюється в Україні на основі таких **базових принципів**:

- законодавче визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- обов'язкове страхування осіб відповідно до видів державного соціального страхування, але, окрім того, можливе добровільне страхування у випадках, передбачених законом;
- держава гарантує застрахованим особам реалізацію їхніх прав;
- обов'язкове фінансування Фондом соціального страхування України витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат і соціальних послуг;
- формування і використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;
- диференціація розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;
- диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму і професійної захворюваності на кожному підприємстві;
- економічна зацікавленість суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;
- цільове використання коштів соціального страхування;
- відповідальність роботодавців і Фонду соціального страхування за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги.

Види соціального страхування в Україні відображено на *рис. 8.1*.

**Страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями,**

**які:**

- здійснюють керівництво та управління за визначеними законом видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- провадять акумуляцію страхових внесків;
- забезпечують контроль за використанням коштів;
- здійснюють фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;
- виконують інші функції згідно із затвердженими статутами.

**Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України.**



Рис. 8.1. Види соціального страхування в Україні

Джерело. 57.

### 1. Фонд соціального страхування України —

це орган, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням.

- Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.
- Безпосереднє управління Фондом здійснюють його правління та виконавча дирекція.
- Бюджет Фонду затверджує Кабінет Міністрів України

#### Основні завдання Фонду і його робочих органів:

- реалізація державної політики у сферах соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичного страхування;
- надання матеріального забезпечення, страхових виплат і соціальних послуг;

<sup>57</sup> Узагальнено за: Коцюбинська Є. Б. Сучасний стан соціального страхування в Україні / Є. Б. Коцюбинська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. — 2018. — Вип. 2 (40). — С. 33—36.

- заходи з профілактики нещасних випадків;
- перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам.

### Основні джерела формування коштів Фонду

Основою формування ресурсів для фінансування соціальних виплат є **Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ)** — обов'язковий платіж, кошти якого спрямовуються: 1) на виплати у випадках тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві, а також до 2) Фонду страхування на випадок безробіття і 3) Пенсійного фонду.

**Платники єдиного внеску** — роботодавці; фізичні особи — підприємці; особи, які займаються незалежною професійною діяльністю; особи, які працюють на виборних посадах; військовослужбовці та інші категорії платників податків.

Дані про них акумулює **Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування**. Він має дві складові частини:

- реєстр страхувальників;
- реєстр застрахованих осіб.

Починаючи від 2016 року **ставка ЄСВ в Україні становить 22 %** від заробітної плати або доходу, чи прибутку, від діяльності. **Максимальна база, з якої нараховується ЄСВ, — до 25 мінімальних заробітних плат.**

**Джерелами коштів Фонду також є:**

- суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб — підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків і використання коштів Фонду;
- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;
- добровільні внески та інші надходження відповідно до закону тощо.

**На які потреби витрачаються кошти Фонду?**

- виплата застрахованим особам матеріального забезпечення і надання соціальних послуг, передбачених Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

- створення резерву коштів Фонду в розмірі суми, потрібної для виплати всіх видів матеріального забезпечення, страхових виплат, передбачених Законом, у розрахунку не менш як на п'ять календарних днів;
- фінансування витрат на утримання і забезпечення діяльності Фонду;
- фінансування заходів із профілактики страхових випадків.

### **Хто підлягає страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності?**

Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних і консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи — підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах.

*Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи — громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їхніх сімей, які проживають в Україні (якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України).*

*Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування і день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом.*

### **Основні права застрахованих осіб:**

- отримувати матеріальне забезпечення, страхові виплати і соціальні послуги, передбачені Законом, у разі настання страхового випадку;
- брати участь у розслідуванні страхового випадку, у тому числі за участі представника профспілкового органу або своєї довіреної особи;
- одержувати послуги медичної реабілітації;



- одержувати послуги професійної реабілітації, включаючи збереження робочого місця, навчання або перекваліфікацію, якщо загальна тривалість професійної реабілітації не перевищує двох років;
- одержувати відшкодування витрат під час проходження медичної і професійної реабілітації на проїзд до місця лікування чи навчання і назад, витрат на житло і харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує;
- одержувати послуги соціальної реабілітації, включаючи придбання автомобіля, протезів, допомогу у веденні домашнього господарства, що надаються відповідно до законодавства;
- оскаржувати дії страховика, страхувальника-роботодавця щодо надання матеріального забезпечення, страхових виплат і соціальних послуг;
- право на судовий захист своїх законних інтересів.

#### **Основні обов'язки застрахованих осіб:**

- надавати страхувальникові, страховикові достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення і надаються соціальні послуги;
- своєчасно повідомляти страхувальника і страховика про обставини, що впливають на умови або зміни розміру матеріального забезпечення та соціальних послуг;
- у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання лікуватися в лікувально-профілактичних закладах або в медичних працівників, з якими Фонд уклав угоди на медичне обслуговування.

Застрахована особа несе відповідальність згідно із законом за незаконне одержання з її вини матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням — у разі підроблення, виправлення в документах, подання недостовірних відомостей тощо.

**Провідною фігурою соціального страхування є роботодавець — саме він виступає перед державою в ролі страхувальника своїх працівників.**

**Роботодавець як страхувальник зобов'язаний:**

- надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення, страхових виплат і соціальних послуг;

- вести облік коштів соціального страхування і своєчасно надавати Фонду встановлену звітність щодо цих коштів;
- подавати в установленому порядку відповідно до законодавства відомості про розмір заробітної плати і використання робочого часу працівників, річний фактичний обсяг реалізованої продукції, кількість нещасних випадків і професійних захворювань на підприємстві за попередній календарний рік;
- інформувати про кожний нещасний випадок або професійне захворювання на підприємстві;
- повернути Фонду суму виплаченого матеріального забезпечення і вартість наданих соціальних послуг потерпілому на виробництві в разі невиконання своїх зобов'язань щодо сплати страхових внесків.

#### **Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності**

- передбачає такі види соціального захисту:
- допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами.

#### **Медичне страхування передбачає такі види соціального захисту:**

- діагностика та амбулаторне лікування;
- стаціонарне лікування;
- надання готових лікарських засобів і виробів медичного призначення;
- профілактичні та освітні заходи;
- забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

#### **Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, передбачає такі види соціального захисту:**

- профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві і професійним захворюванням;
- відновлення здоров'я і працездатності потерпілого;
- допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням ним своїх трудових обов'язків;

- допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

## **2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття**

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття виконує **функції**:

- управління страхуванням на випадок безробіття;
- акумуляції страхових внесків;
- контролю за використанням коштів;
- виплати забезпечення і надання соціальних послуг.

Фонд є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг Фондом. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Законодавство про страхування на випадок безробіття складається з «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», Закону України «Про зайнятість населення» та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері страхування на випадок безробіття, а також міжнародних договорів України.

### **Страхуванню на випадок безробіття підлягають:**

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, цивільно-правового договору чи на інших підставах, передбачених законом, військовослужбовці (крім військово-службовців строкової служби) та інші особи, які проходять службу та отримують грошове забезпечення, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи — підприємці, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах;
- члени особистого селянського господарства, якщо вони не є найманими працівниками, громадяни України, які працюють за межами України і не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за цим Законом за умови сплати

страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України;

- працюючі пенсіонери в разі звернення до Державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні мають право на соціальні послуги щодо пошуку підходящої роботи, перенавчання і підвищення кваліфікації, а також на інформаційні та консультаційні послуги;
- право на забезпечення та соціальні послуги відповідно до Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» має також молодь, яка закінчила або припинила навчання в закладах загальної середньої, професійної фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася зі строкової військової або альтернативної служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце в разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних.

#### **Види забезпечення і соціальні послуги:**

- допомога у зв'язку із безробіттям, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомога на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні;
- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації в закладах професійної та професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти, у тому числі в закладах освіти Державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях, профорієнтація;
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних;
- надання компенсації роботодавцям, які працевлаштовують безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце.

### **3. Пенсійний фонд України —**

це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення і ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Діяльність Фонду спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики.

**Основне завдання Пенсійного фонду України —  
реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та  
ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному  
соціальному страхуванню.**

**Пенсійний фонд України виконує такі основні функції:**

- здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України, здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України;
- формує і веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- організовує, координує і контролює роботу територіальних органів Фонду;
- забезпечує додержання підприємствами, установами, організаціями, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства вимог актів законодавства про пенсійне забезпечення;
- забезпечує надходження від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, інших коштів, веде облік їхніх надходжень відповідно до законодавства;
- контролює додержання вимог законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, правильність нарахування, обчислення, повноту і своєчасність сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, достовірність поданих відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування і виплату пенсій та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України;
- подає Мінсоцполітики пропозиції щодо зміни розміру єдиного внеску і розподілу коштів від його сплати, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- здійснює інші повноваження, визначені законом.

**Пенсійне страхування включає такі види забезпечення:**

- пенсії за віком, у зв'язку з інвалідністю внаслідок загального захворювання, у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства;
- пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім окремих випадків, передбачених законодавством;
- медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
- допомога на поховання пенсіонерів;
- пенсія у зв'язку з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

## РОЗДІЛ 9

# ОСНОВИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Структура пенсійного забезпечення в Україні. Суб'єкти солідарної системи пенсійного страхування. Принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Види пенсійних виплат у солідарній системі. Права і обов'язки застрахованої особи. Як обчислюються і сплачуються страхові внески? Персоніфікований облік застрахованих осіб. Пенсійний вік і страховий стаж. Максимальний і мінімальний розміри пенсії. Пенсія у зв'язку з інвалідністю в солідарній системі. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі. Індексація і перерахунок пенсій. Накопичувальна система пенсійного страхування.

Робота системи пенсійного забезпечення в Україні базується на Конституції України, Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законах України:

- Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- Про недержавне пенсійне забезпечення;
- Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, і деяких інших осіб;
- міжнародних договорах із пенсійного забезпечення;
- інших законах і нормативно-правових актах.

**Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.**

*Перший рівень* — солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Її особливість — це принцип виплати пенсій

із поточних надходжень: *внески нинішніх працівників спрямовуються* до Пенсійного фонду, а з нього — *на виплату пенсій сьгоднішнім пенсіонерам*. Такий принцип має назву принципу *солідарності і субсидування*.

**Другий рівень** — накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. На цьому рівні кошти застрахованих осіб акумулюються в Накопичувальному фонді *або* у відповідних *недержавних пенсійних фондах*. У подальшому з цих фондів здійснюється фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат.

**Третій рівень** — система *недержавного* пенсійного забезпечення. Вона базується на засадах *добровільної* участі громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень.

- Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
- Другий і третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Структуру пенсійного забезпечення в Україні відображено на *рис. 9.1*.



Рис. 9.1. Структура пенсійного забезпечення в Україні



### **З інтерв'ю колишнього міністра соціальної політики А. Реви газети «Факти»**

*«Ось дивіться, класична трирівнева система пенсійного забезпечення. Якщо уявити бутерброд, то хліб у ньому — це пенсія, яку людина заробляє, коли сплачується ЄСВ, масло — це обов'язкове накопичення, коли зі своєї зарплати людина платить обов'язковий відсоток платежу, а червона ікра — це те, що людина сама відкладає собі добровільно. У когось бутерброд буде повний, у когось буде тільки два елементи: масло і хліб, а у когось — тільки хліб. Але базово — обов'язково для всіх трьох рівнів — це буде те, що ми реформували в 2017 році. Це дуже важливо, тому що сьогодні 11 мільйонів пенсіонерів. Вони більше нічого не зможуть накопичити. Вони життя прожили, і їм сьогодні потрібно пенсію отримувати. Говорити про накопичення ми зможемо тільки через 20 років. Ви почнете платити зараз, і через 20 років будете виходити на пенсію<sup>58</sup>».*

### **Які фізичні та юридичні особи включені у солідарну систему пенсійного страхування (іншими словами — хто є її суб'єкти)?**

- **застраховані особи**, тобто фізичні особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачують або сплачували (або ж за яких сплачувалися) страхові внески, по-перше, на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування і, по-друге, до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Зазначимо, що в окремих випадках суб'єктами страхування можуть бути члени сімей цих громадян та інші особи;
- **страхувальники**, тобто роботодавці та інші визначені законом особи, які сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- **Пенсійний фонд України**;
- **уповноважений банк**, тобто банк, який провадить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду;
- **підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій**.

<sup>58</sup> Інтерв'ю колишнього міністра соціальної політики А. Реви газети «Факти» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://fakty.ua/288874-reva-sdelal-vazhnoe-zayavlenie-o-socialnyh-vyplatah-v-usloviyah-voennogo-vremeni>.

### **Принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування:**

- законодавче визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- обов'язковість страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб — підприємців;
- право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування осіб, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;
- зацікавленість кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;
- рівноправність застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат і виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків;
- диференціація розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу);
- солідарність і субсидування в солідарній системі;
- фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;
- спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;
- гласність, прозорість і доступність діяльності Пенсійного фонду;
- обов'язковість фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій і наданням соціальних послуг;
- цільове та ефективне використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- відповідальність суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Законодавство України визначає, що пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування, мають **забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.**

### **Хто має право отримувати пенсії та соціальні послуги із солідарної системи?**

- 1) Застраховані громадяни України, які:
  - досягли встановленого законом пенсійного віку;
  - визнані особами з інвалідністю і мають необхідний страховий стаж;
  - у разі смерті цих осіб — члени їхніх сімей та інші особи, передбачені законом;
- 2) Право на отримання довічної пенсії та одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування мають застраховані особи і члени їхніх сімей та/або спадкоємці на умовах і в порядку, визначених Законом;
- 3) Особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески в порядку і розмірах, встановлених законом, до солідарної системи та/або накопичувальної системи пенсійного страхування;
- 4) Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України.

### **У солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати:**

- пенсія за віком;
- пенсія у зв'язку з інвалідністю;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

### **Хто підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню?**

#### **Це особи, які є платниками страхових внесків до солідарної системи:**

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях,

представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб — підприємців, осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

- фізичні особи — підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;
- особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або видавничу, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;
- громадяни України, які працюють у розташованих за межами України філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України;
- особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях та отримують заробітну плату за роботу на таких посадах;
- особи, які проходять строкову військову службу у Збройних силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, Службі безпеки України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;
- особи, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу у зв'язку з доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, при усиновленні дитини;
- один із непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, один із прийомних батьків, батьків-вихователів, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю або низкою інших подібних підстав, непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку і за висновком закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду;

- особи, які отримують допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, а також особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;
- військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), поліцейські, особи рядового і начальницького складу, у тому числі ті, які проходять військову службу під час особливого періоду, визначеного законами України;
- патронатні вихователі, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;
- члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах;
- працівники дипломатичної служби, направлені в довготермінове відрядження, а також непрацюючий інший із подружжя працівника дипломатичної служби, який перебуває за кордоном за місцем довготермінового відрядження такого працівника.

#### **Застрахована особа має основні права:**

- отримувати пенсійні виплати на умовах і в порядку, передбачених законом;
- отримати свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі;
- вимагати від страхувальника сплати страхових внесків, у тому числі в судовому порядку;
- отримувати безоплатно відомості, внесені до її персональної облікової картки, із системи персоналізованого обліку та Державного реєстру;
- обирати або змінювати страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій;
- обирати порядок здійснення виплати пенсії;
- оскаржувати дії страхувальника, виконавчих органів Пенсійного фонду та інших суб'єктів системи пенсійного страхування;
- залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення сплати страхових внесків до досягнення пенсійного віку;

- обирати або змінювати недержавний пенсійний фонд — суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення.

#### **Обов'язки застрахованої особи:**

- пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страхувальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду;
- надавати на вимогу страхувальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки і Державного реєстру, про виїзд за межі держави і про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення;
- укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією і не розривати цей договір протягом життя.

#### **Як обчислюються і сплачуються страхові внески?**

- Страхові внески обчислюються виключно у грошовій формі, у тому числі з виплат (доходу), що здійснюються в натуральній формі. Обчислення страхових внесків із сум, виражених в іноземній валюті, здійснюється шляхом перерахування зазначених сум у національну валюту України.
- У певних випадках страхові внески обчислюються територіальним органом Пенсійного фонду за *непрямим методом* у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.
- Сплата страхових внесків здійснюється виключно у грошовій формі шляхом внесення відповідних сум страхових внесків до солідарної системи на банківські рахунки виконавчих органів Пенсійного фонду, а сум страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування — на банківський рахунок Накопичувального фонду або на банківський рахунок обраного застрахованою особою недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення.

- Страхові внески сплачуються страхувальниками шляхом перерахування безготівкових сум з їхніх банківських рахунків. Страхувальники і фізичні особи, які не мають банківських рахунків, сплачують страхові внески шляхом готівкових розрахунків через банківські установи.

**У системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування ведеться персоналізований облік застрахованих осіб**

На основі цього обліку застраховані особи, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування ідентифікуються, накопичується зберігається та автоматизовано обробляється інформація про них і, зокрема, встановлюється і реалізується їхнє право на страхові виплати в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і накопичувальній системі пенсійного страхування.

**Для формування інформаційної бази системи персоналізованого обліку використовуються відомості, що надходять:**

- від державних реєстраторів юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців;
- роботодавців;
- застрахованих осіб;
- фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, виконавчих органів сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад та уповноважених суб'єктів для обліку даних Єдиного державного демографічного реєстру;
- органів доходів і зборів, територіальних органів Пенсійного фонду за результатами перевірок платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- державної служби зайнятості;
- інших підприємств, установ, організацій та військових частин;
- компаній з управління активами;
- зберігачів;
- інших джерел, передбачених законодавством.

На кожну застраховану особу відкривається **персональна електронна облікова картка**, якій присвоюється унікальний номер електронної облікової картки.

Унікальний номер електронної облікової картки формується автоматично шляхом додавання одиниці до останнього наявного унікального номера електронної облікової картки.

Персоніфіковані відомості, внесені до облікової картки, зберігаються в Пенсійному фонді протягом усього життя цієї особи, а після її смерті — протягом 75 років.

### **Персональна електронна облікова картка застрахованої особи містить такі відомості:**

1. Умовно-постійна частина персональної електронної облікової картки: унікальний номер картки; серія, номер і найменування документа, що посвідчує особу; прізвище, ім'я та по батькові на момент створення електронної облікової картки; прізвище, ім'я та по батькові на поточний момент; прізвище при народженні; дата народження; місце народження; стать; адреса місця проживання; адреса, за якою здійснено реєстрацію місця проживання; реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія і номер паспорта; унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; громадянство; номер телефону (за згодою); відмітка про смерть.

2. Частина персональної електронної облікової картки, яка відображає страховий стаж, заробітну плату (дохід, грошове забезпечення), розмір сплачених страхових внесків та інші відомості, потрібні для обчислення та призначення страхових виплат.

3. Частина персональної електронної облікової картки, яка відображає виплату за рахунок коштів Пенсійного фонду пенсії застрахованої особи за місяцями.

4. Частина персональної електронної облікової картки, яка відображає участь застрахованої особи в накопичувальній системі пенсійного страхування, стан накопичувального пенсійного рахунку застрахованої особи або здійснення виплат її спадкоємцям за рахунок коштів, що обліковуються на такому рахунку, а також відомості про стан індивідуального пенсійного рахунку застрахованої особи в недержавному пенсійному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення і здійснення їй пенсійних виплат.

5. Частина персональної електронної облікової картки, яка відображає звернення застрахованої особи, надання інформації про застрахо-



вану особу та інші відомості щодо реалізації прав застрахованої особи в системі пенсійного забезпечення.

### Пенсійний вік і страховий стаж — важливі для кожної людини елементи пенсійного забезпечення

#### Страховий стаж

— це період, протягом якого особа повинна бути платником внесків загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. За цей час вона має **щомісяця** сплачувати страхові внески в сумі, **не меншій, ніж мінімальний страховий внесок**.

*Чи включається у страховий стаж період працездатного життя людини, коли вона не працювала?*

- Якщо людина перебувала на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, то цей час зараховується **до стажу роботи зі шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і в пільгових розмірах**.
- За умови, якщо особа також була клієнтом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і протягом певного часу **отримувала допомогу у зв'язку з безробіттям і матеріальну допомогу** в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, то цей період також включається до страхового стажу пенсійного страхування.

Страховий стаж **обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду** відповідно до вимог закону за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку.

Одиницею обчислення страхового стажу є **один місяць**. Неповний місяць роботи зараховується як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків не є меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

#### Що входить у пенсійний (страховий) стаж?

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» без сплати внесків до Пенсійного фонду у страховий стаж пенсіонера зараховується:

- строкова служба в армії;
- догляд за дитиною з інвалідністю;
- військова (нестрокова) служба;
- відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами;
- відпустка у зв'язку з доглядом за дитиною до трьох років;
- строкова альтернативна (невійськова) служба;
- перебування на фронті або участь у бойових діях;
- період перебування за кордоном дружин або чоловіків дипломатів під час служби;
- інвалідність через нещасний випадок на виробництві або профзахворювання;
- виконання обов'язків батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу;
- служба у воєнізованих формуваннях, гірничорятувальних частинах і аварійно-рятувальних підрозділах, створених відповідно до законодавства України;
- строк отримання матеріальної допомоги на професійну підготовку / перепідготовку та підвищення кваліфікації, а також період отримання допомоги у зв'язку з безробіттям;
- догляд за інвалідом I групи, престарілим, що вимагає постійного догляду (за МСЕК), або особою, що досягла 80 років, якщо такий догляд здійснює непрацююча працездатна людина.

Додатково до вищевказаних пунктів в період до 1 січня 2004 року в пенсійний стаж згідно з чинним тоді Законом «Про пенсійне забезпечення» включаються:

- навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, училищах і на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі;
- період проживання дружин офіцерів, прапорщиків і мічманів, а також військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де не було можливості їхнього працевлаштування за спеціальністю (не більше ніж 10 років).

### Пенсійний вік

Відповідно до чинного законодавства, з 1 січня 2020 року громадяни України мають право на призначення **пенсії за віком: чоловіки — після досягнення віку 60 років, а жінки — 59 років.**

З 1 квітня 2020-го пенсійний вік для жінок зростає до 59 років 6 місяців. При цьому з **1 січня 2020 р. для виходу на пенсію потрібно мати 27 років страхового стажу**. Якщо людина не має потрібних років страхового стажу, вона може вийти на пенсію пізніше.

За умовами пенсійної реформи, яка здійснюється в Україні, з кожним наступним роком страховий стаж, що дає право на призначення пенсії за віком, поступово зростатиме і **2028 року потрібний страховий стаж становитиме 35 років**.

Розмір пенсії за віком визначаємо за формулою, наведеною на рис. 9.2.

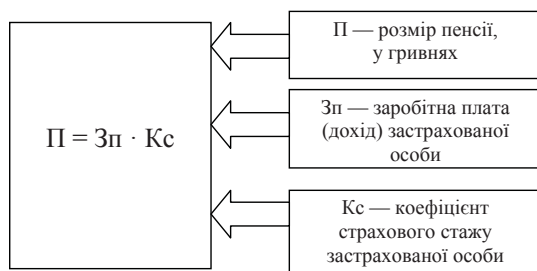


Рис. 9.2. Формула для розрахунку розміру пенсії за віком

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року. У разі якщо страховий стаж становить менший період, враховується заробітна плата (дохід) за фактичний страховий стаж.

За бажанням пенсіонера або в разі, якщо страховий стаж починаючи з 1 липня 2000 року становить менше ніж 60 місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 30 червня 2000 року незалежно від перерв.

### Максимальний розмір пенсії

З урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством (крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), **не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність**.

### Розмір пенсії за віком

За наявності в чоловіків 35 років, а в жінок 30 років страхового стажу встановлюється **в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність**.

За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 відсоток розміру пенсії, але не більш як на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

#### Мінімальний і максимальний розміри пенсії за віком у 2020 році

Термін дії	Мінімальний розмір пенсії	Максимальний розмір пенсії
01.01.2020 — 30.06.2020	1 638 грн	16 380 грн
01.07.2020 — 30.11.2020	1 712 грн	17 120 грн
01.12.2020 — 31.12.2020	1 769 грн	17 690 грн

Джерело.<sup>59</sup>

З 1 січня 2018 року для осіб, які досягли віку 65 років, мінімальний розмір пенсії за віком за наявності в чоловіків 35 років, а в жінок 30 років страхового стажу, встановлюється в розмірі **40 відсотків мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік**, але не менше від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

За наявності страхового стажу меншої тривалості мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється **в розмірі, пропорційному до наявного страхового стажу**, виходячи з прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

### Пенсія у зв'язку з інвалідністю в солідарній системі

Цей вид пенсії призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності, за наявності страхового стажу, який розраховується за методикою, викладеною у статті 32 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», залежно від групи інвалідності та віку особи.

Пенсія у зв'язку з інвалідністю призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

<sup>59</sup> Консалтинговий центр «Актив» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.centr-aktyv.com.ua/alnyj-rozmir-pensiyi-2020>.

Якщо інвалідність була спричинена нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, пенсія у зв'язку з інвалідністю призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Залежно від ступеня втрати працездатності визначено **три групи інвалідності: I, II, III.**

Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, **визначаються органом медико-соціальної експертизи.**

**Пенсія у зв'язку з інвалідністю залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах:**

- особам з інвалідністю I групи — 100 відсотків пенсії за віком;
- особам з інвалідністю II групи — 90 відсотків пенсії за віком;
- особам з інвалідністю III групи — 50 відсотків пенсії за віком.

Пенсія у зв'язку з інвалідністю призначається **на весь строк встановлення інвалідності.** Особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 цього Закону, пенсії у зв'язку з інвалідністю призначають **довічно.**

Законом встановлено: якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби або внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року до 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію і проти режиму Януковича (Революції Гідності), в особи, яка звернулася за медичною допомогою в період з 21 листопада 2013 року до 30 квітня 2014 року, то **пенсія у зв'язку з інвалідністю призначається незалежно від наявності страхового стажу.**

**Пенсія у зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі**

Цей вид пенсії призначається **непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника,** які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті **страхового стажу, який був би потрібний йому для призначення пенсії III групи інвалідності.**

У певних випадках, передбачених законом, пенсія призначається незалежно від тривалості страхового стажу. Зокрема, це стосується випадків смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року до 21 лютого

2014 року за євроінтеграцію і проти режиму Януковича (Революції Гідності). При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника признається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

#### **Пенсія у зв'язку з втратою годувальника признається:**

- непрацездатним членам сім'ї, а також дітям-сиротам: **на одну особу — 50 відсотків** пенсії за віком померлого годувальника;
- **на двох і більше** непрацездатних членів сім'ї або дітей-сиріт — **100 відсотків** пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками;
- на всіх членів сім'ї; які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, признається **одна спільна пенсія**;
- на вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його **частка, яка виплачується окремо**;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника признається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається **непрацездатним**, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, — **довічно**.

#### **Індексація та перерахунок пенсій**

Відповідно до умов пенсійної реформи в Україні щорічно має здійснюватися осучаснення пенсій — індексація, тобто їхній обов'язковий автоматичний перерахунок відповідно до інфляції і зростання зарплат у країні. Уперше пенсії автоматично були перераховані з 1 березня 2019 року. Для забезпечення індексації щороку має проводитися перерахунок раніше призначених пенсій — для цього збільшується показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески. Цей показник має збільшуватися на коефіцієнт, що відповідає 50 відсоткам показника зростання споживчих цін за попередній рік і 50 відсоткам показника зростання середньої заробітної плати (доходу), з якої сплачено страхові внески. Для порівняння беруться три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення, і три календарні роки, що передували рокові, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення.

#### **Накопичувальна система пенсійного страхування**

##### **Які фізичні та юридичні особи (суб'єкти) включені в накопичувальну систему пенсійного страхування?**

- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;

- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їхніми пенсійними активами;
- зберігач, тобто банк, який обирається за результатами конкурсу для зберігання активів та обслуговування коштів Накопичувального фонду;
- страхові організації, які здійснюють страхування і виплату довічної пенсії;
- інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення можуть бути визначені законами України.

**За рахунок коштів *накопичувальної системи*, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду або на індивідуальних пенсійних рахунках у недержавних пенсійних фондах — суб'єктах другого рівня, здійснюються такі пенсійні виплати:**

- ***довічна пенсія*** — тобто пенсійні виплати за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, — на індивідуальному пенсійному рахунку учасника недержавного пенсійного фонду. Сума і порядок їх виплати визначаються в договорі страхування. Довічна пенсія сплачується особі після досягнення нею пенсійного віку або членам її сім'ї чи спадкоємцям;
- ***одноразова виплата*** — пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку за рахунок коштів Накопичувального фонду.

### **Виплата пенсії**

- ***Пенсія виплачується щомісяця, у строк не пізніше ніж 25-го числа місяця, за який виплачується пенсія***, виключно у грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій, або через установи банків.
- Якщо пенсіонер перебуває на повному державному утриманні у відповідній установі, йому виплачується 25 відсотків призначеної пенсії.

- Якщо діти-сироти перебувають на повному державному утриманні, пенсія у зв'язку з втратою годувальника за цей період виплачується в повному розмірі та перераховується на їхні особисті рахунки в банку.

### **Види пенсійних виплат за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування**

Застрахована особа, яка є учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, має право на отримання **довічної пенсії або одноразової виплати** за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, **що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку. Цей рахунок акумулюється в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді** — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Пенсія нараховується з моменту досягнення пенсійного віку, а в разі відстрочення часу призначення пенсії за віком — з дня закінчення строку відстрочення призначення пенсії за віком у солідарній системі.

Довічна пенсія за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування враховується під час визначення мінімальної пенсії за віком.

Страхування і виплата довічної пенсії здійснюється страховою організацією, яку обрала застрахована особа.

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією, виходячи із суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних із подальшим інвестуванням зазначених сум, і з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

Одноразова виплата учасникові накопичувальної системи пенсійного страхування здійснюється:

- територіальним органом Пенсійного фонду — за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку учасника накопичувальної системи пенсійного страхування;
- адміністратором відповідного недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення — за рахунок коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника накопичувальної системи пенсійного страхування.



## РОЗДІЛ 10

# ДЕРЖАВНИЙ ЗАХИСТ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА

Сім'я як важливий об'єкт державного захисту. Категорії сімей за рівнем потреби в захисті з боку держави. Складні життєві обставини. Форми соціального захисту сімей, дітей і молоді. Соціальні послуги та їхні види. Хто забезпечує соціальний захист і надання соціальних послуг сім'ям та окремим особам? Технологія «ведення випадку». Насильство у сім'ї, система державного захисту та опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.

### **Що визначає особливе ставлення до сім'ї та чому вона є важливим об'єктом державного захисту?**

Стаття 3 Сімейного кодексу України визначає сім'ю первинним та основним осередком суспільства, який становлять особи, котрі спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права і обов'язки.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про охорону дитинства» сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. А згідно зі статтею 51 Конституції України *сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.*

У наш час сім'я як соціальний інститут переживає значні зміни. Зокрема, економічні та соціальні кризи, спад виробництва, безробіття, соціальна незахищеність погіршують становище багатьох сімей. Також спостерігається криза самого інституту сім'ї, що проявляється у втраті орієнтації молоді на створення власної сім'ї, у низькій народжуваності

і поширенням філософії та практики добровільної бездітності (чайлд-фрі), збільшенні кількості розлучень, поширенням позашлюбних відносин та самотнього (незаміжного) батьківства, збільшенням числа позашлюбних народжень тощо.

### **Які категорії сімей існують щодо потреби в захисті держави?**

*За рівнем потреби в захисті з боку держави виділяють такі категорії сімей:*

- повні (неповні) функціональні сім'ї, що не потребують додаткових заходів соціальної підтримки;
- сім'ї, які потребують додаткової соціальної підтримки, щоб самотійно подолати складні життєві обставини (внутрішньо переміщені сім'ї, багатодітні сім'ї; дисфункційні сім'ї без батька / матері / обох батьків (у т. ч. через трудову міграцію);
- сім'ї з дитиною-інвалідом; сім'ї, які усиновили дитину / взяли під опіку / прийомні сім'ї / дитячі будинки сімейного типу;
- малозабезпечені сім'ї з дітьми; сім'ї з батьками-інвалідами, з неповнолітніми батьками, у неприйнятних житлових умовах тощо);
- сім'ї, які не можуть самотійно подолати складні життєві обставини через інвалідність батьків / дітей, наркотичну (алкогольну) залежність, перебування в місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцію, безробіття одного з членів сім'ї, насильство тощо;
- сім'ї, в яких захист інтересів дітей вимагає термінового втручання держави через небезпеку для їхнього життя і здоров'я (згідно з пп. 2—5 ч. 1 статті 164 Сімейного кодексу);
- сім'ї, в яких існує ризик передання дитини до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та діти, які перебувають на державному утриманні через неможливість виконання батьками їхніх функцій.

Особливого державного захисту потребують сім'ї та особи, що можуть самотійно подолати складні життєві обставини.

### **Що таке складні життєві обставини?**

У статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» *складні життєві обставини* визначаються як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я і розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа / сім'я не може подолати самотійно.

*Чинниками, що можуть зумовити складні життєві обставини, вважаються:*

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок уживання психоактивних речовин;
- ґ) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;
- є) малозабезпеченість особи;
- ж) поведінкові розлади в дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;
- к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Цей перелік не є вичерпним, оскільки різні сім'ї можуть опинитися у своїх особливих життєвих обставинах.

***Тому спробуйте розширити і доопрацювати можливі складні життєві обставини, в яких можуть опинитися сім'ї, діти чи молодь.***

Адже такий перелік допоможе знайти справжні причини сімейної кризи і визначити перелік та обсяг необхідних послуг задля ефективного захисту сім'ї чи окремих її членів.

**Які форми соціального захисту сімей, дітей та молоді застосовує Українська держава? Які їхні особливості, переваги чи недоліки?**

*Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді* — комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких забезпечить права на життя, розвиток, виховання, освіти, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки.

Одним з основних інструментів забезпечення державного захисту сім'ї, дітей та молоді є соціальна робота. Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», *соціальна робота* — це професійна діяльність, спрямована на запобігання, мінімізацію негативних наслідків і подолання складних життєвих обставин сімей, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу.

*Соціальна робота передбачає* оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді, планування, організацію, координацію і надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг.

В Українській державі соціальні допомоги, пільги, компенсаційні виплати і пільги є абсолютно переважаючою формою соціального захисту і допомога сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах переважно, зводиться лише до надання грошових дотацій або до втручання державних служб після виникнення проблем замість надання соціальних послуг для їх попередження. До того ж така державна допомога сім'ям з дітьми посилює соціально-економічну пасивність, утриманські настрої, поглиблює «пастку бідності», оскільки грошові дотації від держави часто сприймаються як постійне фінансове забезпечення, а не як тимчасова компенсація втрат, пов'язаних із вибуттям працездатних членів сім'ї з ринку праці і розмір виплат стимулює народження дітей заради грошей і подальше передання їх на утримання держави (добровільно або через позбавлення батьківських прав).

Українська держава переважно виконує роль утримувача, хоча сім'ї часто потребують не утримання, а умов для реалізації своїх функцій (наприклад, розбудови закладів виховання дітей, системи змістовного дозвілля для дітей, гуртків, спортивних секцій та іншої інфраструктури, що розвантажуватимуть батьків, дозволяючи їм поєднувати репродуктивні та продуктивні функції).

Тому 2019 року було ухвалено новий Закон «Про соціальні послуги», що зосереджується на створенні і розбудові доступних соціальних послуг на рівні громади, які допомагатимуть сім'ї забезпечувати себе і долати складні життєві обставини.

Важливим чинником надання соціальних послуг є *оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді*, тобто аналіз належності сімей, дітей та молоді до вразливих груп населення, перебування

у складних життєвих обставинах і визначення індивідуальних потреб сімей, дітей та молоді, переліку та обсягу потрібних соціальних послуг, інших видів соціальної підтримки, соціальної допомоги.

Особливо це актуально для сімей із дітьми з особливими потребами. Політика щодо таких сімей переважно спрямована на зменшення рівня бідності, їм постійно надається матеріальна допомога. І такі діти з особливими потребами, потрапляючи на державне утримання, часто опиняються у стані ізоляції від суспільства, також розриваються сімейні зв'язки і це не сприяє їхній нормальній соціалізації. Вони, зазвичай, залишаються на утриманні держави і в дорослому віці. Тому більш соціально відповідальним є сприяння інклюзії дітей з особливими потребами в суспільство, до того ж підтримка сімей з такими дітьми і розвиток інфраструктури за місцем проживанням значно зменшили б видатки держави на їхнє утримання.

## **Що таке соціальні послуги?**

### **Які види соціальних послуг надають у сучасній Україні?**

Отже, у сфері державного захисту сімей, дітей та молоді основними механізмами захисту стають *соціальні послуги* — дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їхніх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають.

Ці усі послуги мають надаватися у громаді, максимально наближено до проживання людини, що їх потребує.

З ухваленням 2019 року нового Закону «Про соціальні послуги» Міністерством соціальної політики передбачено нову класифікацію соціальних послуг, за якою соціальні послуги поділяють на послуги, спрямовані:

- на *соціальну профілактику* — запобігання виникненню складних життєвих обставин та / або потраплянню особи / сім'ї в такі обставини;
- *соціальну підтримку* — сприяння подоланню особою / сім'єю складних життєвих обставин;
- *соціальне обслуговування* — мінімізацію для особи / сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їхньої життєдіяльності, соціального статусу і включення у громаду.

За типами поділяються:

- на *прості соціальні послуги*, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування,

консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

- *комплексні соціальні послуги*, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);
- *комплексні спеціалізовані соціальні послуги*, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим);
- *допоміжні соціальні послуги*, що надаються у формі натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) і технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Залежно від місця надання поділяються на послуги, що надаються:

- за місцем проживання / перебування отримувача соціальних послуг (удома);
- за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці;
- у приміщенні надавача соціальних послуг (стаціонарно, напівстаціонарно).

Залежно від строку надання поділяють на послуги, що надаються:

- *екстрено* (кризово);
- постійно — не менше ніж один раз на місяць протягом більше ніж один рік;
- тимчасово — не менше ніж один раз на місяць протягом до одного року; одноразово).

До *основних соціальних послуг*, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, належать соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування.

*Соціальна підтримка сімей, дітей та молоді* передбачає здійснення заходів, спрямованих:

- на формування відповідального батьківства, навчання батьків навичок, потрібних для всебічного розвитку і виховання дітей;

- розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- запобігання негативним явищам та їх подолання.

### **Хто забезпечує соціальний захист і надання соціальних послуг сім'ям та окремим особам?**

Соціальний захист сім'ям, дітям та молоді забезпечують спеціальні уповноважені органи (органи виконавчої влади різного рівнів типів, органи місцевого самоврядування, служби у справах неповнолітніх; центри соціальних служб для молоді, підприємства, установи та організації, незалежно від їхнього підпорядкування та форми власності), соціальні менеджери, фахівці із соціальної роботи і соціальні працівники.

Забезпечення надання соціальних послуг покладено на виконавчі органи міських рад міст обласного значення і рад об'єднаних територіальних громад.

До повноважень цих органів належатиме, зокрема, визначення потреб сім'ї в соціальних послугах, інформування про їхній перелік, забезпечення їх фінансування, а також забезпечення підвищення компетентності і кваліфікації надавачів соціальних послуг.

У кожній громаді, за потреби, для сімей, дітей та молоді мають бути розвинуті такі послуги, які умовно можна поділити на такі групи:

- *превентивні / профілактичні*: консультування, інформування, соціальна профілактика;
- *для осіб / сімей, що потрапили у складні життєві обставини*: соціальний супровід, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, натуральна допомога, представництво інтересів, посередництво (медіація);
- *для дітей з інвалідністю*: супровід під час інклюзивного навчання, денний догляд;
- *кризові послуги*: екстрене (кризове) втручання; надання притулку;
- *для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*: догляд і виховання дітей в умовах, наближених до сімейних.

### **Що таке технологія «ведення випадку»?**

Однією з ключових соціальних послуг, яка практикується в багатьох розвинутих країнах світу, є технологія «ведення випадку», чи, іншими словами, *соціальний супровід*, оскільки передбачає тривалу в часі, професійну, всебічну допомогу.

*Соціальний супровід* — робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги і патронажу соціально незахищених категорій дітей і молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу.

*У межах технології соціального супроводу сім'ї виділяють такі основні форми роботи:*

1) *соціальна опіка* — представлення працівником соціальної служби інтересів сім'ї (чи її члена) в органах влади, різних установах;

2) *соціальний патронаж* — надання соціальних послуг (переважно за місцем проживання) індивідуальним клієнтам і групам ризику, який полягає в постійному соціальному нагляді, регулярному відвідуванні їхнього житла соціальними та іншими працівниками, надання їм потрібної економічної, соціально-побутової, лікувально-профілактичної допомоги;

3) *соціальна допомога сім'ї* передбачає надання соціальними службами, кризовими центрами, соціальними працівниками соціальних послуг відповідно до Закону України «Про соціальні послуги».

*Соціальний супровід сім'ї може мати такі етапи:*

1. Аналіз заяви / звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб / сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;
2. Оцінка потреб особи / сім'ї у соціальних послугах.
3. Ухвалення рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи / сім'ї.
4. Розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг.
5. Укладення договору про надання соціальних послуг.
6. Виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг.
7. Здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їхньої якості.

Вибір методів і заходів у процесі здійснення соціального супроводу сім'ї повинен ґрунтуватися на індивідуальному підході, з урахуванням усіх важливих життєвих обставин сім'ї.

### **Що таке насильство в сім'ї? Які наслідки воно має?**

Однією з найскладніших проблем сучасної сім'ї є домашнє насильство, яке, за даними соціологічних досліджень, є досить поширеним явищем в Україні.



Відповідно до Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», *домашнє насильство* визначається як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Постраждалим від домашнього насильства може бути будь-який член сім'ї, проте найбільш гострою є проблема насильства в сім'ї щодо дітей. Це пов'язано здебільшого з вразливістю та необізнаністю дітей. Вразливість дітей до насильства пояснюється їхньою фізичною, психічною і соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем щодо дорослих, незалежно від того, чи є це батьки, опікуни, вихователі, вчителі.

*Жорстоким поведженням із дитиною* вважаються будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передання або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи вразливого стану дитини.

Робота із насильством у сім'ї є досить складною, оскільки жертви схильні приховувати свідчення і факти насильства та зловживання, адже в українському суспільстві «не прийнято» розповідати про такі речі. На жаль, часто ми зіштовхуємося зі «змовою мовчання» і прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї. Особливо згубними є уявлення про те, що поодинокі випадки агресії не є насильством. У постраждалих від насилля поступово формується синдром «набутої безпорадності» і вони нездатні правильно оцінювати ситуацію, більше не намагаються себе захистити.

Насильство в сім'ї найбільш небезпечно своїми соціальними наслідками. Насилля над будь-яким членом сім'ї перешкоджає його активному і вільному розвитку, особливо це відображається на дітях. Адже діти, які стають свідками чи самі зазнають жорстокого поведження, переживають психічну травму, внаслідок якої вони розвиваються з певними особистісними, емоційними та поведінковими особливостями чи навіть розладами.

Тому держава повинна забезпечити захист від домашнього насильства, здійснюючи систему заходів, які спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

***Оскільки види і форми домашнього насильства можуть бути різними, спробуйте охарактеризувати їх і виділити конкретні їхні прояви.***

Адже такий перелік допоможе визначити перелік та обсяг необхідних послуг задля ефективного захисту сім'ї чи окремих її членів від домашнього насильства.

### **Якою є система державного захисту та опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні?**

Однією з найбільш уразливих груп сучасного українського суспільства є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (соціальні сироти), і відповідно до частини третьої статті 52 Конституції України — утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. А статтею 25 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави.

Одним із найбільш застосовуваних видів соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є надання їм соціальної допомоги. Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Державну соціальну допомогу, що надається дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, умовно можна поділити на ту, що надається:

- у грошовій формі (повне державне забезпечення, допомога на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, стипендії,

спеціальні стипендії, відшкодування добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам тощо);

- *натуральній формі* (забезпечення житлом тощо).

Також державну соціальну допомогу дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, поділяють за періодичністю їх виплати:

- на *багаторазові державні соціальні допомоги*, що виплачуються періодично (повне державне забезпечення, стипендії, спеціальні стипендії тощо);
- *одноразові державні соціальні допомоги* (відшкодування добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам, надання соціального житла, щорічна допомога на придбання підручників тощо).

Державні соціальні допомоги дітям-сиротам і дітям, що позбавлені батьківського піклування, різняться залежно від моменту та умов набуття права на такі допомоги і моменту втрати такого права, тому їх поділяють:

- на *постійні безумовні допомоги*, право на які в дітей виникає з моменту надання їм статусу дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, та не залежить від будь-яких додаткових умов чи юридичних фактів. Право на таку допомогу триває до досягнення дитиною відповідного віку — 18 років (23 років за умови навчання) або до втрати відповідного статусу. До такого виду допомоги слід віднести повне державне забезпечення;
- *безумовні допомоги*, що не мають постійного характеру: це державні соціальні допомоги, право на які виникає в усіх дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, і залежить виключно від досягнення ними певного віку, наприклад надання соціального житла.
- *спеціальні державні соціальні допомоги*, право на які виникає за наявності сукупності певних умов або за наявності певного юридичного факту. До наведеної групи можна віднести допомогу випускникам — право на неї виникне в дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, яка буде навчатися і стане випускником відповідного навчального закладу.

Державні соціальні допомоги також можна розподілити:

- на допомоги, що надаються *безпосередньо дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування* (повне державне

забезпечення, відшкодування добових на період канікул, виплата грошової допомоги на придбання підручників тощо);

- допомоги і грошове забезпечення, що надаються на таких дітей батькам-вихователям, прийомним батькам, опікунам, піклувальникам, які фактично є винагородою та заохоченням таких осіб за взяття дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання та утримання, відшкодуванням їхніх витрат на утримання дитини і платою за надання такій дитині соціальних послуг щодо виховання, харчування у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу тощо.

Окрім соціальної допомоги, держава забезпечує опіку дітям-сиротам і дітям, що позбавлені батьківського піклування. За умов втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки і піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Проте система державної опіки в Україні створювалася за умов радянської політичної системи. В її основу були покладені ідеї колективного виховання дітей, тому Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів. На жаль, такі установи не в змозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини й часто ізолюють дітей від місцевої громади. Часто дитина, потрапляючи до закладу інтернатного типу в ранньому віці, проходить усі форми інституційного виховання (у дитячому будинку, школі-інтернаті, професійно-технічному виховному закладі) залежно від віку й залишається в інтернаті до повноліття.

За даними статистики на 2017 рік, в Україні 1,5 % дитячого населення перебували в інтернатах. В Австрії, Норвегії — 0,1 % дітей в інтернатах, у Польщі, Болгарії, Румунії, Молдові — 0,5 % дітей у таких інституціях. В Україні налічувалося понад 700 інтернатних закладів для дітей. Ці інституції належать до відання трьох міністерств: Міністерства охорони здоров'я (38 закладів), Міністерства освіти і науки (563 заклади) і Міністерства соціальної політики (117 закладів). У системі МОЗ живуть і виховуються найменші дітки, у системі Мінсоцполітики — діти з інвалідністю. Найбільша кількість інтернатних закладів і дітей у них — у системі Міністерства освіти і науки.

З метою зміни чинної системи інституційного догляду і виховання дітей, яка не відповідає реальним потребам дітей та сімей із дітьми, і створення умов для повноцінного виховання та розвитку дитини

в сім'ї урядом України була затверджена *Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки*.

Відповідно до цієї стратегії, вже 2026 року дітей в інтернатних закладах має бути менше ніж 0,5 % від загальної кількості дитячого населення. А ті діти, хто з різних причин усе ж залишаться в інституціях, а не в сім'ях, — житимуть у невеликих установах в умовах, максимально наближених до сімейних (до 10 осіб в одному закладі).

У кожній громаді мають з'явитися доступні й якісні послуги для сімей із дітьми. Буде існувати ринок цих якісних послуг, не менше ніж 50 % з яких будуть надавати професійні громадські організації.

## РОЗДІЛ 11

# СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ І ДЕРЖАВНІ ДОПОМОГИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Пільги, компенсації і гарантії як складова частина системи соціального забезпечення населення. Охорона дитинства як стратегічний пріоритет. Соціальний захист військовослужбовців, ветеранів війни, учасників бойових дій. Соціальний захист ветеранів праці та інших громадян похилого віку. Забезпечення повноцінного способу життя для людей з інвалідністю. Захист громадян від наслідків Чорнобильської катастрофи. Допомога жертвам репресій. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Допомога жертвам нацистських переслідувань. Стимули для розвитку донорства крові. Пільги у зв'язку з особливою значущістю певних видів професійної діяльності.

***Пільги, компенсації і гарантії*** як складова частина системи соціального забезпечення населення — це **законодавчо закріплена система привілеїв**, надана державою окремим категоріям громадян.

За роки незалежності в Україні була створена складна й розгалужена система пільг, яка значною мірою успадкувала ті механізми соціального захисту, які сформувалися ще за радянських часів. Вони, безперечно, були суттєво доповнені гарантіями від соціально-економічних викликів останніх двадцяти дев'яти років. Проте еkleктичність, відсутність реформування, ускладнена гострими економічними негараздами, призвели до того, що система пільг надзвичайно громіздка і затратна, а з другого боку — малоефективна і потребує серйозних державницьких рішень і заходів.

Ще 2001 року в затвердженій Указом Президента України «Стратегії подолання бідності» було констатовано: «Діюча система пільг не забез-

пече надання допомоги виключно бідним верствам населення, а сприяє помітному збільшенню доходів заможних верств населення, зростанню економічної нерівності. Якщо бідна сім'я одержує у вигляді пільг 6,1 гривні на місяць у розрахунку на умовного дорослого, то заможна — 13,1 гривні»<sup>60</sup>. За наступні майже два десятиліття навіть за умов сталого економічного зростання в попередні роки створити ефективний і справедливий механізм перерозподілу ресурсів на користь тих, хто найбільше цього потребує, ще не вдалося. Це завдання залишається надзвичайно актуальним для всіх причетних до системи соціального забезпечення.

## I.

Одне з чільних місць серед забезпечуваних Українською державою соціальних гарантій посідає система пільг і допомог, пов'язаних з **охороною дитинства** як стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Ця галузь соціальної політики спрямована на забезпечення повноцінного життя, усебічного виховання і розвитку певних категорій громадян України.

До основних категорій громадян України, захищених допомогою і пільгами, пов'язаними з охороною дитинства належать:

- **дитина** — тобто кожна особа віком до 18 років — до досягнення повноліття;
- **дитина-сирота** — дитина, в якій померли чи загинули батьки;
- **діти, позбавлені батьківського піклування**, — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їхніх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими тощо;
- **безпритульні діти** — діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися;
- **дитина з інвалідністю** — дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку;
- **дитина-біженець** — дитина, яка не є громадянином України і перебуває за межами країни своєї громадянської належності;
- **неповна сім'я** — сім'я, що складається з матері або батька і дитини або дітей;
- **багатодітна сім'я** — сім'я, що складається з батьків або одного з батьків, та трьох і більше дітей;

<sup>60</sup> Стратегія подолання бідності : затверджено Указом Президента України від 15 серпня 2001 року № 637 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>.

- **прийомна сім'я** — сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання і спільне проживання;
- **дитячий будинок сімейного типу** — окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, які беруть на виховання і спільне проживання не менш як п'ятеро дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для цих категорій передбачені такі основні пільги і соціальні допомоги

*Державна допомога сім'ям з дітьми:*

- 1) **допомога у зв'язку з вагітністю і пологами;**
- 2) **допомога при народженні дитини.** Її розмір 2020 року становить 41 280 грн.

Ця сума виплачується не одразу, а протягом трьох років. Перший платіж, який батьки отримують після народження дитини, — 10,320 грн. Решта суми виплачується по 860 грн щомісяця протягом трьох років;

- 3) **допомога на дітей, над якими встановлено *опіку чи піклування*;**
- 4) **допомога при *усиновленні дитини*;**
- 5) **допомога на дітей, *хворих на важкі* перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу, гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність;**
- 6) сім'ям з дітьми передбачені ***пільгові довгострокові кредити*** на придбання житла, предметів довгострокового користування і житлове будівництво.

***Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування***

Держава здійснює ***повне забезпечення*** дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їхнього числа.

Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, потрібний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Структуру системи пільг, компенсацій і гарантій в Україні відображено на *рис. 11.1.*



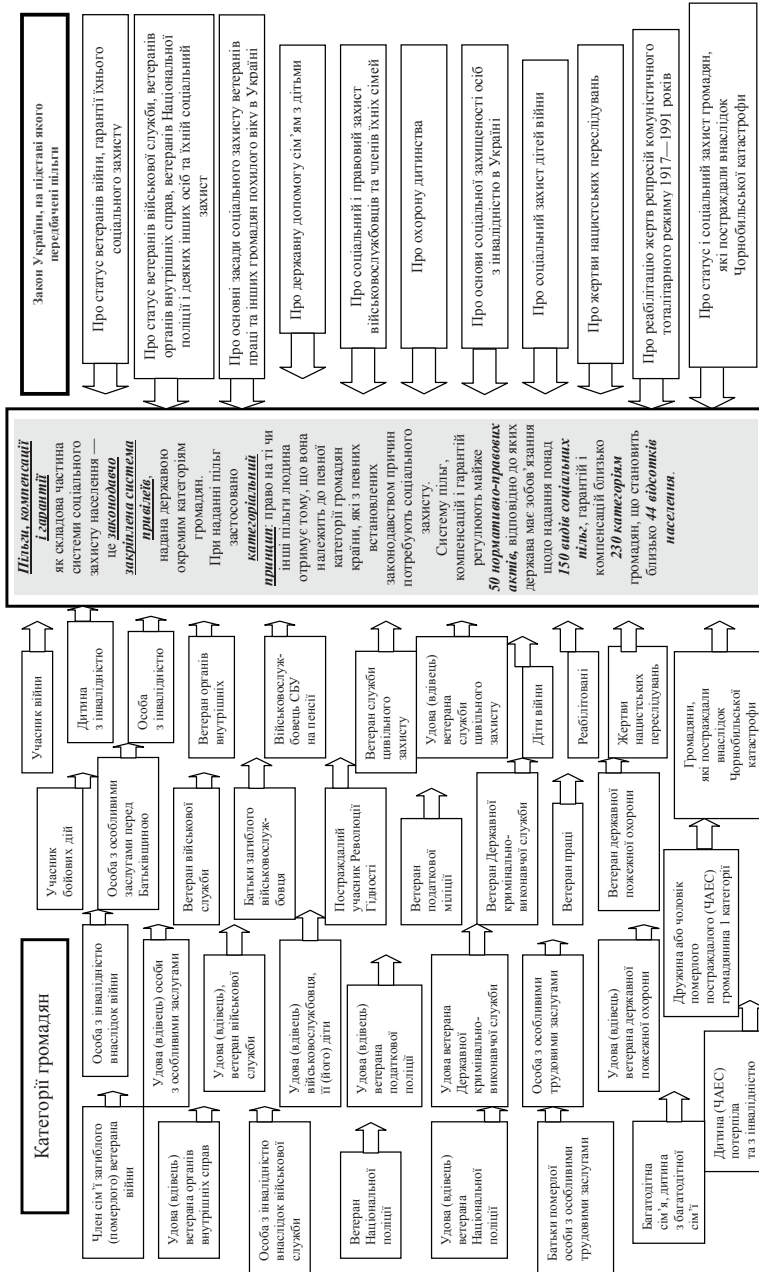


Рис. 11.1. Система пільг, компенсацій і гарантій в Україні

***Діти з інвалідністю***

- Таким дітям віком до 18 років призначається державна соціальна допомога в розмірі 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.
- На догляд за дитиною з інвалідністю встановленв надбавка в розмірі від 50 до 100 відсотків відсотків прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку.

***Багатодітні сім'ї******Багатодітним сім'ям надають такі пільги:***

- 1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених законодавством;
- 2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами;
- 3) 50-відсоткова знижка вартості палива;
- 4) позачергове встановлення квартирних телефонів, абонентна плата в розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

***Дітям із багатодітних сімей надають такі пільги:***

- 1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- 2) щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, а також компенсація витрат на зубопротезування;
- 3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація;
- 4) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів;
- 5) безоплатне одержання послуг з оздоровлення і відпочинку

***Діти, батьки яких ухиляються від сплати аліментів,  
не мають можливості утримувати дитину  
або місце проживання їх невідоме,  
встановлюється тимчасова державна допомога***

Таким дітям призначається тимчасова допомога кожні шість місяців, починаючи з місяця, в якому подано заяву про її надання з усіма потрібними документами. Розмір тимчасової допомоги розраховується як різниця між 50 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

### **Малозабезпечені сім'ї**

Державна соціальна допомога надається таким сім'ям у розмірі, що визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади у сфері соціального захисту. Проте цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї на відповідний рік. Державна соціальна допомога не призначається у випадках, коли працездатні члени малозабезпеченої сім'ї не працюють, не служать, не вчаться за денною формою навчання, та в певних інших випадках.

## II.

За сучасних умов у нашій країні сферою особливої уваги з боку держави є **соціальний захист військовослужбовців** — задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їхньої службової діяльності, статусу в суспільстві, а також для підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

До основних категорій громадян України, захищених допомогою і пільгами, пов'язаними із соціальним захистом військовослужбовців, належать:

- учасники війни;
- ветерани війни, тобто особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав;
- **військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю** внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх із військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та члени їхніх сімей, а також члени сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;
- **учасники бойових дій:** військовослужбовці Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового і начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони

України, Державної служби спеціального зв'язку і захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, у відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах і в період здійснення зазначених заходів;

- особи, які у складі **добровольчих формувань**, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України;
- члени екіпажів кораблів, катерів, суден забезпечення, літаків та вертольотів, особи, які перебуваючи на борту кораблів, катерів, суден забезпечення, літаків (вертольотів) Збройних сил України, Державної прикордонної служби України і Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями;
- сім'ї зазначених осіб;
- особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною.

#### Для учасників бойових дій і ветеранів війни

##### передбачені такі основні пільги та соціальні допомоги:

- безплатне отримання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів і виробів медичного призначення за рецептами лікарів;
- першочергове безплатне зубопротезування;
- безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- 75-процентна плата за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством;
- 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами в рамках норм площі на кількість членів сім'ї;

- безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання;
- користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталами, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням потрібних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація;
- виплата допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки зі збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік;
- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації;
- першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, і першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;
- учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби, забезпечуються жилою площею;
- одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок із погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва;
- першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів з будівництва та експлуатації

колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їхнє технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків;

- безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік (туди і назад) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою;
- пільги щодо сплати податків, зборів, мита й інших платежів до бюджету відповідно до податкового і митного законодавства;
- позачергове користування всіма послугами зв'язку і позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів. Абонементна плата за користування телефоном встановлюється в розмірі 50 процентів від затверджених тарифів;
- першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома;
- учасникам бойових дій на території інших держав надається право на позаконкурсний вступ до вищих навчальних закладів і переважне право на вступ до професійно-технічних навчальних закладів і на курси для одержання відповідних професій;
- учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- щорічно до 5 травня учасникам бойових дій виплачується разова **грошова допомога** в розмірі, який визначається Кабінетом Міністрів України в межах бюджетних призначень, установлених законом про Державний бюджет України;
- держава забезпечує учасникам бойових дій та їхнім дітям, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, державну цільову підтримку для здобуття освіти;
- учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову

службу в тилу в роки Другої світової війни, пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються на 15 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, іншим учасникам війни — на 10 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

- щорічно до 5 травня учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Другої світової війни, та іншим учасникам війни виплачується разова грошова допомога в розмірах, які визначаються Кабінетом Міністрів України.

***Аналогічними пільгами користуються особи з інвалідністю внаслідок війни.***

***Окрім того:***

- 100-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством;
- 100-процентна знижка плати за користування комунальними послугами в рамках норм площі на кількість членів сім'ї;
- абонементна плата за користування квартирним телефоном для осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни зі 100-процентною знижкою від затверджених тарифів;
- позачергове безоплатне забезпечення автомобілем (за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем) на термін експлуатації до десяти років (з наступною заміною на новий), виплата компенсації на бензин (пальне), ремонт, технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування.

***Особами, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, вважаються:***

- особи, нагороджені орденом Героїв Небесної Сотні;
- Герої Радянського Союзу;
- повні кавалери ордена Слави;
- особи, нагороджені чотирма і більше медалями «За відвагу»;
- Герої Соціалістичної Праці, удостоєні цього звання за працю в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років.

***Для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, законодавством передбачені такі пільги:***

- надбавки до пенсій або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується

замість пенсії, які вони отримують у розмірі 70 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, разова грошова допомога в розмірі, який визначається Кабінетом Міністрів;

- першочергове безплатне обслуговування в амбулаторно-поліклінічних закладах усіх типів та видів — особисте і безплатне для членів сім'ї, позачергова госпіталізація і лікування у стаціонарах, госпіталях, лікарнях, а також збереження безплатного обслуговування зазначених осіб у поліклініках та інших медичних закладах, до яких вони були прикріплені в період роботи до виходу на пенсію, — безплатна особиста і безплатна для членів сім'ї;
- першочергове безплатне забезпечення ліками, лікарськими засобами, імунобіологічними препаратами і виробами медичного призначення, що придбані за рецептами лікаря, доставка за його висновком ліків додому;
- безплатне виготовлення і ремонт зубних протезів;
- безоплатне першочергове забезпечення санаторно-курортним лікуванням;
- звільнення передбачених цією статтею осіб і членів їхніх сімей, які проживають разом з ними [ці пільги зберігаються за дружиною (чоловіком), батьками померлих осіб незалежно від часу їх смерті]:
  - від квартирної плати незалежно від форми власності житлового фонду;
  - від оплати комунальних послуг;
  - від оплати скрапленого балонного газу для побутових потреб;
  - від плати за користування домашнім телефоном;
  - від плати за користування позавідомчою охороною сигналізацією житла незалежно від виду житлового фонду;
- першочергове поліпшення житлових умов при наданні житла з наданням при цьому додаткової жилої площі до 20 квадратних метрів;
- звільнення від оплати послуг за оформлення документів на право власності на квартиру при її приватизації;
- безплатний капітальний ремонт жилих будинків (квартир), що перебувають у їхній власності;
- одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання



їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва;

- першочерговий відпуск місцевих будівельних матеріалів на будівництво індивідуальних жилих будинків і на капітальний ремонт житла;
- позачергове користування всіма видами послуг зв'язку, позачергове і безплатне встановлення домашніх телефонів, позачергове і безплатне обладнання житла засобами позавідомчої охоронної сигналізації;
- першочергове придбання акцій за їхньою номінальною вартістю на суму і за рахунок приватизаційних майнових сертифікатів, виданих Герою Радянського Союзу, повному кавалерові ордена Слави, особі, нагородженій чотирма і більше медалями «За відвагу», Герою Соціалістичної Праці, членам їхніх сімей, які проживають разом з ними;
- позачергове придбання квитків на всі види залізничного, водного, повітряного і автомобільного транспорту;
- щомісячна виплата грошової компенсації витрат на автомобільне паливо з розрахунку 50 літрів високооктанового бензину на місяць за наявності особистого транспортного засобу;
- позачергове користування усіма видами послуг підприємств торговельно-побутового обслуговування, при відвідуванні культурно-видовищних і спортивно-оздоровчих закладів;
- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників;
- безплатне навчання і перенавчання нових професій за місцем роботи в навчальних закладах системи державної підготовки і перепідготовки кадрів, а також у платних навчальних закладах і на курсах;
- надання зазначеним особам щорічної оплачуваної відпустки, а також додаткової відпустки без збереження заробітної плати терміном до трьох тижнів на рік у зручний для них час;
- безплатне поховання з військовими почесностями померлої або загиблої особи, нагородженої орденом Героїв Небесної Сотні, померлого (загиблого) Героя Радянського Союзу, повного кавалера ордена Слави, особи, нагородженої чотирма і більше медалями «За відвагу», Героя Соціалістичної Праці;

- спорудження надгробка на могилі померлого або загиблого незалежно від часу;
- виплата дружині (чоловікові) і дітям віком до 18 років у разі смерті або загибелі одноразової допомоги в розмірі п'яти прожиткових мінімумів, у розрахунку на місяць на одну особу;
- першочергове безоплатне забезпечення автомобілем осіб із числа інвалідів (за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем) на термін експлуатації до десяти років (з наступною заміною на новий), виплата компенсації на бензин (пальне), ремонт, технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

**Особливе місце серед категорій, захищених Законом України**

**«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»,**  
**посідають постраждалі учасники Революції Гідності.**

Це громадяни, *які під час участі в масових акціях громадського протесту отримали тілесні ушкодження*, але такі ушкодження не призвели до інвалідності. Пільги надані були тим особам, які звернулися за медичною допомогою в період з 21 листопада 2013 року до 30 квітня 2014 року. На цю категорію розповсюджується дія **статті 12 цього Закону про пільги учасникам бойових дій**.

### III.

Система соціального забезпечення України передбачає великий комплекс заходів щодо гуманного ставлення до **ветеранів праці, інших громадян похилого віку**, підтримання їхнього здоров'я і забезпечення їхнього активного довголіття.

**До цієї категорії громадян віднесемо такі:**

- ветерани праці — тобто громадяни, які працювали на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, мають стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і вийшли на пенсію;
- особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною: Герої Соціалістичної Праці; Герої України; повні кавалери ордена Трудової Слави;
- громадяни похилого віку;
- особи, які не мають права на пенсію.

### ***Ветеранам праці держава гарантує такі пільги:***

- користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу;
- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також на компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням потрібних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;
- переважне право на забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, і відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;
- першочергове одержання позики на індивідуальне або кооперативне житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також першочергове одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок;
- переважне право на вступ до садівницьких товариств (кооперативів), кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів;
- переважне право на встановлення домашніх телефонів;
- звільнення від плати за землю.

### ***Особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, мають право на такі пільги:***

- надбавки до пенсій, які вони отримують, у розмірі 200 процентів мінімальної пенсії за віком;

- пільги зі сплати податків, зборів, мита і інших платежів до бюджету відповідно до податкового і митного законодавства;
- першочергове безплатне особисте і безплатне членів їхніх сімей обслуговування в амбулаторно-поліклінічних закладах усіх типів та видів, позачергова безплатна особиста і безплатна членів їхніх сімей госпіталізація і лікування у стаціонарах, госпіталах, лікарнях, а також збереження безплатного обслуговування зазначених осіб у поліклініках та інших медичних закладах, до яких вони були прикріплені в період роботи до виходу на пенсію. Зазначені пільги зберігаються за одним із подружжя, що пережило, і дітьми віком до 18 років;
- першочергове безплатне забезпечення ліками, що придбані за рецептами лікаря, доставка за його висновком ліків додому;
- безплатне виготовлення і ремонт зубних протезів (крім виготовлених з дорогоцінних металів);
- звільнення передбачених цією статтею осіб і членів їхніх сімей, що спільно проживають з ними, від квартирної плати, незалежно від форм власності житлового фонду, оплати комунальних послуг у межах норм, установлених законодавством (водопостачання, каналізація, газ, електроенергія, гаряче водопостачання, центральне опалення, а в будинках, що не мають центрального опалення, — надання палива, придбаного в межах норм, установлених для продажу населенню, та інші види комунальних послуг), від плати за користування домашнім телефоном і позавідомчою охоронною сигналізацією житла незалежно від виду житлового фонду. Зазначені пільги зберігаються за одним із подружжя, що пережило, і батьками Героїв Соціалістичної Праці, Героїв України, повних кавалерів ордена Трудової Слави;
- першочергове поліпшення житлових умов при наданні житла в будинках державного, у тому числі відомчого, і громадського житлового фонду з наданням при цьому додаткової жилої площі до 20 квадратних метрів;
- звільнення від оплати послуг за оформлення документів на право власності на квартиру при її приватизації;
- безплатний капітальний ремонт жилих будинків (квартир), що перебувають у їх власності, або компенсація витрат на його проведення;
- першочерговий відпуск місцевих будівельних матеріалів на будівництво індивідуальних жилих будинків і на капітальний ремонт житла;

- позачергове користування всіма видами послуг зв'язку, позачергове і безплатне встановлення домашніх телефонів, позачергове і безплатне обладнання житла засобами позавідомчої охоронної сигналізації;
- першочергове придбання акцій за їх номінальною вартістю на суму і за рахунок виданих Герою Соціалістичної Праці, Герою України, повному кавалерові ордена Трудової Слави, членам їхніх сімей, що спільно проживають з ними, приватизаційних майнових сертифікатів;
- позачергове придбання квитків на всі види залізничного, водного, повітряного і автомобільного транспорту;
- щомісячна виплата грошової компенсації витрат на автомобільне паливо з розрахунку 50 літрів високооктанового бензину на місяць (за наявності особистого автотранспорту);
- позачергове користування усіма видами послуг підприємств торговельно-побутового обслуговування, при відвідуванні культурно-видовищних і спортивно-оздоровчих закладів;
- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників незалежно від часу роботи на даному підприємстві, в установі або організації, першочергове працевлаштування при ліквідації підприємства, установи або організації;
- безплатне навчання і перенавчання нових професій;
- надання зазначеним особам щорічної оплачуваної відпустки, а також додаткової відпустки без збереження заробітної плати терміном до трьох тижнів на рік у зручний для них час;
- безплатне поховання померлого (загиблого) Героя Соціалістичної Праці, Героя України, повного кавалера ордена Трудової Слави;
- спорудження на могилі померлого (загиблого) надгробка за встановленим Урядом зразком;
- виплата дружині (чоловіку) і дітям віком до 18 років у разі смерті (загибелі) одноразової допомоги в розмірі п'яти прожиткових мінімумів.

**Від держави одержують захист особи, які не мають права на пенсію**

Державна соціальна допомога призначається особі, яка:

- є дитиною померлого годувальника.
- досягла віку, віку 65 років (окремо: жінки — 1960 року народження і старші), але не має права отримувати у зв'язку з цим

пенсію відповідно до закону, або визнана особою з інвалідністю в установленому порядку;

- не одержує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;
- є малозабезпеченою особою;
- є особою з інвалідністю I групи;
- особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну соціальну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством України;
- іноземці та особи без громадянства мають право на державну соціальну допомогу на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

***Види державної соціальної допомоги:***

- державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;
- державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, встановлюється **виходячи з розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність:**

- ***особам з інвалідністю I групи*** — 100 відсотків прожиткового мінімуму;
- ***жінкам, яких удостоєно звання «Мати-героїня»***, — 100 відсотків прожиткового мінімуму;
- ***на одну дитину померлого годувальника*** — 100 відсотків прожиткового мінімуму;
- ***на двох дітей померлого годувальника*** — 120 відсотків;
- ***на трьох і більше дітей померлого годувальника*** — 150 відсотків;
- ***особам з інвалідністю II групи*** — 80 відсотків прожиткового мінімуму;
- ***особам з інвалідністю III групи*** — 60 відсотків прожиткового мінімуму;
- ***священнослужителям, церковнослужителям*** та особам, які займали виборні або за призначенням посади в релігійних ор-

ганізаціях протягом не менше ніж десять років до введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», надається 50 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

- **особам, які досягли віку 65 років** (окремо: жінки — 1960 року народження і старші), — призначається 30 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

#### IV.

Важливий аспект соціального захисту — забезпечення усієї повноти соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод для **людей з інвалідністю**.

**Особа з інвалідністю** — це людина, яка має стійким розлад функцій організму, і цей розлад при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності цієї людини. Тому держава зобов'язана створити умови, щоб така людина могла реалізувати свої права нарівні з іншими громадянами, вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями та інтересами.

**Право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю забезпечується певними заходами.**

Пільги надаються для підприємств і громадських організацій осіб з інвалідністю зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до законів України з питань оподаткування (табл. 11.1).

Таблиця 11.1

#### Пільги для людей з інвалідністю

Пільги	Категорія інвалідності	Додаткова інформація
Безплатні ліки за рецептами лікаря	I, II групи	При амбулаторному лікуванні, якщо отримувана пенсія не перевищує мінімального розміру
Безплатне пільгове соціально-побутове і медичне обслуговування	I, II групи	Засоби реабілітації, різні протези, медичні вироби
Забезпечення автомобілем	I, II групи	За наявності відповідного медичного висновку
50 % оплата ліків (за рецептами)	I, II групи	При амбулаторному лікуванні

## Закінчення табл. 11.1

Пільги	Категорія інвалідності	Додаткова інформація
Безплатні санітарно-курортні путівки	I, II групи	За наявності медичних показань
Позачергове обслуговування в касах	I, II групи	Незалежно від форми власності
Безплатний проїзд у міському транспорті	I, II групи діти з інвалідністю, супроводжуючі особи	Крім таксі
50 % знижка на проїзд внутрішніми лініями: повітряного, річкового, залізничного і автотранспорту	I, II групи, діти з інвалідністю, особи, що їх супроводжують	Пільгове перевезення в період із жовтня до 15 травня здійснюють усі підприємства транспорту незалежно від форми власності
Установлення квартирного телефону	I, II групи	Проводиться позачергово і на пільгових умовах
Радіотрансляційна точка	I, II групи по зору	Безплатне користування

Джерело.<sup>61</sup>

### **Право на додаткову оплачувану відпустку**

Працівники з інвалідністю мають право оформити відпустку у зручний для них час, у тому числі ще до настання шестимісячного терміну їхньої безперервної роботи на підприємстві. Таким особам 2020 року надається щорічна відпустка більшої тривалості:

- за інвалідності I і II груп — 30 календарних днів;
- за інвалідності III групи — 26 календарних днів.

### **Пільги на навчання**

Вступ до вищих навчальних закладів осіб з інвалідністю здійснюється на конкурсній основі в рамках установлених квот. Для деяких категорій передбачена можливість зарахування до ЗВО на спеціальних умовах.

Після успішного складання іспитів особи з інвалідністю, у тому числі діти-інваліди, зараховуються до професійно-технічних навчальних закладів поза конкурсом. При прийомі на навчання в ПТУ переважне право на зарахування (за інших рівних умов) мають особи з інвалідністю і діти з малозабезпечених сімей, у яких:

<sup>61</sup> Юридичний портал України. Пільги інвалідам 1, 2 і 3 груп у 2020 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.lawportal.com.ua/pilgy-osobam-z-invalidnistju-1-2-3-grupy.html>



- обоє батьків мають групу інвалідності;
- один із батьків є людиною з інвалідністю, а інший помер;
- мати-одиначка (одинокий батько) є особою з інвалідністю.

Пільги при вступі до ЗВО на бюджет 2020 року мають діти з інвалідністю, які:

- не можуть відвідувати навчальні заклади за станом здоров'я;
- особи з інвалідністю з дитинства, захворювання яких перешкоджають складанню ЗНО;
- особи з інвалідністю до 18 років, без протипоказань до навчання за спеціальністю;
- стипендія особам з інвалідністю і державна соцдопомога (пенсія) у період отримання освіти виплачуються в повному розмірі.

#### ***Пільги на медикаменти і лікування***

Особам з інвалідністю першої та другої груп надається 50-відсоткова знижка на придбання лікарських препаратів у період амбулаторного лікування. Особи з інвалідністю, які отримують мінімальну пенсію, мають можливість отримати ліки за рецептом лікаря безплатно.

#### ***Пільгове отримання путівок***

За наявності медичних показань особи з інвалідністю і діти з інвалідністю мають право на безплатне отримання путівок у санаторії.

#### ***Пільги на телефон і радіозв'язок***

Для осіб з інвалідністю першої і другої груп установлення стаціонарних (квартирних) телефонів проводиться на пільгових умовах і без черги.

Для осіб з інвалідністю по зору (I і II груп) не виставляється рахунок за користування радіоточкою.

#### ***Пільги на транспортні послуги***

Особам з інвалідністю I і II груп, дітям з інвалідністю, а також тим, хто супроводжує їх (не більше ніж одна особа), надається право безплатного проїзду в міському пасажирському транспорті.

#### ***Пільги щодо оплати житлово-комунальних послуг***

Чинне законодавство не передбачає наявності пільг з оплати за користування житлом і комунальними послугами для людей з інвалідністю загального захворювання та дітей з інвалідністю. Проте в низці випадків органи місцевого самоврядування можуть виділяти додаткові пільги малозабезпеченим категоріям громадян за рахунок коштів місцевих бюджетів.

**Особливим випадком у соціальному захисті людей з інвалідністю є щомісячна компенсаційна виплата непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги:**

- громадянам похилого віку,
- людям з інвалідністю,
- дітям з інвалідністю,
- хворим, які не здатні до самообслуговування.

Компенсація призначається виходячи з прожиткового мінімуму для працездатних осіб у таких розмірах:

- 15 відсотків — фізичним особам, які надають соціальні послуги **людям з інвалідністю I групи;**
- 10 відсотків — фізичним особам, які надають соціальні послуги **громадянам похилого віку, які потребують постійного стороннього догляду** і не здатні до самообслуговування, **людям з інвалідністю II групи і дітям з інвалідністю;**
- 7 відсотків — фізичним особам, які **надають соціальні послуги людям з інвалідністю III групи, і хворим, які потребують постійного стороннього догляду** і не здатні до самообслуговування;
- щомісячна грошова допомога на догляд надається дієздатній особі, яка зареєстрована або **постійно проживає на одній житловій площі разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу.** Розмір допомоги на догляд не може бути більший, ніж прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць.

## V.

Однією з найгостріших соціальних проблем у сучасній Україні, спричиненою агресією Російської Федерації, стала поява такої категорії соціально незахищених громадян, як **внутрішньо переміщені особи**. За даними на вересень 2018 року, в Україні були взяті на облік соціальними службами 1 518 937 переселенців з Донбасу і Криму<sup>62</sup>. Законодавчо встановлено комплекс заходів для задоволення як невідкладних потреб цієї категорії, так і довгострокового їх облаштування.

<sup>62</sup> Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами за грудень 2017 року [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, Міжнародна організація з міграції). — Режим доступу : [http://iom.org.ua/sites/default/files/nms\\_round\\_8\\_december\\_2017\\_ukr\\_press.pdf](http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_8_december_2017_ukr_press.pdf).

**Державою покладені на місцеві державні адміністрації  
та органи місцевого самоврядування  
такі функції відповідно до законодавства:**

- виявлення із числа внутрішньо переміщених осіб сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг;
- надання в тимчасове користування внутрішньо переміщеним особам житлового приміщення або соціального житла, придатного для проживання, за умови оплати зазначеними особами вартості житлово-комунальних послуг;
- надання в разі потреби внутрішньо переміщеним особам медико-психологічної допомоги;
- безоплатне харчування внутрішньо переміщених осіб на період до отримання такими особами статусу безробітних або їх працевлаштування, але не більше ніж один місяць;
- сприяння за клопотанням внутрішньо переміщеної особи у переміщенні її рухомого майна для повернення на залишене місце проживання;
- вирішення питання щодо набуття внутрішньо переміщеними особами за місцем їхнього фактичного перебування прав на земельну ділянку із земель комунальної власності;
- надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово проживають у відповідному населеному пункті;
- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади державної форми власності;
- здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їхнього числа, сімей, у яких виховуються такі діти, соціального супроводження таких сімей і дітей;
- здійснення в повному обсязі повноважень органу опіки та піклування стосовно зареєстрованих на їхній території внутрішньо переміщених дітей, у тому числі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- ухвалення рішень про забезпечення функціонування внутрішньо переміщених прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей із дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування;

- надання житла дитячим будинкам сімейного типу, які вимушено або самостійно залишили місце проживання;
- організація роботи з виявлення дітей, переміщених без супроводження батьків, інших законних представників, здійснення заходів щодо встановлення особи дитини, пошуку її батьків, влаштування таких дітей у сім'ї родичів, патронатних вихователів, до закладів соціального захисту дітей з урахуванням потреб дитини;
- влаштування громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, які проживали у стаціонарних інтернатних установах і закладах на залишеній ними території, в аналогічні установи та заклади за місцем фактичного перебування таких осіб;
- безоплатний проїзд залізничним, автомобільним транспортом внутрішньо переміщених осіб до залишеного місця проживання;
- зарахування внутрішньо переміщених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їхнього числа на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їхнього обліку як внутрішньо переміщених осіб.

## VI.

Долі мільйонів людей в Україні були боляче вражені Чорнобильською катастрофою. Україну було оголошено зоною екологічного лиха. Протягом усіх років існування незалежної Української держави величезні фінансові і матеріальні ресурси спрямовувалися на розбудову системи надійного **захисту громадян від наслідків Чорнобильської катастрофи**. Центральний принцип цієї роботи — принцип соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

До осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (а також інших ядерних аварій і випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї), законодавство відносить такі категорії:

1) **учасники ліквідації** наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2) **потерпілі** від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

3) громадяни, **які брали безпосередню участь у ліквідації інших ядерних аварій** та їхніх наслідків, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, у складанні ядерних зарядів і здійсненні на них регламентних робіт;

4) громадяни, які **постраждали від радіоактивного опромінення** внаслідок будь-якої аварії, порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, порушення правил зберігання і захоронення радіоактивних речовин, що сталося не з вини потерпілих.

Для встановлення пільг і компенсацій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, визначаються такі категорії.

**Категорія 1:** особа з інвалідністю з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких установлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу.

**Категорія 2:** учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали в зоні відчуження — щодо них диференційовано терміни і тривалість перебування на відповідних роботах від моменту аварії до 31 грудня 1986 року, а також 1987-го. До цієї категорії належать також евакуйовані 1986 року із зони відчуження та особи, які постійно проживали в зоні безумовного відселення з моменту аварії до ухвалення постанови про відселення.

**Категорія 3:** учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали в зоні відчуження і на діючих пунктах санітарної обробки диференційовано в різні періоди 1986—1990 рр., а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи, які постійно проживали або проживають протягом визначених термінів на територіях зон безумовного і гарантованого добровільного відселення.

**Категорія 4:** особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися в цій зоні не менше ніж чотири роки.

**Особам, віднесеним до категорії 1, надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:**

- безплатне придбання ліків за рецептами лікарів;
- безплатне позачергове зубопротезування;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах та аптеках;

- позачергове щорічне безплатне забезпечення санаторно-курортними путівками;
- користування при виході на пенсію і зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені під час роботи;
- щорічне медичне обслуговування, диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів, лікування у спеціалізованих стаціонарах;
- переважне право залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці;
- виплата працюючим особам з інвалідністю допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до 4 місяців підряд або до 5 місяців у календарному році;
- позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов (включаючи сім'ї загиблих або померлих громадян);
- 50-процентна знижка плати за користування житлом, комунальними послугами у межах середніх норм споживання, телефоном;
- передання безплатно у приватну власність займаних ними та їхніми сім'ями квартир (будинків) державного і громадського житлового фонду. Зазначена пільга може бути використана один раз;
- позачергове безоплатне забезпечення автомобілем осіб з інвалідністю I групи незалежно від наявності медичних показань та осіб з інвалідністю II групи за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем;
- забезпечення продуктами харчування за медичними нормами з обов'язковим прикріпленням до відповідних магазинів за місцем проживання;
- безплатне користування всіма видами міського і приміського транспорту;
- одержання лікарняного листка на весь період лікування в санаторіях і спеціалізованих лікувальних закладах з урахуванням часу проїзду туди й назад;
- позачергове обов'язкове забезпечення їхніх дітей місцями в дошкільних закладах незалежно від відомчої підпорядкованості;
- пільги зі сплати податків, зборів, мита й інших платежів до бюджету відповідно до податкового і митного законодавства;
- безплатний проїзд один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним або повітряним, або залізничним, або водним транспортом з правом першочергового придбання квитків;

- обов'язкове відведення місцевими радами земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва для тих, хто потребує поліпшення житлових умов і перебуває на квартирному обліку, а також відведення земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, садівництва і городництва, будівництва індивідуальних гаражів і дач;
- використання чергової відпустки у зручний для них час, а також отримання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 робочих днів на рік;
- позачерговий протягом року вступ до житлово-будівельних кооперативів для тих, хто потребує поліпшення житлових умов;
- першочергове обслуговування на підприємствах, в установах, організаціях зв'язку, технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побуту, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти і на курси для професійного навчання з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання тим, хто не має житла, і виплатою соціальної стипендії;
- позачергове влаштування в заклади соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома, якщо хворий не має близьких родичів, які проживають з ним.

***Компенсації та пільги, які надаються іншим категоріям «чорнобильців», стосуються аналогічних форм соціального захисту, але диференційовані щодо їхніх розмірів і термінів.***

## VII.

Окрему категорію громадян, захищених пільгами і допомогам, становлять ***жертви нацистських переслідувань***. Держава забезпечує їхній соціальний захист шляхом надання пільг.

***Колишнім неповнолітнім*** (яким на момент ув'язнення не виповнилося 18 років) в'язням концентраційних таборів, гетто, інших місць примусового тримання, створених фашистською Німеччиною та її союзниками в період Другої світової війни, а також дітям, які народилися в зазначених місцях примусового тримання їхніх батьків, надаються такі пільги:

- безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- першочергове безоплатне зубопротезування;
- безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- 75-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених законодавством;
- 75-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами;
- 75-відсоткова знижка вартості палива;
- безоплатний проїзд автобусами міських маршрутів (крім таксі) і міським електричним транспортом, автобусами приміських і міжміських маршрутів за місцем проживання, залізничним, морським та річковим транспортом приміського сполучення;
- користування в разі виходу на пенсію (незалежно від часу виходу) чи зміни місця роботи закладами охорони здоров'я, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація;
- виплата допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю в розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати терміном до двох тижнів на рік;
- переважне право на залишення на роботі в разі скорочення чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи та організації;
- першочергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов;
- одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом десяти років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва;
- безоплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, морським, річковим транспортом (крім приміського



сполучення), автобусами приміських і міжміських маршрутів міжобласного сполучення, повітряним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення чи проїзд один раз на рік (туди і назад) зазначеними видами транспорту з 50-відсотковою знижкою;

- позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата в розмірі 20 відсотків тарифів на основні та 50 відсотків — на додаткові роботи). Абонентна плата за користування телефоном установлюється в розмірі 50 відсотків затверджених тарифів;
- першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також обслуговування службами соціального захисту населення вдома.

**Аналогічними пільгами, які розрізняються між собою здебільшого розмірами виплат та обсягами соціальних послуг, користуються також категорії:**

- **колишні малолітні** (яким на момент ув'язнення не виповнилося 14 років) **в'язні концентраційних таборів**, гетто та інших місць примусового тримання, визнані особами з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин;
- **колишні в'язні концентраційних таборів**, гетто та інших місць примусового тримання в період Другої світової війни; особи, які були насильно вивезені на примусові роботи на територію Німеччини або її союзників, діти партизанів, підпільників, інших учасників боротьби в тилу ворога, яких у зв'язку з патріотичною діяльністю їхніх батьків було піддано репресіям, фізичним розправам, гонінням;
- **дружини (чоловіки) померлих жертв** нацистських переслідувань;
- **дружини (чоловіки) померлих жертв нацистських переслідувань, визнаних за життя особами з інвалідністю** від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге.

## VIII.

Чималу, хоч і зменшувану з невблаганним плином часу, верству громадян України, які гостро потребують особливої суспільної уваги, становлять *жертви репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років*.

Для відновлення історичної справедливості, їхніх політичних, соціальних, економічних та інших прав, відшкодування завданої їм шкоди, таким особам 1991 року було призначено такі компенсації та пільги:

- зараховується у потрійному розмірі в стаж роботи для призначення трудових пенсій;
- право на першочергове одержання житла для тих, потребує поліпшення житлових умов;
- право на одержання безпроцентної позики і першочергове забезпечення будівельними матеріалами для будівництва житла в сільській місцевості.
- одержання пільгових путівок для санаторно-курортного лікування та відпочинку, якщо реабілітована особа дістала інвалідність унаслідок репресій;
- за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем і відсутності протипоказань до керування ним — забезпечення автомобілем безоплатно;
- безплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та на автомобільному транспорті загального користування (за винятком таксі) у сільській місцевості в межах адміністративного району;
- зниження оплати жилої площі та комунальних послуг на 50 процентів;
- позачергове надання медичної допомоги і 50-процентне зниження вартості ліків за рецептом;
- переважне право на вступ до садівницьких товариств, першочергове право на вступ до житлово-будівельних кооперативів;
- першочергове встановлення телефону.

Серед завдань охорони здоров'я і забезпечення повноцінного життя громадян — розвиток донорства крові та її компонентів. Тому в Україні розроблено комплекс соціальних, економічних, правових і медичних заходів щодо організації донорства і спеціальних пільг для *донорів*.

- У день здавання, а також у день медичного обстеження і існує працівник, який є або виявив бажання стати донором, звіль-

няється від роботи. Донорів з числа студентів у зазначені дні звільняють від занять.

- Після кожного дня здавання крові донорові надається додатковий день відпочинку із збереженням за ним середнього заробітку.
- У разі систематичного безоплатного здавання крові донорам надаються додаткові пільги:
  - учням професійних навчально-виховних, студентам вищих навчальних закладів, які протягом року безоплатно здали кров у сумарній кількості, що дорівнює двом разовим максимально допустимим дозам, надається право на одержання грошової допомоги в розмірі 25 відсотків установленої в навчальному закладі стипендії протягом шести місяців після здачі крові в зазначеній кількості;
  - протягом року після здачі крові в зазначеній кількості донори мають право першочергового придбання путівок для санаторно-курортного лікування за місцем роботи або навчання і першочергового лікування в закладах охорони здоров'я, що перебувають у державній власності.

Донори крові та її компонентів із числа офіцерів, прапорщиків, мічманів та інших військовослужбовців мають право на аналогічні пільги.

## ІХ.

В Україні існує також низка категорій осіб, які одержують підтримку від держави у зв'язку з **особливою соціальною значущістю їхньої професійної діяльності**. Це, зокрема, такі:

**Народним депутатам України надається право на такі пільги**<sup>63</sup>:

- щорічна оплачувана відпустка в міжсесійний період тривалістю 45 календарних днів;
- пенсія в розмірі 70 відсотків від суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата з урахуванням усіх доплат і надбавок до посадового окладу;
- у разі смерті народного депутата призначається пенсія в разі втрати годувальника непрацездатним членам сім'ї;

<sup>63</sup> Пільги депутатам, передбачені Законом України «Про статус народного депутата» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://rada.oporaua.org/chitati/novini/5121-pilhy-deputatam-peredbacheni-zakonom-ukrainy-pro-status-narodnoho-deputata> ; Які пільги мають народні депутати? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://24tv.ua/yaki\\_pilgi\\_mayut\\_narodni\\_deputati\\_neochikuvani\\_ta\\_shhedri\\_plyusi\\_dlya\\_nardepiv\\_n1188755](https://24tv.ua/yaki_pilgi_mayut_narodni_deputati_neochikuvani_ta_shhedri_plyusi_dlya_nardepiv_n1188755).

- безплатне медичне обслуговування у спеціалізованих закладах охорони здоров'я, яке також зберігається за колишніми депутатами;
- кошти на оренду житла або винайм готельного номера тим депутатам, які не зареєстровані в Києві чи у 30-кілометровій км зоні Києва в розмірі 650 гривень на добу — це до 20 тисяч гривень на місяць, не залежно більше чи менше він платить за помешкання;
- державна охорона депутата і членів його сім'ї (удоба і в робочий час);
- у разі смерті депутата будь-якого скликання його поховання буде здійснено за рахунок місцевих органів виконавчої влади;
- оплата підвищення професійного рівня: підвищення кваліфікації, навчання в навчальних закладах (у тому числі магістратурах та аспірантурах), вивчення іноземних мов;
- право мати до тридцяти одного помічника-консультанта, четверо з яких зараховуються на державну службу, решті помічників депутат самостійно розподіляє зарплату із загального фонду, передбаченого Кошторисом ВРУ;
- отримання проїзних документів (авіа, авто, залізничних та інших квитків) поза чергою;
- щомісячна компенсація вартості проїзду територією України (у межах встановленого Кошторисом ВРУ ліміту до 8 тисяч гривень);
- автотранспорт ВРУ для здійснення депутатських повноважень у межах Києва;
- безплатне користування урядовим та іншими видами зв'язку в межах виконання депутатських повноважень.

*Державним службовцям* у випадках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України, може надаватися службове житло і матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань.

*Науковим і науково-педагогічним працівникам* можуть надаватися пільгові довгострокові кредити на будівництво і придбання житла.

*Молодим ученим* держава створює умови забезпечення житлом шляхом пріоритетного пільгового молодіжного кредитування на будівництво і придбання житла, першочергового надання службового житла.

**Суддям:**

- виплачується щомісячна доплата за вислугу років за наявності стажу роботи більше ніж три роки — від 15 до 80 відсотків посадового окладу залежно від стажу роботи;

- виплачується щомісячна доплата за роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці, у розмірі, залежному від ступеня секретності інформації;
- суддям, які мають стаж роботи більше ніж 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів;
- після призначення на посаду суддя, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується службовим житлом;
- судді, члени їхніх сімей та їхнє майно перебувають під особливим захистом відомчої воєнізованої охорони, якщо від судді надійде відповідна заява;
- суддя у відставці, який не досяг пенсійного віку, отримує щомісячне довічне грошове утримання в розмірі 60 відсотків грошового утримання судді, який працює на відповідній посаді. Після звільнення з роботи щомісячне довічне грошове утримання виплачується в повному розмірі.

#### ***Прокурорам:***

- після призначення на посаду прокурор, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується службовим житлом;
- може надаватися матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань у розмірі, що не перевищує середньомісячної заробітної плати прокурора;
- поховання прокурора, який загинув (помер) у зв'язку з виконанням службових обов'язків, здійснюється за рахунок коштів, що виділяються органам прокуратури. За сім'єю загиблого зберігається право на одержання житла на умовах і підставах, що існували на час загибелі прокурора;
- за пенсіонерами і членами їхніх сімей зберігаються гарантії соціального захисту, передбачені до виходу прокурора на пенсію.

#### ***Студентам:***

- квиток на залізничний транспорт у загальних і плацкартних вагонах, вагонах другого і третього класів усіх категорій поїздів міжміського сполучення, а також у всіх вагонах регіональних поїздів і в поїздах приміського сполучення за наявності студентського квитка коштує на 50 % дешевше від його вартості;
- пільговий проїзд у громадському транспорті, міжміських автобусах та метро;
- усі кінотеатри пропонують знижки для студентів денної форми навчання вищих навчальних закладів України всіх форм власності;

- музей за студентським квитком можна відвідати усього за кілька гривень, а в деякі дні навіть безплатно;
- знижки зі студентським квитком можна отримати також на боулінг, більярд, каток, театри, шопінг, клуби, аквапарки і навіть подорожі.

*У поїздках за кордон дуже корисною є міжнародна студентська картка ISIC. Це міжнародне посвідчення студента, яке дійсне у 120 країнах і виконує подвійну функцію: по-перше, це посвідчення особи студента, по-друге — дисконтна карта, за якою надаються знижки більш ніж у 40 тисячах компаній: зокрема, на переліт, харчування, поселення в готелі, відвідування музеїв тощо.*

*З цією картою студент може отримати 20-відсоткову знижку в піцерії Pizzeria Pizzaiolo Antonio у Варшаві, 30 % — на смакування вин у закладах Ô Chateau в Парижі, 10 % у мережі Subway в Берліні. Також діє постійна 10-відсоткова знижка в мережах Hard Rock Cafe та McDonald's.*

## РОЗДІЛ 12

# СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Провідний принцип соціальної політики — визнання рівності прав осіб з інвалідністю на повноцінне життя. Що таке інвалідність? Хто визнається особою з інвалідністю? Причини інвалідності. Основні заходи захисту осіб з інвалідністю. Державні органи, які здійснюють управління соціальним забезпеченням осіб з інвалідністю. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Працевлаштування, професійна підготовка або перепідготовка осіб з інвалідністю. Умови для безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення.

Серед провідних напрямів соціальної політики одне з важливих місць посідає турбота про людей з обмеженими можливостями. Їхня соціальна адаптація, можливості для повноцінного життя вимагають створення комплексу правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів. Організація Об'єднаних Націй *Конвенцією про права осіб з інвалідністю*<sup>64</sup> встановила стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, які затверджені і передбачають рівні стартові можливості для всіх осіб незалежно від їхнього психофізичного розвитку, стану здоров'я, віку, статі, соціально-економічного статусу.

Конвенція утвердила в соціальній політиці країн, що її ратифікували, такі **принципи ставлення до осіб з інвалідністю**:

- повага до притаманної людині гідності, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;
- недискримінація;

<sup>64</sup> Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів). Документ 995\_g71, чинний, поточна редакція — Редакція від 06.07.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_g71](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71).

- повне й ефективне залучення і включення до суспільства;
- повага до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства;
- рівність можливостей;
- доступність;
- рівність чоловіків і жінок;
- повага до здібностей дітей з інвалідністю, що розвиваються, і повага до права дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність.

Україна ратифікувала Конвенцію про права осіб з інвалідністю 16.12.2009. Для нас проблема соціального захисту цих людей набула особливого значення у зв'язку зі стійкою *тенденцією до зростання частки людей з інвалідністю в загальній структурі населення*. Збільшення кількості людей з інвалідністю зумовлене:

- суперечливим соціально-економічним розвитком українського суспільства;
- незадовільним станом системи охорони здоров'я;
- недостатньою безпекою та охороною праці;
- низьким рівнем екологічної культури;
- наслідками Чорнобильської катастрофи;
- наслідками воєнних конфліктів, зокрема Другої світової війни, війни в Афганістані та на інших територіях;
- війни на Сході України, спричиненої агресією Російської Федерації, яка триває вже сьомий рік і приносить усе нові й нові жертви.

Протягом останніх десятиріч у світі відбулися суттєві зміни стосовно ставлення до людей з інвалідністю. Основою цих змін є *визнання рівності прав осіб з інвалідністю на повноцінне життя* в суспільстві та створення державами реальних умов для їхньої реабілітації та соціальної інтеграції.

*Якщо раніше їхньою основою були здебільшого мотиви милосердя до людей з інвалідністю, то нині — стан дотримання їхніх прав.*

Варто зазначити, що від радянських часів в українському суспільстві залишився поганий спадок: громадськість вважала, що про інвалідів турбується держава, але держава була не в змозі забезпечити належний рівень соціального захисту. Політика щодо інвалідів була переважно пасивною — матеріальна підтримка, державні пенсії, можливість працювати на спеціалізованих підприємствах організацій інвалідів. Особи з



обмеженими можливостями були позбавлені доступу до багатьох соціальних благ нарівні зі здоровими людьми. Інваліди й досі зіштовхуються зі зневагою, забобонами і страхами, які впродовж історії людства стримували соціальний розвиток цієї категорії членів суспільства та ізолювали їх від нього<sup>65</sup>.

**В Україні права людей з обмеженими можливостями захищені комплексом законів.**

**Головні з них:**

- Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні<sup>66</sup>;
- Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам<sup>67</sup>;
- Про психіатричну допомогу<sup>68</sup>.

Закон визначає:

***Особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами і забезпечити їй соціальний захист.***

**Важливою законодавчою нормою є заборона дискримінації людей за ознакою інвалідності.**

**Інвалідність** — міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами.

### **Як встановлюється інвалідність?**

Для повнолітніх хворих інвалідність і ступінь втрати здоров'я встановлюють медико-соціальні експертні комісії;

- для неповнолітніх — лікарсько-консультативні комісії лікувально-профілактичних закладів.

<sup>65</sup> Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні [Електронний ресурс] / М. В. Кравченко. — Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf>.

<sup>66</sup> Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України № 2249-VIII від 19.12.2017 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 21. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

<sup>67</sup> Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України № 2249-VIII від 19.12.2017 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 1. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>.

<sup>68</sup> Про психіатричну допомогу [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 19. — Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>.

**Огляд хворих у медико-соціальной експертній комісії проводиться за місцем проживання або лікування з пред'явленням паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу, і направлення лікарсько-консультаційної комісії (ЛКК) відповідного лікувально-профілактичного закладу за формою, затвердженою МОЗ. Якщо хворий за станом здоров'я не може з'явитися на МСЕК, огляд проводиться вдома **або в стаціонарі**, де він перебуває на лікуванні.**

### **Групи інвалідності**

Особі, що визнана інвалідом, установлюється **I, II чи III група інвалідності** — залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності.

#### **Перша група інвалідності**

- Підставою для встановлення **I групи інвалідності** є стійкі, **значно вираженої важкості** функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, неспроможності до самообслуговування і спричиняють до виникнення потреби у постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі.

Перша група інвалідності поділяється на **підгрупи А і Б** залежно від міри втрати здоров'я інваліда та обсягів потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або диспансерному нагляді.

До **підгрупи А першої групи інвалідності** належать особи з **включно високою мірою втрати здоров'я, надзвичайною залежністю від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду інших осіб і які фактично не здатні до самообслуговування.**

До **підгрупи Б першої групи інвалідності** належать особи з **високою мірою втрати здоров'я, значною залежністю від інших осіб** у забезпеченні життєво важливих соціально-побутових функцій і які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування.

#### **Друга група інвалідності**

- Підставою для встановлення **II групи інвалідності** є стійкі, **вираженої важкості** функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, **при збереженій здатності до самообслуговування** і не спричиняють потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі.

#### **Третя група інвалідності**

- Підставою для встановлення **III групи інвалідності** є стійкі, **помірної важкості** функціональні порушення в організмі,

зумовлені захворюванням, наслідками травм або вродженими вадами, що призвели до **помірно вираженого обмеження життєдіяльності** особи, в тому числі її працездатності, але потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

**Причини інвалідності визначено законодавством:**

- 1) загальне захворювання;
- 2) інвалідність з дитинства;
- 3) нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я);
- 4) професійне захворювання;
- 5) поранення, контузії, каліцтва, захворювання:
  - одержані під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби чи пов'язані з перебуванням на фронті;
  - одержані в районах бойових дій у період Другої світової війни і від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння в повоєнний період, а також під час виконання робіт, пов'язаних із розмінуванням боєприпасів часів Великої Вітчизняної війни незалежно від часу їх виконання;
  - одержані в неповнолітньому віці внаслідок воєнних дій громадянських і Великої Вітчизняної воєн та в повоєнний період;
  - пов'язані з участю у бойових діях і перебуванням на території інших держав;
  - пов'язані з виконанням службових обов'язків, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами; державні внаслідок політичних репресій;
  - пов'язані з виконанням обов'язків військової служби або службових обов'язків з охорони громадського порядку, боротьби із злочинністю та ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій;
  - одержані під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 р. до 21 лютого 2014 р. за євроінтеграцію і проти режиму Януковича (у Революції Гідності);
- 6) захворювання:
  - отримані під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях;

- пов'язані з впливом радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- одержані в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, Держспецзв'язку.

### **Як встановлюється причинний зв'язок інвалідності**

- Інвалідність унаслідок **трудового каліцтва** встановлюється на підставі акта про нещасний випадок, складеного за місцем роботи, чи рішення суду про факт травмування на виробництві.
- Інвалідність унаслідок **професійного захворювання** встановлюється в разі наявності акта розслідування хронічного професійного захворювання, складеного за формою, і висновку спеціалізованого лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я.
- Причинний зв'язок інвалідності **колишніх військовослужбовців з перебуванням на фронті або з виконанням ними інших обов'язків військової служби** встановлюється на підставі документів, виданих військово-лікувальними закладами.
- Причинний зв'язок інвалідності з **хворобами, перенесеними в дитинстві**, встановлюється за наявності документів лікувально-профілактичних закладів, що свідчать про початок захворювання або травми, перенесену до 18-річного віку.
- Інвалідність, що настала в **осіб до 18-річного віку внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаного з бойовими діями у період Другої світової війни**, встановлюється відповідно до медичних документів, які підтверджують факт поранення чи захворювання, або рішення суду щодо зазначених подій і висновків лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я.
- Ступінь втрати здоров'я, групу і час настання інвалідності та їхній **причинний зв'язок із Чорнобильською катастрофою** визначається на підставі експертного висновку, визначеного в установленому порядку МОЗ лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я, міжвідомчої експертної ради чи постанови військово-лікарської комісії.
- Ступінь втрати здоров'я, група і причинний зв'язок інвалідності громадян з **політичними репресіями** встановлюються на підставі висновків лікувально-профілактичних закладів про виникнення захворювання в період цих політичних репресій.

- Причинний зв'язок інвалідності з пораненнями, каліцтвом, контузією чи іншими ушкодженнями здоров'я, одержаними особами, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, **одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 р. до 21 лютого 2014 р. за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (у Революції Гідності)**, встановлюється на підставі рішення міжвідомчої комісії з питань встановлення факту участі осіб у Революції Гідності та одержання ними під час участі у Революції Гідності ушкоджень здоров'я і висновків лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я.

*Комісія видає особі, яку визнано інвалідом або стосовно якої встановлено факт втрати професійної працездатності, довідку та індивідуальну програму реабілітації і надсилає у триденний строк витяг з акта огляду комісії органам, в якому особа перебуває на обліку як отримувач пенсії чи державної соціальної допомоги, що призначається замість пенсії, та разом з індивідуальною програмою реабілітації — органам, що здійснює загальнообов'язкове державне соціальне страхування, витяг з акта огляду комісії про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках та потреби в наданні додаткових видів допомоги.*

### **Терміни перегляду групи інвалідності**

Повторний огляд осіб з інвалідністю з **нестійкими змінами та порушеннями функцій організму, які можуть розвиватися у зворотному напрямку**, проводиться **раз на один — три роки** з метою визначення ефективності реабілітаційних заходів, стану здоров'я і ступеня соціальної адаптації.

Повторний огляд осіб з інвалідністю, а також осіб, інвалідність яких встановлено **без зазначення строку проведення повторного огляду**, проводиться **раніше від зазначеного строку за заявою такої особи** або інших зацікавлених осіб у разі настання змін у стані здоров'я і працездатності або за рішенням суду.

У разі незгоди громадянина з рішенням районної, міжрайонної, міської медико-соціальної експертної комісії він має право подати протягом місяця письмову заяву до обласної, центральної міської

медико-соціальної експертної комісії або до комісії, в якій він проходить огляд, чи до відповідного управління охорони здоров'я.

**Соціальний захист осіб з інвалідністю** — це складова частина діяльності держави, спрямована на забезпечення для осіб з інвалідністю *прав і можливостей нарівні з іншими громадянами.*

#### **Основні заходи захисту осіб з інвалідністю:**

- надання пенсії;
- надання державної допомоги;
- компенсаційні та інші виплати;
- пільги;
- соціальні послуги;
- реабілітаційні заходи;
- установа опіки, забезпечення стороннього догляду.

**Соціальна допомога** — періодичні або регулярні заходи, що сприяють усуненню або зменшенню соціальної недостатності людей з обмеженими можливостями. Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у **створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті.**

#### **Ці заходи передбачають:**

- виявлення та усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів — до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту;
- охорона здоров'я;
- надання пристосованого житла;
- сприяння громадській діяльності;
- гарантована соціальна допомога у формі грошових виплат (пенсії, грошова допомога, одноразові виплати);
- забезпечення технічними та іншими засобами: автомобілями, крісло-візками, протезно-ортопедичними виробами, друкованими виданнями зі спеціальним шрифтом, звукопідсилювальною апаратурою та сигналізаторами;

- побутове обслуговування;
- надання послуг з медичної, соціальної, професійної реабілітації;
- установа опіки (піклування) або забезпечення стороннього догляду.

*Види потрібної матеріальної, соціально-побутової і медичної допомоги особам з інвалідністю визначаються органами медико-соціальної експертизи в індивідуальній програмі реабілітації.*

### **Реабілітація осіб з інвалідністю —**

*це система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на допомогу у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами і виробами медичного призначення.*

### **Індивідуальна програма реабілітації —**

це комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії.

### **Державні органи, які здійснюють управління соціальним забезпеченням осіб з інвалідністю:**

- центральні органи виконавчої влади;
- місцеві органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- Фонд соціального захисту інвалідів.

Фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі Фонду соціального захисту інвалідів, місцевих бюджетів, а також органами місцевого самоврядування за місцевими програмами соціального захисту окремих категорій населення за рахунок коштів місцевих бюджетів.

**Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю України створено з метою фінансування державних соціальних програм для підтримки і захисту людей з особливими потребами.**

**Основні завдання Фонду:**

- 1) фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю;*
- 2) забезпечення заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення робочих місць.*

**Відповідно до покладених на нього завдань Фонд і його територіальні відділення здійснюють широке коло повноважень**

### **1. Забезпечення трудових прав осіб з інвалідністю:**

- реєстрація та облік підприємств, установ, організацій, які виконують найману працю; збір сум адміністративно-господарських санкцій та пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю;
- облік зазначених сум і використання їх для створення спеціальних робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, забезпечення функціонування реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, фінансування заходів, спрямованих на фізкультурно-спортивну реабілітацію осіб з інвалідністю, фінансування витрат на професійну підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку осіб з інвалідністю;
- ведення претензійно-позовної роботи в судах різних інстанцій з приводу трудових відносин осіб з інвалідністю;
- здійснення контролю за цільовим та ефективним використанням коштів розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, а також коштів, наданих у формі фінансової допомоги, цільової позики і дотації на створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю;
- наповнення централізованого банку даних з проблем інвалідності інформацією щодо створення робочих місць, кількості осіб з інвалідністю, яким оплачено навчання, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації;



- сприяння створенню робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю шляхом надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій заявникам-роботодавцям;
- розроблення відповідних пропозицій для Мінсоцполітики стосовно потреби такої допомоги;
- участь у розробленні та вдосконаленні актів законодавства у сфері соціального захисту і працевлаштування, зокрема створення робочих місць для осіб з інвалідністю;
- забезпечення функціонування та ведення Єдиного інформаційного автоматизованого банку даних Фонду щодо реєстрації роботодавців і даних про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю.

## **2. Організація різнобічних форм соціальної допомоги особам з інвалідністю:**

- фінансування програм щодо соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, забезпечення їх санаторно-курортним лікуванням;
- розподіл бюджетних коштів, передбачених на відшкодування громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, витрат на лікування в закладах охорони здоров'я на території України, придбання ліків тощо;
- моніторинг забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, санаторно-курортним лікуванням, виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації;
- збір благодійних внесків підприємств, установ, організацій і громадян та спрямування їх на заходи щодо соціального захисту осіб з інвалідністю.

## **3. Збір, аналіз та узагальнення інформації, ведення обліку, діловодства та зберігання документів з питань соціального захисту осіб з інвалідністю:**

- збір та узагальнення інформації для Міністерства соцполітики щодо потреби на утримання стаціонарних відділень первинного і складного протезування та ортезування;
- збір та узагальнення інформації в кількісних і вартісних показниках щодо потреби у забезпеченні осіб з інвалідністю

автомобілями, санаторно-курортним лікуванням, а також потреби в забезпеченні осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб технічними й іншими засобами реабілітації;

- формування пропозицій щодо граничних цін на технічні та інші засоби реабілітації, вироби підвищеної функціональності за новітніми технологіями для учасників антитерористичної операції, а також щодо формування граничних цін на технічні та інші засоби реабілітації, що виготовляють за індивідуальним замовленням;
- взаємодія з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними установами та організаціями з питань щодо соціального захисту осіб з інвалідністю, забезпечує реалізацію міжнародних проєктів і програм.

### **Громадські організації осіб з інвалідністю**

Такі організації створюються для обстоювання рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю та їхнього соціального захисту.

Представники всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, їхніх спілок *залучаються до складу колегій і консультативно-дорадчих органів центральних органів виконавчої влади.*

Зареєстровані в законному порядку громадські організації осіб з інвалідністю та їхні спілки *мають право здійснювати необхідну господарську діяльність* як без мети отримання прибутку, так і підприємницьку діяльність. Такі підприємства та організації *мають право на пільги із сплати податків і зборів.*

### **Працевлаштування**

Держава забезпечує особам з інвалідністю *право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю*, яка не заборонена законом. Підприємства, установи і організації за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів у разі потреби *створюють спеціальні робочі місця* для працевлаштування осіб з інвалідністю, здійснюючи для цього адаптацію основного і додаткового обладнання, технічного оснащення і пристосування тощо з урахуванням обмежених можливостей осіб з інвалідністю. Відмова в укладенні трудового договору або у просуванні по службі, звільнення з ініціативи адміністрації, переведення особи з інвалідністю на іншу роботу без її згоди з мотивів інвалідності не допускається.

Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється **норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю в розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників** облікового складу за рік, а якщо працює від восьми до 25 осіб — у кількості одного робочого місця.

### **Освіта і професійна підготовка**

Держава гарантує особам з інвалідністю дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їхнім здібностям і можливостям.

Навчальні заклади надають освітні послуги особам з інвалідністю **нарівні з іншими громадянами**, у тому числі шляхом створення належного кадрового, матеріально-технічного забезпечення і забезпечення розумного пристосування, що **враховує індивідуальні потреби особи з інвалідністю**.

Професійна підготовка або перепідготовка осіб з інвалідністю здійснюється з **урахуванням медичних показань і протипоказань для наступної трудової діяльності**. Вибір форм і методів професійної підготовки провадиться **згідно з висновками медико-соціальної експертизи**.

**Спеціальні умови для здобуття вищої освіти** за державним замовленням і за рахунок цільових пільгових державних кредитів надаються:

- особам з інвалідністю, які не спроможні відвідувати навчальний заклад (за рекомендацією органів охорони здоров'я і соціального захисту населення);
- особам, у яких є захворювання, зазначені в Переліку захворювань і патологічних станів, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього незалежного оцінювання;
- особам з інвалідністю I, II груп і дітям з інвалідністю віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю.

Після закінчення навчального закладу особам з інвалідністю надається **право вибору місця роботи** з наявних варіантів або надається за їхнім бажанням право вільного працевлаштування.

**Створення умов для безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення**

- На об'єктах фізичного оточення й у транспорті загального користування розміщуються знаки, що застосовуються в міжнародній практиці для **позначення їх доступності для осіб з інвалідністю**.

- Інформація, що оприлюднюється, дублюється **шрифтом Брайля**.
- Нумерація поверхів, кабінетів на об'єктах фізичного оточення наноситься **шрифтом Брайля**.
- Планування і забудова населених пунктів, формування мікрорайонів, проектування, будівництво і реконструкція об'єктів фізичного оточення **без пристосування для використання особами з інвалідністю не допускаються**.
- Підприємства, організації та фізичні особи — підприємці, що здійснюють транспортне обслуговування населення, зобов'язані забезпечити **спеціальне обладнання транспортних засобів, вокзалів, аеропортів та інших об'єктів**.
- Транспортні засоби загального користування, що виготовляються в Україні або ввозяться на митну територію України, мають бути **пристосовані для користування** особами з інвалідністю з вадами зору, слуху та з ураженнями опорно-рухового апарату.
- Особи з інвалідністю та сім'ї, в яких є діти з інвалідністю, мають переважне **право на поліпшення житлових умов**.
- Діти з інвалідністю з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у сім'ях піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, державних або інших соціальних установах, після досягнення повноліття **мають право на позачергове одержання житла і матеріальну допомогу на його упорядження** в разі, якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя.
- Особи з інвалідністю забезпечуються **засобами спілкування**, що полегшують їхню взаємодію між собою і з іншими категоріями населення.

## РОЗДІЛ 13

# НЕДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Поняття про недержавний сектор надання соціальних послуг. Зміст поняття «недержавна організація», види недержавних добровільних організацій (НДО). Механізм державної підтримки недержавних добровільних організацій. Соціальне замовлення як механізм розв'язання соціальних проблем. Функції недержавних організацій. На кого поширюються соціальні послуги недержавних організацій. Удосконалення діяльності НДО з надання соціальних послуг.

Актуалізація нових форм участі громади у розв'язанні соціальних проблем є надзвичайно важливою на сучасному етапі розвитку українського суспільства, у період політичних та економічних змін, іншого роду трансформацій. Саме в такі непрості часи держава повинна скеровувати свої зусилля перш за все на допомогу потребуючим — нужденним, беручи на себе зобов'язання їхнього соціального захисту. Оскільки Україна перебуває у процесі реформування системи соціальних послуг, то особливої уваги потребує в цьому контексті розв'язання проблем надавачів соціальних послуг недержавного сектору. Саме становлення України як соціальної та демократичної держави тісно пов'язано і з розвитком недержавного сектору.

Надання соціального захисту й отримання соціальних послуг — це, традиційно, прерогатива держави. Згідно з чинним законодавством, а саме у статті 46 Конституції України, зазначено, що право на соціальний захист громадян реалізується шляхом створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

У Законі України «Про соціальні послуги» зазначено, що основними суб'єктами — надавачами соціальних послуг в Україні є державні та комунальні установи, заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні особи, що створені відповідно до законодавства, які фінансуються з державного і місцевого бюджетів та виконують соціальні функції держави з надання соціальних послуг і не мають на меті отримання прибутку.

Проте постійне збільшення кількості громадян, які потребують соціального забезпечення шляхом отримання соціальних послуг, призводить до того, що держава не має можливості вповні забезпечити надання соціальних послуг усім, хто їх потребує, а також не в змозі гарантувати якість цих послуг, урахувавши обмеженість розміру видатків з бюджету на зазначені цілі. Ось тут недержавні суб'єкти — надавачі соціальних послуг і могли б надавати такі соціальні послуги державі.

Статтею 12 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено, що сфера надання соціальних послуг заснована на використанні та розвитку всіх форм власності і складається з державного та недержавного секторів.

**До державного сектору, відповідно до законодавства, належать такі суб'єкти надання соціальних послуг дітям, молоді та жінкам, як органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, служби у справах дітей та інші служби й установи, що перебувають у державній або комунальній власності.**

Однак період кризи, зокрема, дає можливість для розвитку нових ініціатив, які виходять із середовища небайдужих громадян, різного роду громадських об'єднань, організацій, асоціацій, що об'єднують представників різних об'єктів соціальної політики. Розглянемо детальніше роль і місце недержавного сектору в наданні соціальних послуг у порівнянні з державним.

**Недержавний сектор** надання соціальних послуг *менш розгалужений*. Але, для прикладу, у зарубіжних країнах соціальну політику провадять відповідні організації недержавної інфраструктури: органи систем соціального партнерства, недержавні (некомерційні) організації, фонди. Тоді як в Україні проблемами соціальної сфери займаються недержавні неприбуткові організації, які за законодавством України можуть

мати такі форми: *громадські організації, благодійні організації, благодійні фонди, кредитні спілки.*

**Діяльність громадських, недержавних організацій (НДО) відповідно до їхнього типового статусу спрямована на задоволення потреб їхніх членів через реалізацію функцій, які держава не може або не хоче виконувати.**

Відповідно до створення ринку та демонополізації соціальних послуг, *усі надавачі соціальних послуг працюють у рівних умовах*, незалежно від їхньої форми власності та підпорядкування і *мають відповідати єдиним критеріям:*

- зазначення у статутних документах діяльності з надання соціальних послуг;
- дотримання стандартів;
- відповідна кваліфікація / фаховий рівень працівників і проходження ними медогляду;
- відсутність заборгованості за обов'язковими платежами;
- відповідна матеріально-технічна база, наявність приміщення, автотранспорту, можливість забезпечення харчуванням / відповідно до змісту послуг.

Стаття 1 Закону України «Про громадські об'єднання» містить визначення громадських і недержавних організацій. Так, **«громадською організацією»** є це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є неприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку». Слід зауважити, що поняття **«громадські організації»** звичне для української наукової літератури і практики, майже відсутнє або лише іноді вживається в іноземній правовій літературі та нормативних актах. За кордоном найчастіше застосовують терміни «спілки», «асоціації», «об'єднання» і т. ін.

Стосовно визначення змісту поняття **«недержавна організація»**, то сама її багатозначна і багатовекторна сутність призвела до того, що в науковій літературі немає єдиного визначення недержавної організації.

Зростає роль недержавних організацій — громадських і благодійних — для захисту прав людини, у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, культури, спорту тощо. Це своєрідний

*третій сектор* сучасного громадянського суспільства, який заснований на добровільній активності небайдужих громадян і є неприбутковим, неурядовим, некомерційним, незалежним, благодійним.

Можна констатувати, що є певна кількість громадян (і вона збільшується), яким держава гарантує право на соціальну допомогу / соціальний захист, а вони звертаються до недержавних організацій, які допомагають їм долати життєві труднощі, розв'язувати їхні проблеми. Видається, що держава як соціальна інституція неспроможна адекватно реагувати на потреби людей, що зростають або змінюються.

Окрім можливості вияву громадянської активності, ці неприбуткові об'єднання забезпечують робочі місця для певного контингенту людей, надають соціально важливі інвалідам, багатодітним, малозабезпеченим та іншим соціально незахищеним категоріям громадян, таким чином зменшуючи тиск на державний бюджет. Саме через ці організації здебільшого внутрішні бізнесові структури та міжнародні донори надають кошти для здійснення в Україні соціальних проєктів.

*Особливістю розвитку недержавного сектору в соціальному забезпеченні є те, що в основному його організації поширюють свою діяльність на громаду конкретного населеного пункту — міста, об'єднаної територіальної громади. І лише 8 % таких організацій мають статус всеукраїнських, міжнародних недержавних організацій.*

Це свідчить про зростаючу зацікавленість у розв'язанні проблем на місцевому рівні, перш за все в облаштуванні свого життєвого простору, а тому і легше отримання фінансових ресурсів для реалізації конкретних проєктів на рівні громади. Недержавні організації, зазвичай, провадять свою роботу на території окремого населеного пункту, краще знаючи його проблеми, а завдяки своїй мобільності та новітнім методам роботи із соціально вразливими категоріями населення здатні швидко прореагувати, виявивши і забезпечивши потребуючих громадян потрібною допомогою чи опікою, тим самим сприяючи розвиткові конкурентоспроможних соціальних послуг. Такі організації, маючи певний позитивний досвід роботи у громаді та її довіру, і можуть виконувати навіть такі функції, які держава не може виконати, наприклад, через залучення значних адміністративних чи фінансових ресурсів.

До **недержавного сектору** соціального обслуговування належать також **фізичні особи, які надають соціальні послуги**. Відповідно до статті 17 Закону України «Про соціальні послуги» основні вимоги, що вису-



ваються до фізичних осіб, які надають соціальні послуги, є відповідна освіта й особисті якості. Статтею 7 цього Закону зазначено, що фізичним особам, які надають соціальні послуги, призначають і виплачують компенсаційні виплати в порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України. Відповідно до Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 року № 558, **щомісячна компенсаційна виплата призначається непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги (крім осіб, яких обслуговують соціальні служби)**. Однак щомісячна компенсаційна виплата не залежить від кількості, якості та обсягу витрат наданих послуг, її розмір є фіксованим і досить низьким, а призначається така виплата лише непрацюючим особам, які надають соціальні послуги, що, у свою чергу, не може слугувати як міра заохочення фізичних осіб до надання соціальних послуг особам, які цього потребують.

**Найпоширенішим в Україні** механізмом державної підтримки НДО є **субсидії**, які надаються організаціям на їхню статутну діяльність. Субсидювання як механізм державної підтримки виражається в безоплатному (або на пільгових умовах) наданні матеріальних засобів — приміщення, обладнання, пільгові умови оренди приміщень чи землі. Субсидії надають за визначеними державою критеріями. Фактично — лише окремим організаціям, до яких належать, зазвичай, *всеукраїнські громадські організації інвалідів, ветеранів, всеукраїнські молодіжні організації*.

Крім субсидій, механізмом державної підтримки НДО може бути **надання грантів** на виконання одноразових соціальних проектів. *Метою надання грантів* є сприяння інноваційній діяльності в соціальній сфері, зокрема і галузях молодіжної політики та громадської просвіти. Механізм їх реалізації можливий за таких умов:

1) наявність достатньої кількості фінансових ресурсів у місцевих бюджетах;

2) організація повною мірою має відображати інтереси місцевої влади.

**Соціальне замовлення** — це комплекс заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на реалізацію загальнодержавних і місцевих цільових соціальних програм, соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом укладення соціальних контрактів на конкурсній основі.

Найбільш ефективним для підтримки НДО соціальної сфери у країнах Європи визнане **соціальне замовлення**.

По суті, соціальне замовлення є механізмом виявлення й відбору ефективної, раціональної для розв'язання конкретних соціальних проблем громадської ініціативи та забезпечення її подальшої підтримки на підставі контракту.

*Соціальне замовлення як механізм розв'язання соціальних проблем є найефективнішим у тих ділянках соціальної сфери, де гострота соціальних проблем є максимальною і де участь недержавних організацій може бути найбільш корисною.* Соціальне замовлення має забезпечити підвищення ефективності використання бюджетних і позабюджетних коштів, які спрямовуються на розв'язання соціальних проблем міста, сприяти залученню додаткових ресурсів до соціальної сфери, підвищенню адресності та доступності соціальних послуг, адекватному перерозподілові соціальної відповідальності між державою і суспільством, підвищенню довіри населення до влади. Оскільки місцеві бюджети в Україні здебільшого фінансово обмежені, тому механізм соціального замовлення визнається більш ефективним і раціональним, ніж субсидії. Вагомими є переваги замовлення: гнучкість адміністративних і бюджетних регламентів, відносно низька собівартість, більша ефективність роботи з клієнтами. Завдяки використанню механізму соціального замовлення досягаються економія адміністративних ресурсів і бюджетних коштів органів влади, адже створення та утримання нових інституцій і нового штату працівників обтяжує бюджети, а звичайна купівля послуг обходиться значно дешевше. Важливо й те, що в разі невиконання умов чи низької якості послуг, контракт із недержавними надавачами можна розірвати (або продовжити в разі потреби), що неможливо зробити з державною установою.

Однак в Україні лише 20 % недержавних організацій, які розв'язують соціальні проблеми, отримують фінансову підтримку від органів влади (у середньому 17 % у загальному бюджеті цих організацій); 10 % — мають доходи від комерційної діяльності, наприклад, від соціального підприємництва. Частка доходів від такої діяльності становить у середньому 4 % від бюджету організації (для прикладу, порівнюючи джерела щодо частки різних джерел фінансування НДО розвинених країн). Так, неурядові сервісні організації у Великобританії отримують від держави 26 % фінансування, власних доходів — до 35 %. НДО Фінляндії мають до 57 % державного фінансування і до 38 % — власних доходів. У Німеччи-

ні функції надання соціальних послуг передані недержавним суб'єктам і тому зрозуміло, що відсоток державного фінансування НДО у цій країні достатньо високий — 83 %, власні доходи становлять 10 % від загального бюджету організації.

#### **Переваги недержавних організацій:**

- можуть використовувати ресурси волонтерської праці, ініціативності та активності членів організації;
- психологічна підтримка на засадах принципу «рівний рівному»;
- використання альтернативних матеріальних ресурсів у формі пожертв, грантів, членських внесків, спрямування доходів від власної підприємницької діяльності для розвитку соціальних послуг;
- поєднання надання державою соціальних послуг і делегування цього права (щодо окремих видів послуг) НДО на контрактній основі.

#### **Функції недержавних організацій:**

- безпосереднє адресне надання соціальних послуг на рівні громади;
- вивчення потреб та очікувань клієнтів;
- збір і акумулювання інформації про попит на послуги і зміни соціальної ситуації у громаді;
- участь у формуванні місцевих соціальних програм і планування розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні;
- здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та ефективністю місцевих соціальних програм.

#### **На кого поширюються соціальні послуги недержавних організацій?**

##### ***Спектр послуг НДО охоплює такі соціальні сфери:***

- надання соціальних послуг людям з інвалідністю;
- соціальна реабілітація;
- робота з дітьми та молоддю;
- допомога сім'ям з дітьми з інвалідністю;
- соціальна профілактика негативних явищ серед молоді;
- протидія поширенню епідемії ВІЛ / СНІДу;
- робота з безхатьками і безпритульними;
- захист психічного здоров'я шляхом психолого-педагогічного консультування тощо.

#### **Проблеми у функціонуванні недержавних організацій:**

- державні закупівлі соціальних послуг зазвичай здійснюються лише в державних установах;

- державне фінансування проєктів громадських організацій поширюється тільки на обмежене коло організацій, а саме: організації інвалідів, ветеранів, молодіжні та дитячі громадські організації;
- не мають права на державне фінансування організації, що працюють із багатодітними сім'ями або невиліковно хворими.

У результаті — обмежений характер участі НДО на ринку соціальних послуг і недостатній рівень державних соціальних послуг гальмують розв'язання важливих соціальних проблем.

**Українське законодавство** також має низку прогалин, які заважають розвиткові недержавного сектору на ринку соціальних послуг. Це:

- відсутність універсальних стандартів соціальних послуг, які б установлювали рівні вимоги до послуг і суб'єктів, незалежно від їхньої форми власності;
- відсутність єдиного переліку соціальних послуг і цільових груп, яким вони гарантовані;
- відсутність бюджетних коштів для фінансування послуг недержавних організацій;
- нечіткі умови ліцензування професійної діяльності з надання соціальних послуг;
- відсутність пільг на здійснення суспільно корисної діяльності.

**Труднощі та проблеми у функціонуванні НДО** виникають через низку чинників. Зокрема,

- недосконала чинна законодавча база у сфері діяльності недержавного сектору надання соціальних послуг;
- брак балансу повноважень між державою, що володіє ресурсами, і суб'єктами, які мають знання і досвід, а головне — бажання, для розв'язання конкретних соціальних проблем;
- відсутність або слабка співпраця з державними структурами та іншими громадським організаціями;
- недостатнє матеріально-технічне, кадрове, фінансове, інформаційне забезпечення.

**Що потрібно зробити для поліпшення діяльності НДО з надання соціальних послуг?**

#### 1. Удосконалити нормативно-правову базу:

- внести зміни до Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»;
- розробити комплекс нормативних документів щодо мінімальних стандартів соціальних послуг;

- внести зміни до Бюджетного кодексу;
- розробити нормативну базу для соціального замовлення.

## **2. Забезпечення професійними кадрами:**

- удосконалити систему підготовки фахівців служб і закладів, які надають соціальні послуги;
- розробити порядок підвищення кваліфікації та акредитації фахівців соціальних закладів усіх форм власності. Такий порядок повинен визнавати сертифікати недержавних курсів, служб та організацій про пройдене навчання і враховувати як підтвердження про підвищення кваліфікації;
- розробити вимоги до кваліфікаційного рівня фахівців незалежно від форми власності та підпорядкування суб'єктів;
- запровадити систему підготовки соціальних працівників на робочому місці, у тому числі — за спеціалізацією щодо роботи з окремими групами клієнтів.

## **3. Провести державний моніторинг програм із надання соціальних послуг:**

- розробити систему показників якості та ефективності соціальних послуг і включити їх у загальну державну систему контролю за виконанням соціальних програм. Методи проведення моніторингу і показники ефективності повинні виходити з аспектів поліпшення якості життя клієнтів — отримувачів послуг;
- провести дослідження щодо спроможності недержавних надавачів соціальних послуг, визначити їхні потужність і потенціал;
- сформувати базу даних таких надавачів;
- упровадити систему електронної звітності суб'єктів надання послуг, органів влади та інспекцій щодо якості й ефективності соціальних послуг.

## **4. Упровадити в місцевих органах соціального захисту процедури вивчення потреб у соціальних послугах:**

- розробити й упровадити методику вивчення потреб місцевих громад у соціальних послугах;
- планувати соціальне замовлення і відповідне надання послуг у громаді на підставі виявлених потреб;
- провести навчання працівників та органів місцевої влади з питань визначення потреб і планування соціальних послуг тощо.

Крім того, НДО надають хороші можливості для самореалізації громадян, обстоюють гнучкість і новаторство, виступають

за реформи та швидко пристосовуються до змін. Разом з тим «третій сектор» України все ще перебуває в перехідному періоді розвитку, який характеризується недостатньою інституційною оформленістю і фінансовою нестабільністю, що спричиняє досить нестабільну діяльність громадських організацій;

- забезпечити доступ недержавних суб'єктів до державного фінансування, зважаючи на те, що вказані суб'єкти беруть на себе частину функцій держави у сфері надання соціальних послуг. Згідно зі статтею 14 Закону України «Про соціальні послуги» фінансування соціальних послуг і програм їхнього розвитку здійснюється за рахунок державного і місцевих бюджетів, однак бюджетним законодавством передбачається фінансування не окремих видів соціальних послуг, а надання коштів на утримання конкретних державних соціальних установ, які здійснюють надання соціальних послуг.

***Реалізація змін, що пропонуються, дозволить не лише спростити доступ недержавних суб'єктів — надавачів соціальних послуг до ринку соціальних послуг в Україні, а й підвищити якість послуг, що надаються такими організаціями.***

## РОЗДІЛ 14

# МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Професійна етика та її особливості. Етика соціального працівника. Деонтологія соціальної роботи. Фахові цінності і принципи в соціальній роботі. Етичні дилеми і ціннісні суперечності, що можуть виникати під час практичної діяльності соціального працівника. Практичні поради соціальному працівникові щодо питання встановлення професійних меж і подолання синдрому «вигорання» у своїй діяльності.

### Професійна етика та її особливості Етика соціального працівника

**Професійна етика — одна з фундаментальних теоретичних основ будь-якої професійної діяльності.**

*Професійна етика* — наука про професійну мораль як сукупність ідеалів та цінностей, етичних принципів і норм поведінки, які відображають суть професії та забезпечують взаємовідносини між людьми, що складаються у процесі праці і виходять із змісту їхньої професійної діяльності.

Основними завданнями професійної етики є:

- систематизація накопиченого у процесі історичної практики досвіду, характерного для цього виду діяльності;
- узагальнення і вдосконалення його відповідно до вдосконалення цього виду діяльності;

- вплив на свідомість спеціаліста з метою вдосконалення його як особистості і професіонала;
- сприяння більш повному та ефективному вирішенню професійних завдань.

**Етика в соціальній роботі** — одна з невід’ємних складових щоденної діяльності. Знання теоретичних основ, законодавчих передумов сприяє найбільш ефективному розв’язанню проблем. Глибоке знання норм і принципів професійної етики, обов’язкове і творче застосування їх у щоденній діяльності допомагає соціальному працівникові здійснювати співпрацю з клієнтами, їхніми близькими, колегами, представниками суспільних, державних і недержавних організацій і закладів.

**Етика соціальної роботи** — учення про моральні основи професійної соціальної діяльності з надання допомоги окремим особам категорій, що їх потребують, соціальним групам і спільнотам, посиленню чи відновленню їхньої здатності до функціонування та створення сприятливих умов для досягнення цих цілей, морально-етичних норм поведінки спеціалістів із соціальної роботи, працівників соціальних служб. Етика соціальної роботи — специфічний прояв загальної етики в соціальному обслуговуванні населення.

**Об’єкт** вивчення етики соціальної роботи — професійна мораль спеціалістів.

**Предмет** — етичні відносини, що виникають у процесі роботи, етична свідомість та етичні дії соціального працівника.

**Мета** — забезпечення і підтримання змісту та суті професійної діяльності, які узгоджуються із соціальною потребою.

**Завдання** етики соціальної роботи:

- нормативна регламентація відносин, поведінки і дій окремих представників професійної групи та їхніх об’єднань;
- формування відповідної етичної свідомості спеціалістів соціальної сфери.

Етику соціальної роботи доцільно розглядати як науку про моральні цінності вчинків і поведінки соціального працівника в галузі діяльності, а мораль, відповідно як вимоги, які висувають до реальної поведінки соціального працівника у процесі виконання ним службових обов’язків і побудови взаємовідносин з клієнтами та їхнім оточенням.

Фахівці із соціальної роботи за специфікою своєї діяльності мають бути порадниками, помічниками, посередниками між соціально вразли-



вими громадянами і суспільством. Важливою умовою успішної діяльності соціального працівника є володіння законами, нормами і прийомами професійної поведінки, умінням спілкуватися з людьми, викликати в них довіру, повагу, прагнення до співпраці тощо. Міжнародна федерація соціальних працівників у нормативному документі «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» зазначає, що саме «етична обізнаність є необхідною складовою професійної практики будь-якого соціального працівника».

У *Міжнародній декларації етичних принципів соціальної роботи* виділяють основні **групи цінностей соціальної роботи**:

- Цінності, що відображають специфіку професійної діяльності альтруїстичного характеру.
- Цінності етичної відповідальності перед професією.
- Цінності, пов'язані з потребою самореалізації, самоствердження і самовдосконалення особистості соціального працівника й досягнення професіоналізму в діяльності.

Соціальний працівник здійснює свою діяльність у ціннісно орієнтованому світі, де кожен вчинок, мета, мотив, засіб досягнення мети чи навіть *намір може отримати оцінку щодо відповідності його моральним нормам, тобто уявленням суспільства або мікросоціуму про добро і зло.*

**Вищою метою і мірилом моральності діяльності** соціального працівника може бути лише *благо клієнта і суспільства.*

Дії соціального працівника повинні включати *специфічні моральні мотиви* його професійної діяльності, оскільки головним змістом його професійної діяльності та значущим кінцевим результатом є досягнення блага клієнта, розв'язання його проблем.

У *соціальній роботі особливу роль відіграє внутрішня мотивація.* Мотивами тут найчастіше виступають **зміст** виконуваної роботи, **процес** трудової діяльності, її кінцевий **результат.**

**Позитивна мотивація діяльності соціального працівника** визначається:

- особистісним почуттям бути потрібним людям;
- почуттям відповідальності за клієнта;
- потребою бути корисним і творити добро;
- готовністю захищати слабкого;
- радістю за добробут свого клієнта;
- гордістю за успіхи клієнта тощо.

Для досягнення поставленої мети соціальний працівник використовує *всі доступні йому легальні засоби* — від матеріальних до духовних. При виборі засобів варто керуватися етичними принципами. Соціальний працівник повинен передбачати, до яких наслідків може призвести не тільки *досягнення поставленої мети, а й застосування обраних ним засобів досягнення мети.*

*Дії повинні ґрунтуватися на розумінні й знанні їхньої корисності клієнтові та суспільству, здійснюватися на основі поваги до клієнта і його соціального оточення, турботи про їхню гідність і справжній добробут.*

### **Етичні принципи соціального працівника**

**Дотримання розумних інтересів клієнта.** Соціальний працівник, розпочинаючи роботу, має піклуватися, передусім, про те, щоб принести найбільшу користь клієнтові та суспільству. Соціальний працівник мусить допомогти клієнтові визначити пріоритетність проблем, що виникли, а також створити умови для самопомоги клієнтові.

**Особиста відповідальність соціального працівника за небажані для клієнта і суспільства наслідки його дій.** Розробляючи разом із клієнтом алгоритм спільних дій, соціальний працівник, володіючи арсеналом потрібних знань не тільки щодо сутності проблеми клієнта і його потреб, а й щодо можливостей системи соціального захисту для її розв'язання, кількості та якості потрібних засобів, несе персональну відповідальність за наслідки свого рішення.

**Визнання права клієнта щодо ухвалення самостійного рішення на будь-якому етапі спільних дій.** Визнання цього права клієнта — це вияв поваги до прав людини в цілому. Клієнт як особистість має бути наділений усіма правами людини, у тому числі й правом самостійно визначати свою долю, стиль і спосіб життя, мати власні переконання, погляди. Розпочинаючи роботу з надання соціальної послуги, соціальний працівник з'ясує не тільки проблеми і потреби клієнта, а і його бачення проблеми, можливі варіанти її розв'язання, кінцевий результат спільних дій. У будь-якому разі останнє слово залишається за клієнтом, оскільки він має право самостійно вирішувати свою долю на основі власного життєвого досвіду, потреб і світогляду.

**Прийняття клієнта таким, яким він є.** Соціальний працівник не має права висувати до всіх клієнтів однакові вимоги і надавати однакові рекомендації, не враховуючи особистісний фактор та відповідні обста-

вини. Ігнорування цього принципу значною мірою може знизити ефективність подальшої роботи, призвести до втрати довірливих стосунків між соціальним працівником і клієнтом.

**Відсутність упереджень стосовно клієнта** — необхідна умова для налагодження партнерських стосунків з ним. Розпочинаючи роботу з клієнтом, соціальний працівник мусить пам'ятати, що кожна людина неповторна і має свої власні погляди, переконання, ідеї, інтереси, думки. Навіть якщо погляди і переконання клієнта повністю суперечать поглядам і переконанням соціального працівника, він має тактовно викласти свою позицію, не наполягаючи на ній.

**Конфіденційність** — один із провідних принципів співробітництва між соціальним працівником і клієнтом. Усе, що стосується клієнта, його особистого життя і проблем, які виникли, є конфіденційною інформацією. Інформація про клієнта може бути повідомлена третім особам лише з безпосередньої згоди клієнта і з метою ефективного розв'язання наявної проблеми.

**Доброзичливість** — основа моральної культури соціального працівника, принцип професійної етики й одна з необхідних умов для налагодження ефективної взаємодії з клієнтом. Доброзичливе ставлення до клієнта має спостерігатися на всіх етапах співпраці з ним: від моменту знайомства до етапу обговорення кінцевих результатів спільної взаємодії.

**Безкорисливість** — необхідний принцип етики соціального працівника. Проявляється, насамперед, у тому, що спеціаліст із соціальної роботи намагається зробити якомога більше для свого клієнта, ніж це обумовлено посадовими інструкціями чи функціональними обов'язками, не сподіваючись на додаткову винагороду.

**Чесність і відкритість** у взаємостосунках соціального працівника і клієнта є однією з основ взаємної довіри та поваги, що значною мірою впливає на формування між ними партнерських стосунків. Соціальний працівник не має права приховувати від клієнта інформацію, навіть із негативним забарвленням, а навпаки, він повинен, у делікатній формі повідомляти про результати дій, разом аналізувати причини невдач і визначати шляхи щодо найбільш ефективних дій і результатів.

**Повнота інформування клієнта про заплановані заходи** потрібна для активізації особистості клієнта: він має бути повноправним суб'єктом процесу ухвалення рішення, а не пасивним об'єктом впливу.

## Деонтологія соціальної роботи

*Деонтологія соціальної роботи — це комплекс норм, постанов і розпоряджень про обов'язок і професійні вимоги, відповідальність соціального працівника (трудового колективу установи соціального захисту) перед суспільством і державою, перед соціальною роботою як професією і соціальним інститутом, перед колегами і перед клієнтом соціальної служби.*

Учення про обов'язок є ядром кожної професійної етичної системи. Поняття «деонтологія» істотно вужче від поняття «професійна етика». Якщо етика розкриває сутність професійного обов'язку, то деонтологія виявляє специфіку його реалізації в конкретних видах взаємин. Саме тому в деонтології так яскраво відображено поєднання моральних і професійних компонентів у поведінці й діях фахівця.

**Обов'язок — одна з найважливіших категорій як загальної, так і професійної етики, оскільки вона виражає суспільні і професійні зв'язки фахівця і є сукупністю його обов'язків перед державою, суспільством, колегами, професією, клієнтами, перед собою і відповідальністю перед ними.**

Свідомість свого обов'язку визначає поведінку фахівця, вибір ним певних норм моралі, яких він дотримується у своїй повсякденній практичній діяльності. На відміну від професійних вимог, професійний обов'язок сприймається фахівцем не як щось, нав'язане ззовні, а як внутрішня моральна потреба, глибока переконаність у необхідності визначених дій.

У категорії «обов'язок» яскраво виявляється соціальний характер діяльності соціального працівника і нормативний характер професійної етики.

Специфічний зміст і основні риси обов'язку соціального працівника визначаються тим, що він зайнятий конкретною специфічною соціальною діяльністю, спрямованою на розв'язання проблем суспільства, соціальних груп і окремих індивідів, впливають зі змісту його професійної діяльності. Почуття обов'язку спонукує соціального працівника зіставляти, порівнювати всі свої вчинки, дії і відносини в конкретних ситуаціях з вимогами і нормами професійної моралі.

Діяльність соціального працівника поєднана з високим ступенем самостійності і моральної відповідальності, що передбачає свідоме ставлення до професійного обов'язку. Відповідальність, у свою чергу, не

є абстрактним поняттям, вона невіддільна від творчості й самостійності, уваги до людей, що оточують соціального працівника в його повсякденній практичній діяльності.

У таких ситуаціях поняття професійного обов'язку покладає обов'язки на фахівця бути здатним передбачати наслідки своєї діяльності, особливо негативні наслідки, відповідно до відомого принципу Гіппократа «не нашкодь».

Таким чином, **професійний обов'язок фахівця** — це ті вимоги, які суспільство, професія, колектив, клієнти і він сам ставлять до поведінки і дій, і те, у чому він сам відчуває потребу і за що несе відповідальність. **Обов'язок фахівця** — це низка вимог, дотримання яких стає його внутрішньою моральною потребою. Змістом професійного обов'язку соціального працівника є сукупність правових, моральних вимог і професійних стандартів, що висуває до нього його професія.

Усвідомлення соціальним працівником свого професійного обов'язку — це відображення його об'єктивних вимог в ідеях, переконаннях, почуттях, звичках, у внутрішніх мотивах професійної діяльності і втілення їх у практичній повсякденній діяльності. Таким чином, **професійний обов'язок обумовлений сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, що визначають поведінку спеціаліста. За певних умов об'єктивний і професійний обов'язок стає фактично внутрішнім моральним обов'язком соціального працівника як особистості і як представника професії. Моральний обов'язок — як глибоко усвідомлена необхідність визначеної лінії поведінки, обумовленої потребами досягнення блага в системі «людина — середовище», — для соціального працівника є продовженням професійного обов'язку і невід'ємним атрибутом професії.**

Деонтологія розкриває вимоги, які ставить суспільство до соціального працівника як до фахівця, громадянина і людини.

Деонтологія соціальної роботи містить певні принципи:

- особистої відповідальності за доручену справу як у правовому, так і в моральному аспекті;
- компетентності фахівця;
- раціонального підходу до вирішення визначених завдань;
- відповідності повноважень і відповідальності;
- правової регламентації діяльності;
- підзвітності;
- ініціативи і творчого підходу;

- організованості і дисципліни;
- контролю і перевірки виконання;
- критичного підходу до оцінки діяльності, можливостей своїх і клієнта;
- довіри і свободи дій;
- заохочення й покарання та інші.

Умовно **зміст деонтології соціальної роботи** можна розглядати на основі професійних відносин між її суб'єктами і об'єктами.

### **Фахові цінності і принципи в соціальній роботі**

Важлива роль в етиці соціальної роботи належить цінностям — засобам, які є морально-етичними орієнтирами в ухваленні рішень практичними соціальними працівниками.

**Цінності соціальної роботи — ідеї та переконання, на які спираються соціальні працівники у процесі ухвалення фахових рішень.**

Будучи солідарними у поглядах на моральні універсали, засадничі моральні принципи соціальної роботи, визнаючи особливу значущість для неї специфічних цінностей, які визначають поведінку фахівців соціальної роботи, дослідники нерідко витлумачують їх по-різному, втілюючи у своїх формулюваннях певні відтінки смислу, встановлюючи певну їхню пріоритетність. Наприклад, професор Брістольського університету Ф. Парслоу вважає, що найважливішими є такі цінності соціальної роботи:

- віра у цінність кожної особистості;
- віра у право кожного індивіда на самостійний вибір у житті;
- віра у можливість індивіда змінюватись.

В іншому ракурсі розглядає їх сучасний британський фахівець із соціальної роботи Ш. Рамон. На його погляд, у роботі з людьми з функціональними обмеженнями й проблемами психічного здоров'я соціальний працівник має дотримуватися таких цінностей:

- насамперед людина. Кожній людині повинні бути гарантовані гідність і права, навіть якщо вона в силу різних обмежень не може цілком вжити користуватися їх, усі люди є однаково цінними для суспільства і для себе;
- повага до особистості. Належне соціальне обслуговування має відповідати потребам кожної людини, її почуттю власної гідності;

- право на самовизначення (право кожного розв'язувати власні проблеми, ухвалювати раціональні й доцільні рішення, визнання того, що людина глибше за інших знає себе і має право на помилку);
- право на залежність (жоден індивід не може бути цілком самодостатнім, взаємозалежність людей є позитивним і цілком нормальним станом);
- наснаження (робота з клієнтами соціальних служб повинна вселяти їм віру в себе і свої можливості, моральних норм у соціальній роботі прагнення відновити і використовувати свої особисті громадські й людські здатності).

Позитивно впливає на фахівця соціальної роботи дотримання ним таких цінностей:

- визнання пріоритету особистості над суспільством;
- повага конфіденційності у відносинах із клієнтами;
- здатність відокремлювати особисті почуття і потреби від професійних відносин;
- прагнення до соціальних змін, подолання соціальних проблем;
- готовність до передавання знань і вмій іншим;
- повага до індивідуальних і групових відмінностей;
- прагнення до розвитку здатності клієнта допомагати самому собі;
- готовність діяти від імені клієнта, незважаючи на можливу його фрустрацію;
- прагнення до соціальної справедливості, економічного, фізичного і розумового блага всіх членів соціуму;
- прагнення до високих стандартів особистої моралі та професійної етики.

У *практичній фаховій соціальній роботі* цінності інтерпретуються в таких рекомендаціях:

- не завдавай шкоди;
- не перебільшуй ролі допомоги;
- демонструй, що ти перебуваєш поряд із клієнтом заради нього;
- будь доступним, відкритим, природним, гнучким, толерантним;
- утримуйся від критичних суджень;
- підтримуй добрі стосунки з клієнтом;
- вір у здатність клієнта до змін; перетворюй незадоволення на прагнення змін;

- орієнтуйся на прагнення і бажання клієнта; роби тільки те, що потрібно;
- спирайся на добру волю, згоду клієнта;
- допомагай людям якомога більше дізнатися про власні ресурси і можливості їх розкриття;
- збільшуй кількість варіантів вибору для клієнта;
- будь реалістичним.

### Поняття дилеми.

#### Етичні дилеми і ціннісні протиріччя, що можуть виникати під час практичної діяльності соціального працівника

Для усвідомлення людиною дилеми потрібна наявність *двох рівноцінних (однаково вигідних) для неї альтернатив*. В іншому разі ситуація буде складною, але не дилемою.

**Етична дилема — це ситуація, в якій соціальний працівник у своїй рольовій позиції не може одночасно реалізувати етичні зобов'язання перед двома учасниками процесу без порушення етичної прихильності до одного або іншого.**

Етична дилема в соціальній роботі відрізняється від дилем, що виникають поза професійною діяльністю. Однак і тут дилемою є ситуація, у якій *потрібно зробити вибір між двома рівноцінними можливостями*. Необхідність вибору визначається тим, що *суб'єкти, які беруть участь у діях соціальної роботи, мають різні, але однаково важливі інтереси, вигоди і цінності*.

Крім того, *особисті та професійні цінності соціального працівника також можуть не збігатися*.

#### Проблемні галузі:

- випробування лояльності соціального працівника на стику конфлікту інтересів;
- діяльність соціального працівника як помічника і контролера;
- конфлікт між обов'язком соціального працівника захищати інтереси клієнта і потребою діяти ефективно, корисно і раціонально.

Поряд із наведеними загальновизнаними проблемними галузями, можуть виникати *інші* етичні дилеми соціальної роботи. Наприклад:

- конфлікт між особистими і професійними цінностями соціального працівника;



- двозначність і невпевненість;
- конфлікт обов'язків та очікувань (сподівань);
- професійні знання соціального працівника і права клієнта;
- поінформованість, обізнаність;
- різні релігійні погляди соціального працівника і клієнта;
- невідповідність етнокультурних традицій учасників соціальної дії.

### **Методи розв'язання проблем базуються на основі:**

- 1) головних принципів Декларації;
- 2) етичного / морального й політичного контексту дії, тобто аналізу цінностей і сил, які становлять рамкові умови дії;
- 3) мотивів дії, тобто відстоювання вищого рівня усвідомлення цілей і намірів, на підставі яких соціальний працівник може розглядати перебіг дії;
- 4) характеру дії, тобто допомоги в аналізі морального змісту дії, наприклад, використання примусу на протипагу добровільному співробітництву, опіки на протипагу співучасті і т. д.;
- 5) наслідків, які може мати дія на різні групи, тобто аналізу наслідків різних способів дії для всіх залучених сторін як на короткотерміновій, так і на довготерміновій підставі.

## **Професійні межі в соціальній роботі**

Етика відносин соціальних працівників і клієнтів окреслює професійні межі соціальної роботи, які відповідають уявленням про те, що є допустимим у їх взаємодії.

**Професійні межі соціальної роботи — межі компетенції соціального працівника і професійної дистанції між фахівцем і клієнтом.**

Ці межі зумовлені фаховими вміннями і компетенцією, ціннісними настановами і морально-етичними нормами, умінням органічно застосовувати та поєднувати різноманітні форми і методи соціальної роботи, обов'язками соціального працівника і застосованою моделлю ухвалення рішень.

Професійні межі соціальної роботи залежать від моделей ухвалення соціальними працівниками рішень, які відповідають певним етичним концепціям і моральним принципам.

За **патерналістської моделі** соціальний працівник сприяє благу клієнта так само, як батько сприяє благу дитини. Маючи професійні знання і навички, він задовольняє потреби клієнта, самостійно ухвалюючи рішення щодо змісту, форм і методів можливої допомоги, а клієнт повинен дисципліновано виконувати всі його розпорядження.

**Інструментальна модель** налаштовує фахівця на нейтральну позицію. Він розглядає свої послуги як товар, який продають і купують. Водночас він не повинен відмовити жодній вимозі клієнта, якщо вона не суперечить законові.

**Контрактна модель** ґрунтується на рівноправності фахівця і клієнта, на визнанні прав і обов'язків обох сторін. Це означає, що фахівець мусить надавати клієнтові всю потрібну для ухвалення рішення інформацію й отримувати від нього поінформовану згоду.

З огляду на те, що в Україні розвивається низка служб для різних груп клієнтів (безробітних, дорослих людей із функціональними обмеженнями, молоді, що має залежність від наркотичних речовин, колишніх військових — учасників АТО / ООС, мешканців територій, що зазнали екологічної катастрофи, переселенців із тимчасово окупованих територій тощо), перспективним видається застосування **контрактної моделі**, яка передбачає:

- *індивідуалізацію послуг;*
- *подолання споживацького підходу до їх отримання;*
- *розширення влади і можливостей клієнта в розв'язанні власних проблем.*

Якої моделі не дотримувалися б соціальні працівники, вони *не мають права зловживати владою, використовувати вразливе становище своїх клієнтів, нав'язувати невідповідні й потенційно небезпечні для них відносини*. Водночас ці відносини **не мають** бути приятельськими, рідними, романтичними, сексуальними, оскільки все це є порушенням професійної етики.

У прагненні допомогти людині, яка потрапила у складне становище, вони, переймаючись проблемами своїх клієнтів, **забувають** про необхідність витримувати професійну дистанцію, *що спричиняє емоційне виснаження, професійні стреси, які є симптомами емоційного виснаження, виснаження, вигорання особистості*.

## Синдром «вигорання» і засоби його попередження на індивідуальному, міжперсональному рівнях і на рівні організації

**Вигорання** — стан вираженої втоми, емоційного виснаження, який характеризується втратою здатності до надання психологічної підтримки іншим, байдужим і негативним ставленням до колег і клієнтів, зниженням продуктивності, знеціненням поточних результатів і попередніх досягнень, послабленням відчуття самоактуалізації, фрустрацією та внутрішньоособистісним конфліктом під час виконання професійних обов'язків.

*Соціальні працівники «вигорають» за великих обсягів роботи, повторюваності виснажливої праці без перерв, з великою внутрішньою віддачею і без відчутного заохочення.*

Вигорання простежується також у представників тих професій, у роботі яких особиста відповідальність перевершує зовнішній контроль. Їхній діяльності властива асиметрична відповідальність за характер і результат взаємодії з клієнтом. Здебільшого, **вони перебирають на себе надмірно високу відповідальність за все, що стосується їхньої роботи.**

Людя, котрі перебувають у важкому становищі, переживають складні психологічні, соціальні та практичні проблеми, **потрібні не тільки поради, матеріальна допомога, а й співчуття.** Для них недостатньо отримати допомогу у важливій справі, їм треба відчутти, усвідомити, що **вони не самі у своїй біді.** Знаючи про це, **соціальні працівники часто бувають глибоко збентежені проблемами своїх клієнтів і їхньою нездатністю змінити свою ситуацію.**

Тому «вигорання» часто *супроводжується відчуттям безпорадності.* Жертвою його стають не лише соціальні працівники, а і їхні клієнти, які не отримують адекватної допомоги, що нерідко породжує нові проблеми.

**Феномен «вигорання» виникає гостро, унаслідок некерованого стресу, який переживає особистість, і розвивається впродовж відносно тривалого часу.** Тривале перебування у стресовій ситуації може викликати заперечення чи приховування стресу, але завжди має руйнівний ефект.

## Практичні поради соціальному працівникові щодо питання встановлення професійних меж і подолання синдрому «вигорання» у своїй діяльності

Організація роботи соціальної служби повинна передбачати засоби *запобігання і послаблення професійного стресу в соціальних працівників*. Для цього використовують різноманітні стратегії **релаксації** (лат. — ослаблення, зменшення), до яких належать *медитація, фантазування, образотворче мистецтво, масаж, вправи*. Корисними у цій справі можуть бути *семінари, заняття з професійної орієнтації, розвитку навичок, управління часом, налагодження стосунків у команді*. Використовують їх *на індивідуальному, міжперсональному, організаційному рівнях*.

На **індивідуальному рівні** важливе раціональне планування часу за межами роботи, що включає заняття фізкультурою, відпочинок і розваги, неструктуровані проміжки часу, хобі, спілкування з родичами і друзями.

На **міжперсональному рівні** зменшення стресових впливів досягається за допомогою розвитку соціальної підтримки, створення дружньої атмосфери, взаєморозуміння у колективі.

На **організаційному рівні** для профілактики стресу серед персоналу важлива роль належить піклуванню про нього. Усі ці заходи слід активно використовувати в менеджменті соціальної служби.

*Важливими чинниками профілактики стресу в соціальних працівників є:*

- зміна видів діяльності;
- обмеження роботи наодинці;
- уникнення перевантаження;
- обмеження робочого часу,
- тимчасове припинення діяльності;
- нормалізація переживання і вираження робочого стресу;
- забезпечення приємної робочої обстановки;
- активне заохочення відпочинку персоналу.

**Найкращими способами усунення стресу, запобігання вигоранню є кураторство (супервізія) і групова робота (обговорення проблем у групі фахівців).**

Соціальні працівники мають перед клієнтами **певні обов'язки**, які повинні бути регламентовані керівним органом соціальної служби, в якій вони працюють. Раціональне визначення таких обов'язків є осно-

вою адекватних відносин між фахівцями і клієнтами. Однак часто професійні межі у відносинах з клієнтом соціальні працівники регулюють самостійно, вирішуючи, наприклад, як звертатися до клієнта і як клієнт повинен звертатися до них, погодитися під час візиту на запропоноване горнятко чаю чи відмовитися від нього тощо.

*Поведінку в більшості ситуацій не можна заздалегідь відрегулювати посадовими інструкціями, іншими регламентуючими документами. Усе залежить від обставин, конкретних людей і їхніх стосунків, різноманітних соціокультурних чинників (суспільних, етнічних, релігійних традицій тощо).*

**Іноді обов'язки та цінності (особисті, професійні, суспільні) можуть конфронтувати між собою, ускладнюючи ситуації морального вибору.**

### **Особливості етичного спілкування соціальних працівників з клієнтами**

У роботі соціального працівника немає готових рецептів, як поводитись у конкретній ситуації, спілкуватися з клієнтами. Саме спілкування є чи не *найважливішою*, а почасти й *найскладнішою* сферою діяльності в соціальній роботі. Адже для фахівця *не достатньо уважно вислухати співрозмовника, потрібно ще й осягнути сенс того, що він говорить, що криється за його словами, налагодити довірливі стосунки, спільно з ним визначити можливі альтернативи розв'язання проблеми, уміти врегульовувати конфлікти, знаходити компроміси.*

Впливаючи на людей, соціальні працівники повинні бути здатними **переконувати, наводити логічні аргументи, а не маніпулювати поведінкою співрозмовника.**

Спілкування в соціальній роботі *часто супроводжується помилками*, спричиненими як *прарахунками в організації та веденні бесід між фахівцями і клієнтами, так і хибним розумінням співрозмовника, його мотивів і дій, а також невмінням фахівця налаштуватися на прийнятний стиль спілкування.*

### **Структура професійного спілкування в соціальній роботі**

Одним із головних інструментів професійної діяльності соціального працівника є **спілкування**, яке охоплює увесь спектр зв'язків і взаємодій людей, їхні стосунки у процесі матеріального і духовного виробництва, що відбуваються через безпосередні чи опосередковані їхні контакти.

**Спілкування — сукупність зв'язків і взаємодій людей, спільнот, суспільств, у процесі яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками і результатами діяльності.**

У процесі спілкування налагоджується контакт із клієнтом, з'ясовуються проблеми, відбувається накопичення інформації, потрібної для їх розв'язання. Під час спілкування здійснюється цілеспрямований вплив на клієнта.

Від володіння методами спілкування часто залежить результат переговорів соціальних працівників із представниками структур влади, ділових кіл, різних закладів та організацій. Усе це свідчить, що **спілкування є однією з найважливіших і найскладніших сфер діяльності в соціальній роботі.**

Соціальним працівникам має бути **властивий значний комунікативний потенціал** — об'єктивні і суб'єктивні можливості здійснення зв'язків і взаємодії, обміну інформацією; співпереживання, взаєморозуміння, сприймання, відтворення, вплив на індивіда, групу тощо.

**Комунікативний потенціал** визначає якість спілкування індивіда і складається:

- з **комунікативних якостей**, які характеризують здатність до спілкування;
- **комунікативних здібностей** (здібностей до володіння ініціативою у спілкуванні, здатності емоційно відгукуватися на стан партнерів у спілкуванні);
- **комунікативної компетентності** (знань, норм і правил спілкування).

**Особливості професійного спілкування соціальних працівників і клієнтів значною мірою обумовлені етичними стандартами соціальної роботи, цінностями, культурними традиціями, віковими, інтелектуальними та іншими характеристиками клієнтів тощо.**

Якщо у звичайному спілкуванні механізми міжособистісної взаємодії діють спонтанно, то у спілкуванні соціального працівника вони мають професійне спрямування. Фахівці із соціальної роботи мають досконало знати ці механізми, володіти ними з огляду на контекст і специфіку роботи з певними категоріями клієнтів. **До яких би дій не спонукала соціального працівника ситуація, завжди потрібно намагатися бути природним.**

Надзвичайно важливе значення у процесі комунікації соціально-го працівника з клієнтом **мають уміння слухати й уміння говорити**. Уміння слухати є непереоціненною якістю, адже тільки після того, як фахівець вислухає клієнта і почує те, що він мав намір сказати, можна визначити, якими словами і як йому відповісти, які питання перед ним поставити, а отже, ухвалити адекватне рішення.

Але **чи не найскладнішою і найвідповідальнішою є практика спілкування**, у процесі якої соціальний працівник налагоджує (або ні) оптимальні для досягнення очікуваного результату **стосунки з клієнтом, знаходить (чи ні) спільну мову, правильну її тональність**. Дбаючи про це, фахівці соціальної роботи використовують різноманітні **ефективні комунікативні мікротехніки**.

Найважливішими аспектами будь-якого спілкування є зміст, мета, засоби, функції.

Зміст спілкування — інформація, яка в міжіндивідуальних контактах передається від однієї живої істоти іншій. Ця інформація концентрує основну мету, якої прагнуть досягти учасники спілкування, а також аргументи, якими послуговуються вони задля її досягнення. Іноді використовувана інформація може приховувати мету спілкування.

Мета спілкування — те, чого прагнуть учасники спілкування; заздалегідь окреслене завдання спілкування. Здебільшого, вона є свідченням певних соціальних, культурних, творчих, пізнавальних, естетичних та інших потреб людини.

Засоби спілкування — це способи кодування, передавання, перероблення і розшифрування інформації. Інформація між людьми передається за допомогою почуттів, мови та інших знакових систем, писемності, технічних засобів запису і збереження інформації.

Позитивного результату у процесі спілкування можна досягти лише за умови дотримання **принципів спілкування**:

1. Дотримання культури спілкування.
2. Позитивне ставлення до співрозмовника.
3. Уміння поважати і цінувати людей.
4. Визнання людської гідності.
5. Запобігання непотрібній критиці і пошуку помилок.
6. Схвалення, підтримка.
7. Заохочення співрозмовника говорити про те, що є для нього цікавим.

8. Співчуття.

9. Уміння визначати психологічний тип співрозмовника і пристосовувати свою поведінку до цього типу.

10. Знання прийомів завоювання прихильності.

У процесі соціальної роботи спілкування виступає провідною формою діяльності і виконує специфічні функції. **Функції спілкування** — зовнішній вияв його властивостей, ролі й завдання, які воно виконує у життєдіяльності індивіда.

**Функції спілкування в соціальній роботі:**

- *інформаційно-комунікативна*: передавання і приймання інформації; взаємообмін та обговорення подій, фактів, явищ;
- *регулятивно-комунікаційна*: регуляція поведінки суб'єктів спілкування (сумісність, загальний стиль діяльності, синхронність дій тощо);
- *афектно-комунікативна* стосується емоційної сфери через прояв ставлення учасників, їхній настрій, самопочуття; обмін емоціями (співпереживання, байдужість, участь, гнів); обмін внутрішніми почуттями;
- *виховна*: формування і розвиток інтелектуальної, емоційної, вольової сторін особистості, її соціально-ціннісних орієнтацій;
- *пізнання співрозмовниками* один одного: формування уявлення про інших; набуття досвіду.

**Правила етикету висувають певні вимоги до процесу спілкування.** Соціальному працівникові потрібно добре знати етику ділового спілкування і враховувати її у процесі щоденної діяльності.

Для оцінювання розмови соціального працівника з клієнтом можна використати такі запитання:

1. Чи поставлено мету спілкування, якщо так — чи досягнуто її?
2. Чи приймають соціальний працівник і клієнт свої ролі, чи відповідають вони рольовим очікуванням? Чи не перетворилась професійна розмова на спілкування знайомих? Чи не поводитьься соціальний працівник ніби чиновник?
3. Чи спромігся соціальний працівник знайти спільну мову з клієнтом, чи виникла між ними довіра?
4. Чи володіє соціальний працівник ситуацією?
5. Які прийоми і засоби спілкування застосовує соціальний працівник? Наскільки адекватні та ефективні вони?



6. Якою є реакція клієнта на розмову, чи змінився його стан? Чи отримав він потрібну підтримку, допомогу?
7. Чи отримав соціальний працівник інформацію про клієнта, яка дасть йому змогу організувати подальшу роботу?

Отже, у процесі спілкування відбуваються взаємний вплив людей один на одного, а також обмін різними ідеями, інтересами, настроями, почуттями. Співрозмовники певним чином сприймають один одного, тобто кожен із них формує цілісний образ іншого, оцінюючи його зовнішній вигляд і поведінку.

Сприйняття й порозуміння співрозмовників залежить від багатьох чинників, які слід знати соціальним працівникам і враховувати у своїй практичній діяльності.

**Комунікативними бар'єрами у спілкуванні** можуть бути:

- **організаційні чинники:** непристосоване приміщення, постійні відволікання соціального працівника через зовнішні подразники (телефонні дзвінки, звернення колег, неочікувані візити відвідувачів, виклики керівництва),
- **невмотивовані власні дії** (перебирання речей на столі, погляди на екран комп'ютера, прислухання до розмов із сусідньої кімнати), зосередження на одязі, зовнішності клієнта чи власній;
- **особистісні чинники:** втома, обмеженість у часі, особистісні упредження, несприйняття клієнта і його поглядів, ігнорування невербальної поведінки, нудьга, формальне ставлення до клієнтів, заклопотаність власними проблемами.

До бар'єрів, більшість із яких створюють самі соціальні працівники, відносять:

- побоювання, страх перед невдачею;
- турботу про власні інтереси, а не про інтереси клієнта;
- відмінності в культурі, звичаях;
- манеру спілкування, особливості вияву емоцій (злість, депресія); фізичні незручності (голод, потреба довго сидіти);
- професійний жаргон;
- схожість клієнта з особою, з якою був неприємний досвід спілкування.

Отже, однією з визначальних умов, яка впливає на взаємини соціального працівника і клієнта, є його здатність до ефективного спілкування. Ідеться про вміння висловлюватися, слухати і чути іншу людину, виражати своє розуміння. Клієнт має відчувати, що його справ-

**ді розуміють, співпереживають із ним, що такому фахівцю можна довіряти.**

**Найскладнішим для вирішення є питання співвідношення інтересів клієнта, соціальної служби і суспільства**

1. *Інтереси держави і суспільства вищі від інтересів окремої людини*, тобто клієнта соціальної служби. За такого становища повторюється ситуація, яка існувала в нашій державі протягом тисячоліть, — підпорядкування інтересів особистості інтересам суспільства.

2. *Інтереси окремого клієнта соціальної служби вищі від інтересів суспільства*. З одного боку, такий підхід дає соціальному працівникові найвищі повноваження для захисту інтересів клієнта, для досягнення його блага, і клієнт починає в такому разі практично відчувати свою високу соціальну значущість, свою цінність для суспільства. З другого боку, за такого підходу, соціальний працівник повинен захищати інтереси свого клієнта, ставити їх вище від інтересів інших людей, які в сукупності є суспільством. Така позиція можлива за умови меншості людей, яким потрібний соціальний захист.

3. *Гармонізація поєднання інтересів клієнта соціальної служби і суспільства*. Оптимальний підхід, відповідає найважливішій закономірності соціальної роботи — розв'язання соціальних проблем через особистісні, особистісних — через одиничні. Соціальний працівник не протиставляє клієнта суспільству, а вбачає в ньому союзника, зацікавленого в розв'язанні спільної проблеми, оскільки проблеми члена суспільства — це проблеми суспільства. Ставлення особистості до суспільного блага є критерієм її моральності. Аналогічно і ставлення суспільства до блага окремої особистості є показником моральності суспільства.

**Основні види інтересів, які можуть бути в соціальній роботі**

*Особистісні інтереси соціального працівника:*

- за менших затрат досягти кращих результатів;
- поліпшення умов праці;
- максимальне задоволення і можливість повного самовираження і самореалізації у професійній діяльності;
- професійне і кваліфікаційне зростання;
- підвищення соціального статусу.

*Інтереси клієнта соціальної служби:*

— максимально реалізувати свої інтереси (іноді за мінімальних зусиль).

*Інтереси соціального оточення клієнта:*

— не завжди збігаються з інтересами клієнта;

— іноді прагнення реалізації власних інтересів, які не стосуються добробуту клієнта.

*Інтереси професійної групи соціальних працівників:*

— підвищення престижу професії;

— створення сприятливих умов для функціонування і розвитку соціальної роботи;

— стабільності трудових колективів і взаємин у них;

— створення обстановки взаєморозуміння і співробітництва всередині професійної групи і зі зовнішніми організаціями;

— розроблення і втілення нових форм і методів роботи;

— обмін набутих досвідом.

*Інтереси суспільства:*

— досягнення стабільної обстановки в державі на основі гармонізації інтересів різних груп і верств населення;

— надання професійної високоефективної допомоги громадянам, які її потребують;

— вирівнювання можливостей громадян у реалізації їхніх основних прав;

— активізація особистісного потенціалу кожного індивіда.

### **Етичні аспекти досліджень у соціальній роботі**

Дослідження — один з найважливіших рівнів оцінювання діяльності соціальних служб назагал і соціального працівника зокрема. Під час досліджень здійснюється:

— застосування внутрішніх етичних стандартів до всіх типів взаємодій і взаємовідносин усередині системи;

— відбувається формування самих дій і відносин, що виникають у системі, та їх оцінювання представниками професійної групи;

— оцінка поведінки і дій конкретних соціальних працівників і соціальних служб щодо етичних стандартів універсального характеру, прийнятих суспільством як моральні норми;

— оцінювання соціальної роботи в цілому як соціального інституту;

— оцінка соціальної корисності, потрібності соціальної роботи для суспільства.

Результати досліджень потрібні соціальним працівникам не лише для того, щоб оцінювати ефективність виконаної роботи, а й для того, щоб визначати потребу в соціальних послугах різних верств і груп населення, робити висновки про маргіналізацію визначених груп населення, прогнозувати на основі отриманих даних розвиток соціальних служб і таким чином повніше задовольняти раціональні потреби клієнтів і суспільства. Потреба дотримання етичних принципів у здійсненні досліджень диктується тим, що дослідження, у якій би формі вони не проводились, — це завжди дослідження людини, її особистих життєвих обставин, індивідуальних якостей, душевного стану, що є виключно особистим досвідом й іноді — особистою таємницею, що оберігається від навколишніх. Тому рішення про участь у дослідженнях, де потрібно надавати інформацію про себе, може ухвалювати тільки клієнт або особа, що має на це законне право. Розпочинаючи дослідження і складаючи їхню програму, соціальний працівник (робоча група) повинен керуватися такими принципами:

- повага до індивідів і груп, які є об'єктом дослідження;
- чесність і відвертість;
- добровільність участі клієнтів у дослідженнях;
- необхідна і достатня поінформованість клієнта про мету, хід і результати дослідження;
- гарантованість збереження таємниці дослідження (конфіденційність);
- контроль за ходом досліджень;
- використання результатів дослідження виключно на благо клієнта.

Дослідник несе особисту відповідальність:

- за ґрунтовну етичну оцінку прийнятності дослідження, методів, які застосовуються в його ході, сфер використання результатів дослідження;
- відповідність етичним нормам поведінки з боку дослідників із громадянами, що беруть участь у дослідженні, незалежно від їхнього соціального, психічного, психологічного, економічного статусу, їхніх поглядів і переконань тощо.

### Етикет соціального працівника

**Етикет** (з *франц.* ярлик, етикетка) — сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей (поводження з оточенням, форми поведінки і привітання, поведінка у громадських місцях, манери та одяг).

У спілкуванні та взаємовідносинах із клієнтами, їхніми близькими, з колегами, представниками різних організацій він є офіційною особою, що виконує покладені на нього обов'язки і представляє свій заклад та державу, від імені яких він діє. Від того, **наскільки зовнішній вигляд і поведінка, мова соціального працівника** відповідають загальноприйнятим правилам етикету, залежать не тільки довіра до нього та ефективність роботи, а й *загальна думка про соціальні служби і соціальну роботу*.

**Сучасний етикет вимагає не заучування правил, а творчого їх використання стосовно конкретних ситуацій.**

Тому і *поведінка, і зовнішній вигляд повинні бути естетичними*. Чистий, акуратний (можливо, недорогий) одяг, зовнішній вигляд. *Помірне використання в розмові невербальних засобів спілкування (жести, міміка, пантоміма): надмірне використання трактується як нещирість, награність; недостатнє — байдужість, скованість. Мова повинна бути спокійною, плавна, зрозуміла, без вульгаризмів і неологізмів.*

#### **Основні принципи етикету соціального працівника:**

- 1) *принцип гуманізму;*
- 2) *принцип доцільності дій;*
- 3) *принцип естетичної поведінки (краси поведінки).* Етикет сьогодення вимагає, щоб поведінка, зовнішній вигляд людини (форма) відповідала її душевним якостям особистості (змісту);
- 4) *принцип урахування народних звичаїв та традицій.* Знання народних звичаїв і традицій сприяє правильній побудові розмови з клієнтом, отриманню відповідей на питання, у пропозиціях надання допомоги, що не виходять за рамки можливостей системи і відповідають інтересам клієнта.

*Типовими ситуаціями у професійній діяльності соціального працівника вважаються знайомство, повторна зустріч, консультування, постійне спілкування (у стаціонарному закладі або під час надомного обслуговування), робота з клієнтом у медичному закладі (лікарня, санаторій мають дещо інший характер — соціальний працівник тут виступає в ролі психотерапевта й активного помічника медперсоналу), спілкування з соціальним оточенням клієнта, робота з представниками установ та організацій (має переважно тривалий, стійкий характер), контакти, із спонсорами (в інтересах діяльності соціальних працівників з метою надання допомоги клієнтам), телефонна розмова.*

**Правила поведінки в різних ситуаціях можуть бути різними, але вони не повинні виходити за межі принципів етикету соціального працівника.**

**Основними вимогами етикету до соціального працівника вважається точність, володіння собою, естетичність у зовнішньому вигляді та поведінці; дотримання загальних норм і правил етикету; готовність і підготовленість до виконання своїх професійних обов'язків; продуманість, чіткість у діяльності; уважність, урахування інтересів і можливостей осіб, з якими співпрацює; відсутність фамільярності та вульгаризму.**

**Імідж (з франц. образ) — сукупність уявлень, що склалися в суспільстві про те, як повинна поводитися людина відповідно до свого статусу; стереотипний, емоційно забарвлений образ когось або чогось-небудь.**

**Імідж складається:**

- із зовнішності (одяг демонструє бажання бути асоційованим певним чином);
- манери триматися і «мови тіла» (жести, рухи, постава, хода, пози тощо);
- манери мови (вибору слів, включаючи і професійний жаргон);
- аксесуарів, що є показником належності до певної соціальної групи.

**Процес створення іміджу**

Імідж соціального працівника повинен відповідати очікуванням соціального середовища. **Пріоритетними характеристиками** для імідж-складових соціального працівника є людська привабливість, особиста чарівність і принадність, інтелігентність, позитивність настрою, інтерес до людей та їхніх проблем, впевненість у собі, оптимізм, активність, індивідуальний стиль спілкування та діяльності.

**Складовою іміджу і водночас засобом, який полегшує спілкування, є візитні картки.** Вони можуть використовуватися з метою:

- інформування в момент знайомства про себе і свою фірму, роботу;
- інформування про себе осіб, у контактах з якими ви зацікавлені;
- підтримання контактів із партнерами, вітання їх зі святами чи іншими важливими подіями;
- вираження подяки, співчуття, а також супроводження подарунка чи квітів.

**Культура поведінки** виступає як соціально потрібною і цінною через її моральні основи. У широкому сенсі слова, це поняття включає сукупність вироблених і перевічених досвідом способів організації

## **повсякденного життя та спілкування людей і є складовою частиною загальнолюдської культури.**

Для того, щоб будувати свою поведінку відповідно до правил етикету, потрібно слідувати його **принципам**, які відображають моральні вимоги, що висуваються до культури відносин. Виділяють чотири принципи етикету:

■ **Принцип гуманізму** вимагає від соціального працівника поваги до людини, визнання гідності її особи, доброзичливого до неї ставлення. Принцип втілюється в таких вимогах до поведінки соціального працівника, як ввічливість, тактовність, скромність, чуйність, уважність і точність.

— **Ввічливість** — *потрібний аспект спілкування з клієнтом, його близькими, колегами, представниками різних державних і недержавних установ та організацій. Є зовнішнім проявом сутності професії — постійної готовності надати послугу тому, хто цього потребує, не образивши при цьому людської гідності.*

— **Тактовність** — почуття міри, якого слід дотримуватися у взаємовідносинах із людьми, уміння відчувати межу «вразливості» людини. *Тактовність передбачає здатність не ставити людину в незручне становище, прагнучи дізнатись важливу інформацію, або якщо інформація все ж потрібна — уміння сформулювати своє питання таким чином, щоб не образити її.*

— **Скромність** передбачає вміння зіставити самооцінку з думкою про себе оточення і ні в якому разі не переоцінювати свою значимість, помірність у вимогах до інших і підвищену вимогливість до себе. Скромність соціального працівника виявляється в його ставленні до клієнтів, колег як до своїх партнерів, у всьому рівним собі.

— **Чуйність** передбачає здатність розуміти і зважати на переживання іншої людини, вловлювати відтінки її настрою, здатність якомога менше приносити людині неприємностей і незручностей. *Соціальному працівнику потрібно бути чуйним, оскільки він має справу з людьми, котрі часто перебувають у важкому психоемоційному стані.*

— **Уважність** для соціального працівника є не тільки ознакою хорошого виховання, а й однією з умов успішної роботи. *Уважність полягає не тільки в тому, щоб професійно продемонструвати турботу про людину і свою готовність надати їй допомогу; вона полягає ще й у справжньому інтересі до клієнта і його проблем, бажанні змінити його статус, подолати всі супутні труднощі.*

— **Точність** проявляється у вірності даному слову. Соціальний працівник, на жаль, не завжди може зробити для свого клієнта або для колеги все те, що хотів би, тому іноді замість «я зроблю» слід *говорити* «я спробую зробити», пояснюючи при цьому, чим викликані складнощі. Але якщо він упевнений у здійсненості задуманого і дав слово що-небудь зробити, він повинен це виконати.

▪ **Принцип доцільності дій.** Основні правила його містять у тій чи іншій формі вимоги не завдавати своїми діями клопоту оточенню і самому собі. При цьому етикет не догматичний, оскільки життя складніше від будь-якого зводу правил або кодексу, і описати правилами всі можливі ситуації не можна.

▪ **Принцип естетичної привабливості поведінки** (краси поведінки). Філософ Д. Дідро цей принцип сформулював так: «Недостатньо робити добро, треба робити його красиво». Етикет нашого часу вимагає, щоб форма, тобто поведінка і зовнішній вигляд людини, відповідали його змісту, а саме духовним якостям особистості, тому поведінка і зовнішній вигляд фахівця повинні бути естетичними, привабливими. Мова повинна бути спокійною, плавною, зрозумілою, без вульгаризмів і неологізмів.

▪ **Принцип використання народних звичаїв і традицій.** Цього принципу важливо дотримуватися в роботі тому, що кожен народ має власну невербальну знакову систему, власні звичаї і традиції, багато з яких свято шанують наші сучасники. За їхньої схожості в основі — у традиції більшості народів присутні повага до старших, надання допомоги слабким і їх захист, уміння триматися з гідністю — прояв їх може бути різним. *І соціальному працівникові, щоб випадково не потрапити в незручне становище, слід вивчати традиції і звичаї того народу, з представниками якого він працює.*



## РОЗДІЛ 15

# АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Основні принципи нової парадигми соціальної політики в Україні. Соціальний захист та економічна спроможність країни. Механізми мобілізації фінансових і організаційних ресурсів для соціального захисту. Проблеми запровадження прогресивної шкали оподаткування. Єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, реформування ЄСВ. Першочергові напрями реформ соціальної сфери.

Загальновизнано, що система соціального забезпечення в Україні потребує глибокого, всебічного реформування. Головне завдання реформи — **трансформація соціальної політики від патерналістської моделі радянського зразка до формування європейської моделі соціальної держави**. Реально можливий шлях України до оптимальної соціальної політики пролягає через поступовий дрейф від сучасної квазісоціалістичної моделі до певної конвергенції ознак ліберальної та консервативної держави соціального добробуту. Але пройти цей шлях можливо лише паралельно з ефективними ринковими реформами. Ідеться не просто про реформи тих чи інших структурних елементів багаторівневої системи соціального забезпечення в Україні, а про **формування нової парадигми**, у якій реалізація прав громадян на соціальний захист працює як механізм консолідації суспільства, підтримання стійкості соціальної системи.

**Принципи європейської моделі соціального розвитку, орієнтовані на вирішення стратегічного завдання — будівництво «соціальної Європи», — було вироблено на Лісабонському саміті керівників держав Європейського Союзу двадцять років тому, у березні 2000 року.**

Її зміст був викладений у спільній праці прем'єр-міністрів чотирьох європейських держав — Т. Блера, В. Кока, Й. Персона і Г. Шрьодера. Ідею «соціальної Європи» висловлює принцип:

**«Так — ринковому господарству, ні — ринковому суспільству».**

Його реалізація можлива за умови, якщо раціональна соціальна організація буде спиратися **не лише на перерозподіл ресурсів, а й на стимулювання самозабезпечення громадян.** Для європейських держав, які у своєму прагненні створити суспільство «всезагального добробуту» опинилися під величезним фінансовим тиском унаслідок усе зростаючих обсягів соціальних виплат, постала реальна потреба реформувати моделі соціальної політики.

**Суть нової моделі: перехід від політики «соціальних витрат» до політики «соціальних інвестицій».**

Іншими словами, держава має не просто виплачувати компенсацію тим, хто не має трудових доходів, а стимулювати людей своєю фінансовою політикою до набуття потрібних кваліфікацій і здобуття місця праці. По суті, дискусії, що точаться навколо співвідношення політики «соціальних витрат» і політики «соціальних інвестицій», торкаються пріоритетності принципів соціальної рівності та економічної ефективності. Політика «соціальних інвестицій» спрямована на те, щоб поєднати виконання обох вимог.

*Від перерозподілу коштів соціальна держава переходить до «концентраційного підходу» — зосередження ресурсів на розв'язанні конкретної проблеми. Державні кошти мають витратитися на регуляцію ринку праці, переміщення підприємств з одних регіонів в інші, збільшення попиту за допомогою промислових замовлень тощо. Таким чином, фінансування соціальних програм сприяє підвищенню особистої відповідальності людини, ламає стереотипи патерналістсько-клієнтських стосунків держави і громадян, втілення принципів справедливості та солідарності виявляється чимось значно більшим і вагомим, аніж розподіл субсидій.*

**В Україні для утвердження нової парадигми соціального забезпечення першочерговими кроками мають бути:**

- Дотримання принципів соціальної справедливості через зниження рівня майнової диференціації та дискримінації громадян, скоро-

чення бідності. Це має бути досягнуто шляхом удосконалення механізмів суспільного перерозподілу.

- Радикальне підвищення ступеня соціальної захищеності людини через упровадження системи реалістичних соціальних стандартів.

- Оптимізація соціальних гарантій, пільг, допомог, послуг, субсидій, які сьогодні являють собою громіздку і часто назбалансовану систему. Головне в цьому напрямі — посилення адресності соціальних послуг, раціоналізація бюджетних видатків через перегляд системи пільг, заміна визначених субсидій і пільг на грошові еквіваленти, що зменшить рівень корупції.

### **Розглянемо основні перешкоди на шляху створення нової моделі соціального забезпечення.**

Одна з найголовніших проблем у цьому плані — **недостатня спроможність економіки країни забезпечити потреби населення в соціальному захисті**. Політика, спрямована на підвищення добробуту населення і соціальне вирівнювання, здійснюється за умов обмеження ресурсів до такого ступеня, що це нерідко ставить під сумнів реалізацію соціальних прав громадян, безпосередньо гарантованих Конституцією України.

*Від перших років незалежності, від «буремних 1990-х», коли економічне життя країни перебувало у стані хаосу і різкого падіння, інфляція 1993 року становила 1 870 %, а 1994-го — 720 %, Україна зіштовхнулася з великими соціальними проблемами. Попри величезні зусилля держави і громадянського суспільства, далеко не всі з них вдалося розв'язати. Сьогодні до них додалися нові випробовування, пов'язані з війною, появою чисельної категорії громадян, що постраждали внаслідок бойових дій, понад 1,6 млн внутрішньо переміщених осіб, відторгненням економічно важливих територій.*

На жаль, за весь цей час не знайшлося політичної сили, яка б чесно окреслила перед суспільством ресурсний і хронологічний масштаб наявних соціальних завдань. **Варто публічно й достатньо переконливо визнати: соціальна політика в Україні не може будуватися у формі щедрої соціальної опіки всіх нужденних.** Ми не виробляємо такої кількості ресурсів, яка могла б задовольнити наявні соціальні очікування.

*Ми — бідна країна. Щоб це побачити, достатньо подивитися на дані виробництва ВВП на душу населення за 2019 рік:*

США — ВВП 85 319 доларів США на душу населення<sup>69</sup>;

Німеччина — ВВП 58 848 доларів США на душу населення;

Польща — ВВП 32 005 доларів США на душу населення;

Росія — ВВП 14 536 доларів США на душу населення.

Україна, за даними Міністерства фінансів, 2018 року мала ВВП 3 095,2 долара США на душу населення<sup>70</sup>. Після проведеного 2019 року електронного перепису населення країни у ЗМІ з'явилися відкориговані дані на 2019 рік: 4 200 доларів — виходячи із заснованого на електронному переписі припущення, що в Україні на 1 грудня того року проживало близько 37 млн осіб<sup>71</sup>. На жаль, збільшення маємо внаслідок скорочення населення, а не зростання виробництва.

За рівнем мінімальної зарплати Україна посідає одне з останніх місць у Європі (4 723 грн<sup>72</sup>, або 198 дол.), залишаючи позаду лише Білорусь (154,6 дол.) і Молдову (139 дол.)<sup>73</sup>.

У квітні 2019 року Україна за Misery Index (Індекс бідності) у рейтингу «The World's Most Miserable Economy» (Найбідніші економіки світу) агентства Bloomberg опинилася (уже не вперше!) на шостому місці серед десятки найбільш нужденних країн світу<sup>74</sup>.

Щоб зберегти соціальну стабільність у такій ситуації, **потрібна раціональна, гранично збалансована і дуже ощадлива соціальна політика**. Проте на перешкоді стає незадовільне матеріальне становище вельми значної частини населення, яке гостро потребує соціального захисту. Це з перших років незалежності надавало соціальній політиці характеру

<sup>69</sup> Дані щодо США, Німеччини, Польщі, Росії подано за джерелом: Global wealth 2019: The year in review file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/global-wealth-report-2019-en.pdf.

<sup>70</sup> Номинальный ВВП Украины с 2002 по 2019 гг. в расчете на душу населения [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України : [офіційний веб портал]. — Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2019>.

<sup>71</sup> Эксперты оновили показатель ВВП на душу населения з урахуванням даних «перепису» [Електронний ресурс] : [офіційний веб портал Мінфіну]. — Режим доступу : <https://minfin.com.ua/2020/01/24/40526314/> (дата звернення 27.01.2020).

<sup>72</sup> Минимальная зарплата в Украине [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України : [офіційний веб портал]. — Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min>.

<sup>73</sup> Минимальна зарплата в Україні знову перевищила показники Білорусі та Росії [Електронний ресурс] / РБК Україна : [сайт]. — Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/minimalnaya-zarplata-ukraine-prevysila-pokazateli-1578141062.html>.

<sup>74</sup> The World's Most Miserable Economy [Electronic resource] // Bloomberg : [site]. — Available at : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-04-17/the-world-s-most-miserable-economy-has-seven-figure-inflation>.

хаотичного реагування на критичні ситуації, перманентного «латання дірок» і «гасіння пожеж». **Система соціального захисту перебуває у стані граничного напруження, будь-який збій у ній під час спроб реформування стане тяжким ударом для значної частини громадян. За всіх величезних масштабів соціальних пільг, допомог і гарантій *кожна окрема ланка і функціонування всієї системи в цілому демонструють явні ознаки нераціональної структури витрат і потребують концептуального й системного переосмислення, інноваційних підходів.***

Держава має зобов'язання щодо надання понад 150 видів соціальних пільг, гарантій і компенсацій 230 категоріям населення, що становить близько 44 його відсотків<sup>75</sup>, окрім того, станом на листопад 2019 року близько 3 млн домогосподарств отримували субсидії на житлово-комунальні послуги, середній розмір яких становив майже 1,2 тис грн<sup>76</sup>.

Загальновизнано, що затверджені на 2020 рік соціальні стандарти: мінімальна заробітна плата — 4 723 грн на місяць, прожитковий мінімум для працездатних осіб від 2 102 грн з 1 січня і 2 270 — з 1 грудня — не відповідають умовам належного соціального захисту.

Ще 2001 року в затвердженій Указом Президента України «Стратегії подолання бідності» було констатовано: «Діюча система пільг не забезпечує надання допомоги виключно бідним верствам населення, а сприяє помітному збільшенню доходів заможних верств населення, зростанню економічної нерівності. Якщо бідна сім'я одержує у вигляді пільг 6,1 гривні на місяць у розрахунку на умовного дорослого, то заможна — 13,1 гривні»<sup>77</sup>. За наступні майже два десятиліття, навіть за умов сталого економічного зростання в попередні періоди, створити ефективний і справедливий механізм перерозподілу ресурсів на користь тих, хто найбільше цього потребує, не вдалося.

<sup>75</sup> Скільки українців получают социальную помощь: в Минсоцполитики рассказали детали [Електронний ресурс] // 24 канал : [сайт]. — Режим доступа : [https://24tv.ua/ru/skolko\\_ukraincev\\_poluchajut\\_socialnuju\\_pomoshh\\_v\\_minsocpolitiki\\_rasskazali\\_detali\\_n1065244](https://24tv.ua/ru/skolko_ukraincev_poluchajut_socialnuju_pomoshh_v_minsocpolitiki_rasskazali_detali_n1065244) вільний.

<sup>76</sup> У листопаді субсидію на ЖКП отримували близько 3 млн домогосподарств, а середній розмір виплат становив майже 1.2 тис грн [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України : [офіційний вебпортал]. Оpubліковано 4.12.2019. — Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/timeline/subsidii.html>.

<sup>77</sup> Стратегія подолання бідності : Указ Президента України від 15 серпня 2001 року № 637/2001. Поточна редакція від 15.08.2001 [Електронний ресурс] : [офіційний вебпортал «Законодавство України»]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001> (дата звернення: 27.01.2020).

Складність полягає в тому, що впорядкування і систематизація соціального захисту, навіть у разі, коли будуть застосовані найкращі, найоптимальніші та найсправедливіші моделі перерозподілу національного продукту, не розв'яжуть наявних проблем. Бо основне питання полягає не в перерозподілі (хоча це й надзвичайно важлива частина політики), а в тому, **які ресурси для соціального перерозподілу має держава у своєму розпорядженні**. Увага суб'єктів соціальної політики має бути рівномірно розподілена не лише на рестрибуцію національного продукту (пільги, субсидії, допомоги тощо), а й на механізми мобілізації фінансових та організаційних ресурсів. Ці механізми очевидні, їх непотрібно винаходити: **це податкова політика і система соціального страхування**.

**Загальновизнаним інструментом для зменшення соціальних ризиків є прогресивний прибутковий податок, у якому середня податкова ставка підвищується зі збільшенням рівня доходу.**

Французький економіст Томас Пікетті у відомій праці «Capital in the Twenty-First Century» («Капітал у двадцять першому столітті») переконливо доводить, що *зростаюча сьогодні у світі тенденція до концентрації капіталу в руках найбагатших і відповідне збільшення соціальної нерівності може призвести до катастрофічних наслідків, а одним із найбільш дієвих інструментів протидії цьому є саме прогресивне оподаткування*<sup>78</sup>. Завдяки такій системі в більшості розвинутих країн більшу частину податкових внесків до бюджетів складають саме найзаможніші верстви населення за принципом **«багаті платять більше»**, розширюючи базу бюджетного фінансування соціальної сфери. Цей досвід першочергово має бути важливим для фінансування соціальної політики в Україні. Безперечно, розглядаючи прогресивне оподаткування як ресурс соціальної політики, слід мати на увазі, що цей механізм не спрацьовує автоматично. Вплив прогресивного оподаткування на реальну нерівність **менший у країнах, у яких поширене ухиляння від сплати податків**, а тому для такої країни, як Україна, збільшення прогресивності оподаткування не забезпечить зростання податкових надходжень і розширення фінансової бази соціального захисту. Проте **системні зміни у фіскальній політиці, удосконалення адміністрування податків, ефективна боротьба з ухилянням від оподаткування і виведенням коштів у офшори або тіньовий сектор**, які здійснюються паралельно із запровадженням прогресивного оподаткування, не лише можуть стати дієвим важелем

<sup>78</sup> Piketty Th. Capital in the long run [Electronic resource] / Th. Piketty // Harvard University Press. — Available at : <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674430006>.

оздоровлення суспільства, а й, по суті, не мають альтернативи за наявно-го стану справ у країні.

Тому цілковито виправданим кроком у правильному напрямі є те, що у Верховній Раді України в лютому 2019 року було зареєстровано проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 щодо запровадження прогресивної шкали оподаткування при сплаті податку на доходи фізичних осіб<sup>79</sup>. У ньому передбачалося запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб в Україні з максимальною ставкою податку 48 % — для тих, хто одержав дохід понад 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, тобто на той час понад 960 500 грн. Базова (мінімальна) ставка передбачена в розмірі 5 % для тих, хто одержав дохід у розмірі до трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Нульова ставка податку на доходи пропонувалася для фізичних осіб, що отримали доходи у формі заробітної плати, до одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Автори законопроекту в пояснювальній записці наголошували, що ставки податку на доходи фізичних осіб у Європі є значно вищими, ніж в Україні (18 %). Зокрема, максимальний податок на доходи фізичних осіб у Франції становить 75 %, у Канаді — 50 %, у Норвегії — 39 %.

Те, що названий законопроект так і не дійшов до розгляду у Верховній Раді, не дивує, але примушує визнати, що у двобій громадянського суспільства з олігархатом, держави — з тіньовою економікою перевагу поки що не здобули ні громадянське суспільство, ні слабоконтрольована ним держава.

***Не менш важливою є мобілізація ресурсів для соціального захисту через Єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.***

ЄСВ, який був введений в Україні 1 січня 2011 року, від самого запровадження й досьогодні перебуває у процесі реформування. Його введення було важливим заходом з оптимізації процедури сплати внеску: якщо раніше платники мусили вести розрахунки з чотирма фондами, то після запровадження ЄСВ адміністрування внесків значно спростилося і для платників, і для фондів. Проте нині чинна система сбору ЄСВ залишається недосконалою, насамперед в аспекті подолання тіньової зайнятості.

<sup>79</sup> Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : [офіційний вебпортал]. — Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=65528](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65528).

Першорядну значущість має, безперечно, розмір коштів, який через внесок мобілізується на потреби соціального страхування. Він визначається ставками страхового внеску, встановленими законодавством.

Роботодавці 2015 року зобов'язані були сплачувати розмір ЄСВ не менше від мінімального (розмір якого розраховується виходячи з мінімальної заробітної плати), незалежно від суми нарахованої заробітної плати. З 1 січня 2015-го ставки були знижені — вони застосовувалися з коефіцієнтом 0,4, що означало зменшення ставки ЄСВ із 41 до 16,4 %. Цей захід мав на меті вивести із «тіні» «зарплати в конвертах» через зниження Єдиного соціального внеску. З цього приводу колишній міністр соціальної політики А. Рева зазначав: «Коли я питаю, яка була логіка у зниженні ЄСВ, мені пояснювали: “Ми думали, що ми знизимо внесок — одразу всі вийдуть із тіні. Думали, що бізнес ці гроші не покладе до кишені, а заплатить за тих, за кого не платив... Поклали бізнесмени ці гроші до кишені і навіть дякую ніхто не сказав”. Унаслідок дефіцит Пенсійного фонду зріс із 80 млрд грн до 145 млрд<sup>80</sup>. Уряд стояв перед проблемою наповнення пенсійного фонду. Він пішов шляхом піднесення соціальних стандартів: підвищення мінімальної зарплатні удвічі і підвищення зарплат у бюджетній сфері. З 01.01.2017, коли мінімальна заробітна плата була подвоєна, мінімальний страховий внесок був установлений у розмірі 22 % від 3 200 грн, тобто 704,00 грн. Результатом стало те, що вже у 2017 р. власні доходи Пенсійного фонду становили 142 млрд гривень проти 112 у 2016 р., а дотації — 141 проти 145 у 2016 р. По факту було одержано 160 млрд грн власних надходжень. Ці кошти були реально одержані внаслідок детінізації ринку праці. Разом з тим принаймні 4 млн працюючих, за припущеннями Мінсоцполітики, одержують нелегальну зарплату й не платять ЄСВ. Серед невикористаних можливостей покращити ситуацію — виведення з “тіні” зарплат цих 4 млн нелегально працевлаштованих громадян України. На застосування ще однієї схеми тінізації доходів провокує платників ЄСВ методика обчислення внеску з розрахунку мінімальної заробітної плати: у 2018 р. 80 % приватних підприємців показали органам ДФС явно занижену мінімальну зарплату своїх працівників, навіть керівники 84 тисячі малих та середніх підприємств також задекларували, що мають мінімальну зарплату, лише в Києві — 20 тисяч таких керівників»<sup>81</sup>.

<sup>80</sup> Рева А.: За год почти 40% малообеспеченных граждан и переселенцев были трудоустроены [Электронный ресурс] / Річна підсумкова прес-конференція міністра соціальної політики Андрія Реви за підсумками роботи Міністерства у 2018 році. — Оpubліковано: 22 грудня 2018 р. — Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=uatxfwm2t4A>.

<sup>81</sup> Там само.



**Удосконалення системи соціального страхування також має починатися з визначення її принципових засад.** Як зазначають дослідники, **сьогодні в Україні відсутня національна доктрина соціального страхування**, яка б науково обґрунтувала можливості розвитку системи в органічній прив'язці до системи заробітної плати, податкової системи, стану і політики на ринку праці, демографічної ситуації та прогнозів.

**Найбільш залежним від недоплат ЄСВ виявляється Пенсійний фонд, куди надходить майже 80 % внеску.** Саме на нього від моменту запровадження ЄСВ було покладено адміністрування надходжень. Проте 2013 року функція збору єдиного соціального внеску була віддана Міністерству доходів та зборів (з 2014 року Міністерство доходів), а в подальшому ході реорганізації покладена на Державну фіскальну службу України. Але боротьба з «тіньовими» схемами в оплаті ЄСВ є хоч і важливим, та все ж другорядним завданням для ДФС. Її основна функція — наповнення державного бюджету. На нашу думку, було б доцільно передати справу виведення з «тіні» нелегальних зарплат саме тому, хто реалізує соціальну функцію ЄСВ, — Пенсійному фондові. У його інтересах і реальній спроможності була б організація не лише репресивних функцій до порушників, а й широка роз'яснювальна робота. Адже ЄСВ — це не податок, а страховий платіж, інвестиція громадян у власну забезпечену старість.

У цілому, система соціального страхування, сформована за роки незалежності, являє собою складну конструкцію, яка орієнтована передусім на оперативне реагування на наявні численні виклики. Її творення — наслідок величезних зусиль держави і всього суспільства.

Сьогодні її реформування потребує визначення принципових засад, вироблення цілісної національної доктрини, орієнтованої на ефективний розвиток системи.

**Зокрема, мають бути науково розроблені і реалізовані її баланси із системою заробітної плати, податковою системою, політикою на ринку праці, демографічною ситуацією.**

Поряд із джерелами фінансування соціального забезпечення, серед широкого спектра завдань його модернізації в Україні можна виділити низку першочергових проблем:

- В Україні відсутня стратегія формування якісної зайнятості, метою якої має бути побудова нової моделі зайнятості. Принциповими цілями соціальної політики в цій сфері фахівці вважають завершення процесу **реформування Державної служби зайнятості на умовах**

ратифікованих конвенцій МОП; продовження і завершення формування у країні регулярної системи прогнозування зайнятості населення, формування та атестації кваліфікацій; системи наскрізної професійної орієнтації, яка охоплює процес становлення професійних здібностей, знань і вмінь із семи років протягом усього трудового життя; зменшення бідності, що потребує об'єктивної та всебічної оцінки її поширення в українському суспільстві.

▪ **Потрібна комплексна програма підтримки нової політики у сфері оплати праці**, побудована на розвиненій системі багаторівневих, а не тільки мінімальних соціальних стандартів, усунення дискримінації в цій сфері. Дослідники зазначають не лише найнижчий рівень зарплати українців серед країн європейського простору, а й той факт, що питома вага заробітної плати в загальних обсягах доходу населення України в цілому у країні становить близько 40 %, а в окремих регіонах ледь сягає 30-відсоткової позначки. Неспроможність системи зайнятості задовольнити потребу людей у самозабезпечення на основному місці праці стає джерелом соціального напруження. За оцінками, самопочуття населення України у сфері праці, здійсненими Інститутом соціології НАН України, частка працюючих, які повністю задоволені своєю роботою, 2016 року становила лише 11,4 %, а частка тих, які вважають, що характер їхньої роботи цілком відповідає їхньому професійно-кваліфікаційному рівню, — 38,5 %<sup>82</sup>.

▪ Це загострює соціальну проблему, що набрала загрозливих масштабів в останні роки, — **трудова міграцію**. Зокрема, її ускладнюють такі риси, як активізація участі молоді, фахівців у трудовій міграції, збільшення частки мігрантів, які працюють за кордоном без належних дозволів, перебувають у нерегульованому правовому становищі, трансформація частини тимчасової трудової міграції на постійну. Одним із першочергових завдань соціальної політики є створення програми сприяння поверненню та реінтеграції трудових мігрантів із фокусом на вразливі категорії осіб, передусім у регіонах, звідки відбувається наймасовіша трудова міграція, передбачити в них комплекс заходів, спрямованих на заохочення створення мігрантами нових робочих місць з використанням зароблених за кордоном коштів.

<sup>82</sup> Яценко Л. Д. Сучасні імперативи розвитку соціально-трудової сфери в Україні [Електронний ресурс] / Л. Д. Яценко / Національний інститут стратегічних досліджень. — 2018. — Режим доступу : [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiMu7qHi\\_7dAhUIyxoKHxQXCz0QFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3125%2F&usg=AOvVaw3H0I932EdgtxQfGBFJSj2Y](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiMu7qHi_7dAhUIyxoKHxQXCz0QFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3125%2F&usg=AOvVaw3H0I932EdgtxQfGBFJSj2Y).

▪ Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» *орієнтує на реструктуризацію зайнятості в бік збільшення ролі високотехнологічних виробництв і наукоємних послуг*, удосконалення системи послуг підтримки ринку праці, забезпечення доступності інформаційних ресурсів і комунікацій щодо кон'юнктури ринку праці, економічне стимулювання роботодавців до найму обмежено конкурентоспроможних осіб, упровадження прогресивної шкали оподаткування доходів для зниження соціальної нерівності. Особливо потрібний комплекс заходів, що запобігають поширенню неформальної зайнятості. Потребують перегляду принципи соціального перерозподілу, вирівнювання балансу між забезпеченням найбільш нужденних на певному рівні гарантованого доходу і **збереженням достатніх стимулів до самозабезпечення та високопродуктивної праці**. Вони мають бути націлені, зокрема, на скорочення розриву в рівні матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих членів суспільства.

▪ До актуальних проблем належить **методика розрахунку прожиткового мінімуму**, яка б гарантувала правильне визначення основних персональних і соціальних потреб у розрізі різних соціальних і демографічних груп населення; структури нормативів розрахунку прожиткового мінімуму для усіх категорій з урахуванням умов їхнього проживання. Серед першочергових завдань у цій сфері дослідники вбачають потреби **позбутися неприйнятної практики «ручного» заниження фактичних соціальних виплат задля потреб бюджету країни**, ігноруючи головне призначення держави — забезпечення базових гарантій громадян, упровадити законодавчо поняття раціонального споживчого бюджету і класифікацію соціальних нормативів за рівнем задоволення потреб: нормативи раціонального споживання і нормативи мінімального споживання.

*За даними, наведеними 2019 року тодішнім міністром соціальної політики в інтерв'ю газеті «Факти», на той час в Україні було 26 млн громадян працездатного віку. Зайнятими вважаються 16 млн; 4 млн з них ЄСВ не платять на законних підставах, решта 12 млн платять ЄСВ. Є приблизно 2 млн осіб, які є «легальними» безробітними; 16 плюс 2 — це 18 млн осіб. «Де ще 8 млн. — не знає ніхто. Навіть якщо 3—4 млн працюючих за кордоном — потенціал тіньової економіки, це ще 4 млн людей».*  
Відповідь державної соціальної політики — це посилення відповідальності працевлаштування.

Наприклад, за словами міністра, нещодавно в Закарпатській області був виявлений перевізник, який мав 186 нелегальних водіїв автобусів. Штраф йому був призначений у розмірі 21 млн грн<sup>83</sup>.

▪ Реалізація **пенсійної реформи** також ставить низку концептуальних проблем, зокрема це створення інституційних компонентів функціонування системи II рівня — накопичувальної системи пенсійного страхування. Вирішальним чинником її успіху є довіра громадян. Українці масово не довіряють недержавним пенсійним фондам, тоді як Пенсійний фонд України має високий рівень довіри.

▪ Серед чинників соціальної напруженості та проблематизації демографічної ситуації в Україні фахівці виділяють **питання ринкової та соціальної доступності житла**. Кожен громадянин України має право на житло, гарантоване Конституцією, і тим, хто потребує соціального захисту, держава гарантує забезпечення цього права. Проте сучасний стан житлової сфери України практично унеможливує виконання цієї норми Конституції. Глибока структурна реформа у сфері житлової політики, спрямована, з одного боку, на максимальну ринкову доступність житла для економічно активного населення, і, з другого, на державну підтримку соціально вразливої частини суспільства, є одним з імперативів реалізації конституційних прав українців на соціальний захист.

---

<sup>83</sup> Інтерв'ю міністра соціальної політики газети «Факти» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://fakty.ua/288874-reva-sdelal-vazhnoe-zayavlenie-o-socialnyh-vyplatah-v-usloviyah-voennogo-vremeni>.

## ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

---

---

## ТЕМА 1. ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Поняття соціальної держави і соціальної політики.
2. Соціальні права людини, їхні законодавчі гарантії.
3. Соціальна справедливість, підходи до її інтерпретації.
4. Моделі соціальної політики, проблема вибору для України.
5. Суб'єкти соціальної політики.
6. Інструменти соціальної політики.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Який тип держави називається «соціальною державою»?
2. За якими критеріями держава може бути віднесена до цього типу або виключена з нього?
3. Охарактеризуйте основні соціальні права людини.
4. У чому суть розбіжностей у розумінні поняття соціальної справедливості?
5. Розкрийте суть принципу «соціальної ринкової економіки».
6. Охарактеризуйте співвідношення державних і недержавних механізмів у різних моделях соціального захисту.
7. Як ви розумієте поняття «патерналістсько-клієнталістська система стосунків громадянина і держави»?
8. Хто планує і реалізує соціальну політику в Україні?
9. Охарактеризуйте основні повноваження центральних органів державної влади у сфері соціального захисту.
10. Охарактеризуйте основні повноваження регіональних і місцевих органів влади у сфері соціального захисту.
11. Які інструменти використовує держава у своїй соціальній політиці?
12. Що таке державні соціальні стандарти?
13. Що таке державні соціальні гарантії?
14. Що таке соціальні норми і нормативи?
15. Яку роль у соціальній політиці відіграє поняття «прожитковий мінімум»?
16. Про що свідчить ступінь диференціації доходів населення?

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Чому модель радянської держави-благодійниці досі не подолана в масовій свідомості українців? До яких наслідків це призводить?
2. Чи спроможна держава насправді бути «благодійницею»?
3. На вашу думку, у чому полягає завдання соціальної держави?

### Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

**На самостійне вивчення винесено питання: проблема вибору моделі соціальної політики для України.**

При вивченні рекомендованої літератури варто виходити з усвідомлення, що соціальна політика в Україні перебуває у глибокій трансформації. Від перших років незалежності й досьогодні вона значною мірою була побудована на принципах продовження й екстенсивного розширення успадкованої від історичного минулого моделі радянської держави-благодійниці. Звичайно, це має свої об'єктивні причини, насамперед гостро незадовільне матеріальне становище вельми значної частини населення, що надавало політиці соціального забезпечення і захисту характеру перманентного «латання дірок» і «гасіння пожеж». Не останнім за значущістю чинником є також архетипи патерналістсько-клієнталістських стосунків держави і громадян, законсервовані в суспільній свідомості від часів радянського «світлого минулого». Зокрема, цей чинник є джерелом популізму в політичній сфері, який перешкоджає ухваленню відповідальних, адекватних викликам соціально-економічної ситуації, проте непопулярних, реально тяжких для виконання, хоча й потрібних рішень і заходів.

Студент має усвідомити, наскільки складно здійснювати інновації в системі соціального забезпечення, яка перебуває у стані граничного напруження, проте саме в цьому полягає невідкладне завдання сучасної Української держави. З одного боку, потрібно всіляко підтримувати наявні форми соціального захисту, бо на тлі реального становища, коли 44 % українців одержують ті чи інші види соціальної допомоги, а, окрім того, майже 2,5 млн домогосподарств одержують житлові субсидії, будь-який збій у роботі системи стане тяжким ударом для значної частини населення. З другого боку, кожна окрема ланка і функціонування всієї системи в цілому демонструють явні ознаки неефективності, нераціональної структури витрат і потребують концептуального й системного переосмислення, розроблення інноваційних підходів до формування соціальної політики.

Потрібно охарактеризувати як можливості України, так і зовнішні чинники впливу. Соціальну політику нашої країни не можна розглядати у відриві від глобальних змін і глобальних викликів, від яких залежать загальний

суспільний прогрес і загальнолюдська безпека. Глобальні проблеми розвитку, пов'язані з погіршенням стану довкілля поглибленням нерівності, збереженням значних ризиків бідності й соціального відторгнення, соціальними і військовими конфліктами, поширенням тероризму — доповнилися на наших очах новим викликом до соціальної політики планетарного масштабу, загрозливість якого все частіше порівнюють зі світовою війною — пандемією коронавірусної хвороби, яка щоденно забирає життя тисяч людей на всіх континентах. В Україні ця соціальна проблема постала поряд із війною, яку вже сьомий рік веде проти нас Російська Федерація.

Питання змісту і засобів соціальної політики ми маємо побачити на тлі кардинальних змін глобального порядку, а разом з тим у контексті національних особливостей соціально-економічного розвитку, ціннісних настанов українського населення. Важливо правильно оцінити економічні передумови здійснення соціальної політики. Особливу увагу звернути на доцільність пошуку міри державного втручання задля забезпечення справедливого перерозподілу благ у суспільстві, співвідношення між політикою стимулювання доходів і соціальною політикою.

Вибір можливих альтернатив є надто складним завданням, але провідною ідеєю соціальної політики має залишатися прагнення до більшої справедливості суспільства і забезпечення сталого розвитку, який не погіршує умови та можливості для прийдешніх поколінь.

---

#### 4. Навчально-контрольні тести

##### 1. Виберіть правильне твердження:

- держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам всі потрібні ресурси для гідного життя;
- держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам можливість одержувати всі потрібні ресурси для гідного життя;
- держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам можливість одержувати мінімальні ресурси для гідного життя;
- держава зобов'язана надати своїм громадянам найвищий рівень гідного життя.

##### 2. Головний вимір соціального характеру держави:

- людина одержує суспільні блага пропорційно до її особистого внеску;
- держава забезпечує економічну успішність суспільства;
- держава захищає тих, хто втратив дохід або засоби до існування;
- суспільні блага діляться на всіх порівну.



3. **«Соціальна рівність» за теорією класичного лібералізму:**
  - Соціальна рівність — це рівність можливостей, а не результатів;
  - Справедливим є лише рівний розподіл користі між членами суспільства;
  - Суспільство має ухвалювати такі рішення, які найбільше враховують інтереси найменш забезпечених груп населення;
  - Соціальна рівність — це гармонізація інтересів певних соціальних груп суспільства, а також окремих його членів.
4. **«Соціальна рівність» за теорією егалітаризму:**
  - Соціальна рівність — це рівність можливостей, а не результатів.
  - Справедливим є лише рівний розподіл користі між членами суспільства.
  - Суспільство має ухвалювати такі рішення, які найбільше враховують інтереси найменш забезпечених груп населення.
  - Соціальна рівність — це гармонізація інтересів певних соціальних груп суспільства, а також окремих його членів.
5. **Принцип «соціальної ринкової економіки» означає:**
  - людиною опікуються суспільство і держава;
  - максимальний рівень соціальної опіки з боку держави й мінімальна соціальна відповідальність людини;
  - роль державних структур у реалізації соціальної політики мінімальна;
  - система соціального партнерства, соціальна відповідальність бізнесу.
6. **Провідна ланка в системі центральних органів виконавчої влади з реалізації державної соціальної політики:**
  - Верховна Рада України;
  - Міністерство соціальної політики України;
  - регіональні і місцеві органи влади;
  - Міністерство фінансів України.
7. **Державні соціальні стандарти — це:**
  - мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення і соціальної допомоги;
  - показники потрібного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг;
  - норми і нормативи, на основі яких визначаються показники основних державних соціальних гарантій;
  - вартісна величина набору продуктів, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини.

**8. Державні соціальні гарантії — це:**

- норми і нормативи, на основі яких визначаються показники основних державних соціальних гарантії;
- мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення і соціальної допомоги;
- показники потрібного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг;
- вартісна величина набору продуктів, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини.

**9. Соціальні норми і нормативи — це:**

- показники потрібного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг;
- норми і нормативи, на основі яких визначаються показники основних державних соціальних гарантії;
- мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення і соціальної допомоги;
- вартісна величина набору продуктів, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини.

**10. Прожитковий мінімум — це:**

- норми і нормативи, на основі яких визначаються показники основних державних соціальних гарантії;
- мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення і соціальної допомоги;
- показники потрібного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг;
- вартісна величина набору продуктів, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини.

---

**5. Практичні завдання**

1. Проведіть порівняльний аналіз наведених у лекції моделей соціальної політики. Які риси цих моделей доцільно, а які неможливо застосувати в Україні? Відповіді аргументуйте.
2. Проаналізуйте фрагмент з нині чинного документа в поточній редакції від 01.01.2020 під назвою «Житловий кодекс Української РСР».

*«В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні було створено необхідні передумови для ...задоволення потреби трудящих у житлі. Втілюючи в життя ленінські ідеї побудо-*

*ви комуністичного суспільства... Радянська держава послідовно реалізує розроблену Комуністичною партією програму житлового будівництва... для забезпечення гарантованого Конституцією СРСР і Конституцією Української РСР права громадян на житло»<sup>84</sup>.*

Сформулюйте висновки щодо причин і наслідків наявного стану цього документа.

3. Використовуючи дані з відкритих джерел, складіть графік динаміки мінімальної зарплати в Україні за 2007—2019 рр. Прокоментуйте ключові точки коливань цього графіка: причини і наслідки ключових змін показників мінімальної зарплати.

4. Використовуючи дані з відкритих джерел, складіть порівняльну таблицю розмірів мінімальної зарплати 10 країн світу за вашим вибором (з обов'язковим включенням до списку України).

5. Використовуючи дані з відкритих джерел, складіть графік динаміки соціальних видатків бюджету України за 2010—2020 рр.

---

## 6. Список рекомендованої літератури

1. Бабенко А. Г. Актуальні проблеми соціальної політики України [Електронний ресурс] / А. Г. Бабенко. — Режим доступу : [http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2233/1/3.%20%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE\\_%D0%90%D0%BA%D1%82.%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1](http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2233/1/3.%20%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%90%D0%BA%D1%82.%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1).
2. Бутник О. О. Аналіз моделей соціальної політики в країнах з розвинутими ринковими відносинами: досвід для України [Електронний ресурс] / О. О. Бутник // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2013. — Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-2-28.pdf>.
3. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. Дисципліни / А. М. Гриненко. — Київ : КНЕУ, 2003. — 309 с.
4. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : монографія / О. В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. — Київ, 2015. — 244 с.
5. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / А. Михненко, Н. Щур // Соціальна і гуманітарна політика. Вісник Національної академії державного управління. — 2013. — Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-2-31.pdf>.

---

<sup>84</sup> Житловий кодекс Української РСР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.

6. Мудролюбова Н. Північноєвропейський досвід соціальної держави на прикладі Королівства Швеції / Н. Мудролюбова // Віче. — 2008. — № 3. — С. 70—72.
7. Семигіна Т. В. Моделі соціальної політики економічно розвинутих країн: історія та сучасний розвиток : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 — теорія та історія політичної науки / Т. В. Семигіна. — Київ, 2007. — 20 с.
8. Семигіна Т. В. Соціальна політика економічно розвинутих країн в умовах глобалізації / Т. В. Семигіна // Магістеріум : Соціальна робота і охорона здоров'я. — 2004. — № 15. — С. 79—84.
9. Смовженко Т. С. Концептуальні засади підготовки фахівців для системи соціального забезпечення в ДВНЗ «УБС» / Т. С. Смовженко // Вісник УБС. — 2018. — № 2 (32). — С. 112—123.
10. Смовженко Т. С. Соціальна справедливість та соціальний капітал в контексті інновацій економічного розвитку в Україні / Т. С. Смовженко, З. Е. Скринник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Штучний інтелект contra людський мозок: перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу». — Київ : Національна академія педагогічних наук України, 2018. — С. 146—156.
11. Соціальна відповідальність суспільних інститутів: інноваційний та соціально-гуманітарний аспект / [авт. кол.] ; за наук. ред. А. Я. Кузнецової, Л. К. Семів, З. Е. Скринник. — Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019.
12. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна, С. І. Лавриненко, Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка ; за заг. ред. Є. Воротіна. — Київ : НІСД, 2008. — 42 с.
13. Шевчук А. П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері / А. П. Шевчук // Університетські наукові записки. — 2006. — № 2 (18). — С. 310—317.

## ТЕМА 2. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Міжнародні організації про захист прав людини на соціальне забезпечення.
2. Повноваження Верховної Ради України у здійсненні соціальної політики.
3. Повноваження Президента України у здійсненні соціальної політики.
4. Повноваження Кабінету Міністрів України у здійсненні соціальної політики.
5. Міністерство соціальної політики України.
6. Пенсійний фонд України.
7. Фонд соціального страхування.
8. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
9. Фонд соціального захисту людей з інвалідністю.
10. Система надання соціальних послуг.
11. Державна служба зайнятості.
12. Мережа соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді.
13. Функції державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в системі соціального забезпечення.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Охарактеризуйте зміст Конвенції про основні цілі та норми соціальної політики № 117.
2. Охарактеризуйте зміст Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення.
3. Який державний орган визначений у Конституції для забезпечення політики у сферах праці, зайнятості та соціального захисту населення?
4. Який орган виконавчої влади здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення?
5. Хто затверджує бюджет Фонду соціального страхування?
6. Хто здійснює управління Фондом соціального страхування?
7. Які функції виконує система надання соціальних послуг?
8. Кому підпорядкована Державна служба зайнятості?
9. Кому підпорядковані соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді?

---

**3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи**

1. Охарактеризуйте зміни, які відбуваються в системі соціального забезпечення в ході реформи децентралізації.
2. Поміркуйте над таблицею «Структура системи соціального забезпечення в Україні». На вашу думку, чи є ця структура оптимальною? Які зміни ви могли б запропонувати?

---

**4. Завдання для самостійної роботи студентів**

На самостійну роботу винесено завдання: користуючись джерелами відкритого доступу, визначіть, які закони та підзаконні акти регламентують діяльність кожної ланки системи соціального забезпечення, вказаної у плані практичного заняття.

---

**5. Навчально-контрольні тести**

1. **Степан Петрович став безробітним унаслідок карантину, пов'язаного з епідемією коронавірусу. Куди він має звертатися за допомогою:**
  - до Верховної Ради України;
  - Президента України;
  - Кабінету Міністрів України;
  - Фонду загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття.
2. **Оксана Іванівна виховує донечку, хвору на церебральний параліч. Куди вона має звертатися за допомогою:**
  - У Фонд соціального захисту людей з інвалідністю;
  - Державну службу зайнятості;
  - Міністерство соціальної політики України;
  - Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
3. **До структура служби зайнятості входять такі ланки:**
  - центри працевлаштування державної служби зайнятості;
  - центри організованого дозвілля державної служби зайнятості;
  - центри професійно-технічної освіти державної служби зайнятості;
  - центри громадської допомоги служби зайнятості.
4. **Мережа соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді утворюється:**
  - Міністерством соціальної політики України;
  - системою надання соціальних послуг;
  - обласними і районними держадміністраціями;
  - Кабінетом Міністрів України.

**5. Управління Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття здійснюється на паритетній основі:**

- державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців;
- представниками застрахованих осіб і роботодавців;
- державою і представниками застрахованих осіб
- представниками застрахованих осіб і роботодавців та Міністерством соціальної політики України.

---

**6. Практичне завдання**

Епідемія коронавірусу створила масштабні виклики для системи соціального забезпечення України. Користуючись інформацією з відкритих джерел, **підготуйте аналітичну записку:** які нові функції, рішення і дії довелося взяти на себе кожній з ланок системи соціального забезпечення у зв'язку з епідемією і карантинном. **Сформулюйте вашу оцінку:** наскільки успішними були ці заходи в кожній ланці.

---

**7. Список рекомендованої літератури**

1. Конституція України. Редакція від 30.09.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015).
3. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_016](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016).
4. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011).
5. Дехтяренко Ю. Ф. Концептуальні засади розвитку регіональної системи соціального захисту населення в Києві / Ю. Ф. Дехтяренко, Н. М. Гринчук // Управління сучасним містом. — 2002. — № 7—9 (7). — С. 140—143.
6. Калашников С. В. Теоретичні аспекти формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах / С. В. Калашников // Ефективна економіка. — 2016. — № 1. — 47 с.
7. Кір'ян Т. М. Державне фінансове забезпечення соціальної сфери : монографія / за ред. Т. М. Кір'ян. — Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю., 2016. — 398 с.
8. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. — Київ : Центр громадської експертизи, 2009. — 104 с.
9. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. — Київ : Вид-во УАДУ, 2003. — 265 с.
10. Соціальний захист населення України / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. — Київ : НАДУ ; Фенікс, 2010. — 212 с.

---

## ТЕМА 3.

# ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Взаємозалежність соціального забезпечення та економічного розвитку.
2. Джерела фінансових ресурсів для соціальної сфери.
3. Форми фінансування соціальної сфери.
4. Основні організаційно-правові форми соціального захисту:
  - а) соціальне страхування,
  - б) забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету,
  - в) соціальна допомога.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. На задоволення яких потреб спрямоване фінансування соціальної сфери?
2. Що є основним джерелом формування фінансових ресурсів країни?
3. Які показники входять до складу системи національних рахунків?
4. Що таке валовий внутрішній продукт?
5. Оцініть розміри ВВП України в порівнянні з іншими країнами світу.
6. Що таке валовий національний наявний дохід?
7. Як формуються фінансові потоки, спрямовані на соціальне забезпечення?
8. Що входить до складу бюджетних джерел соціального забезпечення?
9. Що входить до складу позабюджетних джерел соціального забезпечення?
10. Що входить до складу зовнішніх джерел соціального забезпечення?
11. Охарактеризуйте основні державні цільові фонди.
12. Охарактеризуйте основні напрями фінансування соціальної політики.
13. Охарактеризуйте витрати суспільства на основні організаційно-правові форми соціального захисту.

---

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Чи може Україна дозволити собі щедру соціальну політику?



2. Як забезпечити соціальний захист великої маси бідного населення в бідній країні?
3. Запропонуйте ваша бачення для подолання надмірної диференціації майнового стану громадян в Україні.

---

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

##### **На самостійне вивчення винесено питання: механізми мобілізації фінансових ресурсів для соціальної сфери.**

Пропонуємо зосередити увагу на розширенні бази бюджетного фінансування соціальної сфери через систему прогресивного оподаткування, як це відбувається у більшості розвинутих країн за принципом «багаті платять більше». Також показати доцільність реформування системи соціального страхування від моделі, орієнтованої на оперативне реагування на наявні виклики, до створення цілісної концепції соціального страхування, збалансованої зі системою заробітної плати, податковою системою, політикою на ринку праці, демографічною ситуацією.

Вивчаючи рекомендовану літературу, зверніть увагу, що загальновизнаним інструментом для зменшення соціальних ризиків є прогресивний прибутковий податок, у якому середня податкова ставка підвищується зі збільшенням рівня доходу.

Обов'язково рекомендуємо звернути увагу, що у Верховній Раді України в лютому 2019 року було зареєстровано проєкт закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 щодо запровадження прогресивної шкали оподаткування при сплаті податку на доходи фізичних осіб<sup>85</sup>. У ньому передбачалося запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб в Україні з максимальною ставкою податку 48 % — для тих, хто одержав дохід понад 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, тобто на той час понад 960 500 грн. Базова (мінімальна) ставка передбачена в розмірі 5 % для тих, хто одержав дохід у розмірі до трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Нульова ставка податку на доходи пропонувалася для фізичних осіб, що отримали доходи у формі заробітної плати до одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Автори законопроєкту в пояснювальній записці наголошували, що ставки податку на доходи фізичних осіб у Європі є значно вищими, ніж в Україні (18 %). Зокрема, максимальний податок на доходи фізичних осіб у Франції становить 75 %, у Канаді — 50 %, у Норвегії — 39 %.

---

<sup>85</sup> Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=65528](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65528).

Студент має сформулювати своє пояснення: чому названий законопроект так і не дійшов до розгляду у Верховній Раді?

Особливу увагу необхідно звернути на Єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Першорядну значущість має, безперечно, розмір коштів, який через внесок мобілізується на потреби соціального страхування.

Студентові буде цікаво проаналізувати схему тінізації доходів, на яку проковує платників ЄСВ методика обчислення внеску з розрахунку мінімальної заробітної плати: 2018 року 80 % приватних підприємців показали органам ДФС явно занижену мінімальну зарплату своїх працівників, навіть керівники 84 тисячі малих і середніх підприємств також задекларували, що мають мінімальну зарплату, лише в Києві — 20 тисяч таких керівників. Сформулюйте свої пропозиції: як можна розв'язати цю проблему?

---

## 5. Навчально-контрольні тести

1. **Валовий внутрішній продукт (ВВП) — це:**
  - сума споживання основного капіталу;
  - сума валових доданих вартостей усіх видів економічної діяльності та податків на прибуток за винятком субсидій на продукти;
  - ВНД плюс сальдо поточних трансфертів, що надійшли із-за кордону;
  - сума кінцевого споживання і національного заощадження.
2. **Україна, за даними Міністерства фінансів, 2018 року мала ВВП на душу населення в доларах США:**
  - 3 095,2;
  - 85 319;
  - 58 848;
  - 14 536.
3. **У квітні 2019 року Україна за Misery Index у рейтингу «The World's Most Miserable Economy» (Найбільш злидення економіки світу) агентства Bloomberg опинилася серед країн світу:**
  - на першому місці;
  - останньому місці;
  - сорок четвертому місці;
  - шостому місці.
4. **До позабюджетних джерел формування фінансових ресурсів для соціальної сфери належать:**
  - державні цільові фонди;
  - кредити і позики міжнародних фінансових організацій і фондів;

- кошти місцевих бюджетів;
  - державні цільові соціально-страхові фонди.
5. **До бюджетних джерел формування фінансових ресурсів для соціальної сфери належать:**
- державні цільові соціально-страхові фонди;
  - державні цільові фонди;
  - кредити і позики міжнародних фінансових організацій і фондів;
  - кошти місцевих бюджетів.
6. **До зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів для соціальної сфери належать:**
- державні цільові соціально-страхові фонди;
  - державні цільові фонди;
  - гуманітарна допомога міжнародних фінансових організацій;
  - кошти місцевих бюджетів;
7. **До основних державних цільових фондів належать:**
- Фонд загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття;
  - міжнародні фінансові організації і фонди;
  - державний бюджет;
  - кошти місцевих бюджетів.
8. **До основних організаційно-правових форм соціального захисту належать:**
- кредити і позики міжнародних фінансових організацій і фондів;
  - недержавні соціальні фонди;
  - соціальне страхування;
  - залучення власних коштів фірм і домашніх господарств.
9. **Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету здійснюється для таких цілей:**
- для забезпечення тих осіб, які не мають права на соціальне забезпечення за рахунок коштів соціального страхування;
  - економічної самостійності, самореалізації працездатного населення;
  - допомоги у вирішенні житлового питання;
  - задоволення потреб населення.
10. **Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з державного бюджету надається:**
- для доповнення кредитів і позик міжнародних фінансових організацій і фондів;
  - гуманітарної допомоги малозабезпеченим;

- лікування пацієнтів у приватних медичних закладах;
- покриття дефіциту системи пенсійного страхування.

## 6. Практичні завдання

1. 923 000 домогосподарств із загальної кількості 6 900 000 домогосподарств в Україні показали органам фінансового контролю «нульові» доходи за 2018 рік. Переважна частина цих домогосподарств мешкає в містах, менша — у сільській місцевості (при тому, що аналіз даних статистики свідчить, що рівень безробіття в сільській місцевості утричі вищий, аніж у місті).

**Зробіть і аргументуйте висновок щодо того, як такий стан позначається на фінансуванні соціальної сфери.**

2. 80 % приватних підприємців в останні кілька років показують органам ДФС мінімальну заробітну плату своїх працівників, 84 тисячі керівників малих і середніх підприємств показують, що мають мінімальну зарплату, лише в Києві — 20 тисяч таких керівників.

**Зробіть і аргументуйте висновок щодо того, як такий стан позначається на фінансуванні соціальної сфери.**

3. За даними щорічної доповіді Global Wealth Report швейцарського банку Credit Suisse, найбагатшою країною світу визнана Швейцарія, де на одного дорослого жителя припадає понад 530 тисяч доларів США. На другому місці — Австралія (411 тисяч), на третьому — США (404 тисячі). У десятку з найбагатшим населенням також входять Бельгія, Норвегія, Нова Зеландія, Канада, Данія, Сінгапур і Франція.

**Знайдіть у відкритому доступі аналогічні дані щодо України. Які висновки щодо перспектив поліпшення добробуту українців можна зробити на цій основі?**

4. За даними Міжнародного об'єднання з питань боротьби з бідністю Oxfam, хоча найбільш забезпечені люди становлять лише близько 1 % населення Землі, на них припало 82 % зароблених 2017 року коштів. А 2018-го 42 мультимільярдери володіли багатством, що перевищує власність найменше забезпеченої половини людства, причому новий мільярдер з'являється на Землі щодва дні.

**Знайдіть у відкритому доступі аналогічні дані щодо України. Які висновки щодо перспектив поліпшення добробуту українців можна зробити на цій основі?**

5. Будівництво «Соціальної Європи» передбачає перехід від політики «соціальних витрат» до політики «соціальних інвестицій».

**Поясніть суть цих двох понять і відмінність між ними.**

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Експерти оновили показник ВВП на душу населення з урахуванням даних «перепису» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://minfin.com.ua/2020/01/24/40526314>.
2. Прес-конференція Міністра соціальної політики України Андрія Реви за підсумками роботи Міністерства у 2018 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=uatxfwm2t4A>.
3. Гладун А. Прогресивне оподаткування робить людей щасливішими, але чи допоможе воно Україні? [Електронний ресурс] / А. Гладун, О. Дутчак. — Режим доступу : <https://commons.com.ua/uk/progresivne-opodatkuvannya-roboty-lyudej-shhaslivishimi-ale-chi-dopomozhe-vono-ukrayini>.
4. Номінальний ВВП України з 2002 по 2019 рр. з розрахунку на одну особу населення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2019>.
5. Мінімальна зарплата в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/labour/wagemin>.
6. List of European countries by minimum wage [Electronic resource]. — Available at : [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum\\_wage\\_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics).
7. The World's Most Miserable Economy [Electronic resource]. — Available at : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-04-17/the-world-s-most-miserable-economy-has-seven-figure-inflation>.
8. Сколько украинцев получают социальную помощь: в Минсоцполитики рассказали детали [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [https://24tv.ua/ru/skolko\\_ukraincev\\_poluchajut\\_socialnuju\\_pomoshh\\_v\\_minsocpolitiki\\_rasskazali\\_detali\\_n1065244](https://24tv.ua/ru/skolko_ukraincev_poluchajut_socialnuju_pomoshh_v_minsocpolitiki_rasskazali_detali_n1065244).
9. У листопаді субсидію на ЖКП отримували близько 3 млн домогосподарств, а середній розмір виплат становив майже 1,2 тис. грн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/main/Edani.html>.
10. Blair T. Ein neues Sozialmode Europas-Beitrag zum Fortschritt im 21 Jahrhundert / T. Blair, W. Kok, G. Persson, G. Schroder // Die Zeit. — Berlin, 2000. — September 7.
11. Capital in the long run. Thomas Piketty's book aims to change economic thinking on inequality [Electronic resource]. — Available at : <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674430006>.
12. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=65528](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65528).
13. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку / А. В. Дутчак // Молодий вчений / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. — 2017. — № 5 (45). — Травень.

14. Миськів Г. В. Фінансування соціальної сфери в умовах децентралізаційних змін / Г. В. Миськів, Н. І. Чапляк, Н. О. Григоришин [Електронний ресурс] // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2018. — № 2. — Режим доступу : [http://www.lvduvs.edu.ua/documents\\_pdf/visnyky/nvse/nvse\\_02\\_2018/11.pdf](http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvse/nvse_02_2018/11.pdf).
15. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації [Електронний ресурс] / А. Ю. Огінська. — Режим доступу : [http://www.economy.in.ua/pdf/4\\_2018/29.pdf](http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/29.pdf).

## **ТЕМА 4. ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

---

### **1. Примірний план практичного заняття**

1. Реформа місцевого самоврядування і модернізація фінансування соціального забезпечення.
  2. Перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади.
  3. Фінансове забезпечення реформи освіти.
  4. Ключові напрями реформування охорони здоров'я.
- 

### **2. Питання для самоперевірки знань**

1. Які заходи передбачає секторальна децентралізація територіальної організації влади?
  2. Охарактеризуйте напрями фінансування соціальної сфери в Україні.
  3. З яких фінансових джерел фінансується основна частка видатків на соціальне спрямування?
  4. Наведіть дані щодо співвідношення збільшення обсягів фінансування соціальної сфери і наявних стандартів життя населення.
  5. Чи відповідає зростання соціальних видатків можливостям української економіки? Відповідь аргументуйте.
  6. Охарактеризуйте наявний в Україні розподіл функцій та інфраструктури соціального захисту населення.
  7. Які основні заходи передбачає реформа у сфері освіти?
  8. Які основні заходи передбачає реформа системи охорони здоров'я?
- 

### **3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи**

1. У чому суть реформи децентралізації, яка відбувається в Україні?
2. Наведіть і проаналізуйте аргументи прибічників реформи системи освіти в Україні.
3. Наведіть і проаналізуйте аргументи критиків сучасної реформи системи освіти в Україні.
4. Наведіть і проаналізуйте аргументи прибічників реформи системи охорони здоров'я в Україні.
5. Наведіть і проаналізуйте аргументи критиків сучасної реформи системи охорони здоров'я в Україні.

---

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

##### **На самостійне вивчення винесено питання: Ризики і перспективи розвитку системи соціальних послуг в умовах поглиблення фінансової децентралізації.**

При вивченні рекомендованої літератури слід зосередити увагу на питаннях секторальної децентралізації в сучасних умовах реформи місцевого самоврядування. Децентралізація повноважень у сфері соціального захисту і соціального забезпечення покликана сприяти наданню соціальних допомог, послуг і пільг на засадах доступності, якості та ефективності. Оскільки значну частину видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення передають на місцевий рівень, питання, що потребують першочергового вирішення, полягають у налагодженні ефективних механізмів їхнього розподілу, виявленні неефективних видатків, що сприятиме залученню додаткового ресурсу для фінансування найбільш важливих завдань. При цьому обґрунтування регіональних особливостей фінансового забезпечення соціального захисту дозволить виявити причини, що зумовлюють і поглиблюють проблему бідності населення країни.

Серед праць вітчизняних дослідників варто рекомендувати для самостійного вивчення статті і монографії щодо розвитку соціальної сфери як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях: роботи М. І. Карліна, А. М. Колоска, Е. М. Лібанової, М. І. Мальваного, О. В. Макарової, О. Ф. Новікової, О. М. Пищуліної, У. Я. Садової, В. Б. Тропіної. На основі опрацювання рекомендованої літератури студент має сформулювати власні висновки щодо ризиків і можливостей ефективного надання соціальних послуг в умовах поглиблення фінансової децентралізації.

Серед пріоритетних напрямів підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів територіальних громад у сфері соціального захисту варто наголосити на подальшій зміні підходів до фінансуванні мережі установ, до закупівлі та фінансуванні соціальних послуг через механізм соціального замовлення; на створенні конкурентних позицій неурядовим організаціям на ринку соціальних послуг і впровадження ефективних механізмів фінансової підтримки громадських ініціатив на місцевому рівні; на спрямуванні фінансових ресурсів для забезпечення превентивних механізмів щодо основних ризиків у сфері соціального захисту.

---

#### 5. Навчально-контрольні тести

1. До проблем соціальної сфери, які загострилися впродовж останніх років, належать:



- секторальне розмежування повноважень за рівнями влади;
  - бюджетна ефективність, оптимізація фондів;
  - законодавчо невнормована система відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури;
  - доступ мешканців громади до послуг та об'єктів освіти.
2. **Упродовж останніх років намітилась тенденція:**
- до зменшення обсягів видатків на освіту;
  - стагнація обсягів видатків на освіту;
  - перекладання видатків на освіту на відповідальність самих громадян;
  - зростання обсягів видатків на освіту.
3. **Упродовж останніх років спостерігається тенденція:**
- до високої ефективності використання коштів на соціальну сферу;
  - низької ефективності використання коштів на соціальну сферу;
  - стабільної ефективності використання коштів на соціальну сферу;
  - використання не за призначенням коштів, виділених на соціальну сферу.
4. **Найбільша частка видатків на соціальне спрямування фінансується:**
- з державного бюджету;
  - місцевих бюджетів;
  - добровільних пожертв;
  - міжнародної гуманітарної допомоги.
5. **Системні проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери лежать у площині:**
- відсутності стандартів соціальної послуги;
  - надання соціальної допомоги через територіальні центри;
  - передання повноважень органам місцевого самоуправління;
  - оптимізації шкільної мережі та створення опорних шкіл.

---

## 6. Приклади практичних завдань

Користуючись інформацією з джерел відкритого доступу, підготуйте відповіді на питання:

1. На що спрямована діяльність місцевих органів управління освітою в об'єднаній територіальній громаді?
2. Які завдання і повноваження відділу охорони здоров'я в об'єднаній територіальній громаді?
3. Які завдання і повноваження відділу культури, туризму та охорони культурної спадщини в об'єднаній територіальній громаді?

4. Які завдання і повноваження фінансового управління виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади щодо соціального розвитку громади, ефективного використання її фінансових ресурсів?
5. Які завдання і повноваження управління праці та соціального захисту виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади?

---

#### 7. Список рекомендованої літератури

1. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні : монографія / наук. ред. В. С. Кравців. — Львів : НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. — С. 70—76. — (Проблеми регіонального розвитку).
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
3. Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. — Режим доступу : [http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=A6075226454D1D4\\_29DA36A1C663CF315.app1?art\\_id=186223&cat\\_id=186195](http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=A6075226454D1D4_29DA36A1C663CF315.app1?art_id=186223&cat_id=186195).
4. Гринчишин І. М. Ризики та перспективи забезпечення ефективного надання соціальних послуг в умовах поглиблення фінансової децентралізації (на прикладі Львівської області) / І. М. Гринчишин // Ефективна економіка. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5657>.
5. Соціальна відповідальність суспільних інститутів: інноваційний та соціально-гуманітарний аспект / [авт. кол.] ; за наук. ред. А. Я. Кузнецової, Л. К. Семів, З. Е. Скринник. — Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019.

## **ТЕМА 5. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ**

---

### **1. Примірний план практичного заняття**

1. Загальні засади правового регулювання соціального захисту в Конституції України.
  2. Закони України, в яких урегульовано порядок соціального захисту.
  3. Соціальний захист на рівні підзаконних нормативно-правових актів.
  4. Міжнародні документи щодо регулювання соціального захисту ,ратифіковані Україною.
- 

### **2. Питання для самоперевірки знань**

1. Через які правові механізми реалізується соціальний захист в Україні?
  2. Яка основна мета соціального захисту?
  3. Від якого часу бере свій початок формування власної законодавчої бази соціального захисту в Україні?
  4. У яких статтях Конституції України закріплені загальні засади правового регулювання соціального захисту?
  5. Що таке «соціальне забезпечення»?
  6. Що таке «соціальне страхування»?
  7. Дайте визначення поняття «соціальна допомога».
  8. З яких трьох рівнів складається система правового регулювання соціального захисту?
  9. Які органи державної влади мають право видавати підзаконні нормативно-правові акти із соціального захисту?
  10. Назвіть основні міжнародні акти, ратифіковані Україною, що стосуються соціального захисту.
- 

### **3. Дискусійні питання**

1. Які методи впливу держави на розвиток системи соціального захисту є найбільш дієвими (правове забезпечення, витрати з бюджету на фінансування соціальної сфери, обов'язкове соціальне страхування, державні програми з розв'язання соціальних проблем, соціальне партнерство...)?
2. У яких сферах володіє компетенцією Державна соціальна служба України?

3. Які основні принципи соціального захисту спрямовані на забезпечення громадянам гідних умов життя?
4. Які організації в Україні займаються консультуванням громадян із соціальних проблем (Урядовий контактний центр, Асоціація міст України, Портал державних послуг...)?

---

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

**З навчальної дисципліни студенти виконують (письмово, з поданням викладачеві для перевірки), керуючись навчальним посібником, такі види самостійної роботи**

1. Ознайомлення з рекомендованими джерелами і літературою до теми з підготовкою опорного конспекту питань для обговорення.
2. Складання термінологічного словника до теми (термінологічний словник оформлюється рукописно чи у друкованому форматі за термінами, що подані до зазначеної теми в навчальному посібнику).
3. Виконання тестових завдань.
4. Ознайомлення з рекомендованими джерелами і літературою до теми з підготовкою опорного конспекту, опрацювання нормативно-правових актів та термінології.

*На самостійну роботу винесено опрацювання таких нормативно-правових актів і засвоєння термінології:*

- Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;
- Закон України «Про відпустки»;
- Закон України «Про пенсійне забезпечення»;
- Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»;
- Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;
- Закон України «Про соціальні послуги»;
- Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»;
- Закон України «Про соціальний захист дітей війни».

**Пенсійний фонд України** є самостійною фінансово-банківською системою, не входить до складу державного бюджету України, формується за рахунок коштів, що відраховуються підприємствами і організаціями на заходи соціального страхування тими, як використовують працю громадян на угодами;

**ануїтет** — періодичні пенсійні виплати, які здійснюються з установленими інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі;

**відкритий пенсійний фонд** — недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця і характеру їхньої роботи;

**вкладник недержавного пенсійного фонду** — особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту і закону;

**власний капітал** — різниця між сукупною вартістю активів юридичної особи і вартістю її зобов'язань перед третіми особами;

**діяльність із недержавного пенсійного забезпечення** — сукупність організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на здійснення недержавного пенсійного забезпечення фізичних осіб;

**довічна пенсія (довічний анuitет)** — пенсійні виплати, які здійснюються страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування;

**засновник (засновники) недержавного пенсійного фонду** — юридична особа або фізичні особи (для професійного пенсійного фонду), які створили пенсійний фонд чи приєдналися до нього після створення та набули прав і обов'язків, визначених законом для засновників пенсійного фонду;

**зберігач пенсійного фонду** — Національний банк України або банк, який на підставі відповідної ліцензії провадить діяльність із зберігання активів пенсійних фондів;

**індивідуальний пенсійний рахунок** — персоніфікований рахунок учасника пенсійного фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку у визначеному законом порядку з метою обліку накопичених на користь учасника пенсійних коштів;

**корпоративний пенсійний фонд** — недержавний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа — роботодавець або декілька юридичних осіб — роботодавців і до якого можуть приєднуватися роботодавці-платники;

**недержавний пенсійний фонд** — юридична особа, створена відповідно до закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує і провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку;

**сім'я з дітьми** — поєднане родинними зв'язками і зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу;

**малозабезпечена сім'я з дітьми** — сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

**прожитковий мінімум для сім'ї** — визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення;

**середньомісячний сукупний дохід сім'ї** — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги;

**базові соціальні послуги** — соціальні послуги, надання яких отримувачам соціальних послуг відповідно до закону забезпечується Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями, районними, районними в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад міст обласного значення, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад і визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом;

**визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади в соціальних послугах** — збір, узагальнення та аналіз інформації про наявність на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці вразливих груп населення, осіб / сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, про їхні потреби в соціальних послугах, на основі результатів яких ухвалюють управлінські рішення щодо організації надання таких послуг;

**вразливі групи населення** — особи / сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників;

**забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг** — дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг відповідно до віку, статі, стану здоров'я, особливостей інтелектуального і фізичного розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної, етнічної та іншої належності, потреб та інтересів дітей, осіб

з інвалідністю, осіб, визнаних недієздатними, осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, осіб похилого віку, а також з урахуванням думки отримувачів соціальних послуг, якщо вони за віком, рівнем розвитку і станом здоров'я можуть її висловити;

**малозабезпечена особа** — особа, середньомісячний сукупний дохід якої за останніх шість календарних місяців, що передують місяцю звернення за наданням соціальних послуг, не перевищує двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб. Середньомісячний сукупний дохід особи обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу її сім'ї на кількість членів сім'ї, які включаються до її складу. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;

**надавачі соціальних послуг** — юридичні та фізичні особи, фізичні особи — підприємці, включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

**об'єднання надавачів соціальних послуг** — громадське об'єднання, засновниками і членами якого є надавачі соціальних послуг, метою діяльності якого є захист прав та інтересів надавачів соціальних послуг;

**об'єднання отримувачів соціальних послуг** — громадське об'єднання, засновниками і членами якого є отримувачі соціальних послуг, їхні законні представники, метою діяльності якого є захист прав та інтересів отримувачів соціальних послуг;

**об'єднання працівників системи надання соціальних послуг** — громадське об'єднання, засновниками і членами якого є працівники системи надання соціальних послуг, метою діяльності якого є захист прав та інтересів працівників системи надання соціальних послуг, а також інтересів громадян, пов'язаних із професійною діяльністю в системі надання соціальних послуг;

**отримувачі соціальних послуг** — особи / сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надають соціальні послуги;

**оцінка якості соціальних послуг** — результат показників якості наданої соціальної послуги;

**реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг** — автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, використання, знеособлення і знищення визначених цим Законом даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг;

**складні життєві обставини** — обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я і розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа / сім'я не може подолати самотійно.

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок уживання психоактивних речовин;
- ґ) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;
- є) малозабезпеченість особи;
- ж) поведінкові розлади в дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків з виховання дитини;
- и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;
- к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

**соціальне замовлення** — засіб регулювання діяльності в системі надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі надавачів соціальних послуг для задоволення потреб осіб / сімей у соціальних послугах відповідно до результатів визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах;

**соціальні послуги** — дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їхніх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають. Особи / сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України;

**супервізія** — професійна підтримка працівників, які надають соціальні послуги, спрямована на подолання професійних труднощів, аналіз та усунення недоліків, удосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до роботи, дотримання етичних норм і стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання, забезпечення емоційної



підтримки. Методичні рекомендації щодо супервізії затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;

**бездомність** — соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного і придатного для проживання;

**бездомна особа** — особа, яка перебуває в соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок;

**безпритульна особа** — повнолітня особа, яка проживає на вулиці, у парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених і непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані;

**безпритульні діти** — діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання;

**діти-сироти** — діти, в яких померли чи загинули батьки;

**діти, позбавлені батьківського піклування** — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням батьками покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, і безпритульні діти;

**заклади для бездомних осіб і безпритульних дітей** — соціальні заклади, діяльність яких спрямована на допомогу бездомним особам і безпритульним дітям, їх підтримку та реінтеграцію;

**особа, яка має притулок** — особа, яка отримує послугу тимчасового притулку в закладах для бездомних осіб та інших соціальних закладах і установах, що надають такий притулок;

**запобігання бездомності і безпритульності** — система заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у тому числі заходів щодо зниження ризику втрати особою прав на жилі приміщення і запобігання втраті цих прав, а також на запобігання виникненню негативних суспільних наслідків, пов'язаних із відсутністю в особи житла;

**реінтеграція бездомних осіб і безпритульних дітей** — процес повернення бездомних осіб і безпритульних дітей до життя в суспільстві як повноправних його членів;

**соціальне патрулювання** — мобільна форма надання соціальних послуг відповідними фахівцями поза межами закладів для бездомних осіб і безпритульних дітей.

## 5. Навчально-контрольні тести

### 1. З яких рівнів складається система пенсійного забезпечення в Україні:

- а) солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду; накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді;
- б) система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення; накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді;
- в) солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду; накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді; накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді;
- г) немає правильної відповіді.

- 2. Хто є суб'єктами солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування:**
  - а) підприємства, установи, організації (далі — організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій;
  - б) страховальники; Пенсійний фонд;
  - в) застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, — члени їхніх сімей та інші особи; уповноважений банк;
  - г) усі відповіді правильні.
  
- 3. Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:**
  - а) особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів; підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
  - б) Накопичувальний фонд; недержавні пенсійні фонди; зберігач;
  - в) юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їхніми пенсійними активами; страхові організації;
  - г) усі відповіді правильні.
  
- 4. Виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються:**
  - а) види пенсійного забезпечення; умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; пенсійний вік для чоловіків і жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення;
  - б) підприємства, установи, організації (далі — організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій;
  - в) правовий статус страховальників;
  - г) накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді.
  
- 5. Відповідно до Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати:**
  - а) пенсія за віком;
  - б) пенсія у зв'язку з інвалідністю;
  - в) пенсія у зв'язку з втратою годувальника;
  - г) усі відповіді правильні.
  
- 6. Державні соціальні гарантії — це:**
  - а) установлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій;

- б) установлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму;
  - в) вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості;
  - г) показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.
- 7. Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими принципами:**
- а) забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав і державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
  - б) законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
  - в) наукової обґрунтованості норм споживання і забезпечення; соціального партнерства;
  - г) усі відповіді правильні.
- 8. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими:**
- а) від прожиткового мінімуму, встановленого законом;
  - б) мінімального розміру заробітної плати;
  - в) мінімального розміру пенсії за віком;
  - г) неоподаткованого мінімуму доходів громадян.
- 9. Порядок взаємодії суб'єктів системи надання соціальних послуг, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, затверджує:**
- а) Кабінет Міністрів України;
  - б) центральний орган виконавчої влади;
  - в) Верховна Рада України;
  - г) Міністерство фінансів України.
- 10. Соціальні послуги поділяють на послуги, спрямовані:**

- а) на соціальну профілактику — запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи / сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку — сприяння подоланню особою / сім'єю складних життєвих обставин;
- б) соціальну підтримку — сприяння подоланню особою / сім'єю складних життєвих обставин; соціальне обслуговування — мінімізацію для особи / сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їхньої життєдіяльності, соціального статусу і включення у громаду;
- в) соціальне обслуговування — мінімізацію для особи / сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їхньої життєдіяльності, соціального статусу і включення у громаду; соціальну профілактику — запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи / сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку — сприяння подоланню особою / сім'єю складних життєвих обставин;
- г) соціальне обслуговування — мінімізацію для особи / сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їхньої життєдіяльності, соціального статусу і включення у громаду; соціальну профілактику — запобігання виникненню складних життєвих обставин та / або потраплянню особи / сім'ї в такі обставини.

---

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку / А. В. Дутчак // Молодий вчений. — 2017. — № 5 (45). — С. 568—572.
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 2. — Ст. 34.
3. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вер. 1999 р. № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 46. — Ст. 403.
4. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47. — Ст. 372.
5. Про відпустки : Закон України від 15 лист. 1996 р. № 504/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 2. — Ст. 4.
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.

7. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовт. 1993 р. № 3551-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 45. — Ст. 425.
8. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці й інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3721-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 4. — Ст. 18.
9. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 лист. 1992 р. № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
10. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 267.
11. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Закон України від 3 бер. 2005 р. № 2357-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 16. — Ст. 701.
12. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 бер. 1991 р. № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 21. — Ст. 252.
13. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 1 чер. 2000 р. № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 35. — Ст. 290.
14. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2019. — № 18. — Ст. 73.
15. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лют. 1991 р. № 796-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 16. — Ст. 200.
16. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18 лист. 2004 р. № 2195-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 4. — Ст. 94.

## **ТЕМА 6. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ, ПІДНІ УМОВИ ТА ОПЛАТУ ПРАЦІ**

---

### **1. Примірний план практичного заняття**

1. Місце соціального забезпечення в соціально-трудовій сфері: суть, поняття, відображення соціального забезпечення в українському та міжнародному законодавстві.
2. Соціальне забезпечення економічно активного населення у практиці соціальної політики України: допомога у зв'язку з безробіттям та інші види допомог.
3. Соціальне обслуговування в системі заходів соціального забезпечення на ринку праці.
4. Матеріальне забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.
5. Соціальне забезпечення військовослужбовців.

---

### **2. Питання для самоперевірки знань**

1. Розкрийте суть соціального забезпечення в ієрархії понять системи соціального захисту у сфері праці з позиції мінімізації соціальних ризиків у цій сфері.
2. Яке місце відводиться механізмам соціального забезпечення в документах міжнародного рівня?
3. Які питання соціального забезпечення зазначені в українському законодавстві?
4. Розкрийте основні положення соціального забезпечення безробітного населення.
5. Розкрийте механізми державного соціального страхування на випадок безробіття за такими видами забезпечення: допомога у зв'язку з безробіттям, допомога у зв'язку з частковим безробіттям, допомога на поховання безробітного.
6. Вкажіть місце соціального обслуговування в системі заходів соціального забезпечення на ринку праці.
7. У чому полягає соціальне забезпечення військовослужбовців?
8. Розкрийте порядок здійснення матеріального забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.
9. Назвіть можливі втрати працівника, який зайнятий у тіньовому секторі економіки.

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Дискусія щодо тлумачення понять «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» у соціально-трудовій сфері.
2. Роль громадських робіт з благоустрою і прибирання територій тощо, дистанційного навчання в соціальному забезпеченні безробітних.
3. Нова редакція Трудового кодексу України і питання соціального забезпечення.
4. Які загрози несе трудова міграція для економічно активного населення в частині соціального захисту і соціального забезпечення трудових мігрантів.

### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

Мета самостійної роботи як форми організації індивідуального вивчення навчального матеріалу — сприяти формуванню у студентів самостійності, уміння систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою діяльність без допомоги і контролю викладача.

Для самостійної роботи за темою «Забезпечення права на працю, гідні умови та оплату праці» студенти виконують завдання, що мають підсумовувати знання, отримані при вивченні поточної теми курсу. Для виконання завдань студент має продемонструвати ґрунтовне володіння матеріалом теми, уміння самостійно досліджувати проблему. Механізм (план) виконання завдання передбачає: здійснення пошуку і аналіз спеціальної літератури з актуальних проблем соціального забезпечення і соціального захисту в соціально-трудовій сфері і ринку праці зокрема. Важливим етапом самостійної роботи є доповідь (презентація) виконаного завдання, яка засвідчує рівень уміння викладати і відстоювати власну позицію за обраною темою.

За кожною темою самостійної роботи студентів пропонуємо опрацювати певне коло питань. Перелік цих питань періодично змінюється, що зумовлено зміною інституційного середовища в державі та світі, особливостями соціально-економічного розвитку країни, регіону, змінами в законодавчому полі щодо соціального захисту і соціального забезпечення у сфері зайнятості та ринку праці.

#### Теоретичні питання

1. Механізм соціальних ризиків і специфіка їхньої дії у складових системи соціального захисту населення
2. Засади колективного соціального страхування. Страхові внески роботодавців і працівників як джерело виплат соціального страхування.



3. Матеріальне забезпечення і соціальне обслуговування непрацевдатних (безробітних) громадян.
4. Особливості соціального захисту і соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні.
5. Захист освіти і праці трудових мігрантів в аспекті соціального забезпечення.
6. Освітні мігранти: чи потребують вони соціального захисту і соціального забезпечення за кордоном.
7. Негативні наслідки тіньової зайнятості в Україні.

### **Практичне завдання**

Складання резюме. Виконання практичних вправ щодо складання студентом власного резюме передбачає: усвідомлення мети його складання, розуміння принципів написання, дотримання вимог щодо структури і змісту резюме. Виконане практичне завдання студент подає у формі презентації.

### **Список літератури для самостійного вивчення**

1. Надрага В. І. Соціальний захист в системі мінімізації соціальних ризиків / В. І. Надрага // Соціально-трудова відносина: теорія та практика : зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». — 2014. — № 2 (8). — С. 486—491.
2. Про проект Концепції соціального забезпечення населення України : Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12>.
3. Про затвердження Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/projects/457>.
4. Семів Л. К. Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у Україні в світлі наукових підходів до дослідження / Л. К. Семів // Регіональна економіка. — 2016. — № 1.
5. Соціальні виплати внутрішньо переміщеним особам. Як отримати статус внутрішньо переміщеної особи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dniproradakherson.gov.ua/node/1651>.
6. Семів Л. К. Інституційні основи захисту освіти і професії українських трудових мігрантів / Л. К. Семів // Scientific and educational journal «The genesis of genius»; Geneva, Switzerland, December 2015, № 5, Volume 1. Publishing Center of The international scientific association of economists «Consilium», Geneva, 2015. — С. 33—36.
7. Негативні наслідки «тіньової зайнятості» [Електронний ресурс] // За матеріалами ПФУ. — 30.01.2020. — Режим доступу : <https://www.brd24.com/news/a-76016.html>.

---

**5. Навчально-контрольні тести**

1. У глумаченні соціального забезпечення в соціально-трудовій сфері мінімізація соціальних ризиків пов'язується з особливостями і тенденціями змін:
  - а) під впливом глобалізації та євроінтеграції;
  - б) у середовищі міграційної активності населення;
  - г) у сфері зайнятості та ринку праці;
  - д) усі відповіді правильні.
2. Концепцію соціального забезпечення населення України схвалено:
  - а) у перші роки державної незалежності;
  - б) 1993 року;
  - в) 1998 року;
  - г) 2000 року.
3. Згідно з чинним законодавством матеріальне забезпечення на випадок безробіття і надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів:
  - а) Пенсійного фонду України;
  - б) Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
  - в) Фонду медичного страхування;
  - г) правильної відповіді немає.
4. Як виконавча дирекція Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття служба зайнятості не здійснює:
  - а) збір страхових внесків;
  - б) контролює правильність їх нарахування і своєчасність їх сплати;
  - в) веде реєстр платників страхових внесків;
  - г) преміює роботодавців за ефективне використання роботодавцями коштів Фонду.
5. Розмір допомоги у зв'язку з безробіттям застрахованим особам визначається у відсотках до їхньої середньої заробітної плати (доходу) за стажу (зазначте неправильну відповідь):
  - а) до двох років — 50 відсотків;
  - б) від двох до шести років — 55 відсотків;
  - в) від шести до 10 років — 60 відсотків;
  - г) понад 10 років — 80 відсотків.
6. Зареєстрованому безробітному допомога призначається після реєстрації у службі зайнятості:
  - а) із шостого дня;

- б) сьомого дня;
  - в) восьмого дня;
  - г) десятого дня.
7. **Відповідно до статті 7 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» і Закону України «Про зайнятість населення» соціальні послуги не включають:**
- а) професійну підготовку або перепідготовку;
  - б) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні;
  - в) надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян;
  - г) правильної відповіді немає.
8. **Специфіка Збройних сил України не передбачає такі види соціального забезпечення військовослужбовців:**
- а) грошове; продовольче;
  - б) речове; медичне;
  - в) житлове; виплата одноразової грошової допомоги;
  - г) пенсійне, земельне.
9. **У разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання соціальне забезпечення не здійснюється за рахунок страхових внесків:**
- а) громадян;
  - б) підприємств, установ і організацій;
  - в) бюджетних джерел соціального забезпечення;
  - г) благодійних організацій у разі відсутності найманих працівників.
10. **Трудові мігранти і члени їхніх сімей у період трудової діяльності за кордоном мають право брати участь у загальнообов’язковому державному соціальному страхуванні відповідно до законів України:**
- а) Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття;
  - б) Про зовнішню трудову міграцію;
  - в) Про зайнятість населення;
  - г) правильної відповіді немає.

---

**6. Приклади практичних завдань**

1. Розрахувати допомогу у зв’язку з безробіттям працівникові, дотримуючись етапів розрахунку розміру допомоги у зв’язку з безробіттям і дотримуючись таких даних: страховий стаж; наявність перерви в роботі; причина звільнення з роботи; розмір середньоденної заробітної плати (доходу) за останній рік; наявність передпенсійного віку.

Розрахунок здійснити на реальних даних членів вашої сім'ї чи близького кола рідних, знайомих, керуючись Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (<https://ips.ligazakon.net/document/KP011266?an=18>; [https://ips.ligazakon.net/document/view/kp150439?ed=2015\\_06\\_26&an=21](https://ips.ligazakon.net/document/view/kp150439?ed=2015_06_26&an=21)).

2. Конкретизуйте елементи соціального захисту і соціального забезпечення для осіб, які мають статус внутрішньо переміщених осіб. Результати занесіть у таблицю:

Державна грошова допомога переселенцям	
Забезпечення переселенців житлом	
Державна допомога у працевлаштуванні переселенців	
Надання медичної допомоги переселенцям	
Забезпечення права переселенців на отримання освіти	

3. Розрахувати розмір допомоги у зв'язку з безробіттям на прикладі даних ваших знайомих (близьких), умовно вважаючи, що працездатна людина змушена звернутись у службу зайнятості. Розрахунок здійснити, використовуючи реальні показники. Для розрахунку допомоги у зв'язку з безробіттям використати калькулятор РОЗРАХУНКУ ДОПОМОГИ ПО БЕЗРОБІТТЮ: (<http://trud.gov.ua/control/uk/job/calculator>). Зробіть висновки щодо важливості соціального обслуговування в системі заходів соціального забезпечення на ринку праці.

4. Для працевлаштування безробітних шляхом залучення до підприємницької діяльності з виплатою допомоги у зв'язку з безробіттям одразу у практичній діяльності Державної служби зайнятості використовують інструмент **бізнес-плану**. Оберіть напрям організації підприємницької діяльності і складіть відповідний бізнес-план, дотримуючись усталеної його структури: вступна частина, опис проекту, маркетинговий план, виробничий план, організаційний план, бюджет, очікувані результати. Завдання виконує група студентів.

5. За даними таблиці опишіть масштаби здійснення страхових виплат у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання в Україні за 2010—2018 рр. Спрогнозуйте обсяги виконання страхових виплат Фонду соціального страхування в разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, використовуючи аналітичну інформацію Фонду соціального страхування України (<http://www.fssu.gov.ua>).

	2010	2015	2016	2017	2018
Кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком	11,9	4,4	4,4	4,4	4,01
з них зі смертельним наслідком	0,6	0,3	0,4	0,3	0,3
Кількість днів непрацездатності	479	212	222	244	215

## 7. Список рекомендованої літератури

- Надрага В. І. Соціальний захист в системі мінімізації соціальних ризиків / В. І. Надрага // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». — 2014. — № 2 (8). — С. 48—491.
- Про проект Концепції соціального забезпечення населення України : Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12>.
- Про затвердження Порядку компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 459 від 06.06.2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2013-%D0%BF>.
- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/storinka/poslugu-0>.
- Положення про Державну службу зайнятості України. Редакція від 15.12.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1723-16>.
- Матеріали Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua>.
- Ситуація на ринку праці та результати діяльності Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>.
- Про розмір допомоги по частковому безробіттю : Постанова Правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 06.12.2012 № 349 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z2174-12#n4>.
- Про затвердження Порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. Із змінами, внесеними згідно з Наказами Мінпраці та соцполітики від 08.04.2002 і від

- 04.06.2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-00>.
10. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», із змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
  11. Цюкало Л. В. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних сил України та його суть / Л. В. Цюкало // Ефективна економіка. — 2017. — № 7. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5696>.
  12. Фонд соціального страхування інформує [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vysh.gov.ua/u-2019-rotsi-fond-vyplatyv-8-2-mlrd-gryven-shhomisyachnyh-strahovyh-vyplat-poterpilyum-na-vyrobnytstvi>.
  13. Роз'яснення щодо призначення та здійснення страхових виплат у разі настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [Електронний ресурс] / Фонд соціального страхування України. — 01.10.2018. — Режим доступу : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/954974>.
  14. Легальна зайнятість — переваги та негативні наслідки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://bmr.gov.ua/index.php?id=800000125&tx\\_news\\_pi1%5Bnews%5D=12891&tx\\_news\\_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx\\_news\\_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=bf82b3d749b5ce7661d675d28076608a](https://bmr.gov.ua/index.php?id=800000125&tx_news_pi1%5Bnews%5D=12891&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=bf82b3d749b5ce7661d675d28076608a).
  15. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 49—50. — Ст. 463. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19>.

## ТЕМА 7. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКА І КОЛЕКТИВУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Забезпечення соціальної складової системи управління організацією.
2. Планування забезпечення соціального середовища.
3. Розвиток соціальної сфери підприємства.
4. Соціальні методи управління розвитком працівників на підприємстві.
5. Показники соціального розвитку персоналу.
6. Розроблення стратегії управління соціальним розвитком трудового колективу

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Дайте визначення забезпечення соціального розвитку працівників.
2. Які елементи сфери розвитку людського потенціалу?
3. Поясніть зміст управління соціальним забезпеченням на підприємстві.
4. Яким є процес соціального розвитку персоналу?
5. Назвіть методи соціального управління.
6. Значення методів соціально-психологічного регулювання на підприємстві.
7. Які елементи внутрішньої структури забезпечення соціального розвитку трудового колективу?
8. Особливості підготовки соціально-економічних планів щодо гарантій соціального забезпечення працівників.
9. Які показники характеризують забезпечення соціальної сфери?
10. Які показники характеризують забезпечення розвитку працівників?
11. Які показники визначають розмір, динаміку оплати, трудовий внесок?

---

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Назвіть головні потреби соціального забезпечення для розвитку людей на робочих місцях і вкажіть напрями їхнього задоволення.
2. Сформулюйте соціальну ідею підприємницької практики за дослідженнями Growth from Knowledge (GFK)<sup>86</sup> та оцініть її за критеріями-

---

<sup>86</sup> GFK [Electronic resource]. — Available at : <https://www.gfk.com/uk-ua/countries/ua/ukraine>.

ми: перспективність, потенційна значущість, дійсність для соціального забезпечення майбутніх працівників підприємства.

3. Прочитайте дослідження соціологічної групи «Рейтинг» щодо відносин між державою і бізнесом на сторінці Правління Соціологічної асоціації України (САУ)<sup>87</sup>. Який взаємозв'язок між соціальною напруженістю і контролем при економії витрат на розвиток?
4. Схарактеризуйте закордонний досвід застосування соціального забезпечення працівників підприємства на основі досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС)<sup>88</sup>.

---

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

Найсерйознішими перешкодами для започаткування соціально-економічної діяльності, тобто власної справи ФОП (фізичною особою — підприємцем), вважають: відсутність початкового капіталу; дорогі кредити; нестабільне законодавство; великі податки; рейдерські атаки; відсутність надійних партнерів; конкуренцію; бідність можливих покупців; низький рівень якості життя населення та інше. Оцініть їх з погляду значущості для підприємця (у процентному відношенні) і запропонуйте шляхи їхнього подолання.

---

#### 5. Навчально-контрольні тести

1. **Працівник, соціальна група, колектив, соціальна структура, соціальні відносини в колективі, соціальні процеси є:**
  - а) об'єктами управління соціальним розвитком;
  - б) суб'єктами управління соціальним розвитком;
  - в) інструментами соціального розвитку;
  - г) умовами забезпечення соціального розвитку.
2. **Управління соціальним розвитком працівника:**
  - а) дозволяє вирішувати питання забезпечення соціального захисту, є умовою виробництва і відновлення життєздатності колективу;
  - б) формує типи трудових колективів;
  - в) ґрунтується на соціальному розвитку медицини для працівників;
  - г) визначає види безпеки і життєдіяльності персоналу.
3. **До соціальних методів управління належать:**
  - а) планування, комерційний розрахунок;
  - б) економічні регулятори господарської діяльності, регламентування, нормування;

<sup>87</sup> САУ [Electronic resource]. — Available at : <http://sau.in.ua/research/oczinka-vidnosyn-derzhavy-i-biznesuberezen-2019>.

<sup>88</sup> КМІС [Electronic resource]. — Available at : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=soc-econ>.



- в) інструктування, розпорядження;
- г) соціальне нормування, регулювання, прогнозування, планування.

**3. Соціальне прогнозування — це:**

- а) заходи з підтримки соціальної справедливості в колективах і вдосконалення соціальних відносин між працівниками;
- б) науково обгрунтоване регулювання соціальних процесів за допомогою соціальних норм і нормативів, які визначають порядок поведінки окремих осіб та їхніх груп у колективі;
- в) імовірне уявлення про стан колективу в майбутньому, інформація про цілі соціально-економічного розвитку та засоби, потрібні для їх досягнення;
- г) конкретизація цілей соціального розвитку колективу організації та розроблення стратегії й тактики їх досягнення.

**4. Соціальне планування — це:**

- а) заходи з підтримки соціальної справедливості в колективах і вдосконалення соціальних відносин між працівниками;
- б) науково обгрунтоване регулювання соціальних процесів за допомогою соціальних норм і нормативів, які визначають порядок поведінки окремих осіб (груп) у колективі;
- в) імовірне уявлення про стан колективу в майбутньому, інформація про цілі соціально-економічного розвитку і засоби, потрібні для їх досягнення;
- г) конкретизація цілей соціального розвитку колективу організації та розроблення стратегії й тактики їх досягнення.

**5. Соціальне нормування — це:**

- а) заходи з підтримки соціальної справедливості в колективах і вдосконалення соціальних відносин між працівниками;
- б) науково обгрунтоване регулювання соціальних процесів за допомогою соціальних норм і нормативів, які визначають порядок поведінки окремих осіб та їхніх груп у колективі;
- в) імовірне уявлення про стан колективу в майбутньому, інформація про цілі соціально-економічного розвитку і засоби, потрібні для їх досягнення;
- г) конкретизація цілей соціального розвитку колективу організації та розроблення стратегії й тактики їх досягнення.

**6. Соціальне регулювання — це:**

- а) засоби соціального впливу керівника і колективу на окремих працівників та їхніх груп для активізації соціальної ролі, трудової актив-

- ності і продуктивності, заходи з підтримання соціальної справедливості в колективах та соціальних відносин між працівниками;
- б) науково обґрунтоване регулювання соціальних процесів за допомогою соціальних норм і нормативів, які визначають порядок поведінки окремих осіб та їхніх груп у колективі;
  - в) імовірне уявлення про стан колективу в майбутньому, інформація про цілі соціально-економічного розвитку і засоби, потрібні для їх досягнення;
  - г) конкретизація цілей соціального розвитку колективу організації та розроблення стратегії й тактики їх досягнення.
- 7. Виділяють елементи забезпечення внутрішньої структури соціального розвитку колективу підприємства:**
- а) розвиток навчання і кар'єри персоналу;
  - б) розвиток працівників, забезпечення оплати праці та забезпечення соціальної сфери;
  - в) організаційної структури управління та оплати праці;
  - г) стимулювання роботи працівників і відпочинку.
- 8. Напрями розвитку працівників на підприємстві:**
- а) збільшення переважно розумової праці;
  - б) зростання вимог до працівників, пов'язане з потребою в розвитку здатності до творчої, інноваційної праці;
  - в) скорочення частки фізичної, простої, низько кваліфікованої праці;
  - г) розумовий, фізичний, професійно-кваліфікацій, соціальної активності.
- 9. Показники соціального розвитку є:**
- а) констатацією сучасного стану компоненти соціального розвитку або прогнозом їхнього майбутнього стану;
  - б) грантом соціального розвитку будь-якого трудового колективу;
  - в) реалізацією цільової функції програми розвитку колективу;
  - г) обумовлені властивостями філософії.
- 10. Мінімальний період, протягом якого відбуваються відчутні стратегічні зміни соціального розвитку персоналу підприємства, становить:**
- а) один рік;
  - б) два роки;
  - в) близько п'яти років;
  - г) більше ніж десять років.

## 6. Практичні ситуаційні та розрахункові завдання<sup>89</sup>

### Завдання 6.1. Досягнення успіху в житті

1. Обґрунтуйте можливі шляхи й засоби досягнення життєвого успіху, оберіть найкращі для себе.
2. Визначте систему чинників, що забезпечують досягнення успіху в житті, проаранжуйте їх за значущістю.
3. Проранжуйте шість «символів успіху»: освіта, влада, дружні зв'язки, гроші, житло у престижному районі, стабільна робота.
4. Використовуючи соціологічний підхід, складіть автобіографію, резюме.
5. Які зовнішні і внутрішні чинники дотепер визначали ваш життєвий шлях?
6. Як ви уявляєте себе в найближчі 5—10 років вашого життя (суспільного, особистого, кар'єри, взаємин з батьками, друзями...)?
7. Якою ви уявляєте собі підсистему соціального забезпечення підприємства, на якому працюєте?

### Завдання 6.2. Забезпечення добробуту та якості трудового життя

Формування навичок соціологічного аналізу й осмислення забезпечення добробуту та якості трудового життя є необхідною навичкою для менеджера.

Таблиця

#### Динаміка росту добробуту і зміна матеріальних потреб людини

1-й рівень — низький добробут	2-й рівень — середній добробут	3-й рівень — високий добробут
Кімната в загальній квартирі		
Звичайні меблі		
Мотоцикл (моторолер)		
Телефон (кнопковий)		
Один комплект сезонного одягу		
Дешево харчування		
Відпочинок вдома		

Планування матеріальних потреб дозволяє визначити динаміку росту добробуту людини й формувати наростаючі потреби відповідно до прибутків. Існують три рівні задоволення матеріальних потреб, виходячи з поділу суспільства на три групи — багаті, середні, бідні.

1. Схарактеризуйте стан добробуту за рівнями.
2. Проаналізуйте дані таблиці.
3. Які закономірності або тенденції ви помітили?

<sup>89</sup> GFK [Electronic resource]. — Available at : <https://www.gfk.com/uk-ua/countries/ua/ukraine>.

**Завдання 6.3. Визначення ціннісно-орієнтаційної єдності колективу**

Соціальний розвиток працівника орієнтований на визначену систему цінностей, тобто в кожного є своя ціннісна орієнтація. Сукупність індивідуальних ціннісних орієнтацій становить ціннісно-орієнтаційну єдність колективу (ЦОЄ). Щоб посилено керувати між особистісними відносинами трудового колективу, потрібно знати рівень його ЦОЄ.

Для оцінки рівня цього феномену служить спеціальна методика. Її суть полягає в тому, що членам колективу надається набір особистих якостей, а кожний повинен вибрати з нього п'ять тих, які вважає найбільш цінними для успішного спільного соціального розвитку колективу. Якості, що вписуються в анкету, враховують професійну спрямованість досліджуваного колективу. Рівень ЦОЄ розраховуємо за формулою:

$$ЦОЄ = \frac{n - m \cdot 100}{N}, \quad (6.1)$$

де  $n$  — сума виборів, що припадають на п'ять якостей, які отримали в цій групі максимальну перевагу;  $m$  — сума виборів, що припадають на п'ять якостей, які отримали в цій групі мінімальну перевагу;  $N$  — загальна кількість виборів, зроблених членами цієї групи.

Відповідно до формули, якщо всі без винятку члени колективу виберуть ті ж самі якості особистості, то загальна кількість виборів, що припадають на відповідні п'ять якостей, фактично проявиться рівною сумі усіх виборів, зроблених членами колективу, тобто  $n$  дорівнюватиме  $N$ , а  $m$  — нулю, уся формула обернеться в одиницю. У результаті одержимо показник, рівний 100 %, що свідчить про збіг думок групи за ціннісними чинниками. Управління міжособистісними відносинами виражається у збільшенні рівня ЦОЄ. Низький рівень ЦОЄ служить показником неузгодженості думки і насторожує, оскільки це означає, що в міжособистісному спілкуванні кількості існують якісь збої.

1. Якості, які потрібно оцінити:

- 1) Сталість.
- 2) Витримка.
- 3) Свобода дій.
- 4) Товариськість.
- 5) Ретельність.
- 6) Мінливість.
- 7) Чутливість.
- 8) Знання своїх можливостей.
- 9) Дотримання групових традицій.
- 10) Схильність до уяви.
- 11) Зарозумілість.

- 12) Професіоналізм.
  - 13) Ощадливість.
  - 14) Організованість.
  - 15) Спритність.
  - 16) Ініціативність.
  - 17) Цілеспрямованість.
  - 18) Наполегливість.
  - 19) Уміння слухати співрозмовника.
  - 20) Щирість.
  - 21) Самостійність.
  - 22) Ерудованість.
  - 23) Прагнення до успіху.
  - 24) Діловитість.
2. Визначте ціннісно-орієнтаційну єдність вашого колективу.
  3. Складіть науковий звіт обсягом 0,5 — 1 сторінку.

#### **Завдання 6.4. Коефіцієнт соціальної напруги**

Звільнилося 35 працівників із 410-ти ТзОВ «Калина».

Причини звільнення, які вони зазначили в анкеті «Звільнення»:

- незадоволення оплатою праці — 47 осіб;
- незадоволення умовами праці — 26 осіб;
- невдоволення стилем управління — 18 осіб;
- відсутність перспектив кар'єрного росту — 6 особи.

1. За формулою Александрова розрахуйте коефіцієнт соціальної напруги:

$$k = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{P}, \quad (6.2)$$

де  $k$  — коефіцієнт соціальної напруги;  $x_1 \dots x_n$  — чинники незадоволеності;  $P$  — кількість чинників, які викликають незадоволення у більшості (понад 50 %) опитаних.

2. Зробіть висновки і сформулюйте пропозиції для керівництва ТзОВ «Калина» у формі документа.

#### **Завдання 6.5. Визначення відносин у колективі**

Кількість членів групи в ідеалі  $7 \pm 2$  осіб. Імовірно, це пов'язано з тим, що можливе одночасне запам'ятовування інформації, заснованої на цифрі сім. Це число являє собою також обсяг так званої оперативної пам'яті — та кількість одиниць інформації, яку ми можемо сприйняти, не рахуючи. У групі із семи членів — 21 відношення, з 10 членів — 45, а з 15 — 105 відношень.

Оскільки кожен член групи постійно спостерігає за іншими, це забирає так багато часу у великих групах, що люди не встигають виконувати свою

роботу. Тому майбутньому менеджерів важливо вже на студентській лаві отримати досвід з цього питання.

*Методика виконання завдання*

Кількість відносин у групі описуємо формулою:

$$K_{\text{від}} = \frac{N \cdot (N - 1)}{2}, \quad (6.3)$$

де  $N$  — кількість членів.

1. Визначте, скільки відносин в академічній групі на вашому курсі за спеціальністю «Менеджмент».
2. Складіть науковий звіт обсягом 0,5 — 1 сторінки.

### **Завдання 6.6. Розвиток підприємницької ідеї**

Наприкінці цього року в одному з центральних регіонів України було проведено соціологічне дослідження, результати якого наводимо: 76,1 % опитаних виявили бажання мати власну справу, 22,1 % не збираються цим займатися; 1,8 % замислилися над запитанням. Серед усіх зацікавлених 72,2 % — люди віком від 20 до 55 років, які хотіли б розпочати свій бізнес.

Мотивують вони свій намір таким чином: заробити гроші, забезпечити себе і родину — 63,5 %; реалізувати себе, розкрити свій творчий потенціал, спробувати себе в новій справі — 17,5 %; здобути незалежність, у т. ч. фінансову — 11,6 %; принести користь державі — 1,5 %; інше — 5,9 %.

Серед чинників, що сприяли б втіленню в життя їхнього наміру, вказувалися (респонденти могли назвати одразу декілька чинників, тому сума процентних відношень перевищує 100): початковий капітал — 76,5 %; стабільне законодавство — 53,6 %; ліберальна податкова політика — 51,4 %; надійні компаньйони — 30,9 %; підтримка тіньових структур — 6,7 %; інше — 3,0 %.

*Потрібно на основі цієї інформації:*

1. Оцінити стратегію, що чекає нашу економіку протягом найближчого часу.
2. Виділити пріоритетні чинники, які забезпечують втілення в життя розвиток підприємницької ідеї.
3. Як ви думаєте — за яких умов могли б змінити свою думку інші 55,5 % респондентів, які не відповіли на поставлені запитання?

---

### **7. Список рекомендованої літератури**

1. Богдан О. Про соціологію та соціальні дослідження / О. Богдан // Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? : посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених / консультант-рецензент В. Паніотто. — Київ : Дух і Літера, 2015. — С. 22—25.

2. Гаєвська О. Б. Соціальне управління: інноваційні підходи : навч.-метод. посібник / О. Б. Гаєвська. — Київ : КНЕУ, 2012. — 168 с.
3. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення. Документ 993\_011, чинний, поточна редакція — Ратифікація від 16.03.2016, підстава — 1024-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011).
4. КМІС. Соціально-економічні дослідження [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=soc-econ>.
5. Ларіонова Н. Б. Проектний метод у формуванні професійної готовності майбутніх соціальних педагогів у процесі навчальних практик [Електронний ресурс] / Н. Б. Ларіонова // Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка. Педагогічні науки. — 2014. — № 5 (1). — С. 202—209. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup\\_2014\\_5\(1\)\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2014_5(1)_25).
6. Майовець Є. Й. Аналіз інституційного забезпечення інфраструктури ринку праці в Україні / Є. Й. Майовець, І. В. Білик // Вісник ЛНУ ім. Івана Франка. — 2012. — Вип. 46.
7. Методичні вказівки і порядок виконання контрольних робіт з курсу «Соціологія ринку» [Електронний ресурс] / укладачі : О. Р. Сватюк, Ю. Б. Миронов, М. Р. Крива. — Режим доступу : <http://kerivnyk.info/sociologia-gynku-metod>.
8. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія / С. М. Синчук. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 421 с.
9. Рахманов О. А. Топ-менеджери великого бізнесу в Україні: соціологічний портрет : монографія / О. А. Рахманов. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. — 115 с.
10. Реалії та перспективи розвитку соціальної сфери в умовах децентралізації / Чечель А. О., Тарасенко Д. Л., Сухова К. К. // Проблеми та перспективи розвитку державного управління в умовах реформування : [колективна монографія] / заг. ред. А. О. Чечель, Є. В. Хлобистов. — Бельско-Бяла (Польща) : Вища школа економіки та гуманітаристики, 2017. — С. 272—287.
11. САУ. Оцінка відносин держави і бізнесу (березень 2019) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sau.in.ua/research/oczinka-vidnosyn-derzhavy-i-biznesuberezen-2019>.
12. Соціальна політика. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Соціальна допомога : анот. бібліогр. покажч. [Електронний ресурс] / укладачі : А. О. Ярошенко, І. Б. Савельчук, Д. Д. Бибик. — Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. — 206 с. — Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12574>.
13. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. журн. [Електронний ресурс] / Держ. центр соц. служб для молоді; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Фонд соц. роботи ; Ліга соц. прац. України. — Київ,

2010. — Режим доступу : <http://ligasocial.org.ua/index.php/2010-08-31-16-47-51/-q-q>.
14. Соціальний захист // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998—2004.
  15. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види / В. Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Право. — 2015. — № 2 (12).
  16. Чалюк Ю. О Міжнародна координація розвитку соціальної сфери : монографія / Ю. О. Чалюк. — Київ : ЦП «Компринт», 2016. — 270 с.
  17. Черниш Н. Й. Соціологія : відповіді на питання екзаменаційних білетів / Н. Й. Черниш, Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан. — Київ : Знання, 2012. — 446 с.
  18. Growth from Knowledge [Electronic resource]. — Available at : <https://www.gfk.com/uk-ua/countries/ua/ukraine>.



## ТЕМА 8. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Соціальне страхування: поняття і функції.
2. Види соціального страхування в Україні.
3. Сутність єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ).
4. Фонд соціального страхування України, його завдання і функції.
5. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.
6. Пенсійний фонд України.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. За рахунок яких коштів суспільство гарантує матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних його членів?
2. Який документ визначає загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні?
3. Охарактеризуйте базові принципи державного соціального страхування в Україні.
4. Чи включаються кошти цільових страхових фондів до складу Державного бюджету України? Чому?
5. Хто здійснює управління Фондом соціального страхування України?
6. Охарактеризуйте джерела формування коштів Фонду соціального страхування України.
7. З якої максимальної бази прибутку нараховується ЄСВ?
8. Якою є ставка ЄСВ в Україні на сьогодні?
9. На які потреби витрачаються кошти Фонду соціального страхування України?
10. Які функції виконує Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття?
11. Які особи підлягають страхуванню на випадок безробіття?
12. Охарактеризуйте основне завдання Пенсійного фонду України.
13. Охарактеризуйте основні функції Пенсійного фонду України.

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. За твердженням колишнього міністра соціальної політики в інтерв'ю газеті «Факти», 2015 року закінчилася невдачею спроба вивести із «тіні» «зарплати в конвертах» через зниження Єдиного соціального внеску: «Коли я питаю, яка була логіка у зниженні ЄСВ, мені пояснювали: “Ми думали, що ми знизимо внесок — одразу всі вийдуть із тіні. Думали, що бізнес ці гроші не покладе до кишені, а заплатить за тих, за кого не платив...”. Поклали бізнесмени ці гроші до кишені і навіть дякую ніхто не сказав». Унаслідок дефіцит Пенсійного фонду зріс із 80 млрд грн до 145 млрд. На вашу думку, яким би був правильний підхід до адміністрування ЄСВ? Яким шляхом пішов уряд 2017 року?

2. За даними, наведеними колишнім міністром, сьогодні (це стосується 2019 року) в Україні 26 млн громадян працездатного віку. Зайнятими вважаються 16 млн; 4 млн з них ЄСВ не платять на законних підставах, решта 12 млн платять ЄСВ. Є приблизно 2 млн осіб, які є «легальними» безробітними. 16 плюс 2 — це 18 млн осіб. «Де ще 8 млн — не знає ніхто», — сказав тодішній міністр. На вашу думку, де вони і як їх вивести з «тіні»?

3. З 2018 року максимальна база нарахування ЄСВ дорівнює 15 розмірам мінімальної зарплати. На вашу думку, які схеми ухиляння від сплати ЄСВ провокує ця норма?

### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

На самостійне вивчення винесено питання: **актуальні проблеми функціонування цільових соціальних фондів.**

При вивченні рекомендованої літератури слід звернути увагу, що на сучасному етапі ринкових перетворень в Україні в роботі фондів нагромадилася низка нерозв'язаних проблем законодавчого та організаційного характеру:

- великі розміри внесків до державних соціальних фондів не збільшують надходження коштів від підприємств, організацій, що пов'язано з таким негативним явищем, як «тінізація» економіки;
- відсутність єдиних принципів визначення критеріїв доцільності надання соціальних пільг;
- відсутність чіткої спрямованості соціальних витрат на допомогу сім'ям із низьким рівнем доходів;
- недостатня узгодженість соціальних витрат з іншими державними витратами;
- не вирішено питання узгодженого формування бюджетних видатків і видатків державних соціальних фондів на соціальні виплати на основі використання державних мінімальних соціальних стандартів тощо.

Особливу увагу треба звернути на низку проблем, притаманних конкретним соціальним фондам держави.

- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, зіштовхується з проблемами реєстрації платників страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Не всі приватні підприємства і підприємці — фізичні особи реєструються у виконавчих дирекціях відділень за місцем державної реєстрації чи проживання, тим самим уникаючи сплати обов'язкових внесків та ігноруючи відшкодування соціальних виплат.
- Фонд соціального страхування на випадок безробіття має багато проблем, пов'язаних із рухом робочої сили, трудовою міграцією. Проблемам соціального захисту трудових мігрантів варто було б присвятити окрему пошуково-дослідницьку роботу.
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань має забезпечити фінансування профілактичних заходів, які визначено національною, галузевими і регіональними програмами поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища. При цьому Фонд не бере участі в розробленні зазначених програм, однак повинен вишукати фінансові ресурси відповідно до затверджених обсягів, що є дуже проблематичним. Сучасна економічна криза, скорочення обсягів виробництва, погіршення умов праці неодмінно призводять до збільшення порушень нормативів з охорони праці та зростання кількості нещасних випадків на виробництві й професійної захворюваності. У нашій країні досі не створено системи медичної, професійної та соціальної реабілітації постраждалих від нещасного випадку на виробництві. Нема механізму для відшкодування збитків постраждалим у разі фінансової неспроможності, банкрутства чи ліквідації їхніх підприємств.
- Слід наголосити, що з найбільшою кількістю проблем зіштовхується Пенсійний фонд України, головне завдання якого полягає в підтримці життєдіяльності тієї категорії громадян, які досягли похилого віку чи втратили працездатність і визнані інвалідами, через що не можуть забезпечити собі мінімально потрібний рівень доходу. Відсутність системності у проведенні пенсійної реформи, випереджаюче підвищення розмірів пенсій, порівняно зі збільшенням фонду оплати праці, на фоні розтягнутого в часі до десяти років розширення джерел доходів Пенсійного фонду і поетапного звільнення його від невластивих витрат розбалансовують

бюджет Пенсійного фонду України. Бажано сформулювати власну думку студента щодо цілей пенсійної реформи, яка відбувається в Україні.

## 5. Навчально-контрольні тести

1. **До основних завдань Фонду соціального страхування України належить:**
  - нарахування соціальних пенсій за віком;
  - перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам;
  - надання допомоги у зв'язку з безробіттям;
  - пошук підходящої роботи і сприяння у працевлаштуванні.
2. **До основних завдань Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття належать:**
  - перевірка обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам;
  - нарахування соціальних пенсій за віком;
  - надання допомоги у зв'язку з безробіттям;
  - страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.
3. **До основних завдань Пенсійного фонду України належать:**
  - перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам;
  - надання допомоги у зв'язку з безробіттям;
  - страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;
  - ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.
4. **Основою формування ресурсів Фонду соціального страхування України є:**
  - Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ);
  - Державний і місцеві бюджети;
  - недержавні соціальні фонди;
  - кредитні ресурси.
5. **Кошти Фонду соціального страхування України витрачають:**
  - на гуманітарну допомогу малозабезпеченим;
  - виплату застрахованим особам матеріального забезпечення та надання соціальних послуг
  - виплату допомоги у зв'язку з безробіттям;
  - ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій.

**6. Права застрахованих осіб:**

- отримувати матеріальне забезпечення, страхові виплати і соціальні послуги, передбачені законом, у разі настання страхового випадку;
- надавати страхувальникові, страховикові достовірні документи, на підставі яких призначають матеріальне забезпечення і надають соціальні послуги;
- надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення;
- здійснювати профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням.

**7. Обов'язки застрахованих осіб:**

- отримувати матеріальне забезпечення, страхові виплати та соціальні послуги, передбачені законом, у разі настання страхового випадку;
- надавати страхувальникові, страховикові достовірні документи, на підставі яких призначають матеріальне забезпечення і надають соціальні послуги;
- надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення;
- здійснювати профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням.

**8. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, передбачає такі види соціального захисту:**

- надавати субсидію на оплату комунальних послуг;
- надавати страхувальникові, страховикові достовірні документи, на підставі яких призначають матеріальне забезпечення і надають соціальні послуги;
- надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення;
- здійснювати профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням.

**9. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття не несе обов'язків перед такими особами:**

- молодь, яка проходить навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти;
- військовослужбовці;
- фізичні особи — підприємці;
- члени фермерського господарства.

## 6. Приклади практичних завдань

1. З 1 січня 2020 року мінімальна зарплата збільшилася до 4 723 грн на місяць. Знаючи ставку ЄСВ, **розрахуйте розмір мінімального страхового внеску**. Знаючи ставку ЄСВ і максимальний розмір бази оподаткування, **розрахуйте розмір максимального страхового внеску**.

2. **Розрахуйте, який мінімальний внесок має заплатити за рік самозайнятий підприємець, який платить ЄСВ «за себе» самостійно.**

3. Згідно з п. 1 статті 23 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» застраховані особи, визнані в установленому порядку безробітними, страховий стаж яких протягом 12 місяців, що передували реєстрації особи як безробітної, становить не менше ніж шість місяців за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, мають право на допомогу у зв'язку з безробіттям залежно від страхового стажу. Розмір цієї допомоги визначається у відсотках до їхньої середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2001 № 1266, залежно від страхового стажу: до двох років — 50 %, від двох до шести років — 55, від шести до 10 — 60, понад 10 років — 70 %.

**Розрахуйте розмір допомоги у зв'язку з безробіттям для нині безробітної Марії Іванівни, яка має трудовий стаж 14 років і, відповідно, такий самий страховий стаж і середню заробітну плату за цей час у розмірі 2 300 грн. Сусідка Марії Іванівни, також нині безробітна, має такий самий трудовий стаж, середню зарплату 9 500 грн, але не має страхового стажу. Чи має сусідка право на допомогу у зв'язку з безробіттям?**

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Надрага В. І. Соціальне страхування в системі соціального регулювання ризиків / В. І. Надрага // Вісник економічної науки України. — 2014. — № 2. — С. 99—103.
2. Юрій С. І. Соціальне страхування : підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. — Київ : Кондор, 2004. — 464 с.
3. Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні : навч. посіб. / В. Й. Плиса. — Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 160 с.
4. Єфремова Г. В. Поняття і сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / Г. В. Єфремова // Форум права. — 2012. — № 2. — С. 256—260.
5. Соціальне страхування / за ред. О. П. Кириленко і В. С. Толуб'яка. — Тернопіль : ТНЕУ, 2016. — 516 с.

6. Мальований М. І. Соціальне страхування : підручник / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко. — Умань : Видавець «Сочінський», 2011. — 476 с.
7. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998 р.), у ред. від 20.01.2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.
8. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 21. — Режим доступу : <http://Vzakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.
9. Ріппа М. Б. Еволюція пенсійного забезпечення Німеччини: від Бісмарка до Рістера / М. Б. Ріппа, Т. В. Тучак // Фінанси, облік і аудит. — 2009. — № 14. — С. 161—171.
10. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. — 2003. — № 2. — С. 20—24.
11. Кириченко А. В. Розвиток соціального страхування в Україні : монографія / А. В. Кириченко. — Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2017. — 197 с.
12. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні доміанти та діалектична єдність : монографія / О. І. Тулай. — Тернопіль : ТНЕУ, 2016. — 415 с.
13. Стеценко В. Правове забезпечення обов'язкового медичного страхування в Німеччині (ключові засади та досвід для України) / В. Стеценко // Вісник Академії управління МВС. — 2010. — № 3 (15). — С. 120—126.
14. Коваль С. Система державного соціального страхування: досвід України та Німеччини / С. Коваль // Світ фінансів. — 2018. — № 2 (55). — С. 67—77.

---

## ТЕМА 9. ОСНОВИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Структура пенсійного забезпечення в Україні. Суб'єкти солідарної системи пенсійного страхування.
2. Права і обов'язки застрахованої особи. Порядок обчислення і сплати страхових внесків.
3. Персоніфікований облік застрахованих осіб.
4. Пенсійний вік, страховий стаж, максимальний і мінімальний розміри пенсії.
5. Пенсія у зв'язку з інвалідністю та інші види пенсій.
6. Накопичувальна система пенсійного страхування.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Які нормативно-правові акти регулюють пенсійне забезпечення в Україні?
2. Охарактеризуйте рівні системи пенсійного забезпечення.
3. Які фізичні та юридичні особи включені в солідарну систему пенсійного страхування?
4. Охарактеризуйте принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
5. Хто має право отримувати пенсії та соціальні послуги із солідарної системи?
6. Хто підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню?
7. Які права має застрахована особа?
8. Які обов'язки має виконувати застрахована особа?
9. Як обчислюються і сплачуються страхові внески?
10. Які відомості містить персональна електронна облікова картка застрахованої особи.
11. Як розраховується розмір пенсії за віком?
12. За яких умов призначається пенсія у зв'язку з інвалідністю в солідарній системі?
13. За яких умов призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника?
14. Що таке накопичувальна система пенсійного страхування?



### **3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи**

1. Населення не довіряє вкладенням у недержавні пенсійні фонди, що перешкоджає пенсійній реформі, створенню системи недержавного пенсійного забезпечення. Дослідження, проведене проектом USAID «Трансформація фінансового сектору» 2017 року, показало, що 54 % опитаних не хотіли б бути учасниками недержавних пенсійних фондів. Сьогодні ситуація не поліпилася.

**На вашу думку, у чому причина недовіри? Наведіть аргументи.**

2. **На вашу думку, які причини призводять до дефіциту Пенсійного фонду? Наведіть аргументи.**

3. Дослідники вважають, що для ліквідації дефіциту Пенсійного фонду урядові України неминучо доведеться йти на підвищення пенсійного віку громадян. **Наведіть аргументи «за» і «проти» такого рішення.**

### **4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів**

На самостійне опрацювання винесено питання: **чи можливо розв'язати проблему дефіциту Пенсійного фонду на найближчу перспективу, тобто протягом 10—15 років, без підвищення пенсійного віку, а саме шляхом детінізації зайнятості?**

В. М. Головачко і Т. М. Перевузник запропонували декілька варіантів розв'язання проблеми<sup>90</sup>:

1. Основною причиною є низький рівень народжуваності. Демографічні зміни частіше створюють проблеми, ніж їх розв'язують. Якщо в найближчі 10—20 років якимось дивом різко збільшиться народжуваність, то це станеться водночас із різким зростанням кількості пенсіонерів. Так, сумарне навантаження отримувачів соцвиплат на працюючих тільки зросте і система соціального захисту опиниться в ще більшій скруті. Позитивна динаміка почне з'являтися лише у 2050-х роках, коли це нове покоління вийде на роботу.

2. Ще одним варіантом як зменшити коефіцієнт кількості пенсіонерів на одного працюючого — приймати мігрантів. На перший погляд, цілком прийнятно збільшити доходи Пенсійного фонду за рахунок мігрантів. Україна не є і навряд чи стане найближчим часом привабливою країною для молодих-освічених-перспективних-працелюбних. Тому мігранти навряд чи врятують вітчизняні пенсійні фінанси, радше навпа-

<sup>90</sup> Головачко В. М., Перевузник Т. М. Проблеми пенсійної реформи в Україні / В. М. Головачко, Т. М. Перевузник // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка. — 2019. — Вип. 1 (11). — С. 110—116. — Режим доступу : <https://www.msu.edu.ua/vissn/?p=3751&lang=uk>.

ки. Уже понад 10 років в Україну більше приїжджають жити, ніж виїжджають (сальдо міграції, Держстат). Та реально оцінити ситуацію майже неможливо через неякісну міграційну статистику. Експерти говорять про те, що Україну покидає талановита молодь, а приїздять люди старшого віку, здебільшого етнічні українці.

3. Але, на жаль, нічого з вищеперерахованого не допоможе, і тому єдине, що залишається, — це працювати. Чисельність працездатного населення не зросте в найближчі десятиріччя. Залишається очевидне — повільніше старіти. Звучить фантастично, але у XXI столітті цілком реально. Люди живуть усе довше і довше.

Співвідношення людей працездатного і непрацездатного віку — 50 : 50 — цілком нормальне, вважають автори. Але критично важливе співвідношення платників податків і соціальних внесків та отримувачів виплат. Уже зараз воно менше ніж 1:1, не на користь платників. Подолати дефіцит Пенсійного фонду, зменшивши пенсії, неможливо, бо переважна більшість пенсіонерів і так отримують мінімальний її розмір (за винятком хіба що суддів, депутатів і прокурорів).

Проаналізуйте висунуті В. М. Головачком і Т. М. Перевузнюк пропозиції. Котру з них ви вважаєте найбільш реалістичною? Сформулюйте ваше власне бачення: як Україна може істотно зменшити дефіцит Пенсійного фонду?

## 5. Навчально-контрольні тести

### 1. Перший рівень системи пенсійного забезпечення в Україні — це:

- накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян;
- депозити, які громадяни розміщують у державних і комерційних банках;
- солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

### 2. Другий рівень системи пенсійного забезпечення в Україні — це:

- накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян
  - депозити, які громадяни розміщують у державних і комерційних банках.
- 3. Третій рівень системи пенсійного забезпечення в Україні — це:**
- солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
  - система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян;
  - накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
  - депозити, які громадяни розміщують у державних і комерційних банках.
- 4. Хто має право отримувати пенсії та соціальні послуги із солідарної системи?**
- особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески;
  - особи, які мають достатній страховий стаж у системі недержавного пенсійного забезпечення;
  - жінки, що виходять на пенсію 2020 року у віці 58 років, які мають страховий стаж 20 років;
  - чоловіки, що виходять на пенсію 2021 року у віці 59 років, які мають страховий стаж 30 років.
- 5. Персональна електронна облікова картка застрахованої особи містить такі відомості:**
- надання інформації про застраховану особу;
  - сімейний стан застрахованої особи;
  - дані про судимість застрахованої особи;
  - дані про нерухому власність застрахованої особи.
- 6. Що робити, якщо не вистачає мінімального страхового стажу для призначення пенсії?**
- обов'язково працювати до досягнення потрібного стажу;
  - оформити пенсію у зв'язку з інвалідністю;
  - стати клієнтом недержавного пенсійного фонду;
  - купити пенсійний стаж, якого бракує.
- 7. Максимальний розмір пенсії не може перевищувати:**
- десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність;

- десяти прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб;
  - десяти мінімальних зарплат;
  - 8 тисяч гривень.
- 8. У пенсійний (страховий) стаж не входить:**
- строкова служба в армії;
  - догляд за дитиною-інвалідом;
  - відпустка у зв'язку з вагітністю і пологами;
  - догляд за дитиною від трьох до шести років.
- 9. У пенсійний (страховий) стаж не входить:**
- виконання обов'язків батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу;
  - служба у воєнізованих формуваннях і аварійно-рятувальних підрозділах, створених відповідно до законодавства України;
  - період отримання допомоги у зв'язку з безробіттям;
  - період нелегальної праці за кордоном.
- 10. У пенсійний (страховий) стаж не входить:**
- догляд за інвалідом I групи, престарілим, що вимагає постійного догляду;
  - інвалідність через нещасний випадок у побуті;
  - відпустка у зв'язку з доглядом за дитиною до трьох років;
  - перебування на фронті або участь у бойових діях.

## **6. Приклади практичних завдань**

### **1. Як і за скільки можна купити стаж для пенсії?**

Іванові Степановичу для отримання пенсії не вистачає одного року (тобто 12 місяців) страхового стажу. Знаючи, що обчислення розміру доплати здійснюється за формулою:

$$D = C \cdot K \cdot M,$$

де  $D$  — доплата за бракуючий пенсійний стаж;  $C$  — страховий внесок із мінімальної заробітної плати за ставкою ЄСВ;  $K$  — коефіцієнт вартості компенсації, який застосовується за одноразової сплати, а також знаючи розмір мінімальної зарплати з 01.01.2020 по 31.12.2020, розмір мінімального страхового внеску заставкою з урахуванням коефіцієнта, який застосовується за одноразової сплати (за 1 рік — 2) розрахуйте, скільки Іван Степанович має доплатити Пенсійному фонду за пенсійний стаж, якого йому бракує.

2. Пенсійна реформа в Україні виявилася більш лояльною до жінок, оскільки зберегла для них можливість виходу на пенсію до досягнення 60

років. Пенсійний вік для жінок буде збільшуватися поступово і досягне шістдесяти років 2021 року<sup>91</sup>.

Вік виходу на пенсію і кількість потрібного страхового стажу:

Рік виходу на пенсію	Вік пенсіонера		
	60 років	63 роки	65 років
2018	25	15—25	15
2019	26	16—26	15—16
2020	27	17—27	15—17
2021	28	18—28	15—18
2022	29	19—29	15—19
2023	30	20—30	15—20
2024	31	21—31	15—21
2025	32	22—32	15—22
2026	33	23—33	15—23
2027	34	24—34	15—24
2028	35	25—35	15—25

Джерело: [www.lawportal.com.ua](http://www.lawportal.com.ua).

Так, 2020 року піти на пенсію можуть жінки 1960—1961 років народження, які досягли віку 59,5 року і мають страховий стаж не менше ніж 27 років (*див. табл.*). Вийти на пенсію 2021 року зможуть жінки 1961 року народження, після досягнення віку 60 років і за умови наявності стажу понад 28 років. Виходячи з цих даних, розрахуйте, коли настає право вашої мами вийти на пенсію. Наведіть дані, які ви використали для розрахунків.

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Білина О. Стартує другий рівень / О. Білина // Вісник Пенсійного фонду України. — 2010. — № 1. — С. 16.
2. Бренер А. В. Аналіз сучасного стану пенсійного забезпечення України з 2010—2015 рр. [Електронний ресурс] / А. В. Бренер, Ю. О. Набатова // Ефективна економіка. — 2015. — № 5. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4054>.
3. Гузик Т. Другий рівень / Т. Гузик // Вісник Пенсійного фонду України. — 2010. — № 5 (Травень). — С. 19.
4. Зеленко Н. М. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір [Електронний ресурс] / Н. М. Зеленко, В. А. Зеленко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлен-

<sup>91</sup> Безкоштовна правова допомога онлайн [Електронний ресурс] / Юридичний портал України. — Режим доступу : <https://www.lawportal.com.ua/osuchasennja-pensij-osnovni-momenti-pensijnoi-reformi-ukraina.html>.

- ня та проблеми розвитку. — 2019. — Вип. 2. — Режим доступу : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/jan/20674/zelenko.pdf>.
5. Єлісеєва Л. В. Пенсійна система України: виклики та перспективи [Електронний ресурс] / Л. В. Єлісеєва, Н. С. Примачук. — Режим доступу : <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1095>.
  6. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 № 1113 // Пенсійний кур'єр. — 2009. — № 44 (338). — 30 жовтня. — С. 23.
  7. Леваєва Л. Ю. Аналіз сучасного стану системи пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / Л. Ю. Леваєва, М. А. Кучеренко // Економічний вісник Університету. — 2018. — Вип. 36 (1). — С. 215—229. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu\\_2018\\_36\(1\)\\_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2018_36(1)_27).
  8. Міжнародна конференція «Пенсійна реформа в Україні: що робити з обов'язковою накопичувальною системою» // Україна Бізнес Ревю. — 2010. — № 13. — С. 50.
  9. Ріппа М. Становлення системи пенсійного забезпечення України: нормативний і соціально-демографічний аспекти / М. Ріппа // Світ фінансів. — 2009. — № 1. — С. 44.
  10. Свенціцькі М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні : прогноз — 2050 / М. Свенціцькі, Л. Ткаченко, І. Чапко. — Київ : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. — 72 с.
  11. Яценко Н. Пенсійна реформа: що заважає? / Н. Яценко // Дзеркало тижня. — 2010. — № 8. — С. 71.

---

## ТЕМА 10. ДЕРЖАВНИЙ ЗАХИСТ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Сім'я як важливий об'єкт державного захисту.
2. Категорії сімей за рівнем потреби в захисті з боку держави.
3. Складні життєві обставини. Форми соціального захисту сімей, дітей і молоді.
4. Соціальні послуги та їхні види. Хто забезпечує соціальний захист і надання соціальних послуг сім'ям та окремим особам?
5. Технологія «ведення випадку».
6. Насильство в сім'ї. Система державного захисту та опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Які категорії сімей можна виділити за рівнем потреби в захисті з боку держави?
2. Що таке складні життєві обставини?
3. Які форми соціального захисту сімей, дітей і молоді застосовує Українська держава?
4. Що таке соціальні послуги?
5. Які види соціальних послуг надають у сучасній Україні?
6. Хто забезпечує соціальний захист і надання соціальних послуг сім'ям та окремим особам?
7. Що таке технологія «ведення випадку»?
8. Охарактеризуйте етапи соціального супроводу сім'ї.
9. Якою є система державного захисту та опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні?

---

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Охарактеризуйте зміни, які переживає сім'я як соціальний інститут за сучасних умов в Україні й у світі.
2. Охарактеризуйте чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини: сім'ї, дитини, жінки.
3. Що таке насильство у сім'ї? Які наслідки воно має? Наведіть у джерелах відкритого доступу характерні приклади.

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

На самостійне опрацювання винесено питання «*Проблеми усиновлення дітей в Україні*». 30 вересня 2019 року міністр соціальної політики Юлія Соколовська написала на своїй сторінці у Facebook: близько 17 тисяч дітей різного віку перебувають на обліку з усиновлення і чекають на свою майбутню родину<sup>92</sup>.

Підготуйте і сформулюйте аргументовані відповіді на питання:

1. Які перешкоди на шляху усиновлення дітей існують в Україні?
2. Як ви оцінюєте усиновлення українських дітей іноземцями?
3. Які стимули для усиновлення дітей створює Українська держава?
4. З якими труднощами зіштовхуються прийомні сім'ї, що усиновили дітей?
5. З якими труднощами зіштовхуються усиновлені діти?

#### 5. Навчально-контрольні тести

##### 1. Складні життєві обставини — це:

- неспроможність відмовитися від поганих звичок;
- розрив з коханою дівчиною;
- ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- неможливість знайти роботу відповідно до покликання або освіти.

##### 2. У сучасній Україні сім'ям, дітям і молоді надають такі види соціальних послуг:

- соціальний нагляд;
- соціальний моніторинг;
- соціальна турбота;
- соціальний супровід.

##### 3. Надання соціальних послуг сім'ям забезпечує:

- мережа соціальних служб для молоді;
- державна служба зайнятості;
- загальноосвітня школа;
- система вищої освіти.

##### 4. Соціальний супровід сім'ї включає укладення договору:

- про працевлаштування;

<sup>92</sup> 17 тисяч українських дітей чекають на усиновлення info [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://dyvys.info/2019/09/30/17-tysyach-ukrayinskyh-ditej-chekayut-na-usynovleniya>.



- грошову допомогу;
  - надання соціальних послуг;
  - надання безвідсоткового кредиту.
5. **Право дитини на постійну безумовну допомогу виникає з моменту:**
- надання їй статусу дитини, позбавленої батьківського піклування,
  - народження;
  - розлучення батьків;
  - виїзду батьків на заробітки за кордон.
6. **В інтернатних закладах Міністерства соціальної політики перебувають діти:**
- найменшої вікової групи;
  - шкільного віку;
  - з інвалідністю;
  - віком до 18 років.

---

## 6. Практичні завдання

1. До офісу при громадській організації «Північна правозахисна група» звернулася пані Анна<sup>93</sup> — скаржилася на батьків одного з учнів у школі, де навчається її син. Розповіла, що батьки однокласника дозволяють собі «виховувати» усіх дітей, які конфліктують з їхнім чадом: кричать на них, а в деяких ситуаціях навіть погрожують і застосовують фізичну силу (утримують дітей за руки чи за одяг). Відтак пані Анна цікавилася, якими саме посиланнями на законодавство можна приборкати таких активних «вихователів», оскільки моральні аргументи на них не діють.

**Запропонуйте ваш сценарій урегулювання конфлікту.**

2. **Як діяти і куди звертатися за допомогою, якщо ви стали жертвою домашнього насильства?**

**Користуючись інформацією з відкритих джерел, сформулюйте вичерпну відповідь на це питання.**

Прочитавши повідомлення М. Колодяжного, напишіть ваш коментар. Орієнтовний обсяг — 4 000 знаків<sup>94</sup>.

---

<sup>93</sup> Конфлікт у школі: якщо вашу дитину беруться «виховувати» чужі люди [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ldn.org.ua/consultations/konflikt-u-shkoli-yakscho-vashu-dytnu-berutsya-vyhovuvaty-chuzhi-lyudy>.

<sup>94</sup> Від жажів війни до нових прийомних дітей: дивовижна історія Світлани Лазаревої (скорочено) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sirot.net.ua/aps/?p=645>.

**Від жахів війни до нових прийомних дітей:  
дивовижна історія Світлани Лазаревої (скорочено)**

Історія Світлани Лазаревої — це дивовижна історія, гідна книги або фільму. Світлана — з числа вимушених переселенців. Їй довелося переїхати в наш край із Новоазовська, який зараз перебуває під контролем так званої «ДНР». У Новоазовську вона була одним з лідерів громадського та патріотичного руху. На початку 2014 року, з початком вторгнення на Сході України, стала одним з ініціаторів проведення проукраїнських патріотичних маршів і мітингів.

Після того, як рідний Новоазовськ потрапив під контроль «ДНР», Світлані та її сім'ї залишатися в місті стало фізично небезпечно. Разом з дітьми вона переїхала в Запорізьку область. Завдяки її праці вдалося зібрати сотні тисяч гривень, які допомагали рятувати людські життя. З 2016 року, після прийому в сім'ю ще двох хлопців, Світлана вирішила повністю присвятити себе вихованню п'яťох прийомних дітей.

Важко собі уявити, але всі ці клопоти лягають тільки на тендітні плечі Світлани. У 2012 році вона залишилася одна, коли раптово помер її чоловік. А ще за шість років до того Світлана пережила найстрашнішу для кожної матері трагедію — втратила рідну дочку. Розумницю, красуню, веселу, чарівну, музично обдаровану, радість і сенс життя своїх батьків. Після смерті дочки, на той момент ще пара Лазаревих вирішили усиновити дитину. Так в їхній родині в 2007 році з'явився новий син Олексій. Життя почало налагоджуватися, і в 2012-му в сім'ю Лазаревих узяли сиріт Карину і Максима. Здавалося, попереду чекає знову щастя. Але, на жаль, того ж року, як ми вже говорили, Світлана залишилася одна. А ще через рік довелося тікати від війни і відправитися в невідомість у пошуках нового будинку.

У 2016 році Світлана Лазарева зважилася на наступний сміливий крок: узяла в сім'ю ще одну дитину з інтернату — Микиту. А через рік у будинку з'явилася ще одна прийомна донька — Дарина.

Важливу роль у цьому зіграло і те, що завдяки допомозі благодійників Світлана та її сім'я змогли орендувати великий житловий будинок у приватному секторі. Приватний будинок виявився дуже корисним подарунком для виховання дітей. По-перше, його площа дозволила прийняти в сім'ю ще двох хлопців. А по-друге, умови в приватному будинку дуже добре допомагають вихованню дітей. Тут можна розвивати важливі навички самостійного життя. Підтримувати в порядку будинок, який потребує постійної уваги. Тут є невеликий сад і город, у якому працюють постійно всією сім'єю.

Для деяких з дітей, які виросли в місті й інтернаті, город і сад стали справжнім відкриттям. Наприклад, відкриттям того, як можна самим вирощувати овочі і фрукти, зелень, яку можна взяти свіжу прямо з грядки. Як тримати в руках лопату і як перекопувати город, як боротися з бур'янами та як збирати свій власний урожай. Найстарший син, Олексій, вчить інших хлопців виконувати чоловічу роботу по дому. Тепер хлопці почуваються набагато впевненіше в побуті, в житті в цілому. Хлопці навіть підробляють, продаючи частину зібраного на ділянці врожаю або допомагаючи по господарству сусідам.

Допоміг будинок у реалізації ще однієї заповітної мрії — завести собаку. Ще під час життя в Новоазовську в будинку Лазаревих була улюблена вівчарка. На жаль, узяти її зі собою можливості не було. І Світлана, і діти дуже тужили без вихованця. Переїзд же в приватний будинок зробив мрію про собаку реальною, і ось у родині з'явилася ще одна прийомний дитина: безмежно веселий і доброзичливий лабрадор Арчибалд. За зізнанням Світлани, пес дуже добре згладжує напружені ситуації, якщо такі виникають.

Світлана Лазарева виховує своїх дітей одна, переживши трагедію втрати рідної дочки і чоловіка, пройшовши через страх воєнної окупації, тяготи вимушеного переїзду, труднощі пошуку житла і коштів для існування.

Є і ще одна задумка, яка поки що тільки обговорюється: розширитися до дитячого будинку сімейного типу і взяти ще одну дитину. Можливо, навіть з інвалідністю. Багато залежатиме від того, чи матиме сім'я і в подальшому підтримку від благодійників на оренду будинку, і наскільки довгостроковою буде ця допомога.

*М. Колодяжний*

## **7. Список рекомендованої літератури**

1. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 1. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.
4. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради

- України. — 2005. — № 26. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.
5. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
  6. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2018. — № 5. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
  7. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми і молоддю» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 42. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.
  8. Наказ Міністерства сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Інструкції щодо взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органів внутрішніх справ, щодо попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс] // Законодавство України. — 2009. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09>.
  9. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / автор-упоряд. : О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. — Київ : Фенікс, 2007. — 528 с.

## ТЕМА 11. СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ І ДЕРЖАВНІ ДОПОМОГИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Пільги, компенсації і гарантії як складова частина системи соціального забезпечення.
  2. Охорона дитинства як стратегічний загальнонаціональний пріоритет.
  3. Соціальний захист військовослужбовців, ветеранів війни, учасників бойових дій.
  4. Соціальний захист ветеранів праці та інших громадян похилого віку.
  5. Забезпечення повноцінного способу життя для людей з інвалідністю.
  6. Захист громадян від наслідків Чорнобильської катастрофи.
  7. Допомога жертвам репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років, жертвам нацистських переслідувань.
  8. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб.
  9. Стимули для розвитку донорства крові.
  10. Пільги і допомоги у зв'язку з особливою соціальною значущістю певних видів професійної діяльності.
- 

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. З якою метою держава встановлює законодавчо закріплену систему привілеїв для майже половини населення країни? Як це узгоджується з принципом соціальної справедливості?
2. Які основні пільги та соціальні допомоги передбачені для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
3. Які основні пільги і соціальні допомоги передбачені для ветеранів праці?
4. Які основні пільги і соціальні допомоги передбачені для сімей із дітьми?
5. Які основні пільги і соціальні допомоги передбачені для осіб, які є жертвами репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років?
6. Які основні пільги і соціальні допомоги передбачені для учасників бойових дій та ветеранів війни?
7. На які пільги мають право особи, що мають особливі заслуги перед Батьківщиною?

8. На які соціальні допомоги можуть розраховувати особи, що не мають права на пенсію?
9. Охарактеризуйте основні пільги для людей з інвалідністю.
10. Яким чином держава захищає внутрішньо переміщених осіб?
11. Який захист надається особам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи?
12. Охарактеризуйте категорії осіб, яким держава надає підтримку у зв'язку з особливою соціальною значущістю їхньої професійної діяльності.

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Система соціального захисту в Україні перебуває у стані граничного напруження. Держава має зобов'язання щодо надання понад 150 видів соціальних пільг, гарантій і компенсацій 230 категоріям населення, що становить близько 44 його відсотків, окрім того, станом на листопад 2019 року близько 3 млн домогосподарств отримували субсидії на житлово-комунальні послуги, середній розмір яких становив майже 1,2 тис. грн, причому кількість пільг і їхніх одержувачів усе зростає. **На вашу думку, наскільки це узгоджується з фінансово-економічними можливостями країни? Як можливо оптимізувати це співвідношення?**

2. У затвердженій Указом Президента України «Стратегії подолання бідності» 2001 року було констатовано: «Чинна система пільг не забезпечує надання допомоги виключно бідним верствам населення, а сприяє помітному збільшенню доходів заможних верств населення, зростанню економічної нерівності. Якщо бідна сім'я одержує у вигляді пільг 6,1 гривні на місяць у розрахунку на умовного дорослого, то заможна — 13,1 гривні»<sup>95</sup>. За наступні майже два десятиліття, навіть за умов сталого економічного зростання в попередні періоди, змінити ситуацію не вдалося. **На вашу думку, яким чином можна створити ефективний і справедливий механізм перерозподілу ресурсів на користь тих, хто найбільше цього потребує?**

3. Однією з популярних пропозицій щодо оптимізації системи пільг і допомог є проект створення уніфікованої електронної соціальної картки. **Проаналізуйте позитивні й негативні наслідки реалізації цього проєкту, сформулюйте власну позицію щодо нього.**

<sup>95</sup> Стратегія подолання бідності: затверджено Указом Президента України від 15 серпня 2001 року № 637/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>.

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

На самостійне вивчення винесено питання: **реформування системи пільг і компенсацій для ефективної підтримки соціально уразливих верств населення.**

Студент має ознайомитися з комплексом даних, що їх наводить дослідниця Г. О. Брюхіна<sup>96</sup>:

- Найбільш уразливі групи населення, які потребують безперечної додаткової допомоги від держави, становлять незначний відсоток серед населення, що має право на пільги. Так, **члени багатодітних сімей та одинокі матері становлять серед пільговиків менше ніж один відсоток.** Натомість переважна частина пільговиків — це пенсіонери за віком.

- Найпоширенішим видом багаторазових пільг є пільга на проїзд у міському пасажирському і приміському транспорті. Майже кожна третя особа у країні має право на пільговий проїзд у міському і приміському транспорті. На пільговий проїзд у міжміському транспорті мають право 12,9 % населення. Право на пільгову оплату житлово-комунальних послуг офіційно має 8,2 % населення, а якщо врахувати і членів сімей пільговиків — 14 %. Ще 7,6 % населення має право отримувати медикаменти на пільгових умовах.

- В Україні майже **кожна друга сім'я має хоча б одну особу, яка має право на пільги.** Найчастіше сім'я має право одноразово на дві пільги, таких сімей 29 %. Наявність однієї — трьох пільг частіше спостерігається у бідних, а чотири і більше — у небідних сімей. **Бідні сім'ї звичайно використовують лише одну пільгу, а небідні — дві або більше.** Тобто багатьма видами пільг часто користуються ті, хто має квартиру, телефон, можливість отримання пільгових путівок, часто користується пасажирським транспортом тощо.

- На перший погляд, статистичні дані підтверджують велике значення пільг для добробуту бідних категорій українського населення. Так, пільгами найчастіше користуються сім'ї, у складі яких немає працюючих. **Із 100 сімей, у складі яких немає працюючих, пільгами в середньому користуються 89.** Із збільшенням кількості працюючих спостерігається тенденція до зменшення користування пільгами. Для сімей з одним працюючим відповідний показник становить 54, а двома працюючими — 48, з трьома і більше працюючими — 43.

<sup>96</sup> Брюхіна Г. О. Державна політика з надання пільг соціально уразливим верствам населення [Електронний ресурс] / Г. О. Брюхіна. — Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/BRYUXINA.htm>.

▪ **Очевидно, що сім'ї з принаймні одним працюючим більше економлять завдяки користуванню пільгами.** Так, сім'ї, у складі яких немає працюючих, попри більшу кількість пільг у користуванні, щомісяця економлять майже удвічі менше коштів, ніж сім'ї, де є працюючі. Це підтверджує тезу, що пільги в сучасній системі соціального захисту в Україні лише незначною мірою спрямовані на підтримку найбільш нужденних верств населення.

▪ **Вважається, що середній розмір витрат на душу населення серед бідних сімей нижчий.** Насправді ті, хто фактично користується хоча б однією з передбачених законодавством пільг, мають дещо нижчі витрати, ніж населення в цілому і ті, хто не користується пільгами.

▪ **Не всі ті, хто має право на пільги, користуються цим правом.** Дослідження показують, що лише 80 % громадян, які мають право на пільги, користуються ними. Некористування пільгами і його причини показує недоліки сучасної системи пільг та компенсацій як засобу допомоги бідним верствам населення.

▪ **Загалом, лише 43 % населення використовує своє право на ті чи інші пільги.** З них 70 % становлять не бідні, а ті, хто належить до більш забезпечених верств суспільства. Некористування пільгами підтверджує тенденцію, що найбільшу частину серед тих, хто має право на пільги, але не користується ними, становлять бідні.

▪ **Надмірною є кількість пільг за професійною ознакою** (працівники органів внутрішніх справ, прокуратури, транспорту, військовослужбовці тощо), і недостатньою кількість пільг, які надаються найбільш уразливим верствам населення (інвалідам війни і загального захворювання 1 та 2 груп, громадянам, віднесеним до 1 та 2 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітям-інвалідам, пенсіонерам тощо).

▪ **Крім того, у чинній системі пільг і компенсацій є такі пільги, які в інших країнах не розцінювалися б як складові соціального захисту населення.** Це безплатне або пільгове санаторно-курортне лікування, надання бюджетних кредитів тощо.

Використовуючи наведені дані, сформулюйте своє бачення трьох-чотирьох першочергових завдань з оптимізації системи пільг і компенсацій, що склалася в Україні.



## **5. Навчально-контрольні тести**

- 1. До допомоги і пільг, пов'язаних з охороною дитинства, належать:**
  - першочергове безплатне зубопротезування;
  - переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату;
  - державна соціальна допомога в розмірі 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
  - позачергове користування всіма послугами зв'язку.
- 2. Багатодітним сім'ям надаються такі пільги:**
  - 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата);
  - безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом;
  - щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога;
  - 100-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата).
- 3. Особами, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, вважаються:**
  - ветерани праці;
  - колишні в'язні концентраційних таборів;
  - народні депутати України;
  - Герої Радянського Союзу.
- 4. Народним депутатам України надається право на такі пільги:**
  - 100-процентна знижка плати за користування комунальними послугами в рамках норм площі на кількість членів сім'ї;
  - пільги щодо сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету;
  - право мати до тридцяти одного помічника-консультанта, четверо з яких зараховуються на державну службу;
  - безплатне отримання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів і виробів медичного призначення.
- 5. Суддям надається право на такі пільги:**
  - першочергове безплатне зубопротезування;
  - особливий захист відомчої воєнізованої охорони;
  - переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату;

- квиток на залізничний транспорт у загальних і плацкартних вагонах, вагонах другого і третього класів коштує на 50 % дешевше від його вартості.
- 6. До категорії громадян України, захищених допомогою і пільгами, пов'язаними із захистом військовослужбовців, належать:**
- учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
  - члени екіпажів кораблів, катерів, суден забезпечення, які виконували службове завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;
  - особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю;
  - жертви нацистських переслідувань.
- 7. Студентам надається право на такі пільги:**
- безплатне медичне обслуговування у спеціалізованих закладах охорони здоров'я;
  - пільговий проїзд у громадському транспорті, міжміських автобусах і метро;
  - державна соціальна допомога в розмірі 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
  - безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням.
- 8. Внутрішньо переміщені особи мають право на такі пільги:**
- безоплатний проїзд залізничним, автомобільним транспортом внутрішньо переміщених осіб до нового місця проживання;
  - безоплатний проїзд залізничним, автомобільним транспортом на всій території України;
  - безоплатний проїзд залізничним, автомобільним транспортом до залишеного місця проживання;
  - безоплатний проїзд залізничним, автомобільним транспортом до Києва.
- 10. До осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, законодавство відносить такі категорії:**
- особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;
  - військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби;
  - особи, нагороджені чотирма і більше медалями «За відвагу»;
  - громадяни, які брали безпосередню участь у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї.

## 6. Практичні завдання

1. Оксана Валентинівна має 48 років і перебуває у доброму здоров'ї і працездатному стані. Але вона не працює, бо мусить доглядати свою стареньку маму — інваліда другої групи. **Чи має Оксана Валентинівна краво на компенсаційну виплату непрацюючій працездатній особі, яка доглядає за інвалідом?**

2. Степан Миронович — інвалід із дитинства. Закон України № 2109-14 дає йому право: на державну соціальну допомогу, а Закон України № 1727-15 дає право на пенсію. **Чи може Степан Миронович одержувати обидва види соціального забезпечення водночас?**

3. Григорій Величко з Донеччини має статус інваліда війни — отримав його внаслідок поранення від вибухових речовин на території проведення АТО. У співробітників Слов'янського офісу Мережі правового розвитку чоловік цікавився, які пільги йому передбачені законодавством<sup>97</sup>. **Дайте Григорієві Величку консультацію:**

- **Чи має він право на 100 % знижку плати за користування житлом?**
- **Чи має він право на 100 % знижку плати за користування комунальними послугами?**
- **Чи має він право на щомісячну компенсацію вартості проїзду територією України?**

4. До Новоайдарського офісу Мережі правового розвитку звернулася багатодітна мати Наталія Барсук із села Вовкодаєве Луганської області. У неї — п'ятеро дітей: 22-х, 19-ти, 13-ти, восьми і п'яти років. Жінка цікавилася: на які пільги, окрім пільг з оплати комунальних послуг, має право її сім'я, а також кому і як надають почесне звання «Мати-героїня»<sup>98</sup>.

**Дайте Пані Надії консультацію:**

- **Чи може вона претендувати на звання «Мати-героїня»?**
- **У разі позитивної відповіді — які документи слід подати?**
- **На які пільги вона може претендувати?**

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Брюхіна Г. О. Державна політика з надання пільг соціально уразливим верствам населення [Електронний ресурс] / Г. О. Брюхіна. — Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/BRYUXINA.htm>.

<sup>97</sup> Статус «інвалід війни»: які пільги передбачені законодавством [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ldn.org.ua/consultations/status-invalid-vijny-yaki-pilhy-peredbacheni-zakonodavstvom>.

<sup>98</sup> Стратегія подолання бідності : затверджено Указом Президента України від 15 серпня 2001 року № 637/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>.

2. Кравченко М. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні [Електронний ресурс] / М. Кравченко. — Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010\\_03\(6\)/10kmvspu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10kmvspu.pdf).
3. Кудлаєнко С. В. Адресна допомога як складова соціальної політики [Електронний ресурс] / С. В. Кудлаєнко, В. В. Онофрійчук // Державне управління: удосконалення та розвиток. — Режим доступу : <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=860>.
4. Оцінка фінансування соціальних виплат за умови зміни розмірів прожиткового мінімуму та відміни пільг [Електронний ресурс] / Л. І. Ільчук ; Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України. — 2014. — Режим доступу : [http://cpsr.org.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=381:-r&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27](http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=381:-r&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27).
5. Піскун К. Адресність соціальної допомоги як напрям покращення методики планування видатків соціального призначення [Електронний ресурс] / К. Піскун // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2013. — Вип. 1 (8). — С. 212—221. — Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13pkvvsp.pdf>.
6. Рудкевич І. В. Основні тенденції розвитку системи соціального захисту в Україні на сучасному етапі / І. В. Рудкевич // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 5. — С. 106—108.
7. Стойка Л. В. Соціальні зобов'язання держави: проблеми і шляхи вирішення / Л. В. Стойка // Економіка та держава. — 2010. — № 8. — С. 115—118.
8. Тарасенко В. С. Поняття та види соціальних допомог / В. С. Тарасенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2014 — Вип. 2 (т. 2). — С. 121—126.
9. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України [Електронний ресурс] / І. Ю. Хомич. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2013\\_3\\_118.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_118.pdf).
10. Якуненко Н. Аналіз ефективності системи державних соціальних допомог в Україні / Н. Якуненко, Н. Мельник // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 1. — С. 15—22.

## ТЕМА 12. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Що таке інвалідність? Хто визнається особою з інвалідністю?
2. Як встановлюється факт інвалідності? Групи інвалідності.
3. Основні заходи захисту осіб з інвалідністю.
4. Державні органи, які здійснюють захист осіб з інвалідністю.
5. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю.
6. Працевлаштування та професійна підготовка осіб з інвалідністю.
7. Створення умов для доступу до об'єктів фізичного оточення.

---

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Які правові документи регламентують соціальний захист громадян з особливими потребами?
2. Чим пояснюється тенденція до зростання частки людей з інвалідністю в загальній структурі населення України?
3. Як змінилася в останні десятиріччя мотивація соціального захисту громадян з особливими потребами?
4. Що таке інвалідність? Як встановлюється факт інвалідності?
5. Охарактеризуйте групи інвалідності.
6. Охарактеризуйте причини інвалідності, визначені законодавством.
7. Як встановлюється причиновий зв'язок інвалідності?
8. Охарактеризуйте основні заходи захисту осіб з інвалідністю.
9. Які державні органи здійснюють управління соціальним забезпеченням осіб з інвалідністю?
10. Які завдання виконує Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю України?
11. У чому полягають особливості працевлаштування осіб з інвалідністю?
12. Які заходи передбачені для створення умов для безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення осіб з інвалідністю?

---

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Як ви розумієте зміст принципу інклюзивності у ставленні суспільства до громадян з особливими потребами?
2. В основу соціальної політики європейських країн покладено людиноцентристську ідею, коли функціонування всього державно-

го механізму спрямоване на поліпшення добробуту населення. Ураховуючи те, що Україна лише формує свій шлях до розвитку сучасної моделі соціального захисту осіб з інвалідністю, **визначіть, які принципи інклюзивності та її організаційно-правові форми і види мають бути першочерговими у ході українських реформ та перетворень.**

3. Дослідження показують, що люди з інвалідністю найчастіше страждають від упередженого ставлення до них з боку інших. **Сформулюйте ваші пропозиції щодо формування в населення толерантного ставлення до людей з інвалідністю, культури сприйняття людей з інвалідністю як рівних членів суспільства.**

---

#### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

**На самостійне вивчення винесено питання «Першочергові проблеми соціального захисту людей з інвалідністю в Україні».**

Головний консультант відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень Л. М. Якушенко у статті «Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю»<sup>99</sup> наводить такі дані:

- За офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 року чисельність осіб з інвалідністю становила 2 659,7 тис., або 6,3 % від загальної чисельності населення країни. Тільки з початку 2015 року **кількість людей з інвалідністю зросла на 91,2 тис. осіб, у тому числі дітей — на 10,5 тис. осіб.**
- Водночас **ці дані не відображають реальної ситуації.** Невідповідність статистики викликана браком постійного якісного моніторингу і недосконалістю системи збору даних з боку державних органів, а також труднощами і небажанням самих людей отримувати статус «інваліда» через бюрократичну систему його оформлення і недобросовісність у роботі медичних комісій. **За неофіційними даними, в Україні проживають близько 300 тисяч інвалідів з вадами зору, з яких близько 40 тис. сліпих і більше ніж 100 тис. людей з вадами слуху.**
- Попри вжиті заходи державної політики, **ще існують численні бар'єри, які не дозволяють особам з інвалідністю відчувати себе нарівні з іншими.** Ці проблеми зумовлені, насамперед, недосконалістю нормативно-правового поля, несформованістю культури сприйняття людей з обмеженими можливостями; обмеженістю сфери надання послуг; недостатнім фінансуванням; несформованістю і низькою якістю інформацій-

---

<sup>99</sup> Якушенко Л. М. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю / Л. М. Якушенко / Національний інститут стратегічних досліджень // Аналітична записка. Серія «Соціальна політика». — 2019. — № 9. — Режим доступу : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/aktualni-problemi-socialnogo-zakhistu-lyudey-z-invalidnistyu>.

ної та комунікаційної сфер; недостатнім розумінням та усвідомленням проблем людей з обмеженими можливостями; слабкою розвиненістю і низькою дієвістю консультативних послуг і механізмів включення в суспільне життя.

- Для людей з вадами слуху і зору залишається актуальною **проблема доступності транспортної, вуличної та соціальної інфраструктури**. Адже важливою умовою повноцінної інтеграції людей з інвалідністю до суспільного життя виступає забезпечення для них доступності всіх видів транспорту і транспортної інфраструктури.
- Актуальною залишається проблема інформаційної доступності. Спостерігається **систематичне порушення прав людей з інвалідністю на доступність інформації**, що порушує їхнє право на самостійний спосіб життя. Серед головних порушень є відсутність дублювання шрифтом Брайля у громадських місцях, засобах масової інформації візуальної інформації, звукової інформації тощо. Зокрема, в усіх об'єктах громадського призначення має бути візуальна інформація про розташування пристосованих для людей з інвалідністю місць та послуг.
- Існують **проблеми в царині розбудови та розвитку інклюзивного освітнього середовища**. Ще 2018 року набув чинності Закон № 2541-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», який урегулює низку питань щодо доступу дітей з особливими потребами до освіти в дитсадках, школах, позашкільних закладах і закладах професійної або професійно-технічної освіти. Поряд з цим, у сучасних умовах здобуття освіти залишаються перешкоди, пов'язані з організацією навчального процесу для молоді з обмеженими можливостями. На жаль, **особи з інвалідністю, починаючи з дитячого віку, часто не можуть через різні причини повною мірою і нарівні з однолітками реалізувати гарантоване право на освіту**. Це є бар'єром на шляху їхньої інтеграції в соціальне середовище. У зв'язку з недостатнім фінансуванням навчальні заклади не можуть забезпечити навчання осіб з інвалідністю усіма необхідними умовами. Це стосується фізичної доступності і матеріально-технічної бази, спеціальних програм підготовки з урахуванням фізичного стану студентів, компетентності професорсько-викладацького складу.
- Значне число людей з обмеженими фізичними можливостями в Україні зіштовхуються з **труднощами щодо реалізації свого права на працю**, оскільки на їхньому шляху постають транспортні, комунікаційні, інформаційні, нормативні, організаційні та психологічні бар'єри. Для працевлаштування людини з інвалідністю роботодавці повинні

створити належні умови праці, адаптувати відповідним чином вже наявні виробничі потужності та робочі місця. Це, природно, пов'язано з певними витратами, яких вони і намагаються уникнути. Чинний механізм реалізації права людини з інвалідністю на працю не здатен залучити їх до реальної праці та соціального життя, а роботодавців змусити працевлаштовувати людей з інвалідністю. Натомість практично не задіяні заохочувальні механізми щодо створення робочих місць для осіб з інвалідністю.

- Люди з інвалідністю, як і всі соціально незахищені верстви населення в Україні, **перебувають на межі, а часто за межею бідності**. Оскільки видатки на соціальні потреби фінансуються за принципом фінансових можливостей бюджету, то пенсії, виплати і пільги є скоріше моральною, а не матеріальною підтримкою держави людей з інвалідністю. За інформацією офіційного сайту Державної служби статистики України, середній розмір пенсії за інвалідністю в Україні на 01.01.2019 становив 2 118,6 грн. Фактичний розмір прожиткового мінімуму в той період у розрахунку на місяць на одну особу становив 3 385 грн (з урахуванням суми обов'язкових платежів — 3 885 грн). Отже, можна стверджувати, що люди з інвалідністю в Україні перебувають у вкрай важкому матеріальному становищі.

**Беручи до уваги наведену інформацію, сформулюйте власні пропозиції: три-чотири першочергові кроки суспільства для реформування системи захисту людей з інвалідністю.**

## 5. Навчально-контрольні тести

1. **Збільшення кількості людей з інвалідністю зумовлене:**
  - недотриманням Правил дорожнього руху;
  - незадовільним станом системи охорони здоров'я;
  - недосконалістю законодавства;
  - особистою легковажністю людей щодо свого здоров'я.
2. **Для повнолітніх хворих інвалідність і ступінь втрати здоров'я встановлюється:**
  - лікарсько-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів;
  - медико-соціальними експертними комісіями;
  - відділами соціального забезпечення органів місцевого самоврядування;
  - сімейним лікарем.



**3. Підставою для встановлення I групи інвалідності є:**

- стійкі, вираженої важкості функціональні порушення в організмі;
- стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі;
- функціональні порушення в організмі, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності;
- стійкі функціональні порушення в організмі з виключно високою мірою втрати здоров'я.

**4. Підставою для встановлення II групи інвалідності є:**

- стійкі функціональні порушення в організмі з виключно високою мірою втрати здоров'я;
- стійкі функціональні порушення в організмі за збереженої здатності до самообслуговування;
- стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі;
- функціональні порушення в організмі, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності.

**5. Підставою для встановлення III групи інвалідності є:**

- стійкі функціональні порушення в організмі з виключно високою мірою втрати здоров'я;
- стійкі функціональні порушення в організмі за збереженої здатності до самообслуговування;
- стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі;
- функціональні порушення в організмі, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності.

**6. Причини інвалідності, визначені законодавством:**

- захворювання, одержані в неповнолітньому віці внаслідок воєнних дій і в повоєнний період;
- захворювання, одержані внаслідок епідемії коронавірусної хвороби;
- захворювання, одержані внаслідок гострої респіраторної вірусної інфекції;
- захворювання, одержані внаслідок вживання наркотичних речовин.

**7. Законом встановлено норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю в розмірі:**

- десяти відсотків від середньооблікової чисельності штатних працівників;
- чотирьох відсотків від середньооблікової чисельності штатних працівників;
- двох відсотків від середньооблікової чисельності штатних працівників;

- семи відсотків від середньооблікової чисельності штатних працівників.
- 8. Спеціальні умови для здобуття вищої освіти за державним замовленням і за рахунок цільових пільгових державних кредитів надаються:**
- особам з інвалідністю I групи, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю;
  - особам з інвалідністю II, III груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю;
  - особам з інвалідністю, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю;
  - особам з інвалідністю I, II груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю.
- 9. Для створення умов для безперешкодного доступу людей з інвалідністю до об'єктів фізичного оточення інформація, що оприлюднюється, дублюється шрифтом:**
- Вітгенштейна;
  - особливо великого розміру;
  - Брайля;
  - яскравого кольору.
- 10. Діти з інвалідністю з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, після досягнення повноліття мають право на позачергове одержання житла в разі, якщо:**
- за висновком сімейного лікаря вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя;
  - за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя;
  - вони переконані, що можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя;
  - вони забезпечені коштами, щоб здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя.

## **6. Практичні завдання**

**До громадської приймальні Національної асамблеї людей з інвалідністю України звернулися громадяни за юридичною консультацією<sup>100</sup>. Користуючись законодавчою базою, яка є у відкритому доступі, дайте відповіді на запитання, поставлені в цих зверненнях:**

<sup>100</sup> Національна асамблея людей з інвалідністю України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://naiu.org.ua/yuridichna-konsultatsiya/#11>.

1. Я — інвалід дитинства І групи. Маю автомобіль, яким мене забезпечила держава. Чи маю я право на компенсацію витрат на бензин? (Сергій К., м. Київ).

2. Чи допускається звільнення працівника з інвалідністю з ініціати-ви адміністрації? (Євген О., м. Рогатин).

3. Чи може особа з інвалідністю бути зареєстрована в державній службі зайнятості як безробітна? (Олена Ж., м. Тарасовка).

4. Чи передбачено законодавством пільги для осіб з інвалідністю при вступі до вишу? (Юлія Ш., м. Київ).

5. Які пільги при призначенні стипендій передбачені студентам, що мають статус постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи? (Федір С., м. Славутич).

---

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Гончаров А. В. Соціальний захист як правова категорія / А. В. Гончаров // Правова держава : історія, сучасність та перспективи формування в Україні : мат. Всеукр. наук.-практ. конф., 24 квітня 2009 р., м. Запоріжжя : у 2 ч. — Запоріжжя, 2009. — Ч. 1. — С. 51—53.
2. Дікова-Фаворська О. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології : монографія / О. Дікова-Фаворська. — Житомир, 2009. — 486 с.
3. Завірюха Л. А. Оволодіння особистістю засадами толерантності у студентському середовищі / Л. А. Завірюха // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. — Київ : Ун-т «Україна», 2004. — 448 с.
4. Козуб І. До питання про вживання поняття «Інвалід» у національному законодавстві / І. Козуб // Наука молода. — 2009. — С. 123—127.
5. Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні [Електронний ресурс] / М. В. Кравченко // Державне управління: теорія та практика. — 2010. — № 2. — Режим доступу : [www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf](http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf).
6. Мельник В. Соціальний захист осіб з інвалідністю: засади правового регулювання окремих держав — членів ЄС [Електронний ресурс] / В. Мельник. — Режим доступу : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/7/24.pdf>.
7. Національна доповідь «Про становище інвалідів в Україні» [Електронний ресурс]. — Київ, 2008. — 217 с. — Режим доступу : [http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=66E488AA523D0FE189AEC1682352A3B5?art\\_id=84421&cat\\_id=95432](http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=66E488AA523D0FE189AEC1682352A3B5?art_id=84421&cat_id=95432).
8. Праця та зайнятість осіб з інвалідністю в Україні : [національна доповідь]. — Київ : НДІ соціально-трудових відносин Мінпраці України, 2009. — 217 с.

9. Теплова Н. А. Світовий. Досвід методології та принципів державного управління у сфері адаптації інвалідів / Н. А. Теплова // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 18/19. — С. 203—209.
10. Шурма М. Соціальний захист інвалідів як об'єкт державного управління [Електронний ресурс] / М. Шурма. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2013-2/doc/1/05.pdf>.
11. Якушенко Л. М. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю [Електронний ресурс] / Л. М. Якушенко ; Національний інститут стратегічних досліджень // Аналітична записка. Соціальна політика. — 2019. — № 9. — Режим доступу : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/aktualni-problemi-socialnogo-zakhistu-lyudey-z-invalidnistyu>.

## ТЕМА 13. НЕДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

---

### 1. План практичного заняття

1. Поняття, структура, значення недержавних організацій щодо розв'язання соціальних проблем.
  2. Правове забезпечення діяльності недержавних організацій.
  3. Взаємодія і співпраця недержавних організацій зі ЗМІ та бізнесом у соціальній роботі.
  4. Специфіка взаємодії недержавної організації з урядом і державними структурами
  5. Волонтерська служба недержавної організації соціальної сфери.
  6. Досвід соціальної роботи недержавних організацій в Україні та за кордоном.
- 

### 2. Питання для самоперевірки знань

1. Назвіть основні нормативно-правові акти з регулювання діяльності громадських організацій.
2. Основні форми соціальної роботи в неурядових організаціях.
3. У чому виявляється і чим важливе розширення участі недержавних неприбуткових організацій у виконанні функцій соціальної держави в гуманітарній сфері?
4. Моніторинг та оцінка як методи контролю і аналізу виконання цілей недержавних організацій у соціальній сфері.
5. Напрями діяльності недержавних організацій як суб'єктів соціальної політики.
6. Недержавні організації як індикатор розвитку громадянського суспільства.
7. Які є механізми впливу недержавних організацій на державні структури?
8. Проаналізуйте проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг.
9. Опишіть основні напрями соціальної роботи громадських організацій у Німеччині, Польщі та інших країнах близького зарубіжжя.
10. Охарактеризуйте діяльність міжнародних благодійних фондів в Україні та їхня підтримка недержавних організацій. Зробіть аналіз діяльності конкретних зарубіжних недержавних організацій.

---

### 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Проаналізуйте та охарактеризуйте джерела фінансування недержавних організацій.
2. Складіть алгоритм пошуку благодійників для конкретних проектів недержавних соціальних організацій.
3. Розробіть проект реалізації розв'язання однієї соціальної проблеми, найбільш вагової, на ваш погляд, у вашому населеному пункті.
4. Опишіть послідовність дій недержавних організацій у популяризації своєї діяльності у ЗМІ, роботу з ним.

---

### 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

Для самостійного вивчення пропонуємо розглянути питання **«Особливості залучення коштів недержавними організаціями у соціальному забезпеченні»**.

Питання особливо актуальне з багатьох оглядів: по-перше, державі складно забезпечити соціальними послугами усе потребує населення, а недержавні установи можуть розвантажити державний сектор; по-друге, для розширення функціонування сфери недержавних організацій потрібні кошти. Ось тут підходимо до аналізу шляхів пошуку цих коштів. Під час самостійного опанування навчального матеріалу доцільно звернути увагу на такі аспекти:

1. Основні види ресурсів, які можуть бути залучені в результаті фандрейзингової діяльності / процес залучення грошових коштів та інших ресурсів, які організація не може забезпечити самостійно, але які потрібні для реалізації певного проекту або своєї діяльності в цілому.

Сюди відносимо: членські внески, добродійні пожертви від фізичних і юридичних осіб тощо); матеріальні ресурси (різні види товарів, безплатно переданих організації); людські ресурси (праця волонтерів, що виконують певні види робіт, які потрібні організації для реалізації її статутних цілей); професійні ресурси (безплатні надані послуги фахівців, наприклад юридичні консультації, допомога в розробленні інформаційних матеріалів тощо); інформаційно-методичні ресурси, які включають друковані інформаційні та рекламні видання, інші інформаційні матеріали, тренінги, розміщення реклами, піар, гранти від донорських організацій тощо.

2. Види надходжень для забезпечення діяльності недержавних організацій (НДО).

Тут студентам доцільно зосередити свою увагу на розгляді й аналізі цільового фінансування з бюджету різних рівнів, участі недержавних організацій у програмах регіонального розвитку чи інших цільових програмах, де

конкретні НДО визначаються як виконавців тих чи інших заходів, а також *конкурсного фінансування* — ця сфера тільки розвивається, однак має великі перспективи, оскільки на конкурсних засадах здійснюється робота щодо забезпечення закупівель за рахунок бюджетних коштів соціальних послуг, які надаються НДО, через *надання матеріально-технічної допомоги* — отримання приміщень, обладнання, оплати комунальних послуг, виплати заробітної плати для працівників НДО; *корпоративна благодійність* — одноразова підтримка заходу чи акції з боку підприємств, постійне фінансування деяких напрямів як пожертва, спільні проекти у сфері соціального інвестування, *корпоративна соціальна відповідальність* як системна діяльність, що розвивається; *волонтерська діяльність* — отримання безоплатної фахової допомоги в різних напрямках, наприклад юристи.

*Самофінансування* може бути зrealізовано шляхом:

- *здійснення власної економічної діяльності* надання платних послуг, наприклад, створення і діяльність дитячих клубів, реабілітаційних центрів тощо;
- *створення робочих місць* у рамках статутної діяльності організації;
- *соціального підприємництва* — створення підприємств чи окремих робочих місць для клієнтів як соціальна реабілітація.

**При підготовці цього питання радимо застосовувати будь-які форми теоретичні та практичні форми опрацювання матеріалу: презентації, проекти, кейс-метод.**

---

## 5. Навчально-контрольні тести

### 1. Сфера надання соціальних послуг заснована на використанні:

- а) лише державного сектору;
- б) державного і недержавного секторів;
- в) приватного сектору;
- г) усіх форм власності і складається з державного і недержавного секторів.

### 2. До державного сектору належать:

- а) органи виконавчої влади;
- б) служби та установи, що перебувають у приватній власності;
- в) недержавні неприбуткові організації;
- г) центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.

### 3. Недержавний сектор соціального забезпечення може мати такі форми:

- а) органи систем соціального партнерства: громадські організації, благодійні організації, благодійні фонди;
- б) органи місцевого самоврядування;

- в) некомерційні організації, фонди;
  - г) служби для сім'ї, дітей, молоді.
4. **У чому роль недержавних організацій?**
- а) захист прав людини;
  - б) охорона праці;
  - в) вкладення коштів у проекти соціального спрямування та одержання від цього прибутку;
  - г) соціальний захист населення.
5. **За Законом України, громадське об'єднання — це:**
- а) неурядове;
  - б) комерційне;
  - в) зі статусом юридичної особи;
  - г) засновниками і членами (учасниками) мають бути юридичні особи.
6. **Особливістю розвитку недержавного сектору в соціальному забезпеченні є те, що:**
- а) його організації поширюють свою діяльність в основному на державу;
  - б) на громаду конкретного населеного пункту;
  - в) орієнтуються на міжнародну співпрацю;
  - г) створені з метою отримання грантів для реалізації соціальних проєктів.
7. **Фізичні особи, які надають соціальні послуги, мають відповідати таким вимогам:**
- а) вік;
  - б) стать;
  - в) відповідна фахова освіта;
  - г) національність.
8. **У чому виявляється механізм державної підтримки недержавних організацій:**
- а) надання субсидій;
  - б) звільнення працівників від сплати податків;
  - в) пріоритетності одержання грантів;
  - г) виконання соціальних замовлень шляхом максимального використання адміністративних ресурсів і бюджетних коштів органів влади.
9. **Установіть відповідність:**
- 1) фінансову підтримку від органів влади отримують;
  - 2) прибутки від комерційної діяльності мають;



- 3) частка прибутків від комерційної діяльності становить:
- а) 20 %;
  - б) 10 %;
  - в) 4 %;
  - г) 17 %.

## 10. Соціальні послуги недержавних організацій — це:

- а) соціальна реабілітація;
- б) робота з дітьми та молоддю;
- в) робота з малозабезпеченими;
- г) інші варіанти.

---

## 6. Практичні завдання

1. Знайдіть, проаналізуйте й опишіть приклади благодійництва в соціальній роботі. Охарактеризуйте правову базу благодійності в Україні та її основні тенденції (один приклад).
2. Опишіть специфіку управління персоналом і соціальними процесами в недержавному секторі в соціальній сфері на прикладі конкретної недержавної організації (на вибір).
3. Розробіть соціальний проєкт із залученням до його реалізації волонтерів. Опишіть детально, покроково участь волонтерів у ньому.
4. Проаналізуйте інформаційний, маркетинговий і лобістський етапи розвитку неурядової організації.
5. Організуйте (теоретично опишіть усі етапи, а потім і практично) благодійний аукціон для розв'язання конкретної соціальної проблеми.

---

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Конституція України. Редакція від 30.09.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 бер. 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Рада України. — 2013. — № 1. — Ст. 1. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
4. Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 185

- [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-%D0%BF#n6>.
5. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2019. — № 8. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
  6. Вовк В. С. Надання соціальних послуг організаціями громадянського суспільства та регулювання волонтерського руху / В. Вовк // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — Київ, 2007. — № 4 (жовтень — грудень). — С. 68—76.
  7. Горелов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню [Електронний ресурс] / Д. Горелов. — Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm>.
  8. Горемикіна Ю. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг / Ю. Горемикіна // Демографія та соціальна економіка. — 2009. — № 1. — С. 161—168.
  9. Горемикіна Ю. Проблеми розвитку та реформування соціальних послуг в Україні / Ю. Горемикіна // Механізм регулювання економіки. — 2010. — № 3. — Т. 2. — С. 34—37.
  10. Горова А. В. Недержавний сектор надання соціальних послуг: сучасний стан та перспективи розвитку / А. В. Горова // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 63. — С. 445—450.
  11. Дімітров Ю. Правове регулювання легалізації неприбуткових організацій в Україні: процес реєстрації громадських та благодійних організацій у запитаннях та відповідях / Ю. Дімітров. — Київ : Центр інновацій та розвитку, 2000. — 28 с.
  12. Законодавчі, фінансові та інституційні умови участі недержавних організацій на ринку соціальних послуг в Україні : аналіт. звіт (Київ, листоп. 2009 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/4763/lang/%5C>.
  13. Лях Т. Л. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посіб. / Т. Л. Лях та ін. — Київ : Версо-04, 2012. 288 с.
  14. Лях Т. Методика організації волонтерських груп : навч. посібник / Т. Лях. — Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. — 160 с.
  15. Матяж С. В. Роль недержавних організацій у вирішенні проблем у соціальній сфері в Україні / С. В. Матяж, А. А. Гуріна // Молодий вчений. — 2014. — № 7. — С. 169—172.
  16. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2005. — 253 с.
  17. Сідельнік Л. Залучення організацій громадянського суспільства до надання соціальних послуг в Україні. Аналітичний огляд сучасного стану та перспектив [Електронний ресурс] / Л. Сідельнік. — Режим доступу : [<http://www>.

ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=6032293&mode=thread&order=0&thol =0].

18. Сідельник Л. Як залучити громадські організації до надання соціальних послуг [Електронний ресурс] / Л. Сідельник. — Режим доступу : <http://www.gromada.lviv.ua/articles/2008/02/15/610.html>.
19. Сивак А. В. Роль недержавних організацій у системі надання соціальних послуг в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Сивак. — Режим доступу : [http://cpsr.org.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=271:2013-04-04-05-55-07&catid=40:2013-01-08-19-57-05&Itemid=43](http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=271:2013-04-04-05-55-07&catid=40:2013-01-08-19-57-05&Itemid=43).
20. Соціальна політика. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Соціальна допомога : анот бібліогр. покажчик / уклад. : А. О. Ярошенко, І. Б. Савельчук, Д. Д. Бибик. — Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. — 206 с.
21. Соціальні послуги в Україні : сьогодення та перспективи / Т. В. Семигіна, Т. С. Міщенко, Т. Г. Кіча та ін. — Київ : ВК «Зірка». 2007. — 52 с.
22. Сприяння реформі соціальних послуг в Україні. Контракт № CNTR 035289. Законодавчі та податкові аспекти діяльності недержавних організацій як постачальників соціальних послуг. Поліпшення умов участі недержавних організацій у соціальній економіці України. DFID [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [fisco-inform.com.ua/download.php](http://fisco-inform.com.ua/download.php).
23. Черкашина Т. О. Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню / Т. О. Черкашина // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. — 2010. — № 2 (6). — С. 89—94.

---

## **ТЕМА 14. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

---

### **1. Примірний план практичного заняття**

1. Проаналізувати основні функції етики соціальної роботи. Навести приклади кожної з них.
2. Проаналізувати професійно-етичні кодекси соціальних працівників різних країн світу (Великої Британії, Швеції, Сполучених Штатів Америки, Канади, Росії), виділити спільне і відмінне в них. Вивчити документ «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України», його структуру і зміст.
3. Навести приклади прояву на практиці кожної з особистісно-моральних якостей, потрібних для фахівця із соціальної роботи для забезпечення результативної професійної діяльності.
4. Проаналізувати основні принципи етикету соціального працівника: принцип гуманізму, принцип доцільності дій, принцип краси поведінки, принцип урахування народних звичаїв і традицій. Навести приклади прояву кожного із цих принципів у конкретних нормах професійного етикету соціального працівника.
5. Проаналізувати особливості етичного спілкування соціального працівника з клієнтами різних статі та віку.
6. Проаналізувати характер морально-етичних проблем у соціальній роботі, проблемні ситуації та зони можливих конфліктів у практичній діяльності соціального працівника, шляхи їх подолання / уникнення.
7. Проаналізувати основні принципи встановлення професійних меж та їхніх функцій у практичній діяльності соціального працівника.
8. Скласти перелік основних характеристик, притаманних синдрому «вигорання». Скласти для себе програму дій, спрямовану на профілактику і попередження виникнення цього феномену на індивідуальному та міжперсональному рівнях і на рівні організації.
9. Розглянути застосування базових категорій деонтології соціальної роботи в різних видах практичної діяльності соціального працівника.
10. Проаналізувати моральні принципи співробітництва з колегами, навести приклади їх застосування у практичній діяльності соціального працівника.

---

## 2. Питання для самоперевірки знань

1. Значення етики для соціальної роботи.
2. Цінності соціальної роботи.
3. Професійні межі в соціальній роботі.
4. Міжнародні та вітчизняні етичні стандарти соціальної роботи. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України.
5. Етичні принципи проведення досліджень у соціальній роботі.
6. Етнонаціональні особливості етичних відносин у соціальній роботі.
7. Етичні проблеми взаємовідносин між соціальним працівником і клієнтом.
8. Етика партнерських стосунків між соціальними працівниками.
9. Співвідношення загальнолюдського, національного і регіонального в етиці соціальної роботи.
10. Етикет ділового спілкування соціального працівника.

---

## 3. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Якими, на вашу думку, мають бути вимоги до професійних і особистісно-моральних якостей соціального працівника?
2. Проаналізуйте етичні дилеми і ціннісні протиріччя у практичній діяльності соціального працівника. Як відбувається / повинна відбуватися реалізація пріоритетних цінностей у соціальній роботі?
3. Визначте, якими мають бути вимоги до особистісних характеристик і моральних якостей фахівця із соціальної роботи. Про диференціюйте їх.
4. Охарактеризуйте зміст оціночної, регулятивної і оптимізуючої функцій етики соціальної роботи. Проілюструйте прикладами їх застосування.

---

## 4. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

Для виконання самостійної роботи студентам пропонуємо кілька тем для поглибленого розгляду та аналізу, ситуаційні завдання з пошуком шляхів розв'язання. Темі самостійної роботи безпосередньо пов'язані з лекційним матеріалом.

Виконання самостійної роботи у формі індивідуальних і творчих завдань формує у студента прагнення до вироблення власного погляду та його аргументацію, уміння аналізувати суперечливі суспільні проблеми, стимулює власну пошукову та дослідницьку діяльність, а головне — виробляє навички критичного аналізу дійсності та застосування набутих теоретичних знань у практичній роботі.

**Завдання 1.** Тема «Морально-етичні вимоги до соціальних працівників. Зарубіжний і вітчизняний досвід»

Вивчити та проаналізувати основні положення етичних кодексів і заповнити таблицю за напрямками:

Етика соціальної роботи: принципи і стандарти (Коломбо, 1994 р.)	Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України (2002; 2003)
Етичні принципи	Етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи
Загальні стандарти етичної поведінки	
Стандарти поведінки стосовно клієнтів	Етична поведінка стосовно клієнтів
Стандарти стосунків соціального працівника з установами та організаціями	Етична поведінка стосовно взаємодіючих організацій
Стандарти поведінки соціального працівника стосовно колег	Етична поведінка стосовно колег
Стандарти професії соціального працівника	Етична поведінка стосовно професії

**Завдання 2.** Тема «Етичні особливості спілкування соціальних працівників і клієнтів»

Підготувати для розгляду й аналізу групи 5—7 ситуацій, у яких допущено порушення правил етики спілкування одним із учасників — соціальним працівником або клієнтом. Запропонувати правильні варіанти вирішення ситуації. Можна продемонструвати у формі рольової гри / сценок.

**Завдання 3.** Тема «Етичні засади подолання конфліктів у соціальній роботі»

1. Скласти таблицю «Конфліктологічні знання, які потрібні соціальному працівникові».
2. Розробити пам'ятку-правила з урегулювання конфлікту.
3. Розглянути основні конфліктогени в роботі соціального працівника з клієнтами, з колегами.

**Завдання 4.** Тема «Професійний імідж соціального працівника»

Скласти етичний портрет свого колеги — соціального працівника з використанням основних іміджевих характеристик та їхнього опису стосовно конкретної людини.

**Завдання 5.** Тема «Вимоги професійного етикету до поведінки соціального працівника»

Проаналізувати й описати особливості етичного спілкування соціального працівника з клієнтами різної статі, віку, національності, релігійного віросповідання і т. ін.

## 5. Навчально-контрольні тести

### Рівень I

Вкажіть один або декілька вірних варіантів

1. У якому міжнародному документі викладені основні етичні принципи діяльності соціального працівника?

а) Міжнародна декларація про етичні принципи соціальної роботи	б) Загальна Декларація прав людини	в) Фінансовий звіт
г) Європейська соціальна хартія	г) Конституція України	

2. Сукупність поглядів, які визнають людину вищою цінністю, та соціальні механізми, що захищають гідність і права людини, свободу і всебічний розвиток особистості називають:

а) конфіденційність	б) рефлексія	в) толерантність
г) альтруїзм	г) гуманізм	

3. Упереджене чи негативне ставлення, яке ґрунтується на певних характеристиках людини, таких як, стать, релігія, вік, — це:

а) дискримінація	б) емансипація	в) витіснення
г) адаптація	г) соціалізація	

4. Міжнародний документ, який володіє обов'язковою юридичною силою, — це:

а) Закон України «Про освіту»	б) Конституція України	в) Європейська конвенція прав людини
г) Закон України «Про вищу освіту»	г) Декларація толерантності	

5. Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи, викладені в Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України, поділяють на види стосовно:

а) професії, колег, клієнтів, взаємодіючих організацій	б) громадських організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	в) міжнародних організацій, спонсорів, засобів масової інформації
г) осіб із різними видами залежностей суспільства	г) партнерів, клієнтів	

6. Готовність поступатися і жертвувати особистими інтересами заради іншої людини — це:

а) симпатія	б) депресія	в) емпатія
г) егоїзм	ґ) альтруїзм	

## Рівень II

*Установіть відповідності*

1. Установіть відповідність між назвою функцій етики соціально-педагогічної діяльності та їхнім змістом:

1) Координаційна	а) спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем клієнта на основі самоусвідомлення особистістю ставлення до себе оточення і навколишнього середовища;
2) Виховна	б) забезпечує співробітництво всіх учасників процесу надання соціальної допомоги клієнтові, що ґрунтується на довірі та взаємній підтримці;
3) Комунікативна	в) є засобом комунікації між спеціалістом і його клієнтами;
4) Соціально-терапевтична	г) є засобом виховання і вдосконалення особистості як соціального працівника, так і його клієнта і соціального оточення клієнта

2. Установіть відповідність між назвою норм етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи та їхнім змістом:

1) Етична поведінка стосовно професії	а) узагалі;
2) Етична поведінка стосовно колег	б) заохочувати клієнта до взаємодії, яка ґрунтується на довірі, співчутті та збереженні конфіденційності;
3) Етична поведінка стосовно клієнтів	в) підвищувати статус соціальної та соціально-педагогічної роботи;
4) Етична поведінка стосовно взаємодіючих організацій	г) забезпечувати професійну звітність перед клієнтами і громадськістю про ефективність і продуктивність роботи шляхом відстоювати професійну честь і гідність своїх колег, не допускати упередженої критики на їхню адресу і щодо професії періодичних публічних оглядів якості, результативності та ефективності послуг, що надаються



3. Установіть відповідність між назвою критеріїв моральності та їхніми характеристиками:

1) Сприяння суспільному прогресу	а) діяльність соціального педагога чи соціального працівника зумовлює активну взаємодію учасників процесу (колег, клієнтів і його близьких)
2) Формування високоморальної особистості	б) у процесі соціально-педагогічної діяльності формується не тільки особистість самого соціального педагога, а й за його допомогою особистість клієнта
3) Співробітництво учасників процесу	в) розуміння того, що соціальний працівник сприяє розвитку потенціалу клієнтів, що підвищує потенціалу всього суспільства і прогрес загалом
4) Соціальна обумовленість	г) суспільство виявляє, які категорії громадян і на яких умовах стають клієнтами соціальних служб, якого виду послуги їм можуть бути запропоновані

4. Установіть відповідність між назвою функцій етики соціальної роботи та їхнім змістом:

1) Прогностична	а) дає можливість оцінити щодо відповідальності моральним нормам, принципам поведінки та дій, мету і завдання співучасників процесу, їхні намагання, обрані ними засоби досягнення мети і кінцевий результат
2) Оцінювальна	б) формування соціального і професійно схвалених мотивів діяльності
3) Організаційна	в) характеризує соціально-педагогічну діяльність з погляду соціального менеджменту, що полягає у структуруванні, плануванні, розподілі видів професійної діяльності, виконання своїх зобов'язань і професійного обов'язку
4). Мотиваційна	г) передбачення результатів зусиль соціального педагога щодо різних аспектів його професійної діяльності

5. Установіть відповідність між назвою типів професійної відповідальності соціального працівника та їхнім змістом:

1) Відповідальність перед самим собою	а) підтримка своїх професійних честі та гідності, прагнення завоювати високий авторитет, постійно професійно і морально вдосконалюватися
2) Відповідальність перед професією	б) полягає в турботі про підвищення престижу і статусу соціальної роботи

3) Відповідальність перед клієнтом	в) узгодженість своїх дій і поведінки з єдиними для всього колективу цілями, надання підтримки, взаємодопомоги колегам
4) Відповідальність перед колективом (колегами)	г) полягає у сприянні найповнішої самореалізації особистості клієнта

### Рівень III

*Установіть правильну послідовність*

1. Установіть послідовність утворення класифікації видів спілкування залежно від специфіки суб'єктів (від меншого до більшого):

а) міжсоціумне спілкування
б) міжгрупове спілкування
в) спілкування між особистістю і групою
г) міжособистісне спілкування

2. Установіть хронологічну послідовність ухвалення таких документів:

а) Європейська конвенція про права людини
б) Конвенція ООН про права дитини
в) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
г) Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

3. Установіть логічну послідовність фаз процесу втручання в соціальній роботі:

а) Оцінка потреб клієнта
б) Планування втручання
в) Здійснення втручання
г) Оцінка процесу і результатів впливу

4. Установіть логічну послідовність розвитку компонентів моральної свідомості соціального працівника:

а) моральна свідомість
б) моральні потреби
в) моральні переконання
г) моральні знання

### 6. Практичні завдання

1. Навести приклади прояву на практиці особистісно-моральних якостей, потрібних фахівцеві із соціальної роботи, для забезпе-

чення результативної професійної діяльності (розвинене почуття добра і справедливості, власної гідності і поваги до іншої людини, порядність, людяність, сила волі, емпатія, емоційна рівновага і терпимість). Доповнити цей перелік.

2. Проаналізувати характер морально-етичних проблем у соціальній роботі, проблемні ситуації та зони можливих конфліктів у практичній діяльності соціального працівника.
3. Охарактеризувати положення документа «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України» у частині, що стосується норм етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи, а саме норм етичної поведінки соціального працівника стосовно клієнтів. Дати розгорнуте тлумачення кожного з положень цієї групи норм з позиції власного розуміння цього аспекту діяльності соціального працівника і підкріпити свої роздуми прикладами з практики соціальної роботи.
4. Навести приклади прояву на практиці кожної із особистісно-моральних якостей, потрібних для фахівця із соціальної роботи, для забезпечення результативної професійної діяльності (розвинене почуття добра і справедливості, власної гідності і поваги до іншої людини, порядність, людяність, сила волі, емпатія, емоційна рівновага і терпимість). Доповнити цей перелік.

---

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Етичний кодекс спеціаліста із соціальної роботи України // Соціальна політика і соціальна робота. — 2003. — № 12.
2. Ануфрієва Н. М. Соціальна психологія : навч.-метод. посібник / Н. М. Ануфрієва, Т. М. Зелінська. — Київ : Каравела, 2009. — 216 с.
3. Бондарчук Л. В. Етичні засади соціальної роботи у контексті європейських стандартів / Л. В. Бондарчук // Матеріали IV Міжнародного симпозиуму з біоетики «Розвиток ідей біоетики у європейському контексті». — Київ : Сфера, 2006.
4. Грабовенко Н. В. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Етика соціальної роботи» (для бакалаврів) / Н. В. Грабовенко. — Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018. — 22 с.
5. Етика соціальної роботи: принципи і стандарти // Соціальна політика і соціальна робота. — 1998. — № 4.
6. Етичні принципи та цінності соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: перші кроки / за ред. В. І. Полтавця. — Київ : КМ Академія, 2000.
7. Лукашевич М. П. Інноваційні соціальні технології професійного самовизначення особистості : навч. посібник / М. П. Лукашевич, Л. В. Бондарчук. — Київ : ППК ДСЗУ, 2005.

8. Лукашевич М. П. Соціальна робота: (теорія і практика) : підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. — Київ : Каравела, 2009. — 368 с.
9. Семигіна Т. В. Система моральних норм у соціальній роботі / Т. В. Семигіна, І. М. Грига // Вступ до соціальної роботи : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т. М. Семигіної, І. І. Мигович. — Київ : Академвидав, 2005.
10. Словник-довідник для соціальних працівників і соціальних педагогів / за ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. І. Толстоухової. — Київ : УДЦССМ, 2000. — 260 с.

---

## ТЕМА 15. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

---

### 1. Примірний план практичного заняття

1. Що таке «нова парадигма соціальної політики»?
2. Взаємозалежність соціального захисту громадян та економічної спроможності країни.
3. Механізми мобілізації фінансових і організаційних ресурсів для соціального захисту.
4. Проблеми запровадження прогресивної шкали оподаткування.
5. Напрями реформування Єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.
6. Першочергові напрями реформ соціальної сфери.
7. Питання для самоперевірки знань.

### 2. Дискусійні питання для інтерактивної роботи

1. Як ви розумієте завдання трансформації соціальної політики від патерналістської моделі радянського зразка до формування європейської моделі соціальної держави?
2. Охарактеризуйте сутність європейської моделі соціального розвитку — «Соціальної Європи».
3. Прокоментуйте на прикладах з українського досвіду висновок Томаса Пікетті: *«Зростаюча сьогодні у світі тенденція до концентрації капіталу в руках найбагатших і відповідне збільшення соціальної нерівності може призвести до катастрофічних наслідків»*<sup>101</sup>.
4. Сформулюйте вашу думку щодо трьох-чотирьох основних завдань створення в Україні стратегії формування якісної зайнятості.

### 3. Завдання і рекомендації для самостійної роботи студентів

Сьомого березня 2019 року Міністерство соціальної політики ознайомило делегацію Міжнародного валютного фонду з поточною ситуацією в Україні щодо змін у системі субсидій на житлово-комунальні послуги, результатами проведення пенсійної реформи і перспективними напрямами подальшої роботи Міністерства з реформування соціальної сфери в Україні<sup>102</sup>.

<sup>101</sup> Piketty Th. Capital in the long run [Electronic resource] / Th. Piketty // Harvard University Press. — Available at : <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674430006>.

<sup>102</sup> Наступний етап реформування соціальної сфери це перехід від соцдопомоги за статусом до державної підтримки за рівнем доходів громадян [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/news/16793.html>.

Зокрема, були висвітлені такі інновації:

Громадяни мають відчуті реальні позитивні результати від змін, але не за рахунок збільшення боргів, як це робили в минулому, а в результаті впровадження реформ. Одним з таких результатів стало проведення першої щорічної автоматичної індексації пенсій, передбаченої ухвалою 2017 року пенсійною реформою.

Із 10,2 млн пенсіонерів, яким проведено перерахунок, розмір пенсії підвищено для 8 972 тис. пенсіонерів. Крім того, 2 095 111 пенсіонерам, які мають повний страховий стаж, але через низький рівень зарплат отримують пенсію, нижчу від мінімальної, виплачується одноразова доплата до пенсії в сумі 2 410,17 гривень. Розподіл пенсіонерів за діапазонами підвищення пенсій такий: збільшення пенсій на 100 грн відбулося для 1 991 457 осіб, збільшення від 100 грн до 400 грн — 2 536 385 осіб, від 400 грн до 500 грн — 798 016 осіб, від 500 грн до 700 грн — 761 140 осіб, від 700 грн до 1 000 грн — 425 537 осіб, а підвищення на понад 1 000 грн відбулося для 2 459 824 осіб. Таким чином, середня сума підвищення для осіб, пенсії яких підлягали перерахунку, становить 514,5 грн (з урахуванням одноразової доплати).

Ішлося також про монетизацію субсидій, процес якої розпочався відповідно до законодавства, що, по суті, перетворило субсидію на соціальну виплату й інтегрувало цю державну підтримку до системи соціальної допомоги. Передбачалося, що з березня ті громадяни, які отримали право на субсидію, отримуватимуть усю суму субсидій готівкою.

Окрім очевидного ефекту у формі мотивації громадян заощадливо використовувати енергетичні ресурси (адже усі зекономлені кошти субсидій вони залишають собі), цей процес відкрив можливість для проведення системних змін в усій системі соціальної допомоги.

Монетизація субсидій створила передумови для уніфікації усіх видів державної соціальної допомоги й ухвалення відповідного законодавства в цьому напрямі. Це призведе і до збільшення адресності допомоги, і до поліпшення адміністрування та зменшення бюрократизації. Та головне, перш за все йдеться про основні принципи призначення допомоги, а саме про критерій, який повинен бути єдиним, — доходи громадян.

Якщо доходи низькі — людина повинна отримувати допомогу. Натомість, у нас допомога надається не за ознакою доходів, а за статусом. Це призводить до того, що гроші отримує не той, хто потребує допомоги, а той, хто має певний соціальний статус. Тому завдання соціальної політики і наступний крок реформ у соціальній сфері — це перехід від системи державної допомоги за статусом до єдиної уніфікованої системи державної допомоги за рівнем доходів громадян.

І тепер, коли субсидія стала такою ж соціальною виплатою, як і всі інші, немає організаційних перешкод для цього процесу.

Використовуючи інформацію з відкритих джерел, проаналізуйте продовження задекларованих змін за той час, що минув від описаної зустрічі.

#### 4. Навчально-контрольні тести

1. **Зміст концепції «Соціальна Європа» розкривається у формулі:**
  - «Так — соціальним затратам, ні — соціальним інвестиціям».
  - «Так — соціальним інвестиціям, ні — соціальним затратам»
  - «Так — ринковому господарству, ні — ринковому суспільству».
  - «Так — ринковому розподілу прибутку, ні — ринковій конкуренції».
2. **В Україні для утвердження нової парадигми соціального забезпечення першочерговими кроками мають бути:**
  - радикальне підвищення податків;
  - упровадження системи реалістичних соціальних стандартів;
  - радикальне зниження податків;
  - радикальне підвищення соціальних стандартів.
3. **Основна перешкода на шляху створення нової моделі соціального забезпечення:**
  - брак політичної волі;
  - корупція у вищих ешелонах влади;
  - засилля олігархів у соціально-політичній сфері;
  - недостатня спроможність економіки країни.
4. **Прогресивний прибутковий податок передбачає принцип:**
  - «багаті платять менше»;
  - «бідні платять більше»;
  - «багаті платять більше»;
  - «бідні взагалі не платять».
5. **Найбільш залежним від недоплат ЄСВ є:**
  - Фонд допомоги людям з інвалідністю;
  - Пенсійний фонд України;
  - Фонд соціального страхування;
  - Фонд страхування на випадок безробіття.

## 6. Практичне завдання

У Верховній Раді України в лютому 2019 року було зареєстровано проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 щодо запровадження прогресивної шкали оподаткування при сплаті податку на доходи фізичних осіб<sup>103</sup>. У ньому передбачалося запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб в Україні з максимальною ставкою податку 48 % — для тих, хто одержав дохід понад 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, тобто на той час понад 960 500 грн. Базова (мінімальна) ставка передбачена в розмірі 5 % для тих, хто одержав дохід у розмірі до трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Нульова ставка податку на доходи пропонувалася для фізичних осіб, що отримали доходи у формі заробітної плати до одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Автори законопроекту в пояснювальній записці наголошували, що ставки податку на доходи фізичних осіб у Європі є значно вищими, ніж в Україні (18 %). Зокрема, максимальний податок на доходи фізичних осіб у Франції становить 75 %, у Канаді — 50 %, у Норвегії — 39 %.

Проте названий законопроект так і не дійшов до розгляду у Верховній Раді.

**Сформулюйте й аргументуйте вашу думку: 1) про доцільність запровадження прогресивної шкали оподаткування при сплаті податку на доходи фізичних осіб; 2) про причини, з яких проект закону не був розглянутий.**

## 7. Список рекомендованої літератури

1. Агарков О. Принцип соціальної справедливості як основа методології соціально-політичного маркетингу / О. Агарков // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2011. — № 4. — С. 243—248.
2. Візир В. М. Соціальний захист дітей. Регіональна стратегія Дніпропетровської облдержадміністрації [Електронний ресурс] / В. М. Візир, С. Г. Чернета. — Режим доступу : <http://227-68.182ec10b5b3ca08326d575663df66захистдітей>.
3. Інформація МОН України про стан розроблення стандартів вищої освіти освітнього рівня бакалавра (станом на кінець 2017 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj57a-1P7dAhWyz4UKHRS7AjjgQFjAAegQICRAB&url=https%3A%2F%2Fimzo.gov.ua%2Fosvita%2Fvyschaosvita%2F1719-2%2F&usq=AOvVaw2Zpo0ifvqdIIcm180vII2E>.

<sup>103</sup> Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України № 10066 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний вебпортал]. — Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=65528](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65528).



4. Коваль О. П. Удосконалення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні [Електронний ресурс] / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 3. — С. 51—58. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa\\_2013\\_3\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_3_9).
5. Коваль О. П. Щодо запровадження загальнообов'язкової державної накопичувальної системи [Електронний ресурс] : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiiu\\_YrNiv7dAhUPdxoKHes9DNsQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3061%2F&usg=AOvVaw0LLVZR\\_FAfhAb8OpV6HFx-](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiiu_YrNiv7dAhUPdxoKHes9DNsQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3061%2F&usg=AOvVaw0LLVZR_FAfhAb8OpV6HFx-).
6. Ковязіна К. О. Щодо удосконалення соціальних стандартів [Електронний ресурс] / К. О. Ковязіна ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwIkobGqi\\_7dAhXLzoUKHcexC-wQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2850%2F&usg=AOvVaw3QvGpULfkXDMV8BX6SxHAR](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwIkobGqi_7dAhXLzoUKHcexC-wQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2850%2F&usg=AOvVaw3QvGpULfkXDMV8BX6SxHAR).
7. Малиновська О. А. Трудова міграція громадян Україна за кордон: виклики та шляхи реагування [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwivsez6if7dAhXEz4UKHUPICR0QFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3126%2F&usg=AOvVaw2Lkk1eoy50tn7Llt h6cKCj>.
8. Малиновська О. А. Політика повернення мігрантів на батьківщину та їхньої реінтеграції в суспільство як складова міграційної політики держави: міжнародний досвід та ситуація в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi989vVjf7dAhWoyYUKHayfBm8QFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2538%2F&usg=AOvVaw3Raf6ndOGv5wbpRqNf8hcV>.
9. Мякушко Н. Теоретико-методологічні засади соціальної політики в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Н. Мякушко // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2011. — № 4. — Режим доступу : [http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us\\_publication&group=4&us\\_publication=1731](http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us_publication&group=4&us_publication=1731).
10. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svitppt.com.ua/politika/ukraina-na-shlyahu-do-socialnogo-zaluchennya.html>.
11. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010. USAID, Проект розвитку ринків капіталу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.uaib.com.ua/files/articles/1277/86\\_4.pdf](http://www.uaib.com.ua/files/articles/1277/86_4.pdf).

12. Положення про Державну службу зайнятості України. Редакція від 15.12.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1723-16>.
13. Положення про Міністерство соціальної політики України. Редакція від 06.04.2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-p>.
14. Положення про управління соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради та його структури [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://www8.city-adm.lviv.ua/pool/info/doclmr\\_1.nsf/6fe2c915759101d6422566a0003bb602/6ccf265e478fd8cdc225807a0053ac52?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/pool/info/doclmr_1.nsf/6fe2c915759101d6422566a0003bb602/6ccf265e478fd8cdc225807a0053ac52?OpenDocument).
15. Прокопій Д. А. Ефективні інструменти державної політики соціального вирівнювання добробуту населення в Україні в умовах обмеження ресурсів [Електронний ресурс] / Д. А. Прокопій ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiSuuDxjP7dAhVS1xoKHyzWDjYQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2851%2F&usg=AOvVaw2GSTvHrHcy5CEBIA5x-kIS>.
16. Прокопій Д. А. Соціальні трансферти як чинники вирівнювання добробуту населення України [Електронний ресурс] / Прокопій Д. А. ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjrp9rOi\\_7dAhWizUKHflmAlcQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2848%2F&usg=AOvVaw3n6yRAiyI88gXmvmvfq9NI](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjrp9rOi_7dAhWizUKHflmAlcQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2848%2F&usg=AOvVaw3n6yRAiyI88gXmvmvfq9NI).
17. Стандарт вищої освіти з підготовки бакалаврів за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» галузі знань 23 «Соціальна робота» (проект) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti>.
18. Якушенко Л. Удосконалення соціальної складової державної житлової політики [Електронний ресурс] / Л. Якушенко ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2017. — Режим доступу : [https://www.google.com/url?sa=t&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjo\\_5qijP7dAhVBUBoKHU4mDkEQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2863%2F&usg=AOvVaw3ed2WSvO6QxxgAJPtWDG-0](https://www.google.com/url?sa=t&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjo_5qijP7dAhVBUBoKHU4mDkEQFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F2863%2F&usg=AOvVaw3ed2WSvO6QxxgAJPtWDG-0).
19. Яценко Л. Д. Сучасні імперативи розвитку соціально-трудової сфери в Україні [Електронний ресурс] / Л. Д. Яценко ; Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ, 2018. — Режим доступу : [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiMu7qHi\\_7dAhUIyxokHXQXCz0QFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3125%2F&usg=AOvVaw3H0I932EdgtxQfGBfSj2Y](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiMu7qHi_7dAhUIyxokHXQXCz0QFjAAegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.niss.gov.ua%2Farticles%2F3125%2F&usg=AOvVaw3H0I932EdgtxQfGBfSj2Y).

# ДОВІДКОВА ЧАСТИНА

## **ДАЙДЖЕСТ ПРАВОВОЇ БАЗИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ<sup>104</sup>

Документ 995\_015, поточна редакція — Прийняття від 10.12.1948  
Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН  
від 10 грудня 1948 року

**Преамбула**

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; і

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; і

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; і

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі; і

і беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод; і

і беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання;

**Генеральна Асамблея**

проголошує цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

<sup>104</sup> Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015)

### **Стаття 1**

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства.

### **Стаття 2**

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоурядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

### **Стаття 3**

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

### **Стаття 4**

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

### **Стаття 5**

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

### **Стаття 6**

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

### **Стаття 7**

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

### **Стаття 8**

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

### **Стаття 9**

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

### **Стаття 10**

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

### **Стаття 11**

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку

шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

#### **Стаття 12**

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

#### **Стаття 13**

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.

2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

#### **Стаття 14**

Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні не політичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

#### **Стаття 15**

1. Кожна людина має право на громадянство.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

#### **Стаття 16**

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

#### **Стаття 17**

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

#### **Стаття 18**

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним

або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

#### **Стаття 19**

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

#### **Стаття 20**

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.
2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

#### **Стаття 21**

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.
2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.
3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

#### **Стаття 22**

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

#### **Стаття 23**

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.
2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.
3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.
4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

#### **Стаття 24**

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

#### **Стаття 25**

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

#### **Стаття 26**

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

#### **Стаття 27**

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

#### **Стаття 28**

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

#### **Стаття 29**

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

#### **Стаття 30**

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.



## КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ<sup>105</sup>

Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-ІХ

### Розділ І ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

**Стаття 1.** Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

**Стаття 3.** Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

### Розділ ІІ

#### ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

**Стаття 43.** Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

**Стаття 45.** Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

**Стаття 46.** Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатно-

<sup>105</sup> Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

сті, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

**Стаття 47.** Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

**Стаття 48.** Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

**Стаття 49.** Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

## КОНВЕНЦІЯ

### про основні цілі та норми соціальної політики № 117<sup>106</sup>

Документ 993\_016, чинний, поточна редакція — Ратифікація від 16.09.2015, підстава — 692-VIII

Дата підписання:	22.06.1962
Дата ратифікації Україною:	16.09.2015
Дата набрання чинності для України:	10.12.2016

Генеральна конференція Міжнародної організації праці, будучи скликаною в м. Женева Адміністративною радою Міжнародного бюро праці й зібравшись 6 червня 1962 року на свою сорок шосту сесію та ухваливши прийняти відповідні пропозиції щодо перегляду Конвенції 1947 року про соціальну політику (на територіях поза метрополіями), що є десятим пунктом порядку денного сесії, передусім з метою зробити можливими для незалежних держав її подальше застосування та ратифікацію, та

вважаючи, що цим пропозиціям необхідно надати форму міжнародної конвенції, та

вважаючи, що економічний розвиток повинен слугувати основою для соціального прогресу, та

вважаючи, що слід докласти всіх зусиль на міжнародному, регіональному або національному рівнях для забезпечення фінансової і технічної допомоги для захисту інтересів населення, та

вважаючи, що в належних випадках слід вживати заходів на міжнародному, регіональному або національному рівнях з метою створення таких умов торгівлі, які б сприяли підвищенню рівня виробництва й створювали б можливість підтримання допустимого рівня життя, та

вважаючи, що слід вживати всіх можливих заходів на міжнародному, регіональному або національному рівнях для сприяння прогресу в таких сферах, як охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освіта, піклування про добробут дітей, становище жінок, умови праці, винагорода найманих робітників і незалежних виробників, захист трудових мігрантів, соціальне забезпечення, стандарти громадських служб і виробництво взагалі, та

вважаючи, що слід ефективно вжити всіх можливих заходів, щоб зацікавити населення та залучити його до розроблення та здійснення заходів, спрямованих на соціальний прогрес,

ухвалює цього двадцять другого червня тисяча дев'ятсот шістдесят другого року нижченаведену Конвенцію, яка може називатися Конвенцією про основні цілі та норми соціальної політики 1962 року:

<sup>106</sup> Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_016](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016)

**Розділ I. Загальні принципи****Стаття 1**

1. Вся політика повинна, передусім, спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу.

2. Вся політика більш загального застосування визначається з належним урахуванням її впливу на добробут населення.

**Розділ II. Підвищення рівня життя****Стаття 2**

Підвищення рівня життя розглядається як основна мета при плануванні економічного розвитку.

**Стаття 3**

1. При плануванні економічного розвитку вживаються всі можливі заходи для узгодження такого розвитку зі здоровою еволюцією відповідних груп населення.

2. Зокрема, докладаються зусилля з метою запобігання руйнуванню сімейного життя та традиційних соціальних одиниць, особливо шляхом:

- a) ретельного вивчення причин і наслідків міграції та вжиття в разі потреби відповідних заходів;
- b) сприяння міському й сільському плануванню в регіонах, де потреби економічного розвитку призводять до концентрації населення;
- c) запобігання та усунення перенаселеності в міських зонах;
- d) поліпшення умов життя в сільських місцевостях і створення відповідних галузей промисловості там, де є відповідна робоча сила.

**Стаття 4**

Заходи, які мають розглядатися компетентними органами з метою розвитку виробничих потужностей і підвищення рівня життя сільськогосподарських виробників, охоплюють:

- a) якомога повніше усунення причин хронічної заборгованості;
- b) контроль над відчуженням земель сільськогосподарського призначення у власність осіб, які не займаються сільським господарством, з метою забезпечення здійснення такого відчуження лише в тих випадках, коли це відповідає кращим інтересам цієї країни;
- c) контроль над володінням і використанням земельних ресурсів шляхом введення відповідних законів або правил з метою забезпечення їх використання з належним врахуванням традиційних прав в кращих інтересах мешканців цієї країни;
- d) нагляд за угодами про оренду й за умовами праці з метою забезпечення орендарям і працівникам якомога вищого рівня життя і справедливої частки в будь-яких вигодах, що випливають з підвищення ефективності виробництва або поліпшенням ситуації навколо рівня цін;
- e) зменшення витрат на виробництво та реалізацію всіма можливими способами, зокрема шляхом створення й заохочення виробничих і споживчих кооперативів та надання їм допомоги.

### **Стаття 5**

1. Вживаються заходи для забезпечення незалежним виробникам і найманим працівникам умов, які дадуть їм можливість підвищити свій рівень життя власними зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, що встановлюється шляхом офіційних досліджень життєвих умов, які проводяться після консультацій з представниками організацій роботодавців і працівників.

2. При встановленні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні сімейні потреби працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта.

## **Розділ III. Положення про трудових мігрантів**

### **Стаття 6**

У тих випадках, коли обставини працевлаштування вимагають проживання працівників у значній віддаленості від постійного місця проживання, положення та умови їхнього найму повинні враховувати їхні звичайні сімейні потреби.

### **Стаття 7**

У тих випадках, коли ресурси робочої сили однієї місцевості тимчасово використовуються на користь іншої місцевості, необхідно вживати заходів для заохочення передачі частини заробітної плати й заощаджень працівників з місцевості використання праці до місцевості, яка надає цю робочу силу.

### **Стаття 8**

1. У тих випадках, коли ресурси робочої сили однієї країни використовуються в іншій місцевості, що перебуває під управлінням влади іншої країни, компетентні органи влади цих країн, коли це необхідно й бажано, укладають угоди з метою врегулювання питань, що становлять взаємний інтерес і виникають внаслідок застосування положень цієї Конвенції.

2. Такі угоди передбачають, що цей працівник користується захистом і перевагами не меншою мірою, ніж працівники, що мешкають у місцевостях використання праці.

3. Такі угоди передбачають сприятливі умови для того, щоб працівники могли пересилати частину своєї заробітної плати та заощаджень додому.

### **Стаття 9**

У разі переїзду працівників та їхніх сімей з місцевостей з низькими цінами до місцевості з вищими цінами береться до уваги підвищення вартості життя, пов'язане з такою зміною місця проживання.

## **Розділ IV. Винагородження працівників та інші пов'язані із цим питання**

### **Стаття 10**

1. Заохочується встановлення мінімальної заробітної плати в колективних договорах, що вільно укладаються між профспілками, які репрезентують заінтересованих працівників, та роботодавцями або організаціями роботодавців.

2. У разі відсутності відповідних домовленостей щодо встановлення мінімальної заробітної плати в колективних договорах, необхідно здійснити відповідних заходів з метою забезпечення встановлення мінімальних ставок

заробітної плати шляхом проведення консультацій з представниками роботодавців і працівників, включаючи представників їхніх відповідних організацій, де такі існують.

3. Вживаються необхідні заходи для забезпечення поінформованості заінтересованих роботодавців і працівників про чинні мінімальні ставки заробітної плати та виплати заробітної плати у розмірі, не меншому ніж ці ставки, у випадках, коли їх можна застосувати.

4. Працівник, щодо якого можна застосувати мінімальні ставки і якому після того, як вони стали застосовуватися, заробітна плата виплачувалася за ставками, нижчими ніж ці ставки, має право відшкодувати в судовому або іншому встановленому законом порядку недоплачену йому суму з урахуванням термінів, які можуть бути визначені законодавством або правилами.

#### **Стаття 11**

1. Вживаються необхідні заходи для забезпечення правильної виплати всієї заробітної плати, а від роботодавців вимагається ведення обліку виплати заробітної плати, надання працівникам відомостей про виплату заробітної плати та вжиття інших відповідних заходів для вдосконалення необхідного контролю.

2. Заробітна плата зазвичай виплачується тільки законними засобами платежу.

3. Заробітна плата зазвичай виплачується працівникові безпосередньо.

4. Забороняється заміна всієї винагороди за виконану роботу або її частини спиртом чи іншими алкогольними напоями.

5. Виплата заробітної плати не здійснюється в шинках чи в магазинах, за винятком тих випадків, коли вона виплачується працівникам, які в них працюють.

6. Виплата заробітної плати здійснюється регулярно через такі проміжки часу, які зменшують імовірність боргової залежності серед найманих працівників, якщо не існує усталеного протилежного місцевого звичаю та якщо компетентний орган пересвідчився, що збереження цього звичаю є бажаним для самих працівників.

7. У випадках, коли продовольство, житло, одяг та інші предмети й послуги першої необхідності становлять частину винагороди, компетентний орган повинен вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб вони відповідали потребам, а їх грошова вартість була належним чином оцінена.

8. Вживаються всі можливі заходи для:

- a) інформування працівників щодо їхніх прав стосовно заробітної плати;
- b) унеможливлення будь-яких заборонених утримань із заробітної плати; та
- c) обмеження сум, які утримуються із заробітної плати за надані матеріальні або інші послуги, що є частиною винагороди, їхньою дійсною грошовою вартістю.

#### **Стаття 12**

1. Максимальний розмір авансів у рахунок заробітної плати й спосіб їх повернення регулюються компетентним органом.

2. Компетентний орган обмежує розмір авансу, який може бути сплачений працівникові в результаті його прийняття на роботу; сума допустимого авансу ясно доводиться до відома працівника.

3. Будь-який аванс, сплачений понад встановлену компетентним органом суму, згідно із законом не підлягає поверненню й не може бути повернений шляхом утримання суми з винагороди, яку пізніше має отримати працівник.

#### **Стаття 13**

1. Серед найманих працівників і незалежних виробників заохочуються добровільні форми заощаджень.

2. Вживаються всі можливі заходи для захисту найманих працівників і незалежних виробників від лихварства, зокрема шляхом ужиття заходів, спрямованих на зниження процентних ставок за позиками, контролювання діяльності позикодавців, а також шляхом заохочення створення умов для надання грошових позик для відповідних цілей через кредитні кооперативи або через установи, які контролюються компетентним органом.

### **Розділ V. Недискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства**

#### **Стаття 14**

1. Метою політики є скасування будь-якої дискримінації серед працівників за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства стосовно:

а) трудового законодавства та угод, які забезпечують рівні економічні умови для всіх, хто на законних підставах проживає або працює в країні;

б) допуску на державну або приватну службу;

в) умов найму та просування по службі;

г) можливостей професійного навчання;

д) умов праці;

е) заходів з охорони здоров'я, охорони праці та забезпечення добробуту працівників;

ж) дисципліни;

з) участі в переговорах щодо укладення колективних договорів;

и) ставок заробітної плати, які визначаються відповідно до принципу рівної плати за рівноцінну працю у такому самому виді діяльності та з такими самими обов'язками.

2. Вживаються всі можливі заходи для зменшення будь-якої різниці, яка існує в ставках заробітної плати внаслідок дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства шляхом підвищення ставок, що застосовуються до низькооплачуваних працівників.

3. Працівникам однієї країни, найнятим на роботу в іншій країні, на додаток до їхньої основної заробітної плати може бути надано допомогу в грошовому або натуральному вигляді для відшкодування будь-яких прийнятних особистих або сімейних витрат, що виникають через віддаленість їхньої роботи від дому.

4. Вищенаведені положення цієї статті застосовуються без шкоди для таких заходів, які компетентний орган вважатиме потрібними й доцільними для охорони материнства й для забезпечення здоров'я, безпеки та добробуту працівників жінок.

## **Розділ VI. Освіта й навчання**

### **Стаття 15**

1. Вживаються належні заходи, наскільки це допускається з огляду на місцеві умови, для поступового розвитку широких систем освіти, професійного навчання та учнівства з метою ефективної підготовки дітей та підлітків обох статей до корисної діяльності.

2. Національне законодавство й правила встановлюють вік закінчення школи, мінімальний вік та умови для прийому на роботу.

3. Для того, щоб діти могли скористатися наявними можливостями навчання та щоб розширення таких можливостей не обмежувалося попитом на дитячу працю, забороняється в період шкільних занять приймати на роботу осіб молодшого віку, ніж вік закінчення дітьми школи в місцевостях, де можливість навчання забезпечується належним чином для більшості дітей шкільного віку.

### **Стаття 16**

1. Для забезпечення високої продуктивності праці шляхом підвищення кваліфікації працівників у відповідних випадках надається можливість навчання новим технічним методам виробництва.

2. Таке навчання організується компетентною владою або під її наглядом після проведення консультацій з організаціями роботодавців і працівників країни, з якої направляються ті, хто навчаються, та країни, де відбувається навчання.



## КОНВЕНЦІЯ

### про мінімальні норми соціального забезпечення<sup>107</sup>

{Конвенцію ратифіковано із заявою Законом ВР № 1024-VIII від 16.03.2016}

Документ 993\_011, чинний, поточна редакція — Ратифікація від 16.03.2016, підстава - 1024-VIII

Генеральна конференція Міжнародної організації праці,

скликана в м. Женева Адміністративною радою Міжнародного бюро праці та яка зібралася 4 червня 1952 року на свою тридцять п'яту сесію,

прийнявши рішення стосовно ухвалення низки пропозицій щодо мінімальних норм соціального забезпечення, які включені до п'ятого пункту порядку денного сесії,

визначивши, що ці пропозиції мають набути форми міжнародної конвенції,

ухвалює цього двадцять восьмого дня червня місяця тисяча дев'ятсот п'ятдесят другого року таку Конвенцію, на яку можна посилатися як на Конвенцію 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення:

#### Розділ I. Загальні положення

##### Стаття 1

1. У цій Конвенції:

а) термін «встановлений» означає визначений національним законодавством або такий, що випливає з нього;

б) термін «проживання» означає звичайне проживання на території держави-члена, термін «житель» означає особу, яка звичайно проживає на території держави-члена;

с) термін «дружина» означає дружину, яка перебуває на утриманні свого чоловіка;

д) термін «вдова» означає жінку, яка перебувала на утриманні свого чоловіка на момент його смерті;

е) термін «дитина» означає дитину, яка не досягла віку закінчення шкільної освіти або не досягла 15-річного віку, як це може бути встановлено;

ф) термін «стаж» означає або період сплати внесків, або період зайнятості, або період проживання, а також будь-яке поєднання цих періодів, як це може бути встановлено.

2. У статтях 10, 34 і 49 термін «допомога» означає допомогу, яка надається безпосередньо у формі догляду або опосередковано у формі відшкодування витрат, понесених відповідною особою.

#### Розділ II. Медичне обслуговування

##### Стаття 7

Кожна держава-член, для якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам, коли їхній стан потребує медичного обслуговування

<sup>107</sup> Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011)

профілактичного або лікувального характеру, надання допомоги згідно з наведеними нижче статтями цього Розділу.

#### **Стаття 8**

Охоплювані ризики включають будь-який хворобливий стан, незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їх наслідки.

#### **Стаття 9**

Захищені особи включають:

- a) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, а також їхніх дружин і дітей, або
- b) встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків усіх жителів, а також їхніх дружин і дітей, або
- c) встановлені категорії жителів, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх жителів, або
- d) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, що мають 20 чи більше працівників, а також їхніх дружин і дітей.

#### **Стаття 10**

1. Допомога охоплює щонайменше:

- a) у випадку хворобливого стану:
  - i) обслуговування лікарем загальної практики, включаючи візити додому;
  - ii) обслуговування спеціалізованим лікарем стаціонарних або амбулаторних хворих у лікарнях та таке саме обслуговування, яке може надаватися поза лікарнями;
  - iii) надання основних фармацевтичних засобів, які приписав лікар або інший кваліфікований практик, і
  - iv) госпіталізацію в разі необхідності, і
- b) у випадку вагітності й пологів та їх наслідків:
  - i) обслуговування до, під час та після пологів, що надається або лікарем, або кваліфікованою акушеркою, та
  - ii) госпіталізацію в разі необхідності.

2. Бенефіціарій або його годувальник можуть бути залучені до часткової участі в оплаті вартості медичного обслуговування бенефіціарія у випадку його хворобливого стану; правила такої участі визначаються таким чином, щоб вона не виявилась непосильною.

3. Допомога, передбачена цією статтею, надається з метою збереження, відновлення та поліпшення здоров'я захищеної особи, її працездатності й здатності самостійно задовольняти власні потреби.

4. Установи або урядові відомства, відповідальні за надання допомоги, заохочують захищених осіб способами, які можуть вважатися доцільними, користуватися службами загальної охорони здоров'я, що надаються їм у розпорядження державними органами або іншими службами, які визнані такими органами.

### **Стаття 11**

Допомога, зазначена у статті 10, повинна гарантуватися в разі настання охоплюваного ризику щонайменше тій захищеній особі, яка набула або годувальник якої набув такий стаж, що може бути визнаним необхідним для запобігання зловживанням.

### **Стаття 12**

1. Допомога, зазначена у статті 10, повинна надаватися протягом усієї тривалості охоплюваного ризику, за винятком того, що вона може бути обмежена 26 тижнями для кожного випадку хворобливого стану; однак медичне обслуговування не повинно призупинятися доти, доки виплачується допомога у зв'язку з хворобою, а для визначених захворювань, визнаних такими, що вимагають тривалого лікування, повинні бути прийняті положення про продовження зазначеного вище обмеження.

2. У випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, тривалість надання допомоги може обмежуватися 13 тижнями для кожного випадку.

## **Розділ III. Допомога у зв'язку з хворобою**

### **Стаття 13**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам надання допомоги у зв'язку з хворобою відповідно до наведених нижче статей цього Розділу.

### **Стаття 14**

Охоплюваний ризик включає спричинену хворобливим станом непрацездатність, яка зумовлює призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством.

### **Стаття 15**

Захищені особи включають:

- а) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або
- б) встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків усіх жителів, або
- с) всіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67; або
- д) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

### **Стаття 16**

1. Коли захист поширюється на категорії працюючих або категорії економічно активного населення, допомога надається у вигляді періодичних виплат, що нараховуються таким чином, щоб виконувалися вимоги або статті 65, або статті 66.

2. Коли захист поширюється на всіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, допомога надається у вигляді періодичних виплат, що нараховуються таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67.

**Стаття 17**

Допомога, зазначена у статті 16, гарантується в разі настання охоплюваного ризику щонайменше тій захищеній особі, яка набула стаж, що може бути визнаним необхідним для запобігання зловживанням.

**Стаття 18**

1. Допомога, зазначена у статті 16, надається протягом усієї тривалості охоплюваного ризику за винятком того, що вона може бути обмежена 26 тижнями для кожного випадку захворювання і не виплачується за перші три дні призупинення заробітку.

2. Коли діє заява, зроблена за статтею 3, тривалість допомоги може обмежуватися:

а) таким періодом, щоб загальна кількість днів, за які надається допомога у зв'язку з хворобою в цьому році, перевищувала би щонайменше в десять разів середню чисельність захищених осіб у цьому році, або

б) 13 тижнями для кожного випадку захворювання з можливістю невиплати допомоги за перші три дні призупинення заробітку.

**Розділ IV. Допомога по безробіттю****Стаття 19**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам надання допомоги по безробіттю відповідно до наведених нижче статей цього Розділу.

**Стаття 20**

Охоплюваний ризик включає призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством, спричинене неможливістю для захищеної особи, яка здатна і готова працювати, отримати роботу, що їй підходить.

**Стаття 21**

Захищені особи включають:

а) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або

б) усіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67, або

с) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

**Стаття 22**

1. Коли захист поширюється на категорії працюючих, допомога надається у вигляді періодичних виплат, які нараховуються таким чином, щоб дотримувалися або вимоги статті 65, або вимоги статті 66.

2. Коли захист поширюється на всіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, допомога повинна надаватися у вигляді періодичних виплат, нарахованих таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67.

### **Стаття 23**

Допомога, зазначена у статті 22, гарантується у разі настання охоплюваного ризику щонайменше тій захищеній особі, яка набула стаж, що може бути визнаним необхідним для запобігання зловживанням.

### **Стаття 24**

1. Допомога, зазначена у статті 22, надається протягом усієї тривалості охоплюваного ризику, за винятком того, що вона може бути обмежена:

а) коли захисту підлягають категорії працюючих, - 13 тижнями в рамках 12-місячного періоду; або

б) коли захисту підлягають всі жителі, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, - 26 тижнями в рамках 12-місячного періоду.

2. Коли національним законодавством передбачається, що тривалість виплати допомоги залежить від тривалості періоду сплати внесків та/або від допомоги, отриманої раніше протягом встановленого періоду, положення підпункту а) пункту 1 вважаються виконаними, якщо середня тривалість виплати допомоги не є меншою ніж 13 тижнів у рамках 12-місячного періоду.

3. Допомога може не виплачуватися за період очікування протягом перших 7 днів у кожному випадку призупинення заробітку, причому дні безробіття до і після тимчасового працевлаштування на строк, який не перевищує встановленого періоду, зараховуються як частина одного і того самого випадку призупинення заробітку.

4. У випадку сезонних працівників тривалість виплати допомоги та періоду очікування може бути адаптована до умов їхньої зайнятості.

## **Розділ V. Допомога по старості**

### **Стаття 25**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам допомогу по старості відповідно до наведених нижче статей цього Розділу.

### **Стаття 26**

1. Охоплюваним ризиком є перевищення встановленого віку.

2. Встановлений вік не повинен перевищувати 65 років або такої вищої вікової межі, яка може бути визначена компетентними органами державної влади з належним урахуванням працездатності осіб похилого віку в цій країні.

3. Національне законодавство може призупиняти надання допомоги, якщо особа, яка має на неї право, займається будь-якою встановленою оплачуваною діяльністю, а також зменшувати допомогу, яка базується на системі внесків, - коли заробіток бенефіціарія перевищує встановлену суму, а за системою, яка не базується на внесках, - коли заробіток бенефіціарія або його інші кошти чи сукупність таких коштів і заробітку разом перевищують встановлену суму.

### **Стаття 27**

Захищені особи включають:

- a) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або
- b) встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків усіх жителів, або
- c) усіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67, або
- d) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

#### **Стаття 28**

Допомога надається у вигляді періодичних виплат, обчислюваних таким чином, щоб:

- a) у випадку, коли захисту підлягають категорії працюючих чи категорії економічно активного населення, дотримувались або вимоги статті 65, або вимоги статті 66;
- b) у випадку, коли захисту підлягають всі жителі, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, дотримувались вимоги статті 67.

#### **Стаття 29**

1. Допомога, зазначена у статті 28, гарантується в разі настання охоплюваного ризику щонайменше:

- a) захищеній особі, яка набула до настання охоплюваного ризику відповідно до встановлених правил стаж, який може передбачати 30 років сплати внесків або зайнятості чи 20 років проживання, або
- b) захищеній особі, яка набула встановлений стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було сплачено встановлене середньорічне число внесків, коли, в принципі, підлягає захисту все економічно активне населення.

2. Коли допомога, згадана в пункті 1, обумовлюється мінімальним стажем сплати внесків або зайнятості, скорочена допомога гарантується щонайменше:

- a) захищеній особі, яка до настання охоплюваного ризику набула відповідно до встановлених правил 15-річний стаж сплати внесків або зайнятості; або
- b) захищеній особі, яка набула встановлений стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було сплачено половину середньорічного числа внесків, встановленого відповідно до підпункту b) пункту 1 цієї статті, коли в принципі підлягає захисту все економічно активне населення.

#### **Стаття 30**

Допомога, зазначена у статтях 28 і 29, надається протягом всієї тривалості охоплюваного ризику.

### **Розділ VI. Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання**

#### **Стаття 31**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам надання допомоги у випадку трудового каліцтва або

професійного захворювання відповідно до наведених нижче статей цього Розділу.

### **Стаття 32**

Охоплювані ризики включають такі, якщо вони спричинені нещасним випадком або встановленим захворюванням, що настало внаслідок зайнятості:

- a) хворобливий стан;
- b) непрацездатність, зумовлену таким станом, яка спричиняє призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством;
- c) повну втрату здатності заробляти або її часткову втрату понад встановленого ступеня, коли вона може набути постійного характеру, або відповідну втрату функціональної повноцінності, та
- d) втрату засобів до існування вдовою або дитиною внаслідок смерті годувальника; у випадку вдови право на допомогу може обумовлюватися її визнанням згідно з національним законодавством нездатною утримувати себе самостійно.

### **Стаття 33**

Захищені особи включають:

- a) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, а стосовно допомоги в разі смерті годувальника - також їхніх дружин і дітей, або
- b) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників, а стосовно допомоги в разі смерті годувальника — також їхніх дружин і дітей.

### **Стаття 34**

1. У випадку хворобливого стану допомога повинна надаватися у вигляді медичного обслуговування, зазначеного в пунктах 2 і 3 цієї статті.

2. Медичне обслуговування включатиме:

- a) обслуговування лікарем загальної практики та спеціалізованим лікарем стаціонарних або амбулаторних хворих, включаючи візити додому;
- b) стоматологічне обслуговування;
- c) обслуговування медичними сестрами вдома чи в лікарнях або інших лікувальних закладах;
- d) утримання в лікарнях, будинках для одужуючих, санаторіях або інших лікувальних закладах;
- e) забезпечення стоматологічними, фармацевтичними та іншими медичними чи хірургічними засобами, включаючи протезні пристрої, підтримувані в справному стані, й окуляри; та
- f) обслуговування, здійснюване під наглядом лікаря або дантиста, працівниками іншої професії, яку в законному порядку визнано суміжною з медичною.

3. У випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, медичне обслуговування включає щонайменше:

- a) обслуговування лікарем загальної практики, включаючи візити додому;

b) обслуговування спеціалізованим лікарем стаціонарних та амбулаторних хворих у лікарнях та обслуговування, яке може надаватися таким лікарем поза лікарнями;

c) забезпечення основними фармацевтичними засобами, які приписав лікар або інший кваліфікований практик, і

d) госпіталізацію, в разі необхідності.

4. Медичне обслуговування, передбачене попередніми пунктами, надається з метою збереження, відновлення та поліпшення здоров'я захищеної особи, її працездатності й здатності самостійно задовольняти власні потреби.

#### **Стаття 35**

1. Установи або урядові відомства, які управляють медичним обслуговуванням, повинні співпрацювати, де це доцільно, із загальними службами професійної реабілітації з метою повернення осіб з обмеженими можливостями на прийняття для них роботи.

2. Національне законодавство може вповноважити такі установи або відомства вживати заходів щодо професійної реабілітації осіб з обмеженими можливостями.

#### **Стаття 36**

1. Стосовно непрацездатності, повної втрати здатності до заробітку, коли вона може набути постійного характеру, або відповідної втрати функціональної повноцінності, а також у разі смерті годувальника допомога надається у вигляді періодичних виплат, обчислюваних таким чином, щоб дотримувалися вимоги або статті 65, або статті 66.

2. У разі часткової втрати здатності до заробітку, яка може набути постійного характеру, або відповідної втрати функціональної повноцінності належна допомога надається у вигляді періодичних виплат, визначених у відповідній пропорції до допомоги, що має виплачуватися в разі повної втрати здатності до заробітку або відповідної втрати функціональної повноцінності.

3. Періодична виплата може бути замінена виплатою одноразової фіксованої допомоги:

a) якщо ступінь втрати працездатності невеликий, або

b) якщо компетентний орган державної влади отримує гарантію того, що одноразова допомога буде належним чином використана.

#### **Стаття 37**

Допомога, визначена статтями 34 і 36, гарантується в разі настання охоплюваного ризику щонайменше тій підзахисній особі, яка працювала на території цієї держави-члена в момент нещасного випадку, якщо отримане ушкодження є наслідком нещасного випадку, або під час виникнення хвороби, якщо отримане ушкодження є наслідком хвороби; допомога у вигляді періодичних виплат у разі смерті годувальника надається його вдові та дітям.

#### **Стаття 38**

Допомога, визначена статтями 34 і 36, надається протягом усієї тривалості охоплюваного ризику, проте у разі непрацездатності допомога може не виплачуватися за перші три дні в кожному випадку призупинення заробітку.



## **Розділ VII. Родинна допомога**

### **Стаття 39**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам надання родинної допомоги згідно з наведеними нижче статтями цього Розділу.

### **Стаття 40**

Охоплюваним ризиком є утримання дітей, як це встановлено.

### **Стаття 41**

Захищені особи включають:

- a) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або
- b) встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків усіх жителів, або
- c) усіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, або
- d) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

### **Стаття 42**

Допомога включає:

- a) періодичну виплату будь-якій захищеній особі, що досягнула встановленого стажу, або
- b) надання дітям чи для дітей їжі, одягу, житла, умов для відпочинку чи допомоги на дому, або
- c) сукупність видів допомоги, зазначених у пунктах a) і b).

### **Стаття 43**

Допомога, зазначена в статті 42, гарантується щонайменше тій захищеній особі, яка у рамках встановленого періоду досягла стажу, який може включати три місяці сплати внесків або зайнятості чи один рік проживання, як це може бути встановлено.

### **Стаття 44**

Загальна сума допомоги, наданої захищеним особам згідно зі статтею 42, повинна становити:

- a) 3 відсотки заробітної плати звичайного дорослого робітника чоловічої статі, визначеної згідно з правилами, зазначеними у статті 6б, помножені на загальну кількість дітей всіх захищених осіб, або
- b) 1,5 відсотка зазначеної заробітної плати, помножені на загальну кількість дітей усіх жителів.

### **Стаття 45**

Коли допомога складається з періодичної виплати, вона повинна надаватися протягом усього охоплюваного ризику.

**Розділ VIII. Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами****Стаття 46**

Кожна держава-член, щодо якої є чинним цей Розділ Конвенції, гарантує захищеним особам допомогу у зв'язку з вагітністю і пологами згідно з наведеними нижче статтями цього Розділу.

**Стаття 47**

Охоплювані ризики включають вагітність і пологи, їхні наслідки, а також пов'язане із цим призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством.

**Стаття 48**

Захищені особи включають:

а) усіх жінок в установлених категоріях працюючих, що охоплюють не менше ніж 50 відсотків загальної кількості працюючих, а щодо медичного обслуговування у зв'язку з вагітністю і пологами - також дружин чоловіків у цих категоріях, або

б) усіх жінок в установлених категоріях економічно активного населення, що охоплюють не менше ніж 20 відсотків загальної кількості жителів, а щодо медичного обслуговування у зв'язку з вагітністю і пологами - також дружин чоловіків у цих категоріях, або

с) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, усіх жінок в установлених категоріях працюючих, що охоплюють не менше ніж 50 відсотків загальної кількості працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників, а щодо медичного обслуговування у зв'язку з вагітністю і пологами - також дружин чоловіків у цих категоріях.

**Стаття 49**

1. Під час вагітності, пологів та їхніх наслідків медична допомога у зв'язку з вагітністю і пологами надається у вигляді медичного обслуговування, зазначеного в пунктах 2 і 3 цієї статті.

2. Медичне обслуговування включає щонайменше:

а) обслуговування до, під час та після пологів, що надається або лікарем, або кваліфікованою акушеркою, і

б) госпіталізацію, у разі необхідності.

3. Медичне обслуговування, зазначене в пункті 2 цієї статті, надається для збереження, відновлення і поліпшення здоров'я захищеної жінки, а також її працездатності і здатності самостійно задовольняти особисті потреби.

4. Установи чи урядові відомства, що управляють медичною допомогою у зв'язку з вагітністю і пологами, заохочують захищених жінок такими способами, які можуть вважатися доцільними, користуватися службами загальної охорони здоров'я, що надаються їм державними органами або іншими службами, визнаними такими органами.

**Стаття 50**

У разі призупинення заробітку у зв'язку з вагітністю, пологами та їхніми наслідками допомога надається у вигляді періодичної виплати, обчислюваних таким чином, щоб дотримувалися вимоги або статті 65, або статті 66. Розмір

періодичної виплати може змінюватися протягом усієї тривалості охоплюваного ризику за умови, що середній розмір такої виплати буде відповідати цим вимогам.

#### **Стаття 51**

Допомога, зазначена у статтях 49 і 50, гарантується в разі настання охоплюваного ризику щонайменше тій жінці в захищених категоріях, що досягла стажу, який може бути визнано необхідним для запобігання зловживанням; а допомога, зазначена у статті 49, гарантується також дружині того чоловіка в захищених категоріях, який також набув зазначений стаж.

#### **Стаття 52**

Допомога, зазначена у статтях 49 і 50, надається протягом усієї тривалості охоплюваного ризику, проте періодична виплата може бути обмежена 12 тижнями або таким тривалішим періодом відсутності на роботі, який є не меншим, ніж такий, що вимагається чи допускається згідно з національним законодавством.

### **Розділ IX. Допомога по інвалідності**

#### **Стаття 53**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам надання допомоги по інвалідності згідно із наведеними нижче статтями цього Розділу.

#### **Стаття 54**

Охоплюваний ризик включає нездатність у встановленій мірі займатися будь-якою прибутковою діяльністю, коли ця нездатність може набути постійного характеру або зберігається після припинення виплати допомоги у разі хвороби.

#### **Стаття 55**

Захищені особи включають:

- a) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або
- b) встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків усіх жителів, або
- c) усі жителі, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67, або
- d) у випадках, коли дія заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, що охоплюють не менше ніж 50 відсотків загальної кількості працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

#### **Стаття 56**

Допомога надається у вигляді періодичної виплати, яка обчислюється таким чином, щоб:

- a) у випадку, коли захищеними є категорії працюючих або категорії економічно активного населення, дотримувалися вимоги або статті 65, або статті 66;
- b) у випадку, коли захищеними є всі жителі, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, дотримувалися вимоги статті 67.

**Стаття 57**

1. Допомога, зазначена у статті 56, гарантується у разі настання охоплюваного ризику щонайменше:

а) захищеній особі, яка до настання охоплюваного ризику набула відповідно до встановлених правил стаж, який може передбачати 15 років сплати внесків чи зайнятості або 10 років проживання, або

б) захищеній особі, яка набула встановлений трирічний стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було внесено установлену середньорічну кількість внесків, коли, в принципі, захищеним є все економічно активне населення.

2. Коли допомога, зазначена в пункті 1, обумовлена мінімальним стажем сплати внесків або зайнятості, скорочена допомога гарантується щонайменше:

а) захищеній особі, яка до настання охоплюваного ризику набула відповідно до встановлених правил 5-річний стаж сплати внесків або зайнятості, або

б) захищеній особі, яка набула встановлений трирічний стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було внесено половину середньорічної кількості внесків, встановленої згідно з підпунктом б) пункту 1 цієї статті, коли, в принципі, захищеним є все економічно активне населення.

3. Положення пункту 1 цієї статті вважаються виконаними, якщо допомога, обчислювана згідно з положеннями Розділу XI, але на 10 відсотків менша від розміру, зазначеного в додатку до Розділу XI для відповідного типового бенефіціарія, надається щонайменше тій захищеній особі, яка набула відповідно до встановлених правил 5-річний стаж сплати внесків, зайнятості або проживання.

4. Відсотковий рівень, зазначений у додатку до Розділу XI, може бути пропорційно зменшено в тому разі, коли стаж, необхідний для отримання скороченої пенсії, перевищує 5 років сплати внесків або зайнятості, але є меншим, ніж 15 років; скорочена пенсія виплачується згідно з пунктом 2 цієї статті.

**Стаття 58**

Допомога, зазначена у статтях 56 і 57, надається протягом усієї тривалості охоплюваного ризику або до початку виплати допомоги по старості.

Розділ X. Допомога у зв'язку з втратою годувальника

**Стаття 59**

Кожна держава-член, щодо якої цей Розділ Конвенції є чинним, гарантує захищеним особам надання допомоги у зв'язку з втратою годувальника згідно з наведеними нижче статтями цього Розділу.

**Стаття 60**

1. Охоплюваний ризик включає втрату засобів до існування вдовою або дитиною внаслідок смерті годувальника; право на допомогу може обумовлюватися визнанням вдовою, згідно з національним законодавством, нездатною утримувати себе самостійно.

2. Національне законодавство може призупиняти надання допомоги, якщо особа, яка має на неї право, займається будь-якою встановленою оплачуваною діяльністю, а також зменшувати допомогу, яка базується на системі внесків, -

коли заробіток бенефіціарія перевищує встановлену суму, а за системою, яка не базується на внесках, — коли заробіток бенефіціарія або його інші кошти чи сукупність таких коштів і заробітку разом перевищують встановлену суму.

#### **Стаття 61**

Захищені особи включають:

а) дружин та дітей годувальників у встановлених категоріях працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або

б) дружин та дітей годувальників у встановлених категоріях економічно активного населення, які становлять не менше, ніж 20 відсотків усіх жителів, або

с) усіх вдів та дітей зі статусом жителя, які втратили годувальника і кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67, або

д) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, дружин та дітей годувальників у встановлених категоріях працюючих, які становлять не менше, ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

#### **Стаття 62**

Допомога надається у вигляді періодичних виплат, обчислюваних таким чином, щоб:

а) у випадку, коли захищеними є категорії працюючих або категорії економічно активного населення, дотримувалися вимоги статті 65 або вимоги статті 66;

б) у випадку, коли захищеними є усі жителі, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують установлених меж, дотримувалися вимоги статті 67.

5. Набуття права на допомогу у зв'язку зі смертю годувальника бездітною вдовою, визнаною нездатною самостійно утримувати себе, може бути обумовлене вимогою мінімальної тривалості перебування в шлюбі.

#### **Стаття 64**

Допомога, зазначена у статтях 62 і 63, надається протягом усєї тривалості охоплюваного ризику.

## **Розділ XII. Рівноправність іноземних жителів**

#### **Стаття 68**

1. Особи, які не є громадянами країни проживання, мають такі самі права, як і громадяни, що проживають у цій країні. При цьому для громадян, які народилися поза територією держави-члена, та іноземних жителів можуть бути встановлені спеціальні правила стосовно тих видів допомоги або її частин, які виплачуються повністю або головним чином з державних коштів, а також стосовно перехідних режимів.

2. При системі соціального забезпечення, що базується на внесках і яка захищає працюючих, захищені особи, які є громадянами іншої держави-члена, яка взяла на себе зобов'язання відповідного Розділу цієї Конвенції, мають на підставі того Розділу такі самі права, як і громадяни цієї держави-члена. При цьому застосування цього пункту може бути обумовлене наявністю двосторонньої чи багатосторонньої угоди, яка передбачає взаємність.

**Розділ XIII. Загальні положення****Стаття 69**

Допомога, на яку захищена особа мала би право за інших обставин за будь-яким з Розділів від II до X цієї Конвенції, може бути призупинена в тій мірі, як це може бути встановлено:

а) на весь час відсутності заінтересованої особи на території відповідної держави-члена;

б) на весь час, протягом якого заінтересована особа перебуває на державному утриманні або на утриманні будь-якого закладу чи служби соціального забезпечення, за умови, що будь-яка частина допомоги, яка перевищує вартість такого утримання, надається утриманцям бенефіціарія;

с) на весь час, протягом якого заінтересована особа отримує іншу грошову допомогу по соціальному забезпеченню, крім родинної допомоги, та на період, протягом якого їй виплачується компенсація за той самий ризик третьою стороною, за умови, що частина допомоги, виплату якої призупинено, не перевищує розміру іншої допомоги або компенсації, що виплачується третьою стороною;

д) якщо заінтересована особа намагалась отримати допомогу на підставі обману;

е) якщо причиною настання охоплюваного ризику був кримінальний злочин, вчинений заінтересованою особою;

ф) якщо причиною настання охоплюваного ризику стало умисне правопорушення, вчинене заінтересованою особою;

г) у відповідних випадках, коли заінтересована особа нехтує послугами медичних або реабілітаційних служб, наданих у її розпорядження, або не виконує правил, встановлених для перевірки настання чи продовження охоплюваного ризику, або правил поведінки бенефіціарія;

h) щодо допомоги по безробіттю, коли відповідна особа не скористалася наданими їй послугами служб зайнятості;

і) щодо допомоги по безробіттю, коли така особа втратила роботу безпосередньо внаслідок припинення роботи через трудовий конфлікт, або ця особа припинила роботу за власним бажанням без обґрунтованої причини, і

ж) щодо допомоги у зв'язку з втратою годувальника, на весь час, доки вдова живе з іншим чоловіком як його дружина.

**Стаття 71**

1. Витрати на всі види допомоги, передбачені на підставі цієї Конвенції, та витрати, пов'язані з управлінням ними, покриваються у колективному порядку страховими внесками або шляхом оподаткування чи обома цими способами так, щоб це не було обтяжливим для осіб з малим заробітком, і щоб було взято до уваги економічний стан держави-члена та відповідних категорій захищених осіб.

2. Загальна сума страхових внесків, які виплачують захищені працюючі особи, не повинна перевищувати 50 відсотків всіх фінансових ресурсів, призначених для забезпечення захисту працюючих, їхніх дружин та дітей. Для встановлення того, чи дотримується ця умова, можуть бути взяті в сукупності

всі види допомоги, що надаються державою-членом на виконання цієї Конвенції, за винятком родинної допомоги та допомоги у зв'язку з трудовим каліцтвом і професійним захворюванням, якщо остання забезпечується окремим способом.

3. Держава-член бере на себе загальну відповідальність за належне надання допомоги, передбаченої згідно із цією Конвенцією, і вживає із цією метою всіх необхідних заходів; вона забезпечує, щоб у відповідних випадках необхідні актуарні обстеження та розрахунки, пов'язані з фінансовою рівновагою, проводилися періодично та у всіх випадках до моменту внесення будь-яких змін до допомоги, ставок страхових внесків або податків, які спрямовані на покриття цих ризиків.

## КОНВЕНЦІЯ

### про сприяння зайнятості та захист від безробіття N 168<sup>108</sup>

Документ 993\_182, чинний, поточна редакція — Редакція від 21.06.1988, підстава — 993\_284

Генеральна конференція Міжнародної організації праці, що скликана в Женеві Адміністративною радою Міжнародного бюро праці та зібралася 1 червня 1988 року на свою сімдесят п'яту сесію,

підкреслюючи важливість праці й продуктивної зайнятості в будь-якому суспільстві не тільки у зв'язку з ресурсами, котрі таким чином створюються для співтовариства, а й у зв'язку з доходом, одержаним внаслідок цього працівниками, у зв'язку із соціальною роллю, яку працівники дістають завдяки їм, та з почуттям самоповаги, якого набувають працівники,

посилаючись на чинні міжнародні норми в галузі зайнятості та захисту від безробіття (Конвенція і Рекомендація 1934 року про безробіття, Рекомендація 1935 року щодо безробіття серед молоді, Рекомендація 1944 року щодо забезпечення доходу, Конвенція 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення, Конвенція та Рекомендація 1964 року про політику в галузі зайнятості, Конвенція та Рекомендація 1975 року про розвиток людських ресурсів, Конвенція та Рекомендація 1978 року про адміністрацію праці, Рекомендація 1984 року щодо політики в галузі зайнятості (додаткові положення),

беручи до уваги розмах безробіття й неповної зайнятості, що зачепили різні країни в усьому світі, які перебувають на різних етапах розвитку, і, зокрема, проблеми молоді, значна частина якої перебуває в пошуках своєї першої роботи,

вважаючи, що після ухвалення міжнародних актів щодо захисту від безробіття, вищезгаданих, у законодавстві й практиці багатьох членів Організації відбулися значні зміни, які спричинили потребу в перегляді чинних норм, зокрема Конвенції 1934 року про безробіття, та в ухваленні нових міжнародних норм, котрі стосуються сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості за допомогою всіх відповідних засобів, серед яких і соціальне забезпечення,

зазначаючи, що в Конвенції 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення положення, котрі стосуються допомоги по безробіттю, встановлюють рівень захисту, який тепер перевершено в більшості систем компенсації, котрі є в промислово розвинених країнах, і що на відміну від норм інших видів допомоги ці норми не замінено вищими, але що норми, покладені в основу вищезазначеної Конвенції, як і раніше можуть бути перспективною метою для ряду країн, котрі розвиваються, здатних створити систему компенсації по безробіттю,

визнаючи, що політика, яка веде до стабільного, неухильного безінфляційного економічного зростання та до гнучких реагувань на зміни, а також до створення й стимулювання всіх форм продуктивної і вільно вибраної зайнятості, серед яких дрібні підприємства, кооперативи, зайнятість не за наймом і місцеві ініціативи щодо створення зайнятості, навіть шляхом перерозподілу ресурсів,

<sup>108</sup> Конвенція про сприяння зайнятості та захист від безробіття N 168 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_182](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_182)



спрямованих тепер на фінансування діяльності, пов'язаної тільки з наданням сприяння на користь діяльності, що сприяє створенню зайнятості, особливо в галузі професійної орієнтації, професійної підготовки та професійної реабілітації, забезпечує найнадійніший захист від негативних наслідків вимушеного безробіття, але що тим не менш вимушене безробіття є і тому важливо забезпечити, щоб системи соціального забезпечення надавали сприяння у створенні зайнятості й надавали економічну підтримку тим, хто є з незалежних від них причин безробітними,

ухваливши прийняти ряд пропозицій стосовно сприяння зайнятості і соціальному забезпеченню, що є п'ятим пунктом порядку денного сесії, з метою, зокрема перегляду Конвенції 1934 року про безробіття ,

вирішивши надати цим пропозиціям форми міжнародної конвенції,

ухвалює цього двадцять першого дня червня місяця тисяча дев'яносто вісімдесят восьмого року нижченаведену Конвенцію, яка може називатися Конвенцією 1988 року про сприяння зайнятості та захист від безробіття.

## **Розділ I. Загальні положення**

### **Стаття 1**

Відповідно до мети цієї Конвенції:

а) термін «законодавство» охоплює всі норми, а також закони та регламенти в галузі соціального забезпечення;

б) термін «приписуваний» означає визначений національним законодавством або через національне законодавство.

### **Стаття 2**

Кожний член Організації вживає відповідних заходів для координації своєї системи захисту від безробіття та своєї політики в галузі зайнятості. Для цього він прагне забезпечити, щоб уся його система захисту від безробіття і, зокрема методи надання допомоги по безробіттю сприяли створенню повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості й справляли б такий вплив, щоб роботодавці були зацікавлені пропонувати працівникам продуктивну зайнятість, а працівники — шукати таку зайнятість.

### **Стаття 3**

Положення цієї Конвенції застосовуються після консультації та у співробітництві з організаціями роботодавців і працівників відповідно до національної практики.

## **Розділ II. Сприяння продуктивній зайнятості**

### **Стаття 7**

Кожний член Організації опрацьовує як пріоритетну мету політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості всіма відповідними засобами, серед яких соціальне забезпечення. Такі засоби повинні містити, серед іншого, служби зайнятості, професійну підготовку та професійну орієнтацію.

### **Стаття 8**

1. Кожний член Організації прагне ввести, зважаючи на соціальне законодавство й практику, спеціальні програми, що сприяють створенню

робочих місць та допомозі в питаннях зайнятості, а також сприяють здобуттю продуктивної і вільно вибраної зайнятості для певних категорій осіб, які перебувають у несприятливому становищі і які стикаються або можуть стикатися з труднощами в пошуках стабільної зайнятості, таких як жінки, молоді працівники, інваліди, працівники літнього віку, особи, що є безробітними тривалий час, працівники-мігранти, котрі живуть у країні на законних підставах, і працівники, котрих зачепили структурні зміни.

2. Кожний член Організації у своїх доповідях, поданих відповідно до статті 22 Статуту Міжнародної організації праці, зазначає категорії осіб, на користь яких він забор'язується здійснювати програми сприяння зайнятості.

3. Кожний член Організації прагне до поступового охоплення цим сприянням у здобутті продуктивної зайнятості більшої кількості категорій порівняно з початково охопленою кількістю категорій.

#### **Стаття 9**

Передбачені в цьому розділі заходи проводяться з урахуванням положень Конвенції та Рекомендації 1975 року про розвиток людських ресурсів і Рекомендації 1984 року щодо політики в галузі зайнятості (додаткові положення).

### **Розділ III. Охоплені випадки**

#### **Стаття 10**

1. До охоплюваних випадків належать згідно з приписуваними умовами повне безробіття, яке визначають як втрату заробітків з причини неможливості дістати підхожу роботу, з урахуванням положень параграфу 2 статті 21, щодо особи, здатної трудитись, готової трудитись, що справді шукає роботу.

2. Кожний член Організації прагне вносити у сферу охоплення Конвенції згідно з приписуваними умовами такі випадки:

а) втрату заробітку з причини часткового безробіття, яке визначають як тимчасове скорочення нормальної або встановленої законом тривалості робочого часу; та

б) перерву в одержанні заробітку або скорочення його розміру з причини тимчасового припинення виробництва;

с) без припинення трудових відносин з причин, зокрема економічного, технологічного, структурного або аналогічного плану.

3. Кожний член Організації прагне, крім того, виплачувати допомогу працівникам, які працюють неповний робочий час і які фактично шукають роботу на повний робочий час. Загальна сума допомоги й заробітків, одержуваних у зв'язку з їхньою роботою неповний робочий час, може бути такою, щоб не позбавляти їх стимулів до переходу на роботу неповний робочий час.

### **Розділ IV. Особи, які підлягають захисту**

#### **Стаття 11**

1. До числа осіб, які підлягають захисту, належать приписувані категорії працівників, які становлять не менш як 85 відсотків усіх працівників, разом з державними службовцями та учнями на виробництві.

2. Незалежно від положень параграфу 1, державні службовці, зайнятість яких аж до нормального віку виходу на пенсію гарантується національним законодавством або правилами, можуть вилучатися зі сфери захисту.

3. Якщо зроблена на підставі статті 5 заява є чинною, то до числа осіб, що підлягають захисту, належать:

а) приписувані категорії працівників, які становлять не менш як 50 відсотків усіх працівників;

б) якщо це особливо виправдано рівнем розвитку, приписувані категорії працівників, які становлять не менш як 50 відсотків усіх працівників на промислових підприємствах, де зайнято 20 чоловік і більше.

#### **Розділ V. Методи захисту**

##### **Стаття 12**

1. Якщо Конвенція не встановлює протилежне, кожний член Організації може визначити метод або методи захисту, за допомогою яких він вважає за краще застосовувати положення Конвенції, чи то за допомогою системи внесків або системи, не основаної на внесках, чи за допомогою сполучення таких систем.

#### **Розділ VI. Допомога, що підлягає виплаті**

##### **Стаття 13**

Допомога, надавана безробітним у формі періодичних виплат, може бути пов'язана з видом захисту.

##### **Стаття 14**

У випадках повного безробіття допомога виплачується у формі періодичних виплат, нараховуваних таким чином, щоб забезпечити одержувачеві часткове й тимчасове відшкодування втраченого доходу і в той же час щоб не знижувати стимулів до здобуття роботи чи до створення зайнятості.

##### **Стаття 17**

1. Якщо законодавство члена Організації підпорядковує право на одержання допомоги по безробіттю наявності певного страхового періоду, то тривалість цього страхового періоду має бути не більша за ту, що потрібна для недопущення зловживання.

2. Кожний член Організації прагне пристосувати страховий період до особливостей праці сезонних працівників.

##### **Стаття 18**

1. Якщо законодавство члена Організації передбачає, що виплата допомоги у разі повного безробіття настає тільки після закінчення періоду чекання, то такий період не повинен перевищувати семи днів.

2. Якщо зроблена на підставі статті 5 заява є чинною, то тривалість періоду чекання не перевищує десяти днів.

3. У випадку сезонних працівників, період чекання, зазначений вище в параграфі 1, може бути пристосовано до особливостей їхньої праці.

##### **Стаття 19**

1. Допомога, надавана у випадках повного безробіття й перерви в одержанні заробітку, спричиненої тимчасовим припиненням виробництва без якогось

припинення трудових відносин, виплачується протягом всього часу дії цих обставин.

6. Тривалість виплати допомоги сезонним працівникам може бути пристосовано до особливостей їхньої праці без шкоди для положень вищезазначеного параграфа 2 б).

#### **Стаття 20**

У допомозі, на яку захищена особа могла б мати право у випадках повного або часткового безробіття чи перерви в одержанні заробітку, спричинені тимчасовим припиненням виробництва без якоїсь перерви в трудових відносинах, може бути відмовлено, виплату її може бути припинено або тимчасово припинено, розмір її може бути скорочено до приписуваного рівня:

- а) у період відсутності заінтересованої особи на території члена Організації;
- б) якщо компетентний орган влади визначив, що заінтересована особа умисно сприяла своєму звільненню;
- с) якщо компетентний орган влади визначив, що заінтересована особа добровільно покинула роботу, не маючи на те поважної причини;
- д) у період трудового спору, якщо заінтересована особа припинила роботу для участі в трудовому спорі або якщо вона позбавлена можливості працювати безпосередньо внаслідок припинення роботи, спричиненого зазначеним трудовим спором;
- е) заінтересована особа намагалась одержати або одержала допомогу незаконним шляхом;
- ф) якщо заінтересована особа не скористалася без поважних причин тими можливостями, які є для працевлаштування, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки або переходу на підхожу роботу;
- г) якщо заінтересована особа одержує іншу допомогу, яка компенсує втрату в доході, передбачену законодавством відповідного члена Організації, за винятком сімейної допомоги, за умови, що відмінена частка допомоги не перевищує іншу допомогу.

#### **Стаття 21**

1. У допомозі, на яку захищена особа могла б мати право у разі повного безробіття, може бути відмовлено, її виплату може бути зовсім чи тимчасово припинено або її розмір може бути скорочено до приписуваної суми, якщо заінтересована особа відмовляється від підхожої роботи.

#### **Стаття 23**

1. Кожний член Організації, законодавство якого передбачає право на медичне обслуговування і ставить його в пряму чи непряму залежність від професійної діяльності, прагне на приписуваних умовах забезпечувати медичним обслуговуванням осіб, що одержують допомогу по безробіттю, та осіб, котрі перебувають на їхньому утриманні.

#### **Стаття 24**

1. Кожний член Організації прагне гарантувати особам, котрі одержують допомогу по безробіттю на приписуваних умовах, що періоди, протягом яких вона виплачується, братимуться до уваги:

а) для набуття права на допомогу по інвалідності, старості й у зв'язку зі смертю годувальника та, якщо потрібно, для нарахування такої допомоги; і

б) для набуття права на медичне обслуговування та на допомогу по хворобі, по вагітності й пологах і на сімейну допомогу після закінчення періоду безробіття, якщо законодавство заінтересованого члена Організації передбачає таку допомогу і ставить її у пряму чи непряму залежність від професійної діяльності.

#### **Стаття 25**

1. Кожний член Організації забезпечує пристосування передбачених законом систем соціального забезпечення, що мають за основу професійну діяльність, до особливостей роботи працівників, що працюють неповний робочий час, якщо їхній робочий час або їхній заробіток не можна вважати незначними згідно з приписуваними умовами.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії<sup>109</sup>

Документ 2017-III, чинний, поточна редакція — Редакція від 10.06.2018, підстава - 2189-VIII

Цей Закон визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантії.

## Розділ I

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення основних термінів і понять

У цьому Законі терміни і поняття вживаються у такому значенні:

державні соціальні стандарти — встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантії;

державні соціальні гарантії — встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму;

прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості;

соціальні норми і нормативи — показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами;

нормативи витрат (фінансування) — показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

**Стаття 2. Мета встановлення державних соціальних стандартів і нормативів**

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантії громадян, визначених Конституцією України;

визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;

визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціаль-

<sup>109</sup> Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

них фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

### **Стаття 3. Принципи формування державних соціальних стандартів і нормативів**

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими принципами:

забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;

законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;

диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;

наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення;

соціального партнерства;

гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;

урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

### **Стаття 4. Система і класифікація соціальних нормативів**

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

нормативи споживання — розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

нормативи забезпечення — визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

нормативи доходу — розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

нормативи раціонального споживання — рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;

нормативи мінімального споживання — соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб;

статистичні нормативи - нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

**Стаття 5. Порядок формування, встановлення та затвердження державних соціальних стандартів і нормативів**

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, якщо інше не передбачено Конституцією України та законами України.

**Стаття 6. Базовий державний соціальний стандарт**

Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

**Розділ II**

**СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ І НОРМАТИВІВ ТА ГАРАНТІЇ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**Стаття 7. Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення**

Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики.

**Стаття 8. Державні соціальні нормативи у сфері соціальних послуг**

Державні соціальні нормативи у сфері надання соціальних послуг встановлюються для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

З цією метою визначаються:

перелік, види та обсяги соціальних послуг, які надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів і страхових фондів;

норми та нормативи надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;

показники якості соціальних послуг.

**Стаття 9. Державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування**

Державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування встановлюються з метою визначення державних соціальних гарантій щодо надання житлово-комунальних послуг та розмірів витрат на найм житла, управління житлом і оплату комунальних послуг, які забезпечують реалізацію конституційного права громадянина на житло.

До державних соціальних нормативів належать:



гранична норма витрат на управління житлом, оплати комунальних послуг, передбачених Законом України «Про житлово-комунальні послуги», залежно від отриманого доходу;

соціальна норма житла та соціальні нормативи користування комунальними послугами, з оплати яких держава надає пільги та встановлює субсидії громадянам;

показники якості управління багатоквартирним будинком і надання комунальних послуг.

#### **Стаття 10. Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку**

Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку включають:

- норми забезпечення транспортом загального користування;
- показники якості транспортного обслуговування;
- норми забезпеченості населення послугами зв'язку.

#### **Стаття 11. Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я**

До державних соціальних нормативів у сфері охорони здоров'я включаються: перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я;

нормативи надання медичної допомоги, що включають обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур;

показники якості надання медичної допомоги;

нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами;

нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою;

нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я;

нормативи санаторно-курортного забезпечення;

нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

#### **Стаття 12. Державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами**

До державних соціальних нормативів у сфері забезпечення навчальними закладами включаються:

перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти;

нормативи граничного наповнювання класів, груп та співвідношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах;

норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів.

#### **Стаття 13. Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури**

До державних соціальних нормативів у сфері обслуговування закладами культури включаються:

перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами, підприємствами, організаціями та установами культури;  
показники якості надання населенню послуг закладами, підприємствами, організаціями та установами культури;  
нормативи забезпечення населення закладами, підприємствами, організаціями та установами культури.

**Стаття 14. Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту**

До державних соціальних нормативів у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту включаються:  
перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами фізичної культури, спорту, а також дитячо-юнацькими спортивними школами;  
нормативи забезпечення населення закладами фізичної культури та спорту.

**Стаття 15. Державні соціальні нормативи у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування**

До державних соціальних нормативів у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування включаються:  
нормативи забезпечення населення побутовими послугами;  
показники якості надання побутових послуг;  
нормативи забезпечення торговельною площею та місцями у закладах громадського харчування;  
показники якості та безпеки товарів і послуг підприємств громадського харчування.

**Стаття 16. Гарантії забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів**

Держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів.

**Розділ III**

**ОСНОВНІ ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ, ПОРЯДОК ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ**

**Стаття 17. Основні державні соціальні гарантії та порядок визначення їх розмірів**

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

До числа основних державних соціальних гарантій включаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

### **Стаття 18. Інші державні соціальні гарантії**

Законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян встановлюються державні гарантії щодо:

рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів;

індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін;

надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування;

забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

### **Стаття 19. Порядок визначення та застосування державних соціальних гарантій в реалізації державної соціально-економічної політики**

Виключно законами України визначаються:

мінімальний розмір заробітної плати;

мінімальний розмір пенсії за віком;

неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

величина порогу індексації грошових доходів громадян;

пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності.

Органи місцевого самоврядування при розробці та реалізації місцевих соціально-економічних програм можуть передбачати додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

## **Розділ IV**

### **ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ**

#### **Стаття 20. Основні засади фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій**

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.

Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі

бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

**Стаття 21. Нормативи фінансового забезпечення державних соціальних гарантій**

З метою забезпечення надання державних соціальних гарантій обраховуються такі види нормативів витрат (фінансування):

нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, а для окремих видів соціальних послуг — на одну особу, яка підлягає даному виду обслуговування;

нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування;

нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування.

Окремо визначаються нормативи коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, що спрямовуються на покриття витрат підприємств, установ і організацій соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування, які не покриваються виплатами населення.

Нормативи фінансування встановлюються під час прийняття Закону України про Державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів соціальних фондів.

**Стаття 23. Державна підтримка забезпечення надання державних соціальних гарантій**

Держава здійснює фінансову підтримку місцевого самоврядування з метою забезпечення надання державних соціальних гарантій на основі нормативів витрат (фінансування).

Цільова державна підтримка здійснюється з метою вирівнювання можливостей окремих територіальних громад щодо забезпечення надання державних соціальних гарантій.

ЗАТВЕРДЖЕНО  
постановою Кабінету Міністрів України  
від 17 червня 2015 р. № 423

## ПОЛОЖЕННЯ

### про Міністерство соціальної політики України<sup>110</sup>

Документ 423-2015-п, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2020, підстава — 1053-2019-п

1. Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціальної політики, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, соціального захисту ветеранів війни та осіб, на яких поширюється дія Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” в частині організації виплати їм разової грошової допомоги, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, у сфері здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, у сфері здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та з питань захисту прав дітей.

Мінсоцполітики є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги.

2. Мінсоцполітики у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

3. Основними завданнями Мінсоцполітики є:

1) забезпечення формування та реалізація державної політики:

у сфері соціальної політики, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей,

<sup>110</sup> Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>

запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, а також відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги, соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати;

щодо соціального захисту, зокрема осіб з інвалідністю, ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань, дітей війни та жертв політичних репресій;

2) забезпечення формування та реалізації державної політики:

щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

щодо соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби;

щодо здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;

щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення;

щодо здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та з питань захисту прав дітей;

3) здійснення в межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

4. Мінсоцполітики відповідно до покладених на нього завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України;

2) розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції;

3) погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, готує в межах повноважень, передбачених законом, висновки і пропозиції до проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

4) готує в межах повноважень, передбачених законом, зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентів України;

5) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо застосування державних соціальних стандартів і

нормативів та нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій;

6) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема в умовах особливого періоду та під час введення правового режиму надзвичайного або воєнного стану;

7) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності структурних підрозділів місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Мінсоцполітики, зокрема щодо їх підготовки до функціонування в умовах особливого періоду та під час введення правового режиму надзвичайного або воєнного стану;

8) визначає щомісяця фактичний розмір прожиткового мінімуму на одну особу, а також для осіб, що належать до основних соціальних і демографічних груп населення; готує та вносить пропозиції щодо затвердження розміру прожиткового мінімуму у державному бюджеті з урахуванням прогнозного індексу споживчих цін;

9) проводить координаційно-аналітичну роботу з подолання бідності, готує пропозиції щодо вдосконалення методики проведення оцінки бідності та проводить моніторинг показників бідності;

10) бере участь у проведенні аналізу проектів державних цільових програм з метою визначення соціальних наслідків виконання програм, у тому числі щодо їх впливу на соціальний захист населення та використання трудових ресурсів, розглядає і погоджує проекти концепцій та програм;

11) бере участь у проведенні щороку аналізу виконання державних цільових програм у частині використання трудових ресурсів, готує пропозиції щодо їх подальшого виконання або припинення виконання, бере участь у підготовці узагальненого висновку про результати виконання державних цільових програм у частині проведення оцінки соціальних наслідків їх виконання;

20) здійснює контроль за діяльністю Пенсійного фонду України з ведення реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;

21) здійснює державне регулювання та нагляд за дотриманням закону щодо призначення (перерахунку) і виплати пенсій у солідарній системі та щодо взаємодії Пенсійного фонду України з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

22) здійснює державний нагляд у сферах загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності у частині забезпечення відповідності законодавству рішень правління Фонду соціального страхування, погоджує структуру органів зазначеного Фонду, граничну чисельність працівників, схему їх посадових окладів, видатки на адміністративно-господарські витрати зазначеного Фонду;

24) вносить органу, який призначив директора виконавчої дирекції Фонду соціального страхування, пропозиції щодо звільнення директора у разі невиконання ним завдань і функцій, визначених Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”;

25) подає в установленому порядку на затвердження Кабінету Міністрів України проект бюджету Фонду соціального страхування;

28) розробляє та вносить в установленому порядку пропозиції щодо надання державної соціальної допомоги сім’ям з дітьми, малозабезпеченим сім’ям, особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання чи перебування батьків яких невідоме, допомоги малозабезпеченим особам, які проживають разом з особами з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, які за висновком лікарської комісії закладу охорони здоров’я потребують постійного стороннього догляду, особам з інвалідністю, особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, іншим соціально вразливим верствам населення;

29) організовує роботу з призначення та виплати передбаченої законодавством державної соціальної допомоги сім’ям з дітьми, малозабезпеченим сім’ям, особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання батьків яких невідоме, допомоги малозабезпеченим особам, які проживають разом з особами з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, які за висновком лікарської комісії закладу охорони здоров’я потребують постійного стороннього догляду, особам з інвалідністю, особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, іншим соціально вразливим верствам населення, а також надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, компенсації додаткових витрат на оплату комунальних послуг в умовах підвищення цін і тарифів на послуги, компенсації шахтарям за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла;

31) визначає потребу в утворенні державних установ соціального обслуговування населення, соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, організацій, що надають соціальні послуги соціально вразливим верствам населення, та координує роботу з їх утворення;

32) здійснює організаційно-методичне керівництво структурними підрозділами місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення щодо організації роботи з надання соціальних послуг сім’ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах, особам похилого віку, особам з інвалідністю, бездомним особам і безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з їх числа, іншим соціально вразливим верствам населення;

33) здійснює методичне забезпечення та координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо



опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, їх соціального захисту;

34) організовує підготовку та проведення державних свят, пам'ятних дат, відзначення на державному рівні міжнародних днів, що стосуються осіб з інвалідністю, жертв нацистських переслідувань;

38) визначає за участю громадських організацій осіб з інвалідністю рівень доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних категорій населення об'єктів житлово-комунального та громадського призначення, транспорту, інформації та зв'язку, а також інших об'єктів і послуг та вносить центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування пропозиції щодо створення безперешкодного середовища;

39) аналізує стан наповнення Централізованого банку даних з проблем інвалідності в частині забезпечення осіб з інвалідністю санаторно-курортними путівками, автомобілями, технічними та іншими засобами реабілітації, виплати грошової компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та транспортне обслуговування, замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування;

40) проводить моніторинг стану дотримання вимог законодавства щодо соціального захисту сімей та дітей, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, дітей війни, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань та політичних репресій;

41) організовує виплату до 5 травня разової грошової допомоги ветеранам війни, особам, на яких поширюється дія Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту";

41-1) організовує роботу з виплати передбаченої законодавством соціальної стипендії студентам (курсантам) державних закладів вищої освіти, які навчаються за денною формою за державним замовленням;

42) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, контроль за виробництвом технічних та інших засобів реабілітації;

44) визначає правові, економічні та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність закладів соціального обслуговування, реабілітаційних установ, санаторіїв для осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю, підприємств та установ протезної галузі, і забезпечує оптимізацію та розвиток їх мережі;

46) організовує роботу з виплати особам з інвалідністю грошової компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та транспортне обслуговування, замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також із забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації, автомобілями;

47) організовує санаторно-курортне лікування осіб з інвалідністю, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

48) організовує роботу з комплексного медико-санітарного забезпечення та лікування онкологічних захворювань у громадян, які постраждали внаслідок

Чорнобильської катастрофи, із застосуванням високовартісних медичних технологій;

49) організовує та координує роботу з визначення статусу громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

51) організовує роботу з виплати передбаченої законодавством компенсації та допомоги громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

52) забезпечує формування та ведення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб;

53) спрямовує в межах повноважень, передбачених законом, діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади на усунення обставин (умов), що сприяли внутрішньому переміщенню осіб, захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, сприяння поверненню таких осіб до залишеного місця проживання та їх реінтеграції;

55) організовує та координує роботу із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа; осіб з інвалідністю по зору та слуху; громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, що перебувають на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, в органах місцевого самоврядування; військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, для відселення їх із закритих та віддалених від населених пунктів військових гарнізонів;

56) здійснює координацію роботи із соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та їх соціально-психологічної реабілітації;

57) здійснює загальну координацію соціального патронажу осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарання на підставах, передбачених законом;

60-1) організовує та проводить роботу з фінансування заходів, спрямованих на облаштування депортованих осіб, які повернулися в Україну для постійного проживання, їх адаптацію та інтеграцію в українське суспільство;

61) організовує і проводить роботу із соціальної підтримки та надання соціальних послуг молодим сім'ям, сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах, багатодітним сім'ям, сім'ям опікунів, піклувальників, прийомним сім'ям та дитячим будинкам сімейного типу, особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

62) здійснює управління у сфері соціальної роботи із сім'ями, дітьми;

63) організовує роботу з виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводження таких сімей (осіб), визначає порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;

64) забезпечує функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування населення, а також на її базі єдиної інформаційно-аналітичної системи обліку та управління коштами соціальної сфери і пенсійного забезпечення з використанням електронної

соціальної картки, ведення Централізованого банку даних з проблем інвалідності та банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів;

65) веде централізований облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, а також облік іноземців та громадян України, які проживають за межами України, - кандидатів в усиновлювачі та дітей, усиновлених ними;

66) надає в установленому порядку громадянам України, іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, - кандидатам в усиновлювачі інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для знайомства з дитиною за місцем її проживання;

67) видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, - кандидатам в усиновлювачі згоду на усиновлення дитини для подання до суду;

68) проводить роботу із соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей; проводить координаційно-аналітичну роботу щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

70) сприяє розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

75) створює та веде Державний реєстр дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, сприяє розвитку мережі таких закладів;

77) вживає заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності;

81) оприлюднює на своєму веб-сайті наявну інформацію про організації та установи, що залучають для провадження своєї діяльності волонтерів, зокрема ті, що залучають іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, протягом трьох робочих днів з дня отримання відповідної інформації;

84) формує Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності;

85) узагальнює виконання державних програм з питань гендерної рівності;

86) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, контроль за дотриманням гендерної рівності під час вирішення кадрових питань у центральних і місцевих органах виконавчої влади;

93) координує діяльність уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування із запобігання насильству в сім'ї;

95) здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

98) направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

99) здійснює міжнародне співробітництво, бере участь у підготовці міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення, денонсації таких договорів, у межах повноважень, передбачених законом, укладає міжнародні договори України та забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами з питань, що належать до компетенції Мінсоцполітики;

105) здійснює контроль за транспортуванням, отриманням, збереженням, охороною, складуванням, розподілом, цільовим використанням, обліком гуманітарної допомоги, підготовкою відповідної статистичної звітності;

107) веде Єдиний реєстр отримувачів гуманітарної допомоги;

109) приймає (скасовує) рішення про надання державної допомоги підприємствам та організаціям громадських організацій осіб з інвалідністю у вигляді пільг з оподаткування, доцільність надання поворотної та безповоротної фінансової допомоги, позик, сприяє у працевлаштуванні осіб з інвалідністю та в інших формах, а також веде облік і здійснює контроль за використанням такої допомоги;

113) спрямовує, координує та контролює діяльність Фонду соціального захисту інвалідів;

114) здійснює інші повноваження, визначені законом.

5. Мінсоцполітики з метою організації своєї діяльності:

1) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням в апараті Мінсоцполітики, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;

4) організовує планово-фінансову роботу в апараті Мінсоцполітики, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку;

5) забезпечує ефективне і цільове використання бюджетних коштів;

7) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

9. Мінсоцполітики очолює Міністр, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України.

Міністр має першого заступника та заступників, які призначаються на посаду і звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України

ЗАТВЕРДЖЕНО  
постановою Кабінету Міністрів України  
від 26 серпня 2020 р. N 783

## ПОЛОЖЕННЯ

### про Національну соціальну сервісну службу України<sup>111</sup>

1. Національна соціальна сервісна служба України (Нацсоцслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей.

3. Основними завданнями Нацсоцслужби є:

1) реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення з питань:

надання соціальних послуг та провадження соціальної роботи;  
соціальної підтримки сім'ї, соціального захисту бездомних осіб;

соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбuvання зазначених видів покарання;

запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми;

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

соціального захисту осіб з інвалідністю, осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій;

соціального захисту ветеранів війни, осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

2) реалізація державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей;

3) реалізація державної політики у сфері здійснення державного контролю:

за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, соціальні послуги);

за використанням коштів державного бюджету, виділених для надання соціальної підтримки, зокрема під час проведення перерахунку її розмірів у разі

<sup>111</sup> Положення про Національну соціальну сервісну службу України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. N 783. <https://ips.ligazakon.net/document/kp200783?an=47>

встановлення фактів надмірної виплати коштів або надання її з порушенням законодавства;

за дотриманням прав дітей;

4) методичне забезпечення та координація діяльності органів місцевого самоврядування, центрів надання адміністративних послуг у частині надання адміністративних послуг соціального характеру, організації соціальної роботи та надання базових соціальних послуг з урахуванням потреб жителів територіальної громади.

4. Нацсоцслужба для виконання визначених для неї завдань:

1) розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств з урахуванням практики застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, та в установленому порядку подає їх Міністру соціальної політики;

2) забезпечує методичний супровід діяльності структурних підрозділів місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення;

3) з питань сім'ї:

проводить аналіз матеріального становища сімей, оцінює ефективність їх соціальної підтримки;

організує і проводить роботу з формування відповідального батьківства, підтримки сімей з дітьми;

організує і проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу з питань реалізації державної політики щодо сім'ї, популяризації інституту сім'ї, посилення мотивації до реєстрації шлюбу та відповідального батьківства, здорового способу життя, поширення інформації про права та послуги для сімей;

проводить аналіз стану дотриманням вимог законодавства щодо соціального захисту сімей;

забезпечує управління системою соціальної роботи, зокрема:

- здійснює контроль та організаційно-методичне забезпечення щодо надання соціальної підтримки та соціальних послуг, зокрема через центри надання адміністративних послуг, молодим сім'ям, сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах, багатодітним сім'ям, сім'ям опікунів, піклувальників, прийомним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу, сім'ям патронатних вихователів, особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- забезпечує здійснення заходів щодо надання консультативної допомоги та соціально-психологічної підтримки батькам у виконанні батьківських обов'язків, популяризації сімейних традицій, формування ненасильницької моделі виховання дітей та спілкування, формування взаємної відповідальності родинних поколінь;

- сприяє забезпеченню здійснення заходів щодо виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг; забезпечує соціальний супровід прийомних сімей, сімей патронатних вихователів, дитячих будинків сімейного типу;

- забезпечує надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка»;
- забезпечує надання послуг з використанням електронних сервісів;
- 4) з питань захисту прав дітей:

забезпечує збір, узагальнення статистичної звітності щодо дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей з інвалідністю;

проводить аналіз стану дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа;

узагальнює відомості щодо проблемних питань в системі охорони дитинства з подальшою передачею інформаційно-аналітичних матеріалів до Мінсоцполітики;

забезпечує координацію реалізації положень Конвенції ООН про права дитини, інших міжнародних документів, ратифікованих Україною;

проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу та консультації з питань застосування законодавства у сфері захисту прав дітей;

забезпечує здійснення контролю за дотриманням прав дітей у закладах, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей, у спеціальних установах для дітей, інших закладах соціального захисту дітей; у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, сім'ях патронатних вихователів;

надає громадянам України, іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, - кандидатам в усиновлювачі інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для знайомства з дитиною за місцем її проживання;

вносить до системи централізованого обліку дані про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, а також про іноземців та громадян України, які проживають за межами України, - кандидатів в усиновлювачі та про дітей, усиновлених ними;

видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, - кандидатам в усиновлювачі згоду на усиновлення дитини для подання до суду або відмову в усиновленні дитини;

веде облік дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, а також дітей, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей;

проводить роботу із захисту прав дітей, запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності, організації соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей;

проводить координаційно-аналітичну роботу, пов'язану з діяльністю центрів соціальних служб, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, центрів соціальної підтримки дітей та сімей, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними

обмеженнями; дитячих будинків-інтернатів, малих групових будинків, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, сімей патронатних вихователів, інших закладів для дітей;

сприяє розвитку сімейних форм виховання, влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, передачі таких дітей під опіку, піклування, на усиновлення, влаштуванню дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів;

організовує оздоровлення та відпочинок дітей;

здійснює координацію діяльності організацій/установ, що проводять роботу з виїзду груп дітей за кордон на оздоровлення та відпочинок; надає згоду на виїзд груп, до складу яких входять діти з різних регіонів України, в тому числі з районів проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

організовує в межах повноважень, передбачених законом, проведення державної атестації дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, надає їм відповідну методичну допомогу;

5) з питань соціальної роботи і надання соціальних послуг:

здійснює управління системою соціальної роботи та надання соціальних послуг, зокрема:

- аналізує та узагальнює питання щодо потреби населення в соціальних послугах, готує пропозиції щодо розвитку системи надання соціальних послуг;

- координує заходи з виявлення сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг, забезпечення соціального супроводу таких сімей з дітьми;

- координує заходи щодо соціальної профілактики складних життєвих обставин;

- сприяє здійсненню заходів щодо пошуку кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їх первинного відбору, організації навчання для таких кандидатів;

- аналізує регіональні та місцеві програми в частині задоволення потреб осіб/сімей у соціальних послугах;

- проводить моніторинг та оцінювання якості надання соціальних послуг, оприлюднює їх результати;

- готує для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування пропозиції щодо покращення соціальної роботи та надання соціальних послуг за результатами, зокрема, аналізу звітності виконання регіональних і місцевих програм, оцінювання якості надання соціальних послуг;

- забезпечує методичний супровід діяльності місцевих держадміністрацій, виконавчих органів міських рад міст обласного значення, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад, суб'єктів, що надають соціальні послуги;

координує діяльність регіональних центрів соціальних служб;



організовує та координує підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги;

проводить збір, аналіз та поширення інформації про надання соціальних послуг, успішний національний та міжнародний досвід надання соціальних послуг, організовує його впровадження;

проводить аналіз діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги;

забезпечує інформування населення про соціальні послуги, їх зміст, порядок надання;

здійснює контроль за дотриманням державних стандартів надання соціальних послуг;

б) з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі:

реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

забезпечує створення та функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, здійснює повноваження держателя такого Реєстру;

забезпечує функціонування служб підтримки постраждалих осіб та здійснює контроль за їх діяльністю;

готує та оприлюднює щорічний звіт про стан реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

7) з питань запобігання та протидії торгівлі людьми:

забезпечує виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми;

проводить аналіз діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

координує та контролює діяльність закладів, що надають допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми;

приймає рішення про встановлення / відмову у встановленні, продовження / відмову у продовженні, позбавлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

готує та оприлюднює щорічну доповідь про стан здійснення заходів у сфері протидії торгівлі людьми;

проводить заходи, спрямовані на усунення передумов торгівлі людьми;

8) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків:

бере участь у розробленні заходів, спрямованих на забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;

готує пропозиції щодо формування Національного плану дій стосовно впровадження гендерної рівності;

узагальнює виконання державних програм з питань гендерної рівності;

здійснює контроль за дотриманням гендерної рівності під час вирішення кадрових питань у центральних і місцевих органах виконавчої влади;

організовує навчання державних службовців з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

веде облік випадків дискримінації за ознакою статі, узагальнює інформацію про такі випадки, вносить пропозиції щодо їх усунення;

разом з іншими центральними органами виконавчої влади вживає заходів для скасування дискримінаційних норм, виявлених за результатами гендерно-правової експертизи законодавства;

9) з питань захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну:

здійснює заходи щодо організації прийому, облаштування та адаптації депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

вивчає та аналізує проблеми депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, розробляє заходи щодо їх культурного та мовного розвитку;

приймає рішення про надання та позбавлення статусу депортованої особи;

сприяє діяльності органів виконавчої влади у сфері міжнародного співробітництва щодо розв'язання проблем депортованих осіб;

організовує та проводить роботу з фінансування заходів, спрямованих на облаштування депортованих осіб, які повернулися в Україну для постійного проживання, їх адаптацію та інтеграцію в українське суспільство;

вносить пропозиції щодо порядку відшкодування вартості проїзду і перевезення багажу депортованим особам до місця постійного проживання в Україні; надання їм одноразової матеріальної допомоги на завершення будівництва індивідуального житла; забезпечення житлом, збудованим або придбаним за рахунок бюджетних коштів; повернення майна або відшкодування його вартості депортованим особам або (у разі їх смерті) їх спадкоємцям;

організовує роботу з виплати передбачених законодавством відшкодувань і матеріальної допомоги депортованим особам;

10) з питань соціального захисту осіб з інвалідністю, осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань, дітей війни та жертв політичних репресій, соціального захисту ветеранів війни, осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в частині організації виплати їм разової грошової допомоги, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби:

аналізує та узагальнює питання щодо потреби в забезпеченні осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю санаторно-курортним лікуванням, автомобілями, технічними та іншими засобами реабілітації, надання реабілітаційних послуг, виплати матеріальної допомоги, грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування, за самостійне придбання технічних та інших засобів реабілітації, замість санаторно-курортної путівки і вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також аналізує відповідність розмірів таких компенсацій фактичним витратам;

аналізує стан наповнення Централізованого банку даних з проблем інвалідності в частині забезпечення осіб з інвалідністю санаторно-курортними путівками, автомобілями, технічними та іншими засобами реабілітації, виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування;

забезпечує реалізацію положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю; забезпечує збір, узагальнення статистичної та відомчої звітності щодо соціального захисту осіб з інвалідністю;

організовує та координує роботу з визначення статусу громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

організовує роботу з виплати передбаченої законодавством компенсації та допомоги громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

забезпечує надання послуг із санаторно-курортного лікування особам з інвалідністю, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

організовує безоплатне харчування дітей на радіоактивно забруднених територіях та виплату компенсації сім'ям на дітей, потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

11) з питань волонтерської діяльності:

живає заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності;

сприяє поширенню інформації про волонтерську діяльність;

поширює інформацію про стан виконання галузевих і регіональних програм сприяння волонтерській діяльності та її підтримки;

12) з питань активного та здорового довголіття, подолання негативних наслідків старіння:

координує організацію та проводить моніторинг здійснення заходів з питань активного та здорового довголіття, подолання негативних наслідків старіння;

забезпечує організаційно-методичний супровід діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо створення умов для підтримання здоров'я та активного довголіття, організації соціального обслуговування громадян похилого віку;

13) з питань соціального захисту внутрішньо переміщених осіб:

узагальнює в межах повноважень статистичні дані щодо внутрішньо переміщених осіб;

забезпечує проведення моніторингу виплати щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг внутрішньо переміщеним особам;

14) з питань соціального захисту бездомних осіб, соціальної адаптації звільнених осіб:

організовує роботу з профілактики бездомності, соціального захисту бездомних осіб та їх реінтеграції, здійснює координацію та моніторинг діяльності суб'єктів, що надають послуги бездомним особам;

забезпечує реалізацію державної політики щодо соціальної адаптації звільнених осіб;

здійснює загальну координацію соціального патронажу звільнених осіб;  
проводить моніторинг стану адаптації звільнених осіб;

15) з питань здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей:

забезпечує методичний супровід діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей;

16) приймає (скасовує) рішення про надання державної допомоги підприємствам та організаціям громадських об'єднань осіб з інвалідністю у вигляді визначених законодавством пільг з оподаткування, доцільність надання поворотної/безповоротної фінансової допомоги, позик, сприяє працевлаштуванню осіб з інвалідністю, веде облік надання такої допомоги та здійснює контроль за її використанням;

17) здійснює методичне забезпечення діяльності та координацію взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, центрів надання адміністративних послуг з питань:

захисту прав дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності; опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей;

організації оздоровлення та відпочинку дітей;

соціального захисту бездомних осіб та їх соціально-психологічної реабілітації;

опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, їх соціального захисту;

запобігання та протидії домашньому насильству;

соціального захисту внутрішньо переміщених осіб;

підготовки та здійснення заходів із забезпечення захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

організації надання соціальної підтримки;

проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг;

18) використовує інформаційні системи єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб; єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування населення, а також на її базі єдиної інформаційно-аналітичної системи обліку та управління коштами соціальної сфери і пенсійного забезпечення з використанням електронної соціальної картки; централізованого банку даних з проблем інвалідності; єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів; державного реєстру майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей, а також інші програмні ресурси;

19) проводить аналіз забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа; осіб з інвалідністю по зору та

слуху; громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, що перебувають на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, в органах місцевого самоврядування; військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, для відселення їх із закритих та віддалених від населених пунктів військових гарнізонів;

21) виконує функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Нацсоцслужби;

22) розглядає звернення громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Нацсоцслужби, її територіальних органів, підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління Нацсоцслужби;

24) сприяє розвитку міжнародного співробітництва з питань, що належать до компетенції Нацсоцслужби, вивчає, узагальнює та поширює досвід іноземних держав, бере участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів, залученні та координації міжнародної технічної допомоги, представляє в установленому законодавством порядку інтереси України в міжнародних організаціях;

25) подає Мінсоцполітики узагальнені звіти, аналітичні матеріали, матеріали перевірок з питань, що належать до компетенції Нацсоцслужби, результати оцінювання якості наданих соціальних послуг;

10. Нацсоцслужбу очолює Голова, якого призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України відповідно до законодавства про державну службу.

13. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Нацсоцслужби, обговорення найважливіших напрямів її діяльності у Нацсоцслужбі може утворюватися колегія.

Рішення колегії Нацсоцслужби можуть реалізовуватись шляхом видання відповідного наказу Нацсоцслужби.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування<sup>112</sup>

Цей Закон відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я.

## Розділ I

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

## Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

- 1) види соціального страхування:
  - у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
    - від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі — страхування від нещасного випадку);
    - медичне;
  - 2) електронний реєстр листків непрацездатності — система накопичення, зберігання та використання інформації про видані, продовжені та обліковані листки непрацездатності;
  - 3) загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — соціальне страхування) - система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України;
  - 4) мінімальний страховий внесок — сума коштів, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати і розміру єдиного внеску на соціальне страхування, встановлених законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід);
  - 5) нещасний випадок — обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть;
  - 6) об'єкт соціального страхування — страховий ризик та страховий випадок, із настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону залежно від видів соціального страхування;
  - 7) професійне захворювання — захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою;

<sup>112</sup> Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України /[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>

8) страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягає соціальному страхуванню відповідно до видів соціального страхування;

9) страховик — Фонд соціального страхування України (далі - Фонд);

10) страхові випадки:

за соціальним страхуванням від нещасних випадків — нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання (у тому числі встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму; нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці;

за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності - подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи, членів її сім'ї або іншої особи на отримання відповідно до цього Закону матеріального забезпечення або соціальних послуг;

11) страхові внески - кошти відрахувань на окремі види загальнообов'язкового державного соціального страхування, сплачені згідно із законодавством, що діяло до набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», кошти, що надходять від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

12) страхові кошти — акумульовані страхові внески, суми від фінансових санкцій та інші надходження відповідно до законодавства для здійснення матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг згідно з цим Законом;

13) страхові ризики:

за соціальним страхуванням від нещасного випадку - обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання;

за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності - обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг згідно з цим Законом;

14) суб'єкти соціального страхування — застрахована особа, члени її сім'ї або інша особа у випадках, передбачених цим Законом, страхувальник та страховик.

2. Терміни «застрахована особа», «страхувальники» та «роботодавці» вживаються у цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Стаття 2. Законодавство України про соціальне страхування

1. Законодавство про соціальне страхування складається із Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу законів про працю України, цього Закону, інших законодавчих актів та прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів.

Стаття 3. Принципи соціального страхування

1. Соціальне страхування здійснюється за принципами:

- 1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- 2) обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;
- 3) державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;
- 4) обов'язковості фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;
- 5) формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;
- 6) диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;
- 7) диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;
- 8) економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;
- 9) цільового використання коштів соціального страхування;
- 10) відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом.

## Розділ II

### ФОНД СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ

#### Стаття 4. Фонд соціального страхування України

1. Фонд соціального страхування України є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

2. Фонд є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

3. Фонд, якщо інше не передбачено законами України, не може займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої його створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю.

4. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України та використовуються тільки за цільовим призначенням.

До коштів Фонду застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України.

5. Бюджет Фонду затверджує Кабінет Міністрів України.

6. Фонд є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, символіку, яка затверджується його правлінням.



### **Стаття 5. Управління Фондом соціального страхування України**

1. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.
2. Безпосереднє управління Фондом здійснюють його правління та виконавча дирекція.

### **Стаття 6. Правління Фонду соціального страхування України**

1. До складу правління Фонду входять по сім представників держави, застрахованих осіб та роботодавців, які виконують свої обов'язки на громадських засадах.

### **Стаття 8. Виконавча дирекція Фонду соціального страхування України**

1. Виконавча дирекція Фонду є постійно діючим виконавчим органом правління Фонду.

Виконавча дирекція є підзвітною правлінню Фонду та провадить діяльність від імені Фонду в межах та в порядку, визначених статутом Фонду та положенням про виконавчу дирекцію Фонду.

3. Робочими органами виконавчої дирекції Фонду є її управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що створюються за рішенням правління Фонду.

### **Стаття 9. Основні завдання і функції**

#### **Фонду соціального страхування України та його робочих органів**

1. Основними завданнями Фонду та його робочих органів є:
  - 1) реалізація державної політики у сферах соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичного страхування;
  - 2) надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг відповідно до цього Закону;
  - 3) профілактика нещасних випадків;
  - 6) здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, у тому числі на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності;
  - 7) здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів Фонду;
  - 8) аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску.

### **Стаття 10. Права, обов'язки та відповідальність**

#### **Фонду соціального страхування України**

1. Фонд має право:
  - 1) користуватися в установленому порядку відомостями Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, даними електронного реєстру листків непрацездатності;
  - 2) одержувати безоплатно від державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності відомості щодо використання страхових коштів;

3) перевіряти достовірність відомостей, поданих роботодавцем для отримання коштів Фонду, дотримання порядку використання роботодавцем виділених йому коштів Фонду та зупиняти виплати з Фонду в разі відмови або перешкоджання з боку роботодавця;

4) отримувати необхідні пояснення (у тому числі в письмовій формі) з питань, що виникають під час перевірки;

5) накладати і стягувати фінансові санкції та адміністративні штрафи, передбачені законом за порушення вимог цього Закону;

6) вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також від фізичних осіб усунення виявлених фактів порушення законодавства про соціальне страхування;

7) порушувати відповідно до законодавства питання про притягнення посадових осіб до відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального страхування, вимагати надання інформації про вжиті заходи;

8) утворювати підприємства, установи, організації для виконання своїх статутних завдань.

2. Фонд зобов'язаний:

1) забезпечувати фінансування та виплачувати матеріальне забезпечення, страхові виплати і надавати соціальні послуги, передбачені цим Законом;

2) здійснювати контроль за дотриманням порядку використання страхувальником страхових коштів;

3) вживати заходів щодо раціонального використання коштів і забезпечення фінансової стабільності Фонду;

4) контролювати правильність витрат за соціальним страхуванням, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами з питань соціального страхування;

5) стягувати надміру виплачені кошти з юридичних і фізичних осіб у встановленому законом порядку;

6) вести облік і звітність щодо страхових коштів;

7) надавати безоплатно застрахованим особам і страхувальникам консультації з питань застосування законодавства про соціальне страхування;

11) укладати угоди з лікувально-профілактичними закладами та окремими лікарями на обслуговування потерпілих на виробництві, а також угоди із санаторно-курортними закладами для обслуговування застрахованих осіб.

3. Фонд несе відповідальність згідно із законом за шкоду, заподіяну з його вини застрахованим особам внаслідок несвоечасної або неповної виплати матеріального забезпечення, страхових виплат, ненадання або несвоечасне надання соціальних послуг, передбачених цим Законом.

#### **Стаття 11. Формування та використання коштів Фонду соціального страхування України**

1. Джерелами формування коштів Фонду є:

1) страхові внески страхувальників та застрахованих осіб;

2) суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до цього Закону, інших законів до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб - підприємців за

порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;

3) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням;

4) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;

5) капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

6) доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів Фонду;

7) добровільні внески та інші надходження відповідно до закону.

### **Стаття 12. Страхові внески**

1. Кошти, що надходять до Фонду від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, повинні забезпечувати:

1) виплату застрахованим особам матеріального забезпечення та надання соціальних послуг, передбачених цим Законом;

2) створення резерву коштів Фонду;

3) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду;

4) фінансування заходів з профілактики страхових випадків.

## **Розділ III**

### **ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОБОТОДАВЦЯ ЯК СТРАХУВАЛЬНИКА І ЗАСТРАХОВАНИХ ОСІБ**

**Стаття 15. Права, обов'язки та відповідальність роботодавця як страхувальника**

1. Роботодавець як страхувальник має право на:

1) безоплатне отримання в органах Фонду інформації про порядок використання коштів Фонду;

2) отримання інформації про результати проведення перевірки використання коштів Фонду;

3) судовий захист своїх прав.

2. Роботодавець зобов'язаний:

1) надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг згідно із цим Законом;

2) вести облік коштів соціального страхування і своєчасно надавати Фонду встановлену звітність щодо цих коштів;

3) під час перевірки правильності використання коштів Фонду та достовірності поданих роботодавцем даних надавати посадовим особам Фонду необхідні документи та пояснення з питань, що виникають під час перевірки;

4) подавати в установленому порядку відповідно до законодавства відомості про:

розмір заробітної плати та використання робочого часу працівників;

річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), кількість нещасних випадків і професійних захворювань на підприємстві за минулий календарний рік;

використання коштів Фонду за іншими визначеними цим Законом напрямками в порядку, встановленому правлінням Фонду;

5) інформувати про кожний нещасний випадок або професійне захворювання на підприємстві;

6) безоплатно створювати всі необхідні умови для роботи на підприємстві представників Фонду;

7) повідомляти працівникам підприємства про адреси та номери телефонів Фонду, а також лікувально-профілактичних закладів та лікарів, які за угодами з Фондом обслуговують підприємство;

8) подавати звітність до Фонду у строки, в порядку та за формою, що встановлені правлінням Фонду;

9) повернути Фонду суму виплаченого матеріального забезпечення та вартість наданих соціальних послуг потерпілому на виробництві у разі невиконання своїх зобов'язань щодо сплати страхових внесків.

5. Роботодавець несе відповідальність за:

1) порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне або неповне їх повернення;

2) несвоєчасне подання або неподання відомостей;

3) подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду;

4) шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, визначених цим Законом.

6. У разі порушення порядку використання страхових коштів роботодавці відшкодовують Фонду в повному обсязі неправомірно витрачену суму страхових коштів та/або вартість наданих соціальних послуг і сплачують штраф у розмірі 50 відсотків такої суми.

#### **Стаття 16. Права, обов'язки та відповідальність застрахованих осіб**

1. Застраховані особи мають право на:

1) безоплатне отримання інформації про порядок витрачання страхових коштів Фонду та роз'яснення з питань соціального страхування;

2) отримання у разі настання страхового випадку матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, передбачених цим Законом;

3) участь у розслідуванні страхового випадку;

4) послуги медичної реабілітації;

5) послуги професійної реабілітації, включаючи збереження робочого місця, навчання або перекваліфікацію, якщо загальна тривалість професійної реабілітації не перевищує двох років;

6) відшкодування витрат під час проходження медичної і професійної реабілітації на проїзд до місця лікування чи навчання і назад, витрат на житло та харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує;

7) послуги соціальної реабілітації, включаючи придбання автомобіля, протезів, допомогу у веденні домашнього господарства;

8) оскарження дії страховика, страхувальника-роботодавця щодо надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг;

9) судовий захист своїх прав.

2. Застраховані особи зобов'язані:

1) надавати страхувальнику, страховику достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення та надаються соціальні послуги відповідно до цього Закону;

2) своєчасно повідомляти страхувальника та страховика про обставини, що впливають на умови або зміни розміру матеріального забезпечення та соціальних послуг;

3) знати та виконувати вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, що стосуються застрахованого, а також додержуватися зобов'язань щодо охорони праці;

4) у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання: лікуватися в лікувально-профілактичних закладах або в медичних працівників, з якими Фонд уклав угоди на медичне обслуговування;

дотримуватися правил поведінки та режиму лікування, визначених лікарями, які його лікують;

не ухилятися від професійної реабілітації та виконання вказівок, спрямованих на якнайшвидше повернення його до трудової діяльності;

5) дотримуватися режиму, визначеного лікарем на період тимчасової непрацездатності;

6) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом.

3. Застрахована особа несе відповідальність згідно із законом за незаконне одержання з її вини матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням.

#### **Розділ IV**

### **ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ**

#### **Стаття 18. Особи, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності**

1. Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи - підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах.

**Стаття 19. Право громадян на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності**

1. Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи - громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні.

Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом.

**Стаття 21. Обчислення страхового стажу**

1. Страховий стаж - період (строк), протягом якого особа підлягала страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та за який щомісяця сплачено нею та роботодавцем або нею страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок, крім випадків, передбачених абзацом другим цієї частини.

Період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами соціального страхування, крім пенсій усіх видів (за винятком пенсії по інвалідності), включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску.

2. Страховий стаж обчислюється за даними персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

**Стаття 23. Підстави для відмови в наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності**

1. Допомога по тимчасовій непрацездатності не надається:

- 1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину;
- 2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;
- 3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи;
- 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;
- 5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;
- 6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

**Розділ V**

**ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ, ЯКІ СПРИЧИНИЛИ ВТРАТУ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ**

**Стаття 35. Особи, які підлягають страхуванню від нещасного випадку**

1. Страхуванню від нещасного випадку підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи - підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах;

2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

3) особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ.

#### **Стаття 36. Страхові виплати**

1. Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

2. Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України, відповідно до Закону України «Про охорону праці».

3. Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами.

#### **Стаття 51. Страхові експерти з охорони праці**

1. Виконання статутних функцій та обов'язків Фонду щодо запобігання нещасним випадкам покладається на страхових експертів з охорони праці.

2. Страховими експертами з охорони праці можуть бути особи з вищою спеціальною освітою за фахом спеціаліста з охорони праці або особи з вищою технічною або медичною освітою, які мають стаж практичної роботи на підприємстві не менше трьох років.

### **Розділ VI**

#### **КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ**

##### **Стаття 53. Контроль за діяльністю Фонду соціального страхування України**

2. Контроль за діяльністю Фонду здійснює Громадська рада Фонду, що утворюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

##### **Стаття 54. Державний нагляд у сфері соціального страхування**

1. Державний нагляд у сфері соціального страхування здійснює уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади та інші органи, визначені законом.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування<sup>113</sup>

Документ 2464-VI, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.04.2020, підстава - 540-IX

Цей Закон визначає правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку.

## Розділ I

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

## Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

1) Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування (далі - Державний реєстр) - організаційно-технічна система, призначена для накопичення, зберігання та використання інформації про збір та ведення обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, його платників та застрахованих осіб, що складається з реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб;

2) єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі - єдиний внесок) - консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

3) застрахована особа - фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок;

3-1) податкові органи - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, його територіальні органи;

4) максимальна величина бази нарахування єдиного внеску - максимальна сума доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок;

5) мінімальний страховий внесок - сума єдиного внеску, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір

113 Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/conv>



внеску, встановлений законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід), та підлягає сплаті щомісяця;

6) недоїмка - сума єдиного внеску, своєчасно не нарахована та/або не сплачена у строки, встановлені цим Законом, обчислена податковим органом у випадках, передбачених цим Законом;

7) Пенсійний фонд України (далі - Пенсійний фонд) - орган, уповноважений відповідно до цього Закону вести реєстр застрахованих осіб Державного реєстру та виконувати інші функції, передбачені законом;

8) посвідчення застрахованої особи в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (далі - посвідчення застрахованої особи) - спеціальний документ у вигляді електронної смарт-картки з візуальними персоналізованими ознаками, який забезпечує документування, збереження і використання індивідуальної інформації про набуті застрахованою особою права у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, на якому може зберігатися інша інформація для забезпечення захисту прав застрахованих осіб на отримання коштів та послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

9) страхові кошти - кошти, які формуються за рахунок сплати єдиного внеску та надходжень від фінансових санкцій (штрафів та пені), що застосовуються відповідно до закону;

10) страховальники - роботодавці та інші особи, які відповідно до цього Закону зобов'язані сплачувати єдиний внесок;

11) учасники накопичувальної системи пенсійного страхування - фізичні особи, які сплачують/за яких сплачуються страхові внески до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

12) основне місце роботи - місце роботи, де працівник працює на підставі укладеного трудового договору, де знаходиться (оформлена) його трудова книжка, до якої вноситься відповідний запис про роботу.

## **Стаття 2. Сфера правового регулювання цього Закону**

1. Дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають під час провадження діяльності, пов'язаної із збором та веденням обліку єдиного внеску. Дія інших нормативно-правових актів може поширюватися на зазначені відносини лише у випадках, передбачених цим Законом, або в частині, що не суперечить цьому Закону.

2. Виключно цим Законом визначаються:

принципи збору та ведення обліку єдиного внеску;

платники єдиного внеску;

порядок нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску;

розмір єдиного внеску;

орган, що здійснює збір та веде облік єдиного внеску, його повноваження та відповідальність;

склад, порядок ведення та використання даних Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;

порядок здійснення державного нагляду за збором та веденням обліку єдиного внеску.

### **Стаття 3. Принципи збору та ведення обліку єдиного внеску**

1. Збір та ведення обліку єдиного внеску здійснюються за принципами: законодавчого визначення умов і порядку його сплати; обов'язковості сплати; законодавчого визначення розміру єдиного внеску; прозорості та публічності діяльності органу, що здійснює збір та веде облік єдиного внеску; захисту прав та законних інтересів застрахованих осіб; державного нагляду за збором та веденням обліку єдиного внеску; відповідальності платників єдиного внеску та органу, що здійснює збір та веде облік єдиного внеску, за порушення норм цього Закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

## **Розділ II**

### **ПЛАТНИКИ ЄДИНОГО Внеску, ЇХ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ**

#### **Стаття 4. Платники єдиного внеску**

1. Платниками єдиного внеску є:

1) роботодавці:

підприємства, установи та організації, інші юридичні особи, утворені відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, чи за цивільно-правовими договорами (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою - підприємцем, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), у тому числі філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ і організацій, інших юридичних осіб, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами;

фізичні особи - підприємці, зокрема ті, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством про працю, чи за цивільно-правовим договором (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою - підприємцем, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців);

фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту);

філії, представництва, інші відокремлені підрозділи підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародні), утворені відповідно до законодавства України, які мають окремий баланс і самостійно здійснюють розрахунки із застрахованими особами;

дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав, філії, представництва та інші відокремлені підрозділи іноземних підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародні), розташовані на території України;

підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, військові частини та органи, які виплачують грошове забезпечення, допомогу по тимчасовій непрацездатності, допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства для таких осіб:

військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби), поліцейських, осіб рядового і начальницького складу, у тому числі тих, які проходять військову службу під час особливого періоду, визначеного законами України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу»;

патронатних вихователів, батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу, прийомних батьків, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

осіб, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;

осіб, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, Службі безпеки України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;

осіб, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, усиновленні дитини;

одного з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, дитиною, хворою на тяжке перинатальне ураження нервової системи, тяжку вроджену ваду розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічне, онкогематологічне захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкий психічний розлад, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гостре або хронічне захворювання нирок IV ступеня, за дитиною, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, якій не встановлено інвалідність, а також непрацюючих працездатних осіб, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства;

інвестор (оператор) за угодою про розподіл продукції (у тому числі постійне представництво інвестора-нерезидента), що використовує працю фізичних осіб, найнятих на роботу в Україні на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, чи за цивільно-правовими

договорами (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою - підприємцем в Україні, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності, зазначеним у витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців);

4) фізичні особи - підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;

5) особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;

5-1) члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах;

15) особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

16) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері зовнішніх зносин, уповноважений орган центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період, - за непрацюючого іншого з подружжя працівника дипломатичної служби, який перебуває за кордоном за місцем довготермінового відрядження такого працівника.

#### **Стаття 6. Права та обов'язки платника єдиного внеску**

2. Платник єдиного внеску зобов'язаний:

1) своєчасно та в повному обсязі нараховувати, обчислювати і сплачувати єдиний внесок;

2) вести облік виплат (доходу) застрахованої особи та нарахування єдиного внеску за кожним календарним місяцем і календарним роком, зберігати такі відомості в порядку, передбаченому законодавством;

3) допускати посадових осіб податкового органу до проведення перевірки правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску, а до проведення перевірки щодо достовірності відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, та для призначення пенсій - посадових осіб органів Пенсійного фонду за наявності направлення та/або наказу про перевірку та посвідчення осіб, надавати їм передбачені законодавством документи та пояснення з питань, що виникають у процесі перевірки;

4) подавати звітність та сплачувати до податкового органу за основним місцем обліку платника єдиного внеску у строки, порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, за погодженням з Пенсійним фондом та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. У разі надсилання звітності поштою вона вважається поданою в день отримання відділенням

поштового зв'язку від платника єдиного внеску поштового відправлення із звітністю;

5) надавати безоплатно застрахованій особі та на вимогу членів сім'ї померлої застрахованої особи відомості про заробітну плату (дохід), суму сплаченого єдиного внеску та інші відомості про застраховану особу, що подаються до податкового органу;

6) пред'являти на вимогу застрахованої особи, на користь якої він сплачує єдиний внесок, повідомлення про взяття на облік як платника єдиного внеску та надавати інформацію про сплату єдиного внеску, в тому числі у письмовій формі;

7) перевіряти під час прийняття на роботу наявність у фізичної особи посвідчення застрахованої особи;

8) повідомляти у складі звітності про прийняття на роботу фізичної особи, відомості про яку відсутні в Державному реєстрі або яка не пред'явила на вимогу платника єдиного внеску посвідчення застрахованої особи, та подавати необхідні відомості і документи для взяття на облік зазначеної особи;

9) отримувати в територіальному органі Пенсійного фонду посвідчення застрахованої особи в порядку, встановленому Пенсійним фондом, та видавати їх застрахованим особам;

10) повідомляти у складі звітності про зміну відомостей, що вносяться до Державного реєстру, про застраховану особу, на користь якої він сплачує єдиний внесок, у десятиденний строк після надходження таких відомостей;

11) у випадках, передбачених цим Законом і нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, стати на облік в податковому органі як платник єдиного внеску;

### Розділ III

## ПОРЯДОК НАРАХУВАННЯ, ОБЧИСЛЕННЯ І СПЛАТИ ЄДИНОГО ВНЕСКУ. РОЗМІР ЄДИНОГО ВНЕСКУ

### Стаття 8. Розмір єдиного внеску та пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування

1. Розмір єдиного внеску для кожної категорії платників, визначених цим Законом, та пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування встановлюються з урахуванням того, що вони повинні забезпечувати застрахованим особам страхові виплати і соціальні послуги, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для забезпечення страхових виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; покриття адміністративних витрат із забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

2. Єдиний внесок не входить до системи оподаткування.

3. Кошти, що надходять від сплати єдиного внеску та застосування фінансових санкцій відповідно до цього Закону, не можуть зараховуватися до Державного бюджету України, бюджетів інших рівнів та використовуватися

на цілі, не передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

4. Порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску визначається цим Законом, в частині адміністрування - Податковим кодексом України, та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

5. Єдиний внесок для платників, зазначених у статті 4 цього Закону, встановлюється у розмірі 22 відсотки до визначеної статтею 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску.

У разі якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску.

13. Єдиний внесок для підприємств, установ і організацій, фізичних осіб - підприємців, у тому числі тих, які обрали спрощену систему оподаткування, в яких працюють особи з інвалідністю, встановлюється у розмірі 8,41 відсотка визначеної пунктом 1 частини першої статті 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску для працюючих осіб з інвалідністю.

14. Єдиний внесок для підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, зокрема товариств УТОГ та УТОС, в яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50 відсотків загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить не менш як 25 відсотків суми витрат на оплату праці, встановлюється у розмірі 5,3 відсотка визначеної пунктом 1 частини першої статті 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску.

Єдиний внесок для підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, в яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50 відсотків загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить не менш як 25 відсотків суми витрат на оплату праці, встановлюється у розмірі 5,5 відсотка визначеної пунктом 1 частини першої статті 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску для працюючих осіб з інвалідністю.

#### **Стаття 9. Порядок обчислення і сплати єдиного внеску**

1. Єдиний внесок обчислюється виключно у національній валюті, у тому числі з виплат (доходу), що здійснюються в натуральній формі.

2. Обчислення єдиного внеску здійснюється на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться нарахування (обчислення) або які підтверджують нарахування (обчислення) виплат (доходу), на які відповідно до цього Закону нараховується єдиний внесок.

3. Обчислення єдиного внеску податковими органами у випадках, передбачених цим Законом, здійснюється на підставі актів перевірки правильності нарахування та сплати єдиного внеску, звітності, що подається

платниками до податкових органів, бухгалтерських та інших документів, що підтверджують суми виплат (доходу), на суми яких (якого) відповідно до цього Закону нараховується єдиний внесок.

7. Єдиний внесок сплачується шляхом перерахування платником безготівкових коштів з його банківського рахунку.

12. Єдиний внесок підлягає сплаті незалежно від фінансового стану платника.

#### Розділ IV

### ПОВНОВАЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ, ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ ЩОДО ЗБОРУ ТА ОБЛІКУ ЄДИНОГО Внеску

**Стаття 12. Завдання та функції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування**

1. Завданнями центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, є забезпечення адміністрування єдиного внеску шляхом його збору, ведення обліку надходжень від його сплати та здійснення контролю за сплатою єдиного внеску.

2. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, відповідно до покладених на нього завдань:

1) аналізує та спільно з Пенсійним фондом та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску;

2) забезпечує збір та ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

3) здійснює контроль за додержанням законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати єдиного внеску;

4) подає центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, пропозиції щодо встановлення форм, строків і порядку прийняття та обробки звітності, зокрема в електронній формі, від платників щодо нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску;

5) формує та веде реєстр страхувальників Державного реєстру, здійснює заходи щодо забезпечення доступу до даних Державного реєстру відповідно до цього Закону;

#### Стаття 12-1. Функції Пенсійного фонду

1. Пенсійний фонд відповідно до покладених на нього завдань:

1) формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру, здійснює заходи щодо надання інформації з Державного реєстру відповідно до цього Закону;

2) взаємодіє в установленому законодавством порядку з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, міністерствами, іншими центральними та

місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

3) здійснює контроль, у тому числі спільно з податковими органами, за достовірністю відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

4) бере участь в аналізі та прогнозі надходження коштів від сплати єдиного внеску;

5) здійснює інші функції, передбачені законодавством

#### **Стаття 14. Обов'язки податкових органів**

1. Податкові органи зобов'язані:

1) надавати на безоплатній основі інформацію з реєстру страхувальників Державного реєстру Пенсійному фонду та фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування, органам праці та соціального захисту населення, центральному органу виконавчої влади;

2) щокварталу інформувати Кабінет Міністрів України про основні показники сплати єдиного внеску. Перелік показників, порядок та строки інформування визначаються Кабінетом Міністрів України;

3) здійснювати контроль за дотриманням платниками єдиного внеску вимог цього Закону;

4) забезпечувати своєчасне внесення відомостей до реєстру страхувальників Державного реєстру;

5) здійснювати контроль за достовірністю відомостей, поданих до реєстру страхувальників Державного реєстру;

### **Розділ V**

## **ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ**

### **Стаття 16. Призначення та структура Державного реєстру**

1. Державний реєстр створюється для забезпечення:

ведення обліку платників і застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та їх ідентифікації;

накопичення, зберігання та автоматизованої обробки інформації про сплату платниками єдиного внеску та про набуття застрахованими особами права на отримання страхових виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

нарахування та обліку виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

2. Державний реєстр складається з реєстру страхувальників і реєстру застрахованих осіб.

### **Стаття 21. Захист інформації Державного реєстру**

1. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, та Пенсійний



фонд забезпечують захист інформації Державного реєстру відповідно до законодавства.

2. Захист інформації Державного реєстру забезпечується шляхом:

додержання вимог щодо захисту інформації, встановлених відповідно до цього Закону та інших актів законодавства;

використання засобів обчислювальної техніки, програмного забезпечення, засобів зв'язку та інших засобів, які відповідають установленим вимогам щодо захисту інформації.

# ЗАКОН УКРАЇНИ

## Про пенсійне забезпечення<sup>114</sup>

Документ 1788-ХІІ, чинний, поточна редакція — Визнання неконституційними окремих положень від 23.01.2020, підстава - v001p710-20

Цей Закон відповідно до Конституції України гарантує всім непрацевдатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

Закон спрямований на те, щоб повніше враховувалася суспільно корисна праця як джерело зростання добробуту народу і кожної людини, встановлює єдність умов і норм пенсійного забезпечення робітників, членів колгоспів та інших категорій трудящих.

Закон гарантує соціальну захищеність пенсіонерів шляхом встановлення пенсій на рівні, орієнтованому на прожитковий мінімум, а також регулярного перегляду їх розмірів у зв'язку із збільшенням розміру мінімального споживчого бюджету і підвищенням ефективності економіки республіки.

### Розділ І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

#### **Стаття 1. Право громадян України на державне пенсійне забезпечення**

Громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом.

Іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні, мають право на пенсію нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами.

Пенсійне забезпечення громадян України, що проживають за її межами, провадиться на основі договорів (угод) з іншими державами.

У тих випадках, коли договорами (угодами) між Україною та іншими державами передбачено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, то застосовуються правила, встановлені цими договорами (угодами).

#### **Стаття 2. Види державних пенсій**

За цим Законом призначаються:

- а) трудові пенсії:
  - за віком;
  - по інвалідності;
  - в разі втрати годувальника;
  - за вислугу років.

#### **Стаття 3. Особи, які мають право на трудову пенсію**

Право на трудову пенсію мають особи, зайняті суспільно корисною працею, при додержанні інших умов, передбачених цим Законом:

---

<sup>114</sup> Про пенсійне забезпечення. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>

а) особи, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, кооперативах (у тому числі за угодами цивільно-правового характеру), незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, або є членами колгоспів та інших кооперативів\*, — за умови сплати підприємствами та організаціями страхових внесків до Пенсійного фонду України;

б) особи, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, — за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

в) члени творчих спілок, а також інші творчі працівники, які не є членами таких спілок, — за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

г) інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню;

д) працівники воєнізованих формувань, які не підлягають державному соціальному страхуванню, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби;

е) вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;

є) особи, які стали інвалідами у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків або у зв'язку з виконанням дій по рятуванню людського життя, охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку;

ж) особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;

з) члени сімей осіб, вказаних у цій статті, і пенсіонерів з числа цих осіб - у разі втрати годувальника.

#### **Стаття 4. Пенсійне забезпечення військовослужбовців та їх сімей**

Умови, норми та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а також осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських та членів їхніх сімей встановлюються Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Їм надається також право на одержання пенсій на підставах, передбачених цим Законом, незалежно від місця проходження військової служби. При цьому всі види грошового забезпечення військовослужбовців, а також осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських враховуються нарівні із заробітною платою робітників і службовців.

#### **Стаття 5. Особи, які мають право на соціальну пенсію**

Право на соціальну пенсію мають усі працездатні громадяни на умовах, що визначаються цим Законом.

#### **Стаття 6. Право вибору пенсії**

Особам, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором, за винятком пенсій інвалідам внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання,

пов'язаного з перебуванням на фронті чи з виконанням інтернаціонального обов'язку.

**Стаття 8. Кошти на виплату пенсій. Звільнення пенсій від податків**

Виплата пенсій здійснюється з коштів Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд України є самостійною фінансово-банківською системою, не входить до складу державного бюджету України, формується за рахунок коштів, що відраховуються підприємствами і організаціями (в тому числі й тими, що використовують працю громадян за угодами цивільно-правового характеру) на заходи соціального страхування за тарифами, диференційованими залежно від небезпечності, шкідливості, тяжкості робіт та стану інших умов праці, страхових внесків громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, обов'язкових страхових внесків громадян, а також коштів державного бюджету України.

Фінансування витрат на виплату пенсій провадиться по всій території України щомісячно незалежно від надходжень коштів та соціально-економічного стану конкретних регіонів за рахунок перерозподілу коштів Пенсійного фонду України в межах країни. Забороняється розрив у строках фінансування витрат на виплату пенсій у різних адміністративно-територіальних одиницях.

Пенсії не підлягають оподаткуванню.

**Стаття 9. Добровільне страхування додаткової пенсії**

Поряд з державним пенсійним забезпеченням трудящі мають право укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії. Джерелом для виплати додаткової пенсії в системі Української державної страхової комерційної організації (Укрдержстрах) є страховий фонд, який складається на 50 процентів з особистих внесків трудящих і на 50 процентів - з коштів державного бюджету України.

**Стаття 10. Органи, що здійснюють пенсійне забезпечення**

Пенсійне забезпечення відповідно до цього Закону здійснюється органами Пенсійного фонду України.

**Стаття 11. Питання, що належать до відання Кабінету Міністрів України**

До відання Кабінету Міністрів України належать питання, пов'язані з реалізацією і додержанням гарантій, передбачених цим Законом.

**Розділ II. ТРУДОВІ ПЕНСІЇ  
ПЕНСІЇ ЗА ВІКОМ**

**Стаття 12. Умови призначення пенсій за віком**

Право на пенсію за віком мають:

чоловіки - після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років;  
жінки - після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років.

**Стаття 13. Пенсії за віком на пільгових умовах**

На пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи:

а) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним

Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць - після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 25 років у чоловіків, з них не менше 10 років на зазначених роботах, і не менше 20 років у жінок, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають жінки 1975 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

- 45 років - по 31 березня 1970 року включно;
- 45 років 6 місяців - з 1 квітня 1970 року по 30 вересня 1970 року;
- 46 років - з 1 жовтня 1970 року по 31 березня 1971 року;
- 46 років 6 місяців - з 1 квітня 1971 року по 30 вересня 1971 року;
- 47 років - з 1 жовтня 1971 року по 31 березня 1972 року;
- 47 років 6 місяців - з 1 квітня 1972 року по 30 вересня 1972 року;
- 48 років - з 1 жовтня 1972 року по 31 березня 1973 року;
- 48 років 6 місяців - з 1 квітня 1973 року по 30 вересня 1973 року;
- 49 років - з 1 жовтня 1973 року по 31 березня 1974 року;
- 49 років 6 місяців - з 1 квітня 1974 року по 30 вересня 1974 року;
- 50 років - з 1 жовтня 1974 року по 31 грудня 1975 року.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацом першим цього пункту, у період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності стажу роботи:

з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 20 років 6 місяців у чоловіків і не менше 15 років 6 місяців у жінок;

з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 21 року у чоловіків і не менше 16 років у жінок;

з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 21 року 6 місяців у чоловіків і не менше 16 років 6 місяців у жінок;

з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 22 років у чоловіків і не менше 17 років у жінок;

з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 22 років 6 місяців у чоловіків і не менше 17 років 6 місяців у жінок;

з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 23 років у чоловіків і не менше 18 років у жінок;

з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 23 років 6 місяців у чоловіків і не менше 18 років 6 місяців у жінок;

з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 24 років у чоловіків і не менше 19 років у жінок;

з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 24 років 6 місяців у чоловіків і не менше 19 років 6 місяців у жінок.

#### **Стаття 19. Розміри пенсій за віком**

Пенсії за віком призначаються в розмірі 55 процентів заробітку (стаття 64), але не нижче мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 процент заробітку, але не менш як на 1 процент мінімального розміру пенсії.

Працівникам, зайнятим на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, за кожний рік роботи, яка дає право на пенсію на пільгових умовах, пенсія збільшується на 1 процент заробітку.

Мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі мінімального споживчого бюджету. В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі не нижче межі малозабезпеченості.

Мінімальний розмір пенсії за віком підвищується у зв'язку із збільшенням величини вартості мінімального споживчого бюджету чи межі малозабезпеченості.

Максимальний розмір пенсії не може перевищувати трьох, а для працівників, зайнятих на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, — чотирьох мінімальних пенсій за віком.

Розмір пенсії за віком, обчислений відповідно до цієї статті, не може перевищувати 75 процентів заробітку, за винятком мінімальних пенсій, підвищених за роки роботи понад 25 років у чоловіків і 20 — у жінок, а працівникам, зайнятим на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, — 85 процентів заробітку.

З метою коригування рівнів пенсій, призначених до введення в дію цього Закону, провадиться їх перерахунок виходячи з рівня заробітної плати відповідних категорій працівників за станом на 1 січня 1992 року.

#### **Стаття 21. Надбавки до пенсії за віком**

До пенсії за віком, у тому числі обчисленої в мінімальному розмірі, встановлюються такі надбавки:

а) непрацюючим пенсіонерам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї (статті 37, 38, 40, 41), — на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних;

б) самотнім пенсіонерам, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, — на догляд за ними в розмірі соціальної пенсії (пункт «б» статті 94);

в) пенсіонерам, які набули відповідно до законодавства колишнього Союзу РСР право на надбавку до пенсії за роботу після досягнення пенсійного віку, - в розмірі 10 процентів основної пенсії за кожний повний рік роботи після призначення пенсії, але не більше 40 процентів;

г) особам, які набули права на пенсію за віком відповідно до цього Закону і мають стаж роботи, передбачений статтею 12 цього Закону, але після досягнення пенсійного віку виявили бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього строку, — в розмірі 10 відсотків основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після досягнення пенсійного віку, але не більш як 40 відсотків;

д) пенсіонерам, крім осіб, зазначених у пункті «в» цієї статті, які мають стаж роботи, передбачений статтею 12 цього Закону, і в період роботи відмовились одержувати пенсію, — у розмірі 10 відсотків основного розміру пенсії без

урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після відмови від одержання пенсії, але не більш як 40 відсотків.

Надбавки, передбачені цією статтею, можуть нараховуватись одночасно.

#### **Стаття 22. Період, на який призначаються пенсії за віком**

Пенсії за віком призначаються довічно, незалежно від стану здоров'я.

### **ПЕНСІЇ ПО ІНВАЛІДНОСТІ**

#### **Стаття 23. Умови призначення пенсій по інвалідності**

Пенсії по інвалідності призначаються в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату здоров'я, внаслідок:

- а) трудового каліцтва або професійного захворювання;
- б) загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії по інвалідності призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

#### **Стаття 24. Групи інвалідності**

Залежно від ступеня втрати здоров'я інваліди поділяються на три групи.

Причини і групи інвалідності, а також час настання інвалідності встановлюються органами медико-соціальної експертизи, що діють на підставі Положення про них, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

#### **Стаття 25. Стаж роботи, який дає право на пенсію по інвалідності**

Пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання (стаття 26) призначаються незалежно від стажу роботи.

#### **Стаття 26. Інвалідність внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання**

Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, який спричинив інвалідність, стався (крім випадків протиправного діяння):

а) при виконанні трудових обов'язків (у тому числі під час відрядження), а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства або організації, хоча б і без спеціального доручення;

б) по дорозі на роботу або з роботи;

в) на території підприємства, організації або в іншому місці роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), протягом часу, необхідного для приведення в порядок знарядь виробництва, одягу тощо перед початком або після закінчення роботи;

г) поблизу підприємства, організації або іншого місця роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку;

д) при виконанні державних або громадських обов'язків;

е) при виконанні дій по рятуванню людського життя, по охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку.

Список професійних захворювань затверджується в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

### ПЕНСІЇ В РАЗІ ВТРАТИ ГОДУВАЛЬНИКА

#### Стаття 37. Члени сім'ї, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (стаття 38). При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

а) діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки - за умови, якщо вони не мають працездатних батьків;

б) батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

в) один з батьків, або чоловік (дружина), або дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює;

г) дід і бабуся — в разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку.

#### Стаття 44. Розміри пенсій в разі втрати годувальника

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 процентів заробітку годувальника (стаття 64), але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних.

На дітей, які втратили обох батьків (круглих сиріт), а також на дітей померлої одинокої матері пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії.

Сім'ям, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків (круглі сироти), пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків.

### ПЕНСІЯ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ ЗАГАЛЬНІ УМОВИ

#### Стаття 51. Підстави пенсійного забезпечення за вислугу років

Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.



## **ОБЧИСЛЕННЯ СТАЖУ РОБОТИ ДЛЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПЕНСІЙ**

### **Стаття 56. Види трудової діяльності, що зараховується до стажу роботи, який дає право на трудову пенсію**

До стажу роботи зараховується робота, виконувана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах, незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, а також на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах, незалежно від характеру й тривалості роботи і тривалості перерв.

При обчисленні стажу роботи в колгоспі за період після 1965 року, якщо член колгоспу не виконував без поважних причин встановленого мінімуму трудової участі в громадському господарстві, враховується час роботи за фактичною тривалістю.

До стажу роботи зараховується також:

а) будь-яка інша робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню, або за умови сплати страхових внесків, період одержання допомоги по безробіттю, а також робота в'язнів і робота за угодами цивільно-правового характеру за умови сплати страхових внесків;

б) творча діяльність осіб, передбачених пунктом «в» статті 3 цього Закону. При цьому творча діяльність членів Спілки письменників України, Спілки художників України, Спілки композиторів України, Спілки кінематографістів України, Спілки театральних діячів України, інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок, але об'єднані відповідними професійними комітетами, до введення в дію цього Закону зараховується в стаж роботи незалежно від сплати страхових внесків. У цих випадках стаж творчої діяльності встановлюється секретаріатами правлінь творчих спілок республіки починаючи з дня опублікування або першого публічного виконання чи публічного показу твору даного автора;

в) військова служба та перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки, внутрішніх справ та Національної поліції, незалежно від місця проходження служби;

г) служба у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і в гірничорятувальних частинах, незалежно від відомчої підпорядкованості та наявності спеціального або військового звання;

д) навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі;

е) тимчасова непрацездатність, що почалася у період роботи;

є) час догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;

ж) час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку;

з) період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях,

де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

### ОБЧИСЛЕННЯ ПЕНСІЙ

#### **Стаття 64. Обчислення пенсій у процентах до середньомісячного заробітку**

Пенсії обчислюються за встановленими нормами у процентах до середньомісячного заробітку, що визначається відповідно до статей 65-67 цього Закону, який громадяни одержували перед зверненням за пенсією.

#### **Стаття 65. Загальний порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсій**

Середньомісячний заробіток для обчислення пенсій береться за будь-які 60 календарних місяців роботи підряд протягом усієї трудової діяльності незалежно від перерв у роботі та за період роботи починаючи з 1 липня 2003 року до моменту звернення за пенсією. Заробіток за період роботи до 1 липня 2003 року враховується на підставі документів про нараховану заробітну плату (виплати, дохід), виданих у встановленому законодавством порядку, а за період роботи починаючи з 1 липня 2003 року - за даними персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

У разі відсутності відомостей про заробітну плату (виплати, дохід) у системі персоналізованого обліку подаються документи про нараховану заробітну плату (виплати, дохід), видані в установленому законодавством порядку.

У разі якщо особа, яка звернулася за пенсією, пропрацювала менший період, ніж передбачено частиною першою цієї статті, середньомісячний заробіток визначається за фактичний період роботи шляхом ділення загальної суми заробітку за цей період на число місяців у ньому.

Якщо працівник пропрацював менше одного календарного місяця, то заробіток за весь відпрацьований час ділиться на число відпрацьованих днів, а одержана сума множиться на число робочих днів за місяць, обчислене в середньому за рік (25,4 — при шестиденному робочому тижні та 21,2 — при п'ятиденному робочому тижні). У цьому разі для обчислення пенсії враховується заробіток у розмірі не більше двох тарифних ставок (окладів).

У разі призначення пенсій працівникам, зайнятим на сезонних роботах, середньомісячний фактичний заробіток визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

#### **Стаття 66. Види оплати праці, що враховуються при обчисленні пенсій**

До заробітку для обчислення пенсії включаються всі види оплати праці (виплат, доходу), на які відповідно до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, в межах максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (граничної суми заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески (збори) до соціальних фондів, що діяла на день одержання зазначеного заробітку (виплат, доходу).

У заробіток для обчислення пенсії членам колгоспів включається оплата в усіх її видах за роботу в громадському господарстві колгоспу.

У заробіток для обчислення пенсії включається за відповідні періоди допомога по тимчасовій непрацездатності чи середній заробіток, що зберігається за працівником.

У заробіток для обчислення пенсії особам, які не підлягають державному соціальному страхуванню (пункт «д» статті 3), включаються всі види грошового забезпечення, аналогічні тим видам оплати праці, на які нараховуються страхові внески.

Членам колгоспів, інших кооперативів, працівникам радгоспів та інших підприємств і організацій, які одержують поряд з грошовою оплатою натуральну, на вартість якої нараховуються страхові внески, ця натуральна оплата при визначенні середньомісячного заробітку враховується за державними роздрібними цінами того періоду, коли провадилася оплата праці.

### **Стаття 77. Підвищення пенсій деяким категоріям громадян**

Призначені пенсії підвищуються:

а) пенсії за віком інвалідам війни - на суму мінімального розміру пенсії по інвалідності, встановленого Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» для інвалідів війни з числа солдатів і матросів строкової служби по відповідній групі інвалідності;

б) іншим учасникам війни з числа військовослужбовців, які проходили службу в складі діючої армії, партизанських загонах і з'єднаннях, військово-службовцям, які брали участь у бойових діях при виконанні інтернаціонального обов'язку та особам вільнонайманого складу діючої армії, батькам та дружині, якщо вона не взяла повторний шлюб, військовослужбовців, які загинули на фронті, при виконанні інтернаціонального обов'язку або інших обов'язків військової служби, — на 50 процентів мінімальної пенсії за віком;

в) пенсії по інвалідності з дитинства внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, пов'язаних з бойовими діями в період Великої Вітчизняної війни чи пов'язаних з їх наслідками, а також пенсії в разі втрати годувальника інвалідам з дитинства внаслідок зазначених причин — на 15 процентів мінімальної пенсії за віком;

г) репресованим особам, яких у подальшому було реабілітовано, призначені пенсії - на 50 процентів, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, - на 25 процентів мінімальної пенсії за віком.

## **ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЙ**

### **Стаття 80. Порядок звернення за призначенням пенсії**

Заява про призначення пенсії працюючим подається за місцем роботи, а непрацюючим — до зазначених у статті 81 цього Закону органів за місцем проживання заявника.

### **Стаття 81. Органи, що призначають пенсії**

Призначення пенсій і оформлення документів для їх виплати здійснюється органами Пенсійного фонду України.

**ВИПЛАТА ПЕНСІЙ****Стаття 85. Виплата пенсій**

Пенсії виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем проживання пенсіонера, незалежно від реєстрації місця проживання.

Виплата пенсій провадиться за поточний місяць загальною сумою у встановлені строки, але не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Тимчасово, по 31 грудня 2017 року, максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10740 гривень.

Тимчасово, по 30 вересня 2017 року:

особам (крім осіб з інвалідністю I та II груп, осіб з інвалідністю внаслідок війни III групи та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), які займають посади державної служби, визначені Законом України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу», а також працюють на посадах та на умовах, передбачених законами України, «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», призначені пенсії/щомісячне довічне грошове утримання не виплачуються;

у період роботи особи (крім осіб з інвалідністю I та II груп, осіб з інвалідністю внаслідок війни III групи та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») на інших посадах/роботах пенсії, розмір яких перевищує 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, виплачуються в розмірі 85 відсотків призначеного розміру, але не менше 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

Після звільнення з роботи виплата пенсії відповідно до цього Закону поновлюється.

З 1 жовтня 2017 року пенсії виплачуються без урахування одержуваної заробітної плати (доходу).

**Розділ III. СОЦІАЛЬНІ ПЕНСІЇ****Стаття 93. Громадяни, які мають право на соціальну пенсію**

Соціальні пенсії призначаються і виплачуються непрацюючим громадянам, крім інвалідів з дитинства, при відсутності права на трудову пенсію:

інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи;

особам, які досягли віку: чоловіки — 60 років, жінки - 55 років;  
дітям — у разі втрати годувальника (пункт «а» статті 37);  
дітям-інвалідам віком до 16 років.

#### **Стаття 94. Розміри соціальних пенсій**

Соціальні пенсії призначаються в таких розмірах:

- а) 30 процентів мінімального розміру пенсії за віком:  
особам, які досягли віку: чоловіки - 60 років, жінки - 55 років і не набули права на трудову пенсію без поважних причин;
- б) 50 процентів мінімального розміру пенсії за віком:  
особам, які досягли віку: чоловіки - 60 років, жінки - 55 років і не набули права на трудову пенсію з поважних причин;  
інвалідам III групи;
- в) 100 процентів мінімального розміру пенсії за віком:  
інвалідам II групи;  
дітям-інвалідам віком до 16 років;  
дітям (пункт «а» статті 37), а також одній із осіб, зазначених в пункті «в» статті 37 у разі втрати годувальника;
- г) 200 процентів мінімального розміру пенсії за віком:  
інвалідам I групи;  
матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня».

### **Розділ IV. ПОРЯДОК І УМОВИ ПЕРЕРАХУНКУ ПЕНСІЙ**

#### **Стаття 97. Підвищення пенсій у зв'язку з індексацією грошових доходів населення**

Пенсії щороку підвищуються відповідно до індексації грошових доходів населення, але не менш як на 2 проценти заробітку, з якого обчислено пенсію (стаття 64). В усіх випадках зазначене підвищення не може бути менше 2 процентів мінімальної пенсії за віком.

Стаття 99. Заробіток, який враховується при перерахунку пенсій

Перерахунок пенсій, призначених за раніше діючим законодавством, провадиться із середньомісячного заробітку за останніх 24 або будь-які 60 місяців перед призначенням пенсії, або перед введенням в дію цього Закону, або з заробітку, з якого було раніше обчислено пенсію, за документами, наявними в пенсійній справі, із застосуванням статей 64-67 цього Закону.

### **Розділ V. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ І ГРОМАДЯН**

#### **РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ З ПЕНСІЙНИХ ПИТАНЬ**

#### **Стаття 101. Відповідальність за достовірність даних і документів, виданих для оформлення пенсії**

Органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також в необхідних випадках перевіряти обгрунтованість їх видачі.

**Стаття 103. Стягнення сум пенсії, над міру випланих пенсіонерів внаслідок зловживань з його боку**

Суми пенсії, над міру виплачені пенсіонерів внаслідок зловживань з його боку (в результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміни у складі членів сім'ї тощо), стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття<sup>115</sup>

Документ 1533-III, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.04.2020, підстава - 540-IX

Цей Закон, розроблений відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

#### Розділ I

#### ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

#### Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (далі — страхування на випадок безробіття) — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;

2) суб'єкти страхування на випадок безробіття — застраховані особи, а у випадках, передбачених цим Законом, також члени їх сімей та інші особи, страхувальники та страховик;

5) страховик — Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;

6) об'єкт страхування на випадок безробіття — страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг, передбачених статтею 7 цього Закону;

8) страховий випадок — це подія, через яку:

застраховані особи втратили заробітну плату (грошове забезпечення) або інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від них обставин та зареєстровані в установленому порядку як безробітні, готові та здатні приступити до підходящої роботи і дійсно шукають роботу;

застраховані особи опинилися в стані часткового безробіття;

9) втрата роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин;

11) найманий працівник - фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації або у фізичної особи;

<sup>115</sup> Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14/conv>

12) страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягає страхуванню на випадок безробіття та за який сплачено страхові внески (нею, роботодавцем);

13) страховий ризик — обставини, внаслідок яких особи можуть втратити роботу і потребують матеріальної підтримки та соціальних послуг за цим Законом;

14) страхові внески — кошти відрахувань на страхування на випадок безробіття, сплачені згідно із законодавством, що діяло до набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», кошти єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, спрямовані на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття відповідно до пропорцій, визначених законом;

15) мінімальний страховий внесок — сума коштів, що визначається розрахунково як добуток розміру мінімальної заробітної плати і розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід).

Терміни «застрахована особа», «страхувальники» та «роботодавці» вживаються у цьому Законі у значенні, наведеному у Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

### **Стаття 2. Принципи страхування на випадок безробіття**

Страхування на випадок безробіття здійснюється за принципами: надання державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав; обов'язковості страхування на випадок безробіття всіх працюючих на умовах трудового договору (контракту) та на інших підставах, передбачених законом, та можливості добровільного страхування у випадках, передбачених законом;

цільового використання коштів страхування на випадок безробіття;

солідарності та субсидування;

обов'язковості фінансування Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття витрат, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення у випадку безробіття та соціальних послуг в обсягах, передбачених цим Законом;

паритетності в управлінні страхуванням на випадок безробіття держави, представників застрахованих осіб та роботодавців;

диференціації розмірів виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу та тривалості безробіття;

законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування на випадок безробіття.

### **Стаття 3. Законодавство про страхування на випадок безробіття**

1. Законодавство про страхування на випадок безробіття складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, цього Закону, Закону України «Про зайнятість населення» та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері страхування



на випадок безробіття, а також міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

#### **Стаття 4. Особи, які підлягають страхуванню на випадок безробіття**

1. Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, цивільно-правового договору чи на інших підставах, передбачених законом, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби) та інші особи, які проходять службу та отримують грошове забезпечення (далі - військовослужбовці), особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи - підприємці, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

3. Особам, які підлягають страхуванню на випадок безробіття, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів соціального страхування.

Порядок видачі та зразок свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджуються Кабінетом Міністрів України.

#### **Стаття 6. Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги**

1. Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття (далі - забезпечення) та соціальні послуги мають застраховані особи.

2. Право на забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону має також молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце у разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних.

3. Члени особистого селянського господарства, якщо вони не є найманими працівниками, громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за цим Законом за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

5. Працюючі пенсіонери у разі звернення до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні мають право на соціальні послуги щодо пошуку підходящої роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації, а також на інформаційні та консультативні послуги, пов'язані з працевлаштуванням профілактичні заходи відповідно до статті 7-1 цього Закону.

#### **Стаття 7. Види забезпечення та соціальні послуги**

1. Видами забезпечення за цим Законом є:

допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;

допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

2. Видами соціальних послуг за цим Законом та Законом України «Про зайнятість населення» є:

професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, у тому числі в закладах освіти державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях;

профорієнтація;

пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зазначених у частині першій статті 14 Закону України «Про зайнятість населення», компенсації відповідно до статті 26 Закону України «Про зайнятість населення»;

надання роботодавцям - суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»;

надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності відповідно до статті 30 Закону України «Про зайнятість населення».

здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до статті 24-1 Закону України «Про зайнятість населення»;

інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

У разі необхідності для проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації особа:

направляється до закладів охорони здоров'я для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства;

забезпечується місцем проживання на період проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації та їй компенсуються витрати на проїзд до місця проходження навчання та у зворотному напрямку в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення, за погодженням з правлінням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

#### **Стаття 7-1. Профілактика настання страхових випадків**

При виникненні страхового ризику Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття може здійснювати заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків, у межах коштів, передбачених бюджетом Фонду на такі цілі.

До профілактичних заходів належать:

фінансування витрат роботодавця на оплату праці працівників, яких з метою запобігання вивільненню тимчасово переведено за їх згодою на іншу роботу (до 6 місяців протягом року) за умови збереження за ними основного місця роботи;

фінансування витрат роботодавця на професійну перепідготовку або підвищення кваліфікації працівників, щодо яких є загроза вивільнення у зв'язку з реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, тимчасовим припиненням виробництва, за умови збереження за працівниками місця роботи; інші профілактичні заходи, визначені правлінням Фонду.

Порядок здійснення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню страхових випадків, затверджується правлінням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення.

Щодо осіб, які отримують допомогу по частковому безробіттю відповідно до статті 47 Закону України «Про зайнятість населення», не застосовуються профілактичні заходи, визначені у частині другій цієї статті.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про соціальні послуги<sup>116</sup>

Документ 2671-VIII, чинний, поточна редакція — Прийняття від 17.01.2019 (Остання подія — Введення в дію, відбулась 01.01.2020. )

Цей Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

## Розділ I

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

## Стаття 1. Визначення основних термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) базові соціальні послуги — соціальні послуги, надання яких отримувачам соціальних послуг відповідно до цього Закону забезпечується Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, районними, районними у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад міст обласного значення, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад і визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом (далі — ради об'єднаних територіальних громад);

2) визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах — збір, узагальнення та аналіз інформації про наявність на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці вразливих груп населення, осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, про їхні потреби у соціальних послугах, на основі результатів яких приймаються управлінські рішення щодо організації надання таких послуг;

3) вразливі групи населення — особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників;

4) забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг — дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг відповідно до віку, статі, стану здоров'я, особливостей інтелектуального та фізичного розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної, етнічної та іншої належності, потреб та інтересів дітей, осіб з інвалідністю, осіб, визнаних недієздатними, осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, осіб похилого віку, а також з урахуванням думки отримувачів соціальних послуг, якщо вони за віком, рівнем розвитку та станом здоров'я можуть її висловити;

5) малозабезпечена особа — особа, середньомісячний сукупний дохід якої за останніх шість календарних місяців, що передують місяцю звернення за

<sup>116</sup> Про соціальні послуги. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

наданням соціальних послуг, не перевищує двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб. Середньомісячний сукупний дохід особи обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу її сім'ї на кількість членів сім'ї, які включаються до її складу. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;

6) надавачі соціальних послуг - юридичні та фізичні особи, фізичні особи - підприємці, включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

7) об'єднання надавачів соціальних послуг — громадське об'єднання, засновниками та членами якого є надавачі соціальних послуг, метою діяльності якого є захист прав та інтересів надавачів соціальних послуг;

8) об'єднання отримувачів соціальних послуг — громадське об'єднання, засновниками та членами якого є отримувачі соціальних послуг, їхні законні представники, метою діяльності якого є захист прав та інтересів отримувачів соціальних послуг;

9) об'єднання працівників системи надання соціальних послуг — громадське об'єднання, засновниками та членами якого є працівники системи надання соціальних послуг, метою діяльності якого є захист прав та інтересів працівників системи надання соціальних послуг, а також інтересів громадян, пов'язаних із професійною діяльністю у системі надання соціальних послуг;

10) отримувачі соціальних послуг — особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги;

11) оцінка якості соціальних послуг — результат показників якості наданої соціальної послуги;

12) оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах - аналіз належності особи/сім'ї до вразливих груп населення, її складних життєвих обставин та визначення індивідуальних потреб особи/сім'ї, переліку та обсягу соціальних послуг, яких потребує особа/сім'я;

13) показники якості соціальних послуг — сукупність індикаторів, що використовуються для оцінювання процесу та результатів діяльності надавача соціальних послуг на відповідність встановленим вимогам та результативності соціальних послуг щодо профілактики складних життєвих обставин, подолання або мінімізації їх негативних наслідків для осіб/сімей, які перебувають у таких обставинах;

14) Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг — автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, використання, знеособлення і знищення визначених цим Законом даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг;

15) складні життєві обставини — обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- ґ) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;
- є) малозабезпеченість особи;
- ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;
- к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

16) соціальне замовлення — засіб регулювання діяльності у системі надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі надавачів соціальних послуг для задоволення потреб осіб/сімей у соціальних послугах відповідно до результатів визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах;

17) соціальні послуги — дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України;

18) супервізія — професійна підтримка працівників, які надають соціальні послуги, спрямована на подолання професійних труднощів, аналіз та усунення недоліків, вдосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до роботи, дотримання етичних норм та стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання, забезпечення емоційної підтримки. Методичні рекомендації щодо супервізії затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

## **Стаття 2. Основні цілі надання соціальних послуг**

1. Соціальні послуги надаються для досягнення таких цілей:
  - 1) профілактика складних життєвих обставин;
  - 2) подолання складних життєвих обставин;
  - 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин.

### **Стаття 3. Основні принципи надання соціальних послуг**

1. Надання соціальних послуг здійснюється на принципах:
  - 1) дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю;
  - 2) гуманізму;
  - 3) забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
  - 4) поваги до честі та гідності;
  - 5) толерантності;
  - 6) законності;
  - 7) соціальної справедливості;
  - 8) доступності та відкритості;
  - 9) неупередженості та безпечності;
  - 10) добровільності;
  - 11) індивідуального підходу;
  - 12) комплексності;
  - 13) конфіденційності;
  - 14) максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів;
  - 15) забезпечення високого рівня якості соціальних послуг.

## **Розділ II**

### **СИСТЕМА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ**

#### **Стаття 7. Система надання соціальних послуг**

1. Система надання соціальних послуг - це правова основа, принципи, способи і форми надання соціальних послуг, сукупність суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації надання соціальних послуг.

#### **Стаття 8. Суб'єкти системи надання соціальних послуг**

1. Суб'єктами системи надання соціальних послуг є:
  - 1) уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг;
  - 2) отримувачі соціальних послуг;
  - 3) надавачі соціальних послуг;
  - 4) об'єднання працівників системи надання соціальних послуг;
  - 5) об'єднання надавачів соціальних послуг;
  - 6) об'єднання отримувачів соціальних послуг.
2. Суб'єкти системи надання соціальних послуг взаємодіють на всіх етапах реалізації цього Закону, зокрема щодо:
  - 1) визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах;
  - 2) розроблення та виконання програм надання соціальних послуг, розроблених за результатами визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах;
  - 3) організації, фінансування та надання соціальних послуг;
  - 4) здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінки їх якості та контролю за дотриманням вимог, встановлених законодавством про соціальні послуги.

Порядок взаємодії суб'єктів системи надання соціальних послуг затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

**Стаття 9. Основні напрями державної політики у сфері надання соціальних послуг**

1. Основними напрямами державної політики у сфері надання соціальних послуг є:

- 1) визначення правових засад профілактики потрапляння осіб/сімей у складні життєві обставини, подолання або мінімізації негативних наслідків таких обставин;
- 2) управління системою надання соціальних послуг;
- 3) створення умов для формування та розвитку ринку соціальних послуг;
- 4) розроблення та виконання державних та місцевих цільових програм;
- 5) визначення переліку соціальних послуг;
- 6) організація надання соціальних послуг;
- 7) здійснення науково-методичного, інформаційного, кадрового забезпечення системи надання соціальних послуг;
- 8) забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг;
- 9) залучення громадських об'єднань, благодійних та релігійних організацій до участі в реалізації цього Закону.

**Стаття 10. Основні засади функціонування системи надання соціальних послуг**

1. Основними засадами функціонування системи надання соціальних послуг є:

- 1) профілактичний характер;
- 2) відповідність соціальних послуг потребам осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення або перебувають у складних життєвих обставинах;
- 3) безперервність, послідовність надання соціальних послуг та їх різноманітність, що забезпечуються шляхом взаємодії суб'єктів системи надання соціальних послуг;
- 4) забезпечення державних гарантій у сфері надання соціальних послуг та демонополізації на ринку соціальних послуг;
- 5) рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів.

**Стаття 11. Уповноважені органи системи надання соціальних послуг**

1. До уповноважених органів системи надання соціальних послуг належать:
- 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;
  - 2) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації;
  - 3) виконавчі органи міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.



# ЗАКОН УКРАЇНИ

## Про охорону дитинства<sup>117</sup>

Документ 2402-III, чинний, поточна редакція — Редакція від 09.08.2019, підстава - 2745-VIII

Цей Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

### Розділ I

#### ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

##### Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше;

дитинство — період розвитку людини до досягнення повноліття;

забезпечення найкращих інтересів дитини — дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити;

жорстоке поводження з дитиною — будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини;

охорона дитинства — система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав;

дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки;

діти, позбавлені батьківського піклування, — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти,

<sup>117</sup> Про охорону дитинства. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти;

дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, - дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні;

дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, — дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини;

дитина, розлучена із сім'єю, — дитина, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини;

безпритульні діти — діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання;

дитина з інвалідністю — дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту;

дитина-біженець — дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань;

дитина, яка потребує додаткового захисту, — дитина, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу

біженців 1967 року та Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», але потребує захисту, оскільки вона була змушена прибути в Україну або залишитися в Україні;

діти, які потребують тимчасового захисту, — діти, які є іноземцями та особами без громадянства, які постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій;

неповна сім'я — сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей);

багатодітна сім'я — сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, — до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років;

прийомна сім'я - сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання;

дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

контакт з дитиною — реалізація матір'ю, батьком, іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині про таких осіб.

## **Стаття 2. Законодавство про охорону дитинства та його завдання**

Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

## **Стаття 3. Основні принципи охорони дитинства**

Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

#### **Стаття 4. Система заходів щодо охорони дитинства**

Система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає:

визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері;

забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;

проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди.

#### **Розділ II**

### **ПРАВА ТА СВОБОДИ ДИТИНИ**

#### **Стаття 6. Право на життя та охорону здоров'я**

Кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя.

З цією метою держава вживає заходів щодо:

зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

забезпечення надання необхідної медичної допомоги всім дітям;

боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі шляхом надання дітям доступу до достатньої кількості якісних харчових продуктів та чистої питної води;

створення безпечних і здорових умов праці;

надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;

забезпечення всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, інформацією щодо охорони здоров'я і здорового харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни, санітарних умов проживання дітей та запобігання нещасним випадкам;

розвитку просвітницької роботи, послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я;

пільгового забезпечення дітей ліками та харчуванням у порядку, встановленому законодавством.

### **Стаття 7. Право на ім'я та громадянство**

Кожна дитина з моменту народження має право на ім'я та громадянство. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються сімейним законодавством, реєстрацію актів цивільного стану, а підстави і порядок набуття та зміни громадянства визначаються Законом України «Про громадянство України», іншими нормативно-правовими актами.

### **Стаття 8. Право на достатній життєвий рівень**

Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України.

### **Стаття 9. Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації**

Кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю.

### **Стаття 10. Право на захист від усіх форм насильства**

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини.

Держава здійснює захист дитини від:

усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поведіння з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється.

## **Розділ III**

### **ДИТИНА І СІМ'Я**

#### **Стаття 11. Дитина і сім'я**

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків.

Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

#### **Стаття 12. Права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини**

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Держава надає батькам або особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку системи послуг з підтримки сімей з дітьми та мережі дитячих закладів.

Позбавлення батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх цих прав не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

У разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно з законом. Медичні працівники у разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці.

#### **Стаття 13. Державна допомога сім'ям з дітьми**

З метою створення належних матеріальних умов для виховання дітей у сім'ях держава надає батькам або особам, які їх замінюють, соціальну допомогу, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та іншими законами України.

#### **Стаття 14. Розлучення дитини з сім'єю**

Діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили.

Під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини.

### **Стаття 15. Право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо**

Дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів.

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини.

Дитина має право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю.

### **Стаття 16. Право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах**

Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право на регулярні особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками. Дитина та її батьки для возз'єднання сім'ї мають право на вільний в'їзд в Україну та виїзд з України у порядку, встановленому законом.

### **Стаття 17. Право дитини на майно**

Кожна дитина, в тому числі й усиновлена, має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання. Дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав, не втрачає права на успадкування їх майна.

### **Стаття 18. Право дитини на житло**

Держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку.

Діти — члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем.

Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла.

## **Розділ IV**

## **ДИТИНА І СУСПІЛЬСТВО**

### **Стаття 19. Право на освіту**

Кожна дитина має право на освіту.

Держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; надання стипендій та пільг здобувачам освіти таких закладів у порядку, встановленому законодавством України. Громадяни мають право безоплатно здобути фахову передвищу та вищу освіту в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі.

Здобувачі фахової передвищої та вищої освіти із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному утриманні держави. Студентам, які є дітьми з інвалідністю та особами з інвалідністю I-III групи, студентам із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», включаючи

студентів з багатодітних сімей, призначається соціальна стипендія та може надаватися додаткова соціальна і матеріальна допомога.

#### **Стаття 20. Залучення дитини до національної та світової культури**

З метою сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, всебічному здоровому розвитку дитини держава забезпечує їй безкоштовний доступ до національних духовних та історичних цінностей, досягнень світової культури шляхом надання можливості користування бібліотечними фондами, виставковими залами, музеями тощо.

#### **Стаття 21. Дитина і праця**

Порядок застосування праці дітей визначається законодавством України про працю.

Вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків.

Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час.

#### **Стаття 22. Право на зайняття підприємницькою діяльністю**

Діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом.

### **Розділ V**

## **ДІТИ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ОСОБЛИВОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВИ**

### **Стаття 23-1. Захист прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах**

Усі дії щодо дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, спрямовуються на захист прав та інтересів дитини, усунення причин таких обставин і забезпечення безпечних умов її утримання та виховання, надання їй та її батькам комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги.

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності. Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю забезпечують ведення обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

### **Стаття 24. Утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей**



Утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує держава.

Безпритульні діти в порядку, встановленому законом, тимчасово розміщуються в притулках для дітей служб у справах дітей, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, сім'ях патронатних вихователів, у яких створюються належні житлово-побутові умови та умови, спрямовані на забезпечення їх соціальної адаптації та підготовку до повернення у рідні сім'ї або влаштування в сімейні форми виховання, надається правова, психологічна, медична та інша допомога таким дітям.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, повинні бути передані на усиновлення або влаштовані на виховання в сім'ї громадян (під опіку чи піклування, в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), у будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки-інтернати на повне державне утримання. Таким дітям створюються необхідні умови для всебічного і гармонійного розвитку, підготовки до самостійного життя та праці.

Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передавання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства забороняється.

#### **Стаття 25. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**

Діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави.

Відсутність одного або обох з батьків та батьківського піклування підтверджується відповідними документами, які є підставою для надання цим дітям матеріального забезпечення і пільг, передбачених законодавством України.

Держава гарантує матеріальну допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, у дитячих будинках сімейного типу і прийомних сім'ях у порядку, встановленому законодавством України.

Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку надається одноразова допомога у розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Держава гарантує працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

#### **Стаття 26. Захист прав дітей з інвалідністю та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку**

Дискримінація дітей з інвалідністю та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється.

Держава сприяє створенню дітям з інвалідністю та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів, гарантує надання їм відповідної матеріальної допомоги,

встановлення одному з батьків дитини з інвалідністю чи особі, яка його замінює, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за його згодою, скороченого робочого дня, надання додаткової оплачуваної відпустки на строк до 5 днів, відпустки без збереження заробітної плати та інших пільг, передбачених законодавством України.

**Стаття 27. Заклади для дітей з інвалідністю та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку**

Для дітей з інвалідністю та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку, які не можуть навчатися в загальних навчальних закладах, створюються спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати), загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати), будинки-інтернати для дітей з інвалідністю, дошкільні та інші заклади, в яких вони утримуються за рахунок держави.

**Стаття 30. Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах**

Участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються.

**Стаття 31. Захист дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового або тимчасового захисту**

Держава через уповноважені органи вживає необхідних заходів щодо забезпечення захисту дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового або тимчасового захисту на території України.

**Стаття 32. Захист дитини від незаконного переміщення**

У порядку, встановленому законодавством України та відповідними міжнародними договорами, держава вживає заходів для недопущення незаконного переміщення, вивезення та повернення дітей з-за кордону, їх викрадення, торгівлі дітьми.

**Стаття 33. Захист прав дитини на особисту свободу**

Право дитини на особисту свободу охороняється законом.

Затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Забороняється утримання дитини в одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими чи засудженими особами.

Не допускається застосування до дитини насильства, погроз, інших незаконних дій з метою примушення її дати показання як свідка або визнання своєї вини.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про державну допомогу сім'ям з дітьми<sup>118</sup>

Документ 2811-ХІІ, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.04.2020, підстава - 540-ІХ

Цей Закон відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

#### Розділ І

#### ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

##### Стаття 1. Право сімей з дітьми на державну допомогу

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особи, яких визнано в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених цим Законом, іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі, коли міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила, встановлені цим договором.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та перелік документів, необхідних для призначення допомоги за цим Законом, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Роботу щодо призначення та виплати державної допомоги сім'ям з дітьми організовує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

##### Стаття 2. Поняття і терміни, що вживаються у цьому Законі

У цьому Законі поняття і терміни вживаються у такому значенні:

дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше;

сім'я з дітьми — поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу;

малозабезпечена сім'я з дітьми — сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

<sup>118</sup> Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

прожитковий мінімум для сім'ї — визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення.

середньомісячний сукупний дохід сім'ї — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

### **Стаття 3. Види державної допомоги сім'ям з дітьми**

Відповідно до цього Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) допомога при народженні дитини;
- 2-1) допомога при усиновленні дитини;
- 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 5) допомога на дітей одиноким матерям;

5-1) допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

### **Стаття 4. Джерела покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми**

Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Порядок покриття витрат, передбачений частиною першою цієї статті, не стосується виплат допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, а також Державної спеціальної служби транспорту та з числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної кримінально-виконавчої служби України. Покриття витрат на виплату зазначеного виду державної допомоги цим категоріям жінок здійснюється за рахунок відповідних бюджетів.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування<sup>119</sup>

Документ 2342-IV, чинний, поточна редакція — Редакція від 13.02.2020, підстава - 440-IX

#### Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки;

діти, позбавлені батьківського піклування, — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти;

статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, — визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування;

особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування;

форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

усиновлення — прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини

<sup>119</sup> Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

проводиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя;

встановлення опіки та піклування — влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;

передача до прийомної сім'ї — добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;

передача до дитячого будинку сімейного типу — прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб;

діти-вихованці — діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу;

батьки-вихователі — подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів;

прийомні діти — діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї;

прийомні батьки — подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування;

заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, — медичні, навчальні, виховні заклади, інші заклади та установи, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;

випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, — особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання;

місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, — місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та їх місце проживання чи перебування невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили;

місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - місцезнаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жиле приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло;

державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, — встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа;

державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа — повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності;

соціальний супровід — робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

соціальне житло — жила площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду;

наставник — повнолітня дїездатна особа, яка здійснює діяльність з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя;

наставництво — добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до

### **Стаття 3. Засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа**

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа є:

створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;

виховання та утримання дітей за принципом родинності;

сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;

забезпечення пріоритету форм влаштування;

захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;

створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;

забезпечення права на здоровий розвиток;

забезпечення соціально-правових гарантій;

створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;

формування системи соціальної адаптації;

забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти,

дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;

належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями;

вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

#### **Стаття 4. Заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа**

Заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа гарантуються, забезпечуються та охороняються державою.

Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа встановлюються незалежно від того, де така дитина або особа перебуває на утриманні та вихованні, на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються щодо:

мінімального матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття;

житлового забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені у Житловому кодексі Української РСР нормативи;

житлового забезпечення таких дітей після завершення їх виховання в різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку, якщо вони не мають свого житла відповідно до житлових нормативів або мають житло з характеристиками, нижчими за встановлені житлові нормативи;

мінімального стандарту щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця, яке не може бути змінено за бажанням роботодавця протягом трьох років з моменту початку такої роботи, а в разі неможливості надання такого робочого місця — встановлення грошової компенсації на цей період, яка виплачується особі з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

мінімального стандарту разової державної фінансової допомоги при закінченні такими дітьми виховного, навчального закладу чи при закінченні перебування таких дітей у різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку;

мінімального стандарту щомісячного утримання таких дітей та осіб із їх числа за умови навчання їх у вищих навчальних закладах до досягнення ними 23-річного віку або до закінчення відповідних навчальних закладів;

мінімального стандарту медичного обслуговування;



мінімального стандарту забезпечення таких дітей іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами і журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування;

мінімального стандарту забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;

мінімального стандарту грошового забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків.

Кабінет Міністрів України може встановлювати інші додаткові мінімальні соціальні стандарти, нормативи споживання та нормативи забезпечення для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа.

#### **Стаття 5. Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування**

За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідна служба у справах дітей зобов'язана протягом двох місяців підготувати комплект документів, який підтверджує набуття дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

#### **Стаття 6. Пріоритети форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**

За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

До закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування, дитина може бути влаштована в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю.

Влаштування дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не позбавляє органи опіки та піклування за місцем походження та за місцем перебування дитини від обов'язку продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання.

Порядок передачі дітей на усиновлення, виховання та спільне проживання в прийомні сім'ї або дитячі будинки сімейного типу затверджується Кабінетом Міністрів України.

#### **Стаття 8. Повне державне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа**

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа.

Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при

продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення, виплачується соціальна стипендія в порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох соціальних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування.

Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей віком від народження до трьох років, від трьох до семи років, від семи до десяти років, від десяти до чотирнадцяти років, від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до двадцяти трьох років визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум».

**Стаття 9. Фінансування заходів щодо забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа**

Витрати на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа у сім'ях опікунів, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, у державних закладах фінансуються з державного, обласних бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, інших джерел, не заборонених законодавством.

Витрати на фінансування заходів щодо соціального забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа передбачаються в Державному бюджеті України окремим рядком.

**Стаття 11. Органи опіки та піклування**

Органами опіки та піклування є районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад.

Органи опіки та піклування забезпечують вирішення питань щодо:

встановлення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування;

надання опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, та застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

соціального захисту і захисту особистих, майнових, житлових прав та інтересів дітей;

забезпечення пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дитини;

надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) та іншого майна, власником якого є дитина;

подання заяв, клопотань, позовів про захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальний захист та захист прав дітей у межах своєї компетенції здійснюють районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчих органів міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

Органи опіки та піклування мають право перевіряти умови влаштування, утримання, виховання, навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть переводити дітей, життю та здоров'ю (у тому числі психічному) яких загрожує небезпека, до інших форм влаштування дітей.

Присутність представника органів опіки та піклування на судових засіданнях є обов'язковою в разі, якщо розглядається справа стосовно дитини або з питань, що зачіпають права дитини.

## **Стаття 12. Функції служби у справах дітей щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування**

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей.

Служба у справах дітей:

бере участь у здійсненні заходів щодо соціального захисту і захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і несе відповідальність за їх дотримання, а також координує здійснення таких заходів;

оформляє документи на усиновлення і застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначених цим Законом;

оформляє клопотання щодо переведення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на інші форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

здійснює контроль за умовами влаштування і утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

здійснює моніторинг діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

здійснює інші заходи стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для здійснення функцій щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у складі служби у справах дітей створюється окремий підрозділ, діяльність якого визначається в установленому порядку. Штатна чисельність такого підрозділу встановлюється залежно від кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, але має становити не менше двох осіб.

### **Стаття 13. Банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**

Служба у справах дітей забезпечує створення і ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Порядок ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей.

Основна мета створення і ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - удосконалення соціального захисту таких дітей, перш за все щодо процесу вилучення та влаштування таких дітей та осіб з їх числа, реалізації їх права на здоровий розвиток та сімейне виховання, підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади, удосконалення статистичного обліку таких дітей в інтересах самих дітей.

Банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, формується на підставі даних обліково-статистичних карток, порядок ведення та використання яких визначається відповідно до законодавства.

### **Стаття 14. Банк даних про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів**

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, здійснює нормативно-правове регулювання, координацію та методологічне забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування стосовно соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа, а також забезпечує додержання законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей.

Ведення банку даних про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів покладається на відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Потенційні опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі в разі необхідності зобов'язані пройти курс підготовки з проблем виховання

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за програмою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, до моменту передачі їм дітей на виховання та для спільного проживання.

**Стаття 15. Соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа**

Соціальний супровід здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальний супровід дієздатних осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється за їх письмовою заявою.

Соціальний супровід може здійснюватися стосовно усиновленої дитини, якщо ця діяльність не порушує таємницю усиновлення і виконується за згодою або на прохання усиновлювача або дитини.

Завдання соціального супроводу — сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа та захисту їх прав.

Соціальний працівник здійснює соціальне обслуговування дитини та сім'ї, соціальну опіку, є посередником між усиновлювачами, які висловили таке бажання, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями та державними структурами, на які покладено вирішення питань життєзабезпечення дітей, і не є представником органів контролю.

Соціальний супровід дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа здійснюється за спеціальним планом, який складається для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа і коригується раз на рік.

**Стаття 16. Обліково-статистична картка дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування**

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує зразок обліково-статистичної картки дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. В обліково-статистичній картці містяться дані про дитину, її спадковість, здоров'я, місце походження, місце проживання, дані про батьків, братів, сестер і близьких родичів, дані про майно, про житло, в якому проживала така дитина, або яке належить їй на праві власності, або яке закріплене за дитиною на інших підставах, інформація про заклади та сім'ї, де дитина перебувала на утриманні та вихованні, план та результати соціального супроводу дитини, інформація про розвиток дитини, результати навчання тощо.

Порядок заповнення, захисту та доступу до інформації персонального характеру, що міститься в обліково-статистичних картках дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, визначається центральним

органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей.

Після досягнення дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування, повноліття інформація, яка міститься в її обліково-статистичній картці, надається органом опіки та піклування на вимогу такої дитини протягом трьох днів від дня звернення. У разі всиновлення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, інформація, яка міститься в її обліково-статистичній картці, видається усиновлювачам після винесення відповідного рішення судом.

**Стаття 17. Соціальна та психологічна адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа**

З метою підготовки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа до самостійного життя їх соціальна та психологічна адаптація покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, разом із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти та науки, забезпечують розробку комплексних програм індивідуальної психологічної, реабілітаційної та корекційної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам із їх числа, а також дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують такої допомоги.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надають юридичну, психологічну та соціальну допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам із їх числа, а також їх біологічним батькам, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам, батькам-вихователям, усиновлювачам та наставникам.

Підготовка до самостійного життя дітей, які проживають у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інших закладах для дітей, їх соціальна та психологічна адаптація можуть здійснюватися у формі наставництва в порядку, передбаченому статтею 17-1 цього Закону.

**Стаття 17-1. Наставництво**

Наставництво здійснюється в найкращих інтересах дитини, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, зокрема, щодо:

визначення та розвитку здібностей дитини, реалізації її інтересів у професійному самовизначенні;

надання дитині доступної інформації про її права та обов'язки;

формування у дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема, щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном та коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;

ознайомлення дитини з практиками суспільного спілкування та подолання складних життєвих ситуацій;

сприяння становленню дитини як відповідальної, успішної особистості;  
формування у дитини навичок здорового способу життя.

Наставництво здійснюється за договором про наставництво, що укладається між центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання дитини, наставником та адміністрацією закладу, в якому проживає дитина, в інтересах якої укладається такий договір.

Договір про наставництво укладається у письмовій формі.

Для укладення договору про наставництво потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, а також письмова згода її батьків, інших законних представників. Згода дитини надається у формі, що відповідає її вікові та стану здоров'я.

Договір про наставництво може бути розірваний за згодою сторін, за ініціативою однієї із сторін у разі невиконання обов'язків за договором іншими сторонами або за рішенням суду в разі невиконання сторонами своїх обов'язків за договором, порушення прав та законних інтересів дитини наставником, виникнення загрози для життя та здоров'я дитини з вини наставника.

Особа, яка виявила бажання стати наставником, до укладення договору про наставництво зобов'язана пройти курс підготовки з проблем соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя за програмою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей.

Організація наставництва здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання дитини.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

проводять добір осіб, які виявили бажання стати наставниками, забезпечують проходження такими особами курсу підготовки з проблем соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя;

під час здійснення діяльності з організації наставництва на основі відповідних договорів про співпрацю залучають громадські та благодійні організації, видом статутної діяльності яких є захист прав дітей;

забезпечують відповідно до закону захист персональних даних та інформації стосовно дітей, які проживають у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інших закладах для дітей, та наставників, що стали їм відомі під час провадження діяльності з організації наставництва.

Наставник має право відвідувати дитину за місцем її проживання, навчання, лікування, оздоровлення, а також за згодою дитини та батьків, інших законних представників дитини, адміністрації закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншого закладу для дітей спілкуватися з дитиною поза місцем її проживання, навчання, лікування, оздоровлення, у тому числі запрошувати дитину у свою сім'ю у святкові і неробочі дні, дні канікул, надавати дитині допомогу в отриманні додаткових освітніх, соціальних, реабілітаційних,

оздоровчих послуг, брати участь у забезпеченні її одягом, взуттям, приладдям для навчання та розвитку тощо.

Наставник несе відповідальність за порушення ним прав і законних інтересів дитини, заподіяння шкоди її життю та здоров'ю відповідно до закону. У разі перебування дитини в сім'ї наставника у святкові і неробочі дні, дні канікул наставник несе відповідальність за життя та здоров'я дитини, а також за повернення дитини до місця її проживання, навчання, лікування, оздоровлення.

Контроль за дотриманням прав та інтересів дітей, над якими встановлено наставництво, здійснюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, адміністрації закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інших закладів для дітей та служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини.

**Стаття 18. Створення і функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**

Створення і функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від підпорядкування таких закладів, здійснюються в порядку, встановленому цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

З метою недопущення дискримінації дітей за соціальним походженням в офіційних назвах таких закладів забороняється зазначати категорію осіб, які утримуються і виховуються в цих закладах.

Забезпечення умов утримання та виховання дітей у таких закладах здійснюється відповідно до мінімальних соціальних стандартів та прожиткового мінімуму згідно із законодавством та за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Контроль за дотриманням прав та інтересів дітей у таких закладах здійснюють служби у справах дітей.



## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям<sup>120</sup>

Документ 1768-III, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.04.2020, підстава - 540-IX

Цей Закон спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист - забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям.

#### **Стаття 1. Визначення термінів**

У цьому Законі терміни використовуються в такому значенні:

державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (далі - державна соціальна допомога) — щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї;

сім'я - це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа;

малозабезпечена сім'я — сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

прожитковий мінімум для сім'ї — визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення;

середньомісячний сукупний дохід сім'ї — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. До сукупного доходу сім'ї не враховується грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, на час її проведення, безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, на час здійснення зазначених заходів.

#### **Стаття 2. Законодавство про державну соціальну допомогу**

Законодавство про державну соціальну допомогу складається з Закону України «Про прожитковий мінімум», цього Закону, інших нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини з надання державної соціальної допомоги.

#### **Стаття 3. Право на державну соціальну допомогу**

Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України.

<sup>120</sup> Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

#### Стаття 4. Порядок надання державної соціальної допомоги

Заява про надання державної соціальної допомоги подається уповноваженим представником сім'ї до місцевої державної адміністрації або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. Виконавчий комітет сільської, селищної ради передає заяву про надання державної соціальної допомоги до місцевої державної адміністрації.

У заяві дається згода сім'ї на збір інформації про неї, про її власність, доходи та майно, що необхідна для мети цього Закону.

До заяви про надання державної соціальної допомоги додаються: документ, що посвідчує особу;

довідка про склад сім'ї. До складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені та діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II груп або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і здійснює догляд за нею; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні;

декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу сім'ї (в декларацію не включаються державна соціальна допомога, призначена відповідно до цього Закону; нарахована субсидія за спожиті житлово-комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти; грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, на час її проведення, безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, на час здійснення зазначених заходів);

довідка про наявність та розмір земельної частки (паю);

довідка встановленої форми про безпосередню участь особи в антитерористичній операції, про безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

#### Стаття 5. Розмір державної соціальної допомоги

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом,

який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї.

До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Для кожної дитини (крім дитини з інвалідністю), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 відсотків, а для кожної дитини з інвалідністю, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якій один або обоє батьків є особами з інвалідністю I або II групи, — на 20 відсотків.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 відсотків.

Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 гривень, на кожну дитину віком від 13 до 18 років — на 500 гривень.

Максимальний розмір державної соціальної допомоги з урахуванням збільшення її розміру на кожну дитину, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю  
з дитинства та дітям з інвалідністю<sup>121</sup>

Документ 2109-III, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.04.2020, підстава — 540-IX

Цей Закон відповідно до Конституції України гарантує особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму.

**Стаття 1. Право на державну соціальну допомогу**

Право на державну соціальну допомогу мають особи з інвалідністю з дитинства і діти з інвалідністю віком до 18 років.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, організовує роботу щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

Причина, група інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством України з одночасним роз'ясненням особам з інвалідністю з дитинства їх права на державну соціальну допомогу.

Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, визначається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», призначається за вибором осіб з інвалідністю з дитинства (законних представників осіб з інвалідністю з дитинства, визнаних недієздатними, та дітей з інвалідністю) державна соціальна допомога відповідно до цього Закону або пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». При цьому якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника, передбачену Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю») і державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, ці виплати призначаються одночасно.

**Стаття 2. Розміри державної соціальної допомоги**

Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

121 Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>

особам з інвалідністю з дитинства I групи — 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

особам з інвалідністю з дитинства II групи — 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

особам з інвалідністю з дитинства III групи — 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

на дітей з інвалідністю віком до 18 років — 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та щорічно затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України.

Розміри державної соціальної допомоги підвищуються у зв'язку із збільшенням прожиткового мінімуму.

Державна соціальна допомога встановлюється в новому розмірі з дня набрання чинності законом про збільшення розміру прожиткового мінімуму.

### **Стаття 3. Надбавка на догляд**

Особам з інвалідністю з дитинства I групи встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі:

особам з інвалідністю з дитинства, віднесеним до підгрупи А I групи, — 75 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

особам з інвалідністю з дитинства, віднесеним до підгрупи Б I групи, — 50 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Одиноким особам з інвалідністю з дитинства II і III груп, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 15 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А встановлюється в розмірі:

на дитину з інвалідністю підгрупи А віком до 6 років — прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

на дитину з інвалідністю підгрупи А віком від 6 до 18 років — прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за іншою дитиною з інвалідністю встановлюється в розмірі:

на дитину з інвалідністю віком до 6 років — 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

на дитину з інвалідністю віком від 6 до 18 років — 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють, не навчаються (крім заочної форми навчання), не проходять службу,

не займають виборну посаду і фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю. Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років також призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати, у разі якщо дитина з інвалідністю потребує домашнього догляду, і вони фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю. Одному з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновителів, опікуну, піклувальнику надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А, а також одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби.

При визначенні розмірів надбавок на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю з важкими формами інвалідності, які потребують постійного стороннього догляду або допомоги (прикуті до ліжка, сліпоглухонімі, з психічними вадами тощо) внаслідок захворювань за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, не може застосовуватися рівень забезпечення прожиткового мінімуму.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні<sup>122</sup>

Документ 875-XII, чинний, поточна редакція — Редакція від 13.02.2020, підстава - 440-IX

Цей Закон визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами.

#### І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації (незалежно від форми власності і господарювання, виду діяльності і галузевої належності), їх філії, відділення, представництва, що ведуть окремі облік результатів фінансової та господарської діяльності, банки та інші фінансові установи, а також представництва іноземних юридичних осіб (у тому числі міжнародних організацій), які використовують працю найманих працівників - громадян України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі - підприємства, установи та організації), фізичні особи, які використовують найману працю, залучають представників громадських організацій осіб з інвалідністю до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю.

Стаття 2. Особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється.

Терміни «розумне пристосування» та «універсальний дизайн» вживаються у значенні, наведеному в Конвенції про права осіб з інвалідністю, а термін «дискримінація за ознакою інвалідності» вживається у значенні, наведеному в Конвенції про права осіб з інвалідністю та Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Стаття 3. Інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи центрального

<sup>122</sup> Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>

органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Положення про медико-соціальну експертизу затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням думок громадських організацій осіб з інвалідністю.

Стаття 4. Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у:

виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу (далі - об'єкти фізичного оточення), транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів - до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту;

охороні здоров'я;

соціальному захисті;

забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю;

наданні пристосованого житла;

сприянні громадській діяльності.

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

Пільги особам з інвалідністю надаються на підставі посвідчення, яке підтверджує відповідний статус, пенсійного посвідчення чи посвідчення, що підтверджує призначення соціальної допомоги відповідно до законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», в яких зазначено групу та причину інвалідності (для повнолітніх осіб), категорію «дитина з інвалідністю» (для дітей), а також у відповідних випадках вказано їх основні нозологічні форми захворювань (по зору, слуху та з ураженням опорно-рухового апарату).

Особам з інвалідністю, які не мають права на пенсію чи соціальну допомогу відповідно до законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», пільги надаються на підставі довідки, що безоплатно видається структурними підрозділами соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчими органами міських рад за місцем проживання, в якій зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, група та причина інвалідності, а також у відповідних випадках - основні нозологічні



форми захворювань (по зору, слуху та з ураженням опорно-рухового апарату). Порядок видачі такої довідки та її форма затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

З метою реалізації особами з інвалідністю прав та свобод людини і громадянина під час розроблення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, національних стандартів, правил усталеної практики та класифікаторів, стандартів, технічних умов, проведення дослідно-конструкторських, науково-дослідних робіт враховуються потреби осіб з інвалідністю та/або застосовуються принципи розумного пристосування та універсального дизайну.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування сприяють забезпеченню прав осіб з інвалідністю щодо включення до суспільного життя нарівні з іншими громадянами.

## **ІІ. ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ УКРАЇНИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ**

Стаття 8. Державне управління з питань забезпечення прав осіб з інвалідністю та їх соціальної захищеності здійснюється в межах повноважень центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Стаття 10. Фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі Фонду соціального захисту інвалідів, місцевих бюджетів, а також органами місцевого самоврядування за місцевими програмами соціального захисту окремих категорій населення за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Положення про Фонд соціального захисту інвалідів затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної соціальної політики, з урахуванням пропозицій всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю.

Стаття 11. Бюджет Фонду соціального захисту інвалідів формується за рахунок коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень.

Органи місцевого самоврядування мають право утворювати цільові фонди соціальної допомоги особам з інвалідністю, які є складовою спеціального фонду відповідного місцевого бюджету. Порядок і умови витрачання коштів цих фондів визначаються органами місцевого самоврядування з урахуванням пропозицій громадських організацій осіб з інвалідністю.

## **ІІІ. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ**

Стаття 12. Громадські організації осіб з інвалідністю, їх спілки створюються з метою забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю та їх соціального захисту, виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб таких осіб, у тому числі стосовно доступу їх нарівні з іншими громадянами до об'єктів фізичного оточення,

транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів - до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту, надання соціальних послуг, залучення осіб з інвалідністю до суспільної діяльності, здійснення громадського контролю за дотриманням прав осіб з інвалідністю, представництва їхніх інтересів та усунення будь-яких проявів дискримінації стосовно осіб з інвалідністю та мають право користуватися пільгами і преференціями, передбаченими законодавством.

Стаття 14. З метою виконання статутних завдань і цілей зареєстровані громадські організації осіб з інвалідністю, їх спілки мають право здійснювати необхідну господарську діяльність без мети отримання прибутку, а також господарську та підприємницьку діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи, а також підприємств, заснованих на колективній власності громадських організацій.

Стаття 14-1. Підприємства та організації громадських організацій осіб з інвалідністю мають право на пільги із сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до законів України з питань оподаткування. Застосовувати зазначені пільги такі підприємства та організації мають право за наявності дозволу на право користування пільгами з оподаткування, який надається на квартал, півріччя, три квартали, рік центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, ветеранів війни.

#### **ІV. ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ, ОСВІТА І ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ**

Стаття 17. З метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.

Підприємства, установи і організації за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів у разі потреби створюють спеціальні робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю, здійснюючи для цього адаптацію основного і додаткового обладнання, технічного оснащення і пристосування тощо з урахуванням обмежених можливостей осіб з інвалідністю.

Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення особи з інвалідністю на іншу роботу без її згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я осіб з інвалідністю.

Стаття 18-1. Особа з інвалідністю, яка не досягла пенсійного віку, не працює, але бажає працювати, має право бути зареєстрованою у державній службі зайнятості як безробітна.

Державна служба зайнятості може за рахунок Фонду соціального захисту інвалідів надавати дотацію роботодавцям на створення спеціальних робочих місць для осіб з інвалідністю, зареєстрованих у державній службі зайнятості, а також проводити професійну підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку цієї категорії осіб з інвалідністю у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 19. Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, - у кількості одного робочого місяця.

Стаття 21. Держава гарантує особам з інвалідністю дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям.

Дошкільне виховання, навчання осіб з інвалідністю здійснюється в загальних або спеціальних дошкільних та навчальних закладах.

Професійна підготовка або перепідготовка осіб з інвалідністю здійснюється з урахуванням медичних показань і протипоказань для наступної трудової діяльності. Вибір форм і методів професійної підготовки провадиться згідно з висновками медико-соціальної експертизи.

При навчанні, професійній підготовці або перепідготовці осіб з інвалідністю поряд із загальними допускається застосування альтернативних форм навчання.

Обдаровані діти з інвалідністю мають право на безплатне навчання музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва у загальних навчальних закладах або спеціальних позашкільних навчальних закладах.

Навчальні заклади надають освітні послуги особам з інвалідністю нарівні з іншими громадянами, у тому числі шляхом створення належного кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби особи з інвалідністю.

Стаття 22. Для реалізації права на професійну (професійно-технічну), фахову передвищу та вищу освіту особами з інвалідністю заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти створюють їм необхідні умови для здобуття відповідної освіти.

Прийом на навчання до закладів вищої та фахової передвищої освіти осіб з інвалідністю проводиться на конкурсній основі відповідно до Умов прийому на навчання до закладів вищої та фахової передвищої освіти, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки.

Спеціальні умови для здобуття вищої освіти за державним замовленням і за рахунок цільових пільгових державних кредитів надаються:

особам з інвалідністю, які не спроможні відвідувати навчальний заклад (за рекомендацією органів охорони здоров'я та соціального захисту населення);

особам, у яких є захворювання, зазначені у Переліку захворювань та патологічних станів, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього незалежного оцінювання;

особам з інвалідністю I, II групи і дітям з інвалідністю віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю.

Прийом до професійно-технічного навчального закладу проводиться шляхом конкурсного відбору вступників на навчання.

У разі складення вступних іспитів з позитивним результатом до професійно-технічних навчальних закладів поза конкурсом зараховуються діти з інвалідністю та особи з інвалідністю, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю.

За інших рівних умов переважне право на зарахування до професійно-технічних навчальних закладів мають особи з інвалідністю та діти з малозабезпечених сімей, у яких:

обидва батьки є особами з інвалідністю;

один з батьків є особою з інвалідністю, а інший помер;

одинок матір є особою з інвалідністю;

батько є особою з інвалідністю та виховує дитину без матері.

Під час навчання зазначеним категоріям громадян стипендія (у разі призначення) та пенсія (державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю) виплачуються у повному розмірі.

Стаття 23. Жестова мова як мова осіб з вадами слуху є засобом спілкування та навчання і захищається державою.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування:

сприяють поширенню жестової мови та заохоченню мовної самобутності осіб з вадами слуху;

гарантують збереження, вивчення і всебічний розвиток жестової мови, її використання як засобу виховання, навчання, викладання, спілкування і творчості;

забезпечують можливість комунікації осіб з інвалідністю з вадами слуху в органах, установах та закладах соціального захисту населення, правоохоронних органах, органах пожежної безпеки, аварійно-рятувальних службах, закладах охорони здоров'я, навчальних закладах тощо;

сприяють наданню послуг перекладачів жестової мови громадянам України з вадами слуху, які користуються жестовою мовою;

створюють умови для наукового вивчення жестової мови;

сприяють використанню жестової мови в офіційних відносинах.

Телерадіоорганізації (незалежно від форми власності та відомчого підпорядкування) забезпечують субтитрування або переклад на жестову мову офіційних повідомлень, кіно-, відеофільмів, передач і програм у порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. Після закінчення навчального закладу особам з інвалідністю надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування.

При відмові у прийнятті на роботу, ненаданні роботи за спеціальністю особі з інвалідністю, направленій за розподілом після закінчення навчального закладу, або при недодержанні інших умов трудового договору і законодавства про працю підприємство, установа та організація, фізична особа, яка використовує найману працю відшкодовує витрати на її проїзд до місця роботи і назад до місця, де вона проживає, а також витрати на проїзд супровідника, якщо він є необхідним.

#### **V. СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ БЕЗПЕРешКОДНОГО ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ**

Стаття 26. Підприємства, установи та організації зобов'язані створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю (у тому числі осіб з інвалідністю, які використовують засоби пересування та собак-поводирів) до об'єктів фізичного оточення. Власники та виробники транспортних засобів, виробники та замовники інформації (друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації тощо), оператори та провайдери телекомунікацій повинні забезпечувати надання послуг і виробництво продукту з урахуванням потреб осіб з інвалідністю.

На об'єктах фізичного оточення і транспорті загального користування розміщуються знаки, що застосовуються в міжнародній практиці для позначення їх доступності для осіб з інвалідністю.

На об'єктах фізичного оточення інформація, що оприлюднюється, дублюється рельєфним літерно-цифровим або рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля).

Нумерація поверхів, кабінетів на об'єктах фізичного оточення наноситься рельєфним літерно-цифровим шрифтом.

Стаття 27. Планування і забудова населених пунктів, формування мікрорайонів, проектування, будівництво і реконструкція об'єктів фізичного оточення без пристосування для використання особами з інвалідністю не допускаються. Зазначена діяльність здійснюється з урахуванням думки громадських організацій осіб з інвалідністю.

Фінансування зазначених заходів здійснюється за рахунок власників (балансоутримувачів) об'єктів або орендарів згідно із договором оренди.

Стаття 28. Підприємства, організації та фізичні особи — підприємці, що здійснюють транспортне обслуговування населення, зобов'язані забезпечити спеціальне обладнання транспортних засобів, вокзалів, аеропортів та інших об'єктів, яке б дало змогу особам з інвалідністю безперешкодно користуватися їх послугами.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей<sup>123</sup>

Документ 2011-ХІІ, чинний, поточна редакція — Редакція від 20.03.2020, підстава - 524-ІХ

Цей Закон відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі.

## Розділ І

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

## Стаття 1. Соціальний захист військовослужбовців

Соціальний захист військовослужбовців - діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

## Стаття 1-1. Законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей

Законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей базується на Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені більш високі норми щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ніж ті, що містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору.

## Стаття 1-2. Гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей

Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами.

<sup>123</sup> Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv>

У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.

### **Стаття 3. Сфера дії цього Закону**

1. Дія цього Закону поширюється на:

1) військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення (далі — правоохоронних органів), Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів — громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України, та членів їх сімей;

2) військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;

3) військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і членів їх сімей.

2. Дія цього Закону не поширюється на членів сімей військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які загинули чи померли під час проходження військової служби (зборів), проходження служби у резерві внаслідок вчинення ними злочину чи адміністративного правопорушення, або якщо загибель (смерть) військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста сталася внаслідок вчинення ними дій у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, чи є наслідком навмисного заподіяння собі військовослужбовцем, військовозобов'язаним чи резервістом тілесного ушкодження.

3. Дія цього Закону не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу у Збройних Силах України.

### **Стаття 4. Забезпечення виконання законодавства щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей**

Забезпечення виконання цього Закону, інших нормативно-правових актів щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей покладається на органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

## **Розділ II**

### **ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

#### **Стаття 8. Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби**

1. Час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби. Час проходження строкової військової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, а також час проходження військової служби в особливий період, що оголошується відповідно до Закону

України «Про оборону України», зараховуються до стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, якщо на момент призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу в особливий період, що оголошується відповідно до Закону України «Про оборону України», особа навчалася за фахом у професійно-технічному навчальному закладі, працювала за професією або займала посаду, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах. Час навчання в професійно-технічному навчальному закладі, час проходження строкової військової служби, а також час проходження військової служби в особливий період, що оголошується відповідно до Закону України «Про оборону України», які зараховуються до стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, не повинні перевищувати наявного стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах. Час проходження військовослужбовцями військової служби в особливий період, що оголошується відповідно до Закону України «Про оборону України», зараховується до їх вислуги років, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби на пільгових умовах у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Військовослужбовцям гарантується свобода наукової, технічної та художньої творчості.

У разі тимчасового заміщення військовослужбовцем вищестоящої командної посади оплата провадиться у встановленому порядку по заміщуваній посаді.

2. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу) не можуть бути звільнені з військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років, крім випадків, коли їхня служба припиняється (розривається) у зв'язку із закінченням строку контракту, у зв'язку з прямим підпорядкуванням близькій особі або у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням чи у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем, за віком, за власним бажанням, за станом здоров'я, через службу невідповідність, у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, яким призначено покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі, позбавлення військового звання, позбавлення права займати певні посади, у зв'язку з набранням законної сили рішенням суду щодо притягнення до відповідальності за корупційне правопорушення або адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку, а також через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

У разі незаконного звільнення з військової служби або переміщення по службі військовослужбовець, який проходить військову службу за контрактом або перебуває на кадровій військовій службі, підлягає поновленню на військовій службі на попередній або за його згодою на іншій, не нижчій, ніж попередня, посаді. Посада вважається нижчою, якщо за цією посадою штатним розписом передбачено нижче військове звання, а за умови рівних звань — менший посадо-



вий оклад. У разі якщо штатним розписом передбачено два військових звання або диференційовані посадові оклади, до уваги береться вище військове звання або вищий посадовий оклад. У разі заподіяння йому таким звільненням (переміщенням) моральної шкоди вона може бути відшкодована за рішенням суду.

У разі поновлення на військовій службі (посаді) орган, який прийняв рішення про таке поновлення, одночасно вирішує питання про виплату військовослужбовцю матеріального і грошового забезпечення за час вимушеного прогулу або різниці за час виконання військового обов'язку на нижчеоплачуваній посаді, які він недоотримав внаслідок незаконного звільнення (переміщення). Цей період зараховується військовослужбовцю до вислуги років (як у календарному, так і у пільговому обчисленні) та до терміну, встановленого для присвоєння чергового військового звання.

3. За військовослужбовцями строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, які до призову працювали на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання, зберігається при звільненні з військової служби право на працевлаштування їх в тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу.

Військовослужбовці строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, сім'ї яких втратили годувальника і не мають інших працездатних членів та членів сім'ї з самостійним заробітком, звільнюються з військової служби достроково.

4. Забезпечення зайнятості осіб, звільнених з військової служби без права на пенсію, провадиться відповідно до законодавства України про зайнятість населення.

5. Держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільнюються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб. У разі необхідності соціальну та професійну адаптацію проходять також члени сімей військовослужбовців за їх зверненням. Адаптація зазначеної категорії осіб провадиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, за рахунок коштів державного бюджету.

Військовослужбовцям, які мають вислугу військової служби не менше 10 років та позитивні службові характеристики, дозволяється, починаючи з 1 січня 2005 року, протягом останнього року перед звільненням з військової служби проходити професійну перепідготовку (тривалістю не менше 500 годин), без стягнення з них платні за навчання та із збереженням забезпечення усіма видами забезпечення в порядку та на умовах, які визначаються Міністерством оборони України, у центрах перепідготовки та працевлаштування всіх форм власності за рахунок службового часу.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту<sup>124</sup>

Документ 3551-ХІІ, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2020, підстава — 2671-VIII, 430-IX, 329-IX

Цей Закон визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них.

## Розділ I

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

## Стаття 1. Основні завдання Закону

Закон спрямований на захист ветеранів війни шляхом: створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття; організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів;

виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни;

надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я.

## Стаття 2. Законодавство про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту

Законодавство України про статус ветеранів війни та їх соціальні гарантії складається з цього Закону та інших актів законодавства України.

Права та пільги для ветеранів війни і членів їх сімей, встановлені раніше законодавством України і законодавством колишнього Союзу РСР, не можуть бути скасовані без їх рівноцінної заміни.

Нормативні акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги ветеранів війни, передбачені цим Законом, є недійсними.

Місцеві ради, підприємства, установи та організації мають право за рахунок власних коштів і благодійних надходжень встановлювати додаткові гарантії щодо соціального захисту ветеранів війни.

## Стаття 3. Міжнародні договори України

Якщо міжнародними договорами або угодами, в яких бере участь Україна, встановлені більш високі вимоги щодо захисту ветеранів війни, ніж ті, що їх містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору або міжнародної угоди.

## Стаття 3-1. Єдиний державний реєстр ветеранів війни

Єдиний державний реєстр ветеранів війни (далі — Реєстр) — єдина державна інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, захисту та знеособлення інформації про ветеранів

<sup>124</sup> Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб та інших осіб, на яких поширюється чинність цього Закону.

Реєстр створюється для забезпечення:

- 1) обліку осіб, визначених частиною першою цієї статті;
- 2) реалізації особами, визначеними частиною першою цієї статті, пільг та інших соціальних гарантій, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами;
- 3) адміністрування потреб осіб, визначених частиною першою цієї статті;
- 4) координації діяльності органів виконавчої влади та у випадках, передбачених законом, органів місцевого самоврядування з питань соціального захисту осіб, визначених частиною першою цієї статті.

Сукупність відомостей про фізичних осіб (персональних даних), що містяться в Реєстрі, є інформацією з обмеженим доступом. Оброблення таких відомостей здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних».

Дані Реєстру використовуються з додержанням вимог законів України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних» для забезпечення реалізації особами, визначеними частиною першою цієї статті, пільг та інших соціальних гарантій, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування безоплатно надають інформацію, необхідну для формування та актуалізації Реєстру.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», є відповідальним за забезпечення формування і ведення Реєстру та є його розпорядником.

Порядок створення, ведення, доступу до відомостей Реєстру та їх використання, порядок одержання інформації з інших реєстрів та інформаційних баз даних щодо фізичних осіб для внесення відомостей до Реєстру визначаються Кабінетом Міністрів України.

## **Розділ II**

### **ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ СТАТУСУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА ОСІБ, НА ЯКИХ ПОШИРЮЄТЬСЯ ЧИННІСТЬ ЦЬОГО ЗАКОНУ**

#### **Стаття 4. Ветерани війни**

Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав.

До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни.

### Стаття 5. Учасники бойових дій

Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

### Стаття 6. Особи, які належать до учасників бойових дій

Учасниками бойових дій визнаються:

1) військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської та Другої світової воєн, під час інших бойових операцій по захисту Батьківщини, партизани і підпільники громадянської та Другої світової воєн;

2) учасники бойових дій на території інших країн — військовослужбовці Радянської Армії, Військово-Морського Флоту, Комітету державної безпеки, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ колишнього Союзу РСР (включаючи військових та технічних спеціалістів і радників), працівники відповідних категорій, які за рішенням Уряду колишнього Союзу РСР проходили службу, працювали чи перебували у відрядженні в державах, де в цей період велися бойові дії, і брали участь у бойових діях чи забезпеченні бойової діяльності військ (флотів).

Військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, поліцейські, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії.

3) військовослужбовці, а також особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які в період Другої світової війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;

4) особи вільнонайманого складу Збройних Сил, військ і органів Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які займали штатні посади у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період Другої світової війни та інші періоди ведення бойових дій, або перебували в ці періоди у містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;

5) колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР;

6) працівники спеціальних формувань Народного комісаріату шляхів, Народного комісаріату зв'язку, Народного комісаріату охорони здоров'я, плаваючого складу промислових і транспортних суден і льотно-підйомного складу авіації Народного комісаріату рибної промисловості колишнього Союзу РСР, морського і річкового флоту, льотно-підйомного складу авіації Головного управління Північного морського шляху, переведені у період Другої світової війни на становище осіб, що перебували у лавах Червоної Армії і виконували завдання в інтересах армії та флоту в межах тилкових кордонів діючих фронтів або оперативних зон діючих флотів, а також члени екіпажів суден транспортного флоту, які були захоплені в портах фашистської Німеччини 22 червня 1941 року на порушення Конвенції про становище ворожих торгових суден на початку воєнних дій (Гаага, 1907 рік);

7) особи, які в період Другої світової війни перебували у складі частин і підрозділів діючої армії та флоту як сини, вихованці полків і юнги до досягнення ними повноліття;

8) особи, які брали участь у бойових діях проти фашистської Німеччини та її союзників у роки другої світової війни на території інших держав у складі армій союзників колишнього СРСР, партизанських загонів, підпільних груп та інших антифашистських формувань;

9) працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Другої світової війни або в період ведення бойових дій в інших державах виступали перед воїнами діючих армій, флотів, військових з'єднань і контингентів;

10) особи, які в період з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року працювали на підприємствах, в установах і організаціях міста Ленінграда і нагороджені медаллю «За оборону Ленінграда», а також особи, які з 30 жовтня 1941 року по 4 липня 1942 року брали участь у обороні міста Севастополя і нагороджені медаллю «За оборону Севастополя»;

11) особи, які у складі груп піротехнічних робіт (груп розмінування) залучалися до безпосереднього виконання завдань щодо розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на території України, та особи, які на мінних тральщиках брали участь у траленні бойових мін у територіальних і нейтральних водах у воєнний і повоєнний час;

12) особи, які у неповнолітньому віці були призвані чи добровільно вступили до лав Радянської Армії і Військово-Морського Флоту під час військових призовів 1941-1945 років;

13) військовозобов'язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій;

14) військовослужбовці автомобільних батальйонів, які направлялися до Афганістану для доставки вантажів у цю країну в період ведення там бойових дій;

15) військовослужбовці льотно-підйомного складу, які здійснювали вильоти на бойові завдання до Афганістану з території колишнього Союзу РСР;

16) особи, які брали участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у XX столітті у складі Української повстанської армії, Української повстанчої армії отамана Тараса Боровця (Бульби) «Поліська Січ», Української народної революційної армії (УНРА), Організації народної оборони «Карпатська Січ», Української військової організації (УВО), збройних підрозділів Організації українських націоналістів і відповідно до Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» визнані борцями за незалежність України у XX столітті. Порядок надання статусу учасника бойових дій зазначеним особам встановлюється Кабінетом Міністрів України;

17) військовослужбовці та особи, які були зараховані до частин місцевої протиповітряної оборони Народного Комісаріату внутрішніх справ колишнього Союзу РСР і брали безпосередню участь у відбиванні ворожих нальотів, ліквідації наслідків бомбардувань та артилерійських обстрілів, що здійснювалися спеціально сформованими частинами;

18) особи, які у складі формувань народного ополчення брали участь у бойових діях під час Другої світової війни;

19) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів;

20) особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

21) особи, які у період до набрання чинності Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення не менше 30 календарних днів, у тому числі за сукупністю днів перебування в районах її проведення, у взаємодії із Збройними Силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Національною гвардією України, Службою безпеки України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами.

Дія абзацу першого цього пункту не поширюється на працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також на осіб, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (у тому числі здійснювали волонтерську діяльність).

22) члени екіпажів кораблів, катерів, суден забезпечення, літаків та вертольотів, особи, які, перебуваючи на борту кораблів, катерів, суден забезпечення, літаків (вертольотів) Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України та Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями.

Стаття 7. Особи, які належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни

До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать особи з числа військово-службовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн або з участю в бойових діях у мирний час.

До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать також особи з інвалідністю з числа:

1) військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди, з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами;

2) осіб начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України та інших військових формувань, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час виконання службових обов'язків, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, участі у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, інших уражень ядерними матеріалами;

4) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних:

у районах бойових дій у період Другої світової війни та від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння у повоєнний період;

від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях до 1 грудня 2014 року, а з 1 грудня 2014 року — на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, під час проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів, незалежно від часу їх виконання.

Дія абзацу третього цього пункту не поширюється на осіб, засуджених за злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти громадської безпеки.

5) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок воєнних дій громадянської та Другої світової воєн або стали особами з інвалідністю із зазначених причин у неповнолітньому віці у воєнні та повоєнні роки;

6) військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, а також колишніх бійців винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших осіб, які брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп та інших незаконних формувань на території колишнього Союзу РСР і стали особами з інвалідністю внаслідок поранення,



контузії або каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у цих батальйонах, взводах і загонах у період з 22 червня 1941 року по 31 грудня 1954 року;

7) учасників бойових дій на території інших держав, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з перебуванням у цих державах;

8) осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях під час Другої світової війни, та осіб, які у неповнолітньому віці були призвані чи добровільно вступили до лав Радянської Армії і Військово-Морського Флоту під час військових призовів 1941-1945 років і стали особами з інвалідністю внаслідок загального захворювання або захворювання, отриманого під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях;

9) осіб, залучених до складу формувань Цивільної оборони, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи;

10) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (далі — Революція Гідності), та які звернулися за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року.

Абзац перший цього пункту не поширюється на працівників міліції, осіб, які проходили службу в правоохоронних органах спеціального призначення, військовослужбовців внутрішніх військ, Збройних Сил України та інших військових формувань, які отримали інвалідність внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних при виконанні службових обов'язків, пов'язаних з подіями Революції Гідності.

11) військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовців військових прокуратур, осіб рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення,

перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, під час безпосередньої участі у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, а також працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції, до забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях і стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та у період її проведення, під час забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів;

12) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

13) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії із Збройними Силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами.

### Розділ III-1

## СТАТУС ПОСТРАЖДАЛИХ УЧАСНИКІВ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ, ПІЛґИ ТА ГАРАНТІЇ ЇХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

### Стаття 16-1. Постраждали учасники Революції Гідності

Постраждалими учасниками Революції Гідності визнаються особи, які на виконання Закону України «Про встановлення державної допомоги постраж-

далим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей» включені до переліку осіб, які під час участі в масових акціях громадського протесту отримали тілесні ушкодження (тяжкі, середньої тяжкості, легкі), але такі ушкодження не призвели до інвалідності, та звернулися за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року.

Дія цієї статті не поширюється на працівників міліції, осіб, які проходили службу в правоохоронних органах спеціального призначення, військовослужбовців внутрішніх військ, Збройних Сил України та інших військових формувань, які отримали тілесні ушкодження (тяжкі, середньої тяжкості, легкі) під час виконання службових обов'язків, пов'язаних з подіями Революції Гідності.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи<sup>125</sup>

Документ 796-ХІІ, чинний, поточна редакція — Редакція від 09.08.2019, підстава - 2745-VIII

Цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення.

## Розділ I

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

## Стаття 1. Мета та основні завдання Закону

Закон спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території; громадян, які постраждали внаслідок інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та розв'язання пов'язаних з цим проблем медичного і соціального характеру.

Державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи та створення умов проживання і праці на забруднених територіях базується на принципах:

пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, повної відповідальності держави за створення безпечних і нешкідливих умов праці;

комплексного розв'язання завдань охорони здоров'я, соціальної політики і використання забруднених територій на основі державних цільових програм з цих питань та урахування інших напрямів економічної та соціальної політики, досягнень в галузі науки та охорони навколишнього середовища;

соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

використання економічних методів поліпшення життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та їх об'єднань;

здійснення заходів щодо професійної переорієнтації та підвищення кваліфікації постраждалого населення;

забезпечення координації діяльності державних органів, установ, організацій та об'єднань громадян, що вирішують різні проблеми соціального захисту постраждалого населення, а також співробітництва і проведення консультацій між державними органами і постраждалими (їх представниками), між усіма

<sup>125</sup> Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>

соціальними групами під час прийняття рішень з соціального захисту на місцевому та державному рівнях;

міжнародного співробітництва в галузях охорони здоров'я, соціального захисту, охорони праці, використання світового досвіду організації роботи з цих питань.

## **Розділ II**

### **СТАТУС ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ, ІНШИХ ЯДЕРНИХ АВАРІЙ ТА ВИПРОБУВАНЬ, ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ**

#### **Стаття 9. Визначення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї**

Особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, є:

1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

3) громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації інших ядерних аварій та їх наслідків, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, у складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт;

4) громадяни, які постраждали від радіоактивного опромінення внаслідок будь-якої аварії, порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, порушення правил зберігання і захоронення радіоактивних речовин, що сталося не з вини потерпілих.

#### **Стаття 10. Визначення осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС**

Учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986-1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а у 1988-1990 роках — не менше 30 календарних днів, у тому числі проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені у зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, включаючи військовослужбовців\*, працівники державних, громадських, інших підприємств, установ і організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також ті, хто працював не менше 14 календарних днів у 1986 році на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві. Перелік цих пунктів визначається Кабінетом Міністрів України.

#### **Стаття 11. Визначення осіб, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи**

До потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать:

1) евакуйовані із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутріутробного розвитку, після досягнення ними повноліття), а також відселені із зон безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення;

2) особи, які постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або прожили за станом на 1 січня 1993 року на території зони безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення - не менше трьох років, та відселені або самостійно переселилися з цих територій;

3) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення - не менше трьох років;

4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років;

5) особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986-1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями. Перелік видів робіт і місць, де виконувалися зазначені роботи, встановлюється Кабінетом Міністрів України;

6) особи, які досягли повноліття, з числа зазначених у статті 27 цього Закону, та яким у дитячому віці встановлено причинний зв'язок інвалідності з наслідками Чорнобильської катастрофи, за умови проходження переогляду у спеціалізованій медико-соціальній експертній комісії відповідно до частини п'ятої статті 17 цього Закону.

Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, до потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать неповнолітні діти, зазначені у статті 27 цього Закону. Після досягнення повноліття (в разі одруження або влаштування на роботу в передбачених чинним законодавством випадках до досягнення повноліття — за їх бажанням відповідно з часу одруження або влаштування на роботу) визначення статусу потерпілих від Чорнобильської катастрофи провадиться на умовах, визначених частиною першою цієї статті, а щодо потерпілих, зазначених у пункті 6 частини першої цієї статті, визначення категорії провадиться відповідно до пункту 1 частини першої статті 14 цього Закону.

Стаття 13. Обов'язок держави перед громадянами за шкоду, завдану внаслідок Чорнобильської катастрофи

Держава бере на себе відповідальність за завдану шкоду громадянам та зобов'язується відшкодувати її за:

1) пошкодження здоров'я або втрату працездатності громадянами та їх дітьми, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

2) втрату годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

3) матеріальні втрати, що їх зазнали громадяни та їх сім'ї у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства України.

На державу покладаються також зобов'язання щодо своєчасного медичного обстеження, лікування і визначення доз опромінення учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

Стаття 14. Визначення категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, для встановлення пільг і компенсацій

Для встановлення пільг і компенсацій визначаються такі категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:

1) особа з інвалідністю з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи (статті 10, 11 і частина третя статті 12), щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою,

2) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали у зоні відчуження:

- з моменту аварії до 1 липня 1986 року — незалежно від кількості робочих днів;

- з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року — не менше 5 календарних днів;

- у 1987 році — не менше 14 календарних днів, а також потерпілі від

Чорнобильської катастрофи;

- евакуйовані у 1986 році із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутріутробного розвитку, після досягнення ними повноліття);

- особи, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення, — категорія 2;

3) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали:

- у зоні відчуження з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року — від 1 до 5 календарних днів;

- у зоні відчуження в 1987 році — від 1 до 14 календарних днів;

- у зоні відчуження в 1988—1990 роках — не менше 30 календарних днів;

- на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві — не менше 14 календарних днів у 1986 році,

а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи (не віднесені до категорії 2), які:

- постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або які за станом на 1 січня 1993 року прожили у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення - не менше трьох років та відселені або самостійно переселилися з цих територій;

- постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення - не менше трьох років, - категорія 3;

4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років, - категорія 4.

Крім встановлених цією статтею категорій осіб, право на пільги та компенсації, передбачені цим Законом, мають особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986-1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями.

Громадяни, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, у складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт, належать до категорій 1, або 2, або 3. Порядок визначення цих категорій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Громадяни, які захворіли на променеву хворобу або захворювання яких пов'язане з переопроміненням внаслідок будь-якої аварії, порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, порушення правил зберігання і захоронення радіоактивних речовин, які сталися не з вини потерпілих, якщо такий зв'язок встановлено медичними закладами, належать до категорій, зазначених у частині третій цієї статті.

### Розділ III

## ЄДИНА СИСТЕМА РЕЄСТРАЦІЇ ТА МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

### Стаття 16. Організація єдиного державного обліку осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

З метою найбільш ефективного вирішення завдань медико-соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, створюється Державний реєстр України (єдина інформаційна система), до складу якого входять соціологічні, дозиметричні і медичні підреєстри. Складовою частиною Державного реєстру України є Український військовий реєстр і



його підрозділи, що ведуться Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України та Службою безпеки України.

Головними завданнями Державного реєстру України є здійснення контролю за станом здоров'я, вивчення найближчих та віддалених медичних наслідків у осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські організації передають у Державний реєстр України повну і вичерпну інформацію щодо осіб, визначених статтями 10, 11, 27 цього Закону, для включення в банк даних необхідних відомостей про календарні строки їх роботи, період проживання на радіоактивно забруднених територіях, про місце роботи, про дози опромінення.

#### **Стаття 17. Організація медичного обстеження і оздоровлення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи**

Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах охорони здоров'я, соціального захисту населення, освіти і науки, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації організують щорічне медичне обстеження (диспансеризацію), санаторно-курортне лікування всіх осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, запроваджують систему радіаційно-екологічного, медико-генетичного, медико-демографічного моніторингу на території України. Цими органами у регіонах найбільшого зосередження осіб, які постраждали, створюються спеціалізовані центри, в тому числі дитячі, для обстеження, лікування, соціально-психологічної реабілітації та профорієнтації потерпілих осіб.

#### **Стаття 18. Норми харчування у спеціалізованих лікувальних, лікувально-санаторних і курортних закладах**

Для громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, Кабінетом Міністрів України за рекомендаціями центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, встановлюються додаткові норми раціонального харчування у спеціалізованих лікувальних, лікувально-санаторних і курортних закладах.

### **Розділ V**

#### **ЗАХИСТ ДІТЕЙ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ**

##### **Стаття 27. Визначення дітей, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи**

До дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які:

- 1) евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходились у стані внутріутробного розвитку;
- 2) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року у зоні безумовного (обов'язкового) відселення;

3) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;

4) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

5) народились після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

6) хворі на рак щитовидної залози незалежно від дозиметричних показників, а також хворі на променево хворобу;

7) одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

#### Розділ VI

### ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ, ЯКЕ ПОТЕРПІЛО ВІД ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

#### Стаття 32. Забезпечення громадян, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються), жилими приміщеннями

1. Громадяни, які евакуйовані або відселені (відселяються), безплатно забезпечуються жилими приміщеннями, як правило, у спеціально збудованих для цієї мети селищах, будинках і квартирах, які передаються їм в особисту власність.

2. Громадяни, які самостійно переселяються або переселилися відповідно до статті 4 цього Закону за направленнями обласних державних адміністрацій, за новим місцем проживання включаються підприємствами, установами та організаціями, де вони працевлаштовані, або місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад до окремих від інших категорій списків для позачергового одержання житла без подання документів про здачу приміщення, яке вони займали. При цьому громадяни, які є особами з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи, користуються пільгою, передбаченою пунктом 10 статті 20 цього Закону, незалежно від реєстрації місця проживання.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні<sup>126</sup>

Документ 3721-ХІІ, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2020, підстава — 2671-VIII

Цей Закон визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття.

Закон гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя.

#### Розділ І

#### ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

#### **Стаття 1. Основні засади державної політики щодо ветеранів праці та громадян похилого віку**

Держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом:

реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я;

забезпечення пенсіями і допомогою;

надання житла;

створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки;

забезпечення реалізації права на соціальні послуги, створення мережі установ та закладів, що надають соціальні послуги, забезпечення зміцнення і розвитку їх матеріально-технічної бази.

#### **Стаття 2. Основи правового становища ветеранів праці та громадян похилого віку**

Законодавство України про соціальний захист ветеранів праці та громадян похилого віку складається з цього Закону та інших актів законодавства України.

Громадяни похилого віку користуються всіма соціально-економічними і особистими правами і свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами.

Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Законодавством України встановлюється необхідний рівень гарантій прав громадян похилого віку в усіх сферах життя суспільства.

<sup>126</sup> Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>

Місцеві ради, місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації можуть встановлювати за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткові гарантії щодо соціального захисту громадян похилого віку.

**Стаття 4. Реалізація законодавства і цільових програм щодо проблем ветеранів праці та громадян похилого віку**

Забезпечення виконання цього Закону і цільових програм щодо проблем ветеранів праці та громадян похилого віку покладається на Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування і відповідні служби, діяльність яких пов'язана з організацією задоволення потреб ветеранів праці та громадян похилого віку і реалізацією їх прав.

**Стаття 5. Міжнародні договори України**

Якщо міжнародним договором або угодою України встановлено більш високі вимоги щодо гарантій соціального захисту ветеранів праці та громадян похилого віку, ніж ті, які передбачено цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору або угоди.

**Розділ II**

**СТАТУС ВЕТЕРАНІВ ПРАЦІ ТА ПІЛЬГИ ДЛЯ НИХ**

**Стаття 6. Особи, які визнаються ветеранами праці**

Ветеранами праці визнаються громадяни, які працювали на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, мають стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і вийшли на пенсію.

Ветеранами праці визнаються також:

а) громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах:

за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах - за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років;

за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників з шкідливими та важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

відповідно до пунктів «в» — «з» статті 13 та статті 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

відповідно до частини першої статті 18 Закону України «Про пенсійне забезпечення» — за наявності стажу роботи у жінок - 25 років і у чоловіків — 30 років;

б) пенсіонери, нагороджені медаллю «Ветеран праці» за законодавством колишнього Союзу РСР;

в) особи з інвалідністю I і II груп, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають стаж роботи не менше 15 років.

**Стаття 8. Особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною**

Особами, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, вважаються Герої Соціалістичної Праці, Герої України та повні кавалери ордена Трудової Слави.

## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про зовнішню трудову міграцію<sup>127</sup>

Документ 761-VIII, чинний, поточна редакція — Редакція від 27.12.2019, підстава - 341-IX

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 49-50, ст.463)

Цей Закон визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їхніх сімей.

#### Розділ I

#### ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

##### Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

1) держава перебування — держава, на території якої трудовий мігрант здійснював, здійснює або має намір здійснювати оплачувану діяльність, не заборонену законодавством цієї держави;

2) зовнішня трудова міграція — переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування;

3) реінтеграція в суспільство — комплекс соціальних, правових, економічних та інших заходів, спрямованих на сприяння адаптації в суспільстві трудових мігрантів і членів їхніх сімей після повернення з держави перебування;

4) трудовий мігрант — громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави;

5) члени сім'ї трудового мігранта — особи, які перебувають з трудовим мігрантом у шлюбі, діти та інші особи, які перебувають на його утриманні та є членами сім'ї відповідно до Сімейного кодексу України.

##### Стаття 2. Сфера дії Закону

1. Дія цього Закону поширюється на трудових мігрантів, які:

1) працюють на підставі трудового договору (контракту);

2) самостійно забезпечують себе роботою;

3) надають оплачувані послуги (виконують роботи);

4) здійснюють іншу оплачувану діяльність, не заборонену законодавством держави перебування.

2. Дія цього Закону поширюється також на членів сімей трудових мігрантів.

3. Дія цього Закону не поширюється на:

1) громадян України, які шукають притулок чи отримали притулок у державі перебування;

2) осіб, які здобувають освіту, професійну підготовку та підвищують кваліфікацію за кордоном, зокрема в межах освітніх програм;

<sup>127</sup> Про зовнішню трудову міграцію. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19/conv>

3) працівників дипломатичної служби та працівників інших органів державної влади, які працюють у закордонних дипломатичних установах України;

4) осіб, відряджених підприємствами, установами та організаціями для виконання роботи в державі перебування.

### **Стаття 3. Законодавство про зовнішню трудову міграцію**

1. Законодавство про зовнішню трудову міграцію складається з Конституції України, цього Закону, інших актів законодавства, що регулюють відносини у сфері зовнішньої трудової міграції, а також міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

2. Якщо міжнародним договором України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено більш високий рівень гарантій ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються норми міжнародного договору України.

## **Розділ II**

### **ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ**

#### **Стаття 4. Засади державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції**

1. Державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції базується на принципах забезпечення прав та законних інтересів трудових мігрантів і членів їхніх сімей та здійснюється на засадах ефективного державного регулювання процесів зовнішньої трудової міграції.

2. Держава забезпечує реалізацію передбачених у цьому Законі прав трудових мігрантів і членів їхніх сімей незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

#### **Стаття 5. Державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції**

1. Державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції здійснюється за такими напрямками:

1) здійснення ефективного державного регулювання зовнішньої трудової міграції;

2) забезпечення соціального та правового захисту трудових мігрантів і членів їхніх сімей;

3) здійснення співробітництва з державними органами іноземних держав, міжнародними та громадськими об'єднаннями, заінтересованими у вирішенні питань зовнішньої трудової міграції;

4) здійснення заходів із запобігання незаконній зовнішній трудовій міграції;

5) створення умов для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей;

6) посилення інституційної спроможності закордонних дипломатичних установ України щодо надання правової, інформаційної та іншої допомоги трудовим мігрантам і членам їхніх сімей на території держави перебування;

7) провадження науково-дослідної та інформаційно-роз'яснювальної діяльності у сфері зовнішньої трудової міграції;

8) удосконалення системи збирання та оброблення статистичної інформації про трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також моніторингу стану зовнішньої трудової міграції;

9) сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх та мовних потреб трудових мігрантів і членів їхніх сімей;

10) укладення міжнародних договорів з питань захисту прав трудових мігрантів і членів їхніх сімей у державі перебування.

#### **Стаття 7. Міжнародне співробітництво у сфері зовнішньої трудової міграції**

1. Центральні та місцеві органи виконавчої влади у межах своїх повноважень забезпечують розвиток співробітництва у сфері зовнішньої трудової міграції з органами держави перебування та міжнародними організаціями.

### **Розділ III**

## **ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ І ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ**

#### **Стаття 8. Права трудових мігрантів на належні умови праці та соціальний захист**

1. Права трудових мігрантів, зокрема на належні умови праці, винагороду, відпочинок і соціальний захист, регулюються законодавством держави перебування та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Трудові мігранти і члени їхніх сімей можуть добровільно брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування згідно із законами України.

3. Пенсійне забезпечення трудових мігрантів здійснюється відповідно до законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, та міжнародних договорів у сфері пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

4. Піклування про дітей трудових мігрантів та інших членів їхніх сімей, які перебувають на їх утриманні та залишаються на території України, здійснюється відповідно до законодавства та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

5. Громадяни України, які здійснювали оплачувану діяльність у державі перебування до набрання чинності цим Законом, прирівнюються у своїх правах та законних інтересах до трудових мігрантів та членів їхніх сімей.

#### **Стаття 9. Право трудових мігрантів і членів їхніх сімей на освіту та підтвердження результатів неформального професійного навчання**

1. Загальна середня, професійно-технічна та вища освіта, здобута трудовими мігрантами і членами їхніх сімей за кордоном, визнається в Україні відповідно до законодавства.

2. Трудові мігранти і члени їхніх сімей мають право на підтвердження результатів неформального професійного навчання відповідно до законодавства.

3. Трудові мігранти і члени їхніх сімей мають право на здобуття освіти в Україні відповідно до законодавства.

4. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, здійснює міжнародне співробітництво з питань освіти та забезпечує реалізацію конституційного права на обов'язкову загальну середню освіту трудових мігрантів і членів їхніх сімей.

#### **Стаття 14. Реінтеграція в суспільство трудових мігрантів**

1. Держава сприяє реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей шляхом здійснення комплексу соціальних, правових, економічних та інших заходів, передбачених законодавством.

2. Відповідальним за реінтеграцію трудових мігрантів є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці, зайнятості населення та трудової міграції.

3. Центральні та місцеві органи виконавчої влади у межах своїх повноважень сприяють реінтеграції трудових мігрантів, які виявили намір повернутися або повернулися в Україну.

4. Для надання трудовим мігрантам можливості ознайомитися до їх повернення з держави перебування з умовами повернення на запит заінтересованої особи надається інформація про:

- 1) можливості та умови працевлаштування в Україні;
- 2) допомогу, що надається для економічної реінтеграції;
- 3) збереження прав, набутих за кордоном у сфері соціального забезпечення;
- 4) загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 5) заходи, яких необхідно вжити для полегшення пошуку житла;
- 6) встановлення еквівалентності професійних кваліфікацій, отриманих за кордоном, а також про будь-які іспити, які необхідно скласти для забезпечення їх офіційного визнання;
- 7) встановлення еквівалентності освітніх кваліфікацій для надання дітям трудових мігрантів можливості бути прийнятими до школи в той самий клас, який вони відвідували в державі перебування.

#### **Стаття 15. Право трудових мігрантів на відшкодування шкоди, заподіяної під час трудової діяльності в державі перебування**

1. Право трудових мігрантів на відшкодування шкоди, заподіяної під час трудової діяльності в державі перебування (каліцтво, професійне захворювання або інше ушкодження здоров'я), регулюється законодавством держави перебування та/або умовами трудового договору (контракту).

2. У разі смерті трудового мігранта, що сталася під час провадження ним трудової діяльності на території держави перебування, перевезення в Україну тіла (праху) померлого здійснюється відповідно до законодавства за допомогою дипломатичних або консульських представництв України.



## ЗАКОН УКРАЇНИ

### Про зайнятість населення<sup>128</sup>☒

Документ 5067-VI, чинний, поточна редакція — Редакція від 18.04.2020, підстава — 553-IX

Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття.

#### Розділ VIII БЕЗРОБІТТЯ

##### Стаття 43. Статус безробітного

1. Статусу безробітного може набути:

1) особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема на пільгових умовах або за вислугу років), яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи;

2) особа з інвалідністю, яка не досягла встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку та отримує пенсію по інвалідності або соціальну допомогу відповідно до законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»;

3) особа, молодша 16-річного віку, яка працювала і була звільнена у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, зокрема припиненням або перепрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності (штату) працівників.

2. Статус безробітного надається зазначеним у частині першій цієї статті особам за їх особистою заявою у разі відсутності підходящої роботи з першого дня реєстрації у територіальних органах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, незалежно від зареєстрованого місця проживання чи місця перебування.

Порядок реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних у територіальних органах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, визначається Кабінетом Міністрів України.

##### Стаття 44. Права та обов'язки зареєстрованих безробітних

1. Зареєстровані безробітні мають право на:

1) безоплатне одержання від територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції:

<sup>128</sup> ЗАКОН УКРАЇНИ. Про зайнятість населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

послуг з пошуку підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, в тому числі на громадські та інші роботи тимчасового характеру;

консультаційних, інформаційних та профорієнтаційних послуг з метою обрання або зміни виду діяльності (професії);

інформації про свої права та обов'язки як безробітного;

відомостей про себе, які містяться в Єдиній інформаційно-аналітичній системі;

2) матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та цього Закону;

3) збереження права на виплату допомоги по безробіттю на період участі у громадських та інших роботах тимчасового характеру (тривалістю до 180 днів, зокрема у разі заміщення тимчасово відсутнього працівника) у розмірах, встановлених до укладення ними строкового трудового договору на участь у таких роботах;

4) оскарження, у тому числі до суду, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, їх посадових осіб, що призвели до порушення прав щодо зайнятості особи.

2. Зареєстровані безробітні зобов'язані:

1) самостійно або за сприяння територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, здійснювати активний пошук роботи, який полягає у вжитті цілеспрямованих заходів до працевлаштування, зокрема взяття участі у конкурсних доборах роботодавців;

2) відвідувати територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, в якому він зареєстрований як безробітний у визначений і погоджений з ним час, але не рідше ніж один раз на тридцять календарних днів;

3) дотримуватися письмових індивідуальних рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню, зокрема брати участь у заходах, пов'язаних із сприянням забезпеченню зайнятості населення;

4) інформувати територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, протягом трьох робочих днів про обставини припинення реєстрації, визначені у частині першій статті 45 цього Закону.

3. Відповідальність за достовірність поданих до територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, даних та документів, на підставі яких приймається рішення щодо реєстрації безробітного та призначення матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, покладається на зареєстрованого безробітного.

#### **Стаття 45. Припинення реєстрації безробітного**

1. Реєстрація безробітного в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, припиняється у разі:

- 1) зайнятості особи;
  - 2) поновлення на роботі за рішенням суду, що набрало законної сили;
  - 3) подання безробітним особисто письмової заяви про зняття його з реєстрації як безробітного або відмови від її послуг;
  - 4) дворазової відмови від пропонування підходящої роботи, а для безробітного, який вперше шукає роботу та не має професії (спеціальності), дворазової відмови від пропонування проходження професійного навчання;
  - 5) дворазової відмови від пропонування підходящої роботи за професією (спеціальністю), набутою за направленням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції;
  - 6) припинення професійного навчання за направленням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, без поважних причин;
  - 7) невідвідування без поважних причин територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, протягом 30 робочих днів з дати прийняття рішення про таке відвідування (наявність поважних причин підтверджується відповідними документами);
  - 8) встановлення факту подання особою недостовірних даних та документів, на підставі яких було прийнято рішення про надання їй статусу безробітного, призначення (виплати) матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг;
  - 9) встановлення факту виконання безробітним оплачуваної роботи (надання послуг);
  - 10) набрання законної сили вироком суду про засудження особи до позбавлення волі, обмеження волі, арешту (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням);
  - 11) вступу на навчання за денною формою;
  - 12) призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;
  - 13) досягнення особою встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку або призначення пенсії на пільгових умовах, або за вислугу років;
  - 14) подання заяви про бажання здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку або тривалістю, визначеною у медичному висновку;
  - 15) смерті безробітного або визнання його за рішенням суду померлим, безвісно відсутнім, недієздатним чи обмежено дієздатним;
  - 16) з дня видачі довідки до акта огляду медико-соціальною експертною комісією з висновками про визнання особи нездатною до трудової діяльності;
  - 17) з інших підстав, передбачених порядком реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних.
2. У разі припинення реєстрації відповідно до пунктів 4-9 частини першої цієї статті безробітний має право на наступну реєстрацію у територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері

зайнятості населення та трудової міграції, не раніше ніж через 90 календарних днів з дня зняття з обліку.

#### **Стаття 46. Підходяща робота для безробітного**

1. Підходящою для безробітного вважається робота, що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування, встановленої рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради. Заробітна плата повинна бути не нижче розміру заробітної плати такої особи за останнім місцем роботи з урахуванням середнього рівня заробітної плати, що склався у регіоні за минулий місяць, де особа зареєстрована як безробітний.

Під час пропонування підходящої роботи враховується тривалість роботи за професією (спеціальністю), кваліфікація, досвід, тривалість безробіття, а також потреба ринку праці.

2. Для осіб, які не мають професії (спеціальності) і вперше шукають роботу, підходящою вважається така, що потребує первинної професійної підготовки, зокрема безпосередньо на робочому місці, а для осіб, які бажають відновити трудову діяльність після перерви тривалістю, що перевищує шість місяців, підходящою вважається робота за професією останнього місця роботи або робота з проходженням попередньої перепідготовки за новою професією (спеціальністю) за направленням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

3. У разі коли неможливо надати безробітному роботу за професією протягом шести місяців з дня перебування на обліку в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, йому пропонується підходяща робота з урахуванням здібностей, стану здоров'я і професійного досвіду, доступних для нього видів навчання та потреби ринку праці.

4. Для громадян, які не працювали за попередньо здобутими професіями (спеціальностями) понад 12 місяців, підходящою вважається робота, яку вони виконували за останнім місцем роботи, а робота за здобутими раніше професіями (спеціальностями) може вважатися підходящою за умови попереднього підвищення кваліфікації з урахуванням потреби ринку праці.

5. У разі зміни безробітним професії за направленням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, підходящою вважається робота за новою та за попередньою професією (спеціальністю).

6. Підбір підходящої роботи для осіб з інвалідністю (у тому числі шляхом розумного пристосування існуючого або створення нового робочого місця) здійснюється відповідно до їх професійних навичок, знань, індивідуальної програми реабілітації та з урахуванням побажань щодо умов праці.

7. Для безробітних, які не мають професії, або таких, що працювали на роботах, які не потребують спеціальної підготовки, та перебувають на обліку в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує

державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, більш як шість місяців, підходящою роботою також вважається участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру, тривалість яких перевищує один місяць.

Для громадян, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більш як 12 місяців) перерви (крім громадян, яким до досягнення загально-встановленого пенсійного віку залишилися два і менше років), підходящою роботою також вважається участь у громадських роботах, а також інших роботах тимчасового характеру, що відповідають їх освіті, професії (спеціальності), професійному досвіду, зокрема за спорідненими професіями, та тривають понад один місяць.

8. Підходящою для безробітного не може вважатися робота, якщо:

місце роботи розташовано за межами доступності транспортного обслуговування, встановленої рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради;

умови праці не відповідають правилам і нормам, встановленим законодавством про працю та охорону праці (в тому числі якщо на запропонованому місці роботи порушуються встановлені законом строки виплати заробітної плати);

умови праці на запропонованому місці роботи не відповідають стану здоров'я громадянина, підтверженому медичною довідкою.

9. Без згоди громадянина йому не може пропонуватися робота, яка потребує зміни місця проживання.

#### **Стаття 47. Допомога по частковому безробіттю**

1. Допомога по частковому безробіттю надається територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції без припинення трудових відносин у разі, коли:

зупинення (скорочення) виробництва на підприємстві або в цеху, дільниці із замкнутим циклом виробництва (структурний підрозділ підприємства, у якому здійснюються всі етапи технологічного процесу з виробництва певного виду продукції у межах такого підрозділу), що має невідворотний та тимчасовий характер, триває не менше трьох місяців і не перевищує шести місяців, не залежить від працівників та роботодавця, охопило не менш як 20 відсотків чисельності працівників підприємства або цеху, дільниці, у яких скорочення робочого часу становить 30 і більше відсотків на місяць;

зупинення (скорочення) виробництва та тривалості робочого часу працівників є вимушеним, оскільки вичерпано всі можливі заходи запобігання йому, що підтверджується узгодженим рішенням роботодавця та виборним органом профспілкової організації, з якою укладено колективний договір, за результатами консультацій між ними.

Про можливе зупинення (скорочення) виробництва роботодавець зобов'язаний повідомляти територіальний орган письмово за формою та у строки,

визначені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

2. Право на допомогу по частковому безробіттю мають застраховані особи, які протягом 12 місяців, що передували місяцю, в якому почалося скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу, працювали не менше шести календарних місяців, сплачували страхові внески та у яких скорочення тривалості робочого часу становить 50 і більше відсотків на місяць.

3. Допомога по частковому безробіттю не надається у разі, коли:

1) зупинення (скорочення) виробництва носить сезонний характер або виникає виключно з організаційно-виробничих причин;

2) є можливість працевлаштування (тимчасового переведення) працівників на період зупинення (скорочення) виробництва на інших дільницях, у цехах;

3) працівник:

відмовився від працевлаштування (тимчасового переведення) на підходящу роботу на підприємстві з повним робочим днем (тижнем);

працює на підприємстві за сумісництвом;

проходить альтернативну (невійськову) службу.

4. Допомога по частковому безробіттю встановлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено передбачену законодавством тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу), встановленої працівникові відповідного розряду. Розмір допомоги визначається під час затвердження бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття виходячи з фінансових можливостей і не може перевищувати прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом.

5. Виплата працівникам допомоги по частковому безробіттю здійснюється підприємством з першого дня скорочення тривалості їх робочого часу за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у межах строку зупинення (скорочення) виробництва, але не більше 180 календарних днів протягом року.

6. У разі порушення гарантій зайнятості осіб, яким виплачувалася допомога по частковому безробіттю (розірвання трудового договору протягом шести місяців (якщо допомога виплачувалася менше ніж 180 календарних днів - протягом періоду, що дорівнює періоду виплати допомоги), з дня закінчення виплати допомоги з підстав, передбачених пунктом 1 статті 40, пунктом 1 статті 36, частиною третьою статті 38 Кодексу законів України про працю, кошти повертаються в повному обсязі до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

7. Підприємство не може звернутися за наступним одержанням з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття коштів для виплати працівникам допомоги по частковому безробіттю раніше ніж через рік після закінчення строку виплати допомоги по частковому безробіттю.

8. Порядок надання допомоги по частковому безробіттю встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики.

Стаття 48. Масове вивільнення працівників з ініціативи роботодавця

1. Масовим вивільненням з ініціативи роботодавця (крім випадку ліквідації юридичної особи) є одноразове або протягом:

1) одного місяця:

вивільнення 10 і більше працівників на підприємстві, в установі та організації з чисельністю від 20 до 100 працівників;

вивільнення 10 і більше відсотків працівників на підприємстві, в установі та організації з чисельністю від 101 до 300 працівників;

2) трьох місяців — вивільнення 20 і більше відсотків працівників на підприємстві, в установі та організації незалежно від чисельності працівників.

2. Показники масового вивільнення працівників, заходи з їх запобігання та з мінімізації негативних наслідків встановлюються колективними договорами та угодами, укладеними на національному, галузевому та регіональному рівнях.

3. Розроблення комплексу заходів щодо забезпечення зайнятості працівників, які підлягають вивільненню, здійснюється відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування за участю сторін соціального діалогу.

4. У разі коли масове вивільнення працівників спричинило різке зростання безробіття в регіоні або на відповідній території на три і більше відсоткових пункти протягом звітного періоду, ситуація на ринку праці визнається кризовою.

Для вжиття заходів щодо запобігання різкому зростанню безробіття під час масового вивільнення працівників можуть утворюватися спеціальні комісії в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

## Деякі питання надання державної соціальної допомоги

Постанова Кабінету Міністрів України

від 8 квітня 2020 р.<sup>129</sup>

З метою посилення соціального захисту населення на період вжиття заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Установити, що на період карантину, встановленого постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211<sup>129</sup> “Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2” (Офіційний вісник України, 2020 р., № 23, ст. 896) - із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2020 р. № 255 (далі - карантин):

1) строк виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату (далі - державна соціальна допомога), яку було призначено раніше, продовжується на період карантину та на один місяць після дати його відміни і державна соціальна допомога виплачується за повний місяць без звернення особи до структурних підрозділів з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад (далі - орган соціального захисту населення);

2) строк звернення за призначенням державної допомоги сім'ям з дітьми, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, продовжується на період карантину та один місяць після дати його відміни;

<sup>129</sup> Деякі питання надання державної соціальної допомоги. ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ від 8 квітня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2020-%D0%BF>



3) у разі коли отримувачами державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю пропущено строк перегляду, виплата таких видів допомоги не зупиняється до закінчення строку дії карантину з подальшим проведенням перерахунку розміру виплаченої допомоги на підставі результатів перегляду та заяви отримувачів або їх батьків чи інших законних представників.

2. Установити, що орган соціального захисту населення протягом одного місяця після відміни карантину проводить перерахунок розміру виплаченої державної соціальної допомоги та державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю на підставі поданої особою або її законним представником заяви та необхідних документів.

У разі коли за результатами проведеного перерахунку:

розмір отриманої допомоги був меншим, орган соціального захисту населення проводить доплату у розмірі різниці між перерахованим та виплаченим розміром допомоги;

не буде підтверджено право на отримання допомоги або її розмір буде меншим, ніж виплачена під час карантину допомога, орган соціального захисту населення протягом одного місяця з дати відміни карантину надміру виплачені суми допомоги стягне згідно із законом у розмірі не більш як 20 відсотків суми виплаченої допомоги.

Перерахунок проводиться з першого числа місяця, в якому закінчився строк виплати допомоги, але не раніше ніж з місяця встановлення карантину.

3. Установити, що заява та документи, необхідні для призначення державної соціальної допомоги, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю можуть бути надіслані поштою.

Особи, яким виплачується державна соціальна допомога, державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, інформують орган соціального захисту населення про зміну всіх обставин, які впливають на визначення права та розміру допомоги, шляхом надсилання письмового звернення поштою, за допомогою засобів електронного зв'язку (електронне звернення) та телефонного зв'язку.

4. Обласним і Київській міській державним адміністраціям за участю органів місцевого самоврядування забезпечити дотримання умов надання державної соціальної допомоги, державної допомоги сім'ям з дітьми, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, визначених цією постановою, та проведення відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення.

Прем'єр-міністр України  
Д.ШМИГАЛЬ

## Деякі питання надання державної соціальної допомоги

Постанова Кабінету Міністрів України

від 8 квітня 2020 р.<sup>130</sup>

З метою посилення соціального захисту населення на період вжиття заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Установити, що на період карантину, встановленого постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211<sup>130</sup> “Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2” (Офіційний вісник України, 2020 р., № 23, ст. 896) - із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2020 р. № 255 (далі - карантин):

1) строк виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату (далі - державна соціальна допомога), яку було призначено раніше, продовжується на період карантину та на один місяць після дати його відміни і державна соціальна допомога виплачується за повний місяць без звернення особи до структурних підрозділів з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад (далі - орган соціального захисту населення);

2) строк звернення за призначенням державної допомоги сім'ям з дітьми, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, продовжується на період карантину та один місяць після дати його відміни;

<sup>130</sup> Деякі питання надання державної соціальної допомоги. ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ від 8 квітня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2020-%D0%BF>

3) у разі коли отримувачами державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю пропущено строк перегляду, виплата таких видів допомоги не зупиняється до закінчення строку дії карантину з подальшим проведенням перерахунку розміру виплаченої допомоги на підставі результатів перегляду та заяви отримувачів або їх батьків чи інших законних представників.

2. Установити, що орган соціального захисту населення протягом одного місяця після відміни карантину проводить перерахунок розміру виплаченої державної соціальної допомоги та державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю на підставі поданої особою або її законним представником заяви та необхідних документів.

У разі коли за результатами проведеного перерахунку:

розмір отриманої допомоги був меншим, орган соціального захисту населення проводить доплату у розмірі різниці між перерахованим та виплаченим розміром допомоги;

не буде підтверджено право на отримання допомоги або її розмір буде меншим, ніж виплачена під час карантину допомога, орган соціального захисту населення протягом одного місяця з дати відміни карантину надміру виплачені суми допомоги стягує згідно із законом у розмірі не більш як 20 відсотків суми виплаченої допомоги.

Перерахунок проводиться з першого числа місяця, в якому закінчився строк виплати допомоги, але не раніше ніж з місяця встановлення карантину.

3. Установити, що заява та документи, необхідні для призначення державної соціальної допомоги, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю можуть бути надіслані поштою.

Особи, яким виплачується державна соціальна допомога, державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, інформують орган соціального захисту населення про зміну всіх обставин, які впливають на визначення права та розміру допомоги, шляхом надсилання письмового звернення поштою, за допомогою засобів електронного зв'язку (електронне звернення) та телефонного зв'язку.

4. Обласним і Київській міській державним адміністраціям за участю органів місцевого самоврядування забезпечити дотримання умов надання державної соціальної допомоги, державної допомоги сім'ям з дітьми, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, визначених цією постановою, та проведення відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення.

Прем'єр-міністр України  
Д.ШМИГАЛЬ

Навчальне видання

## СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

за ред. *А. Я. Кузнєцової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів*

Навчальний посібник

### Колектив авторів:

- А. Я. Кузнєцова*, доктор економічних наук, професор (передмова, розділ 8, тема 8);  
*З. Е. Скринник*, доктор філософських наук, професор (розділи 1—3, 8, 9, 11, 12, 15;  
теми 1—3, 8—12, 15, укл. дайджесту правової бази соцзабезпечення в Україні);  
*І. В. Жеребило*, кандидат філософських наук, доцент (розділи 1, 3, 4, 15; теми 1, 3, 4, 15);  
*З. М. Комаринська*, кандидат історичних наук, доцент (розділи 13, 14; теми 13, 14);  
*О. І. Кадикало*, кандидат юридичних наук, доцент (розділ 5; тема 5);  
*Н. Ю. Олійник*, кандидат політичних наук, доцент (розділ 10).  
*Л. К. Семів*, доктор економічних наук, професор (розділ 6; тема 6);  
*О. Р. Святюк*, кандидат економічних наук, доцент (розділ 7; тема 7).  
*А. І. Якимів*, кандидат економічних наук, доцент (розділ 11; тема 11).

Літературний редактор	О. П. Яремчук
Технічний редактор	І. В. Мазінг
Комп'ютерне складання	С. В. Полець
Комп'ютерний макет	І. В. Мазінг
Коректор	О. П. Яремчук

Формат 60 x 84<sup>1/16</sup>.  
Обл.-вид. арк. 32,2. Умовн. друк. арк. 32,09.  
Зам. № 1442.

Університет банківської справи.  
79007 м. Львів, вул. Січових Стрільців, 11.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
серія ДК № 7315 від 11.05.2021.

- C54 **Соціальне забезпечення в Україні** : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. А. Я. Кузнецової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів. — Львів : Університет банківської справи, 2021. — 547 с.  
ISBN 978-966-484-325-3

Навчальний посібник створений колективом кафедри менеджменту та соціального забезпечення Навчально-наукового інституту економіки та соціальних відносин Університету банківської справи у співдружності з Науково-дослідним центром ТзОВ «АЙКЮ ХОЛДИНГ» як методичне підґрунтя інноваційної освітньої програми «Соціальне забезпечення». У викладі навчального матеріалу тісно переплетаются політичні, правові, морально-етичні та фінансово-економічні аспекти, що, з одного боку, характеризує гуманітарну складову освітнього процесу в Університеті банківської справи, а з другого — залучає потенціал компетентностей у сфері фінансово-банківської, страхової, підприємницької діяльності до вирішення актуальних завдань соціального захисту громадян України.

Посібник націлений на те, щоб масштабні фінансові потоки, що їх суспільство спрямовує в соціальну сферу, були забезпечені фаховим менеджментом спеціалістів, які поєднують глибоке розуміння державної соціальної політики, комплексних завдань соціального захисту з досконалою фінансово-економічною підготовкою.

**УДК 36:35.073.5**



